

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI

XI kitab

ŞİRVAN FOLKLORU

BAKI – 2005

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutu Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur.

TOPLAYANI:	f.e.d. Seyfəddin QƏNİYEV
TƏRTİB EDƏNLƏR:	H.İSMAYILOV, S.QƏNİYEV
REDAKTORU:	f.e.d., Hüseyn İSMAYILOV
RƏYÇİLƏR:	f.e.n. Oruc ƏLİYEV Ağaverdi XƏLİL
NƏŞRİNƏ MƏS'UL:	f.e.n. Əziz ƏLƏKBƏRLİ

Azərbaycan folkloru antologiyası, XI kitab, (Şirvan folkloru), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2005.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəşr etdirdiyi "Azərbaycan folkloru antologiyası" seriyasından çap olunan bu dəfəki cildə Azərbaycanın ən qədim torpaqlarından olan Şirvan mahalının zəngin və təkrarsız folklor inciləri toplanmışdır.

ISBN-586874-138-2

©"Səda" nəşriyyatı, 2005

ÇOXCİLDLİ "AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI" NİN (AFA) NƏŞR OLUNMUŞ KİTABLARI

1. AFA, I. Naxçıvan folkloru, tərtib edənlər: Təhmasib Fərzəliyev, Məhərrəm Qasımlı, elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi İsrəfil Abbasov, rəyçilər: Vəli Əliyev, Bəhlul Abdulla, Bakı, "Sabah" nəşriyyatı, 1994.

2. AFA, II. İraq-Türkman folkloru, tərtibçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev, doktor Əbdüllətif Bəndəroğlu, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Azad Nəbiyev, filologiya elmləri doktoru, professor İsrəfil Abbaslı, Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 1999.

3. AFA, III. Göyçə folkloru, toplayıb tərtib edən, Hüseyn İsmayılov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

4. AFA, IV. Şəki folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Hikmət Əbdülhəlimov, Ramazan Qafarov, Vaqif Aslan elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, sənətsünəşliq namizədi Faiq Çələbi, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

5. AFA, V. Qarabağ folkloru, toplayanlar: İsrəfil Abbaslı, Təhmasib Fərzəliyev, Nəcəf Nazim (Quliyev), tərtib edən və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor İsrəfil Abbaslı, redaktorları: filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayılov, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru Bəhlul Abdulla, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, "Bakı", "Səda" nəşriyyatı, 2001.

6. AFA, VI. Şəki folkloru, tərtib edən: Hikmət Əbdülhəlimov, elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, "Ön söz"ün müəllifi sənətsünəşliq namizədi Faiq Çələbi, rəyçi filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

7. AFA, VII. Qaraqoyunlu folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Qurban Süleymanov, elmi re-

doktoru filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, rəyçilər, filologiya elmləri doktoru İsrail Abbaslı, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

8. AFA, VIII. Ağbaba folkloru, toplayıb tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Tacir Qurbanov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbaslı, rəyçi filologiya elmləri namizədi Əziz Ələkbərli, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2003.

9. AFA, IX. Gəncəbasar folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Raziyyə Quliyeva, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbaslı, rəyçilər filologiya elmləri namizədi Sərxan Xavəri, Ağaverdi Xəlil, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.

10. AFA, X. İrəvan folkloru, toplayıb tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, filologiya elmləri namizədi Əziz Ələkbərli, redaktoru prof. İsrail Abbasov, rəyçilər: AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Bünyadov, prof. Qara Namazov.

ŞİRVAN FOLKLORU

"Azərbaycan folklor antologiyası" çoxcildliyinin ölkənin çeşidli bölgələrinin zəngin xalq yaradıcılığı örnəklərini əks etdirən ardıcıl nəşrinə qeyri-elmi münasibət bildirən bəzi opponentlərimizin nəzərinə çatdırırıq ki, folklor mətnlərinin bu şəkildə çap olunması çağdaş folklorşünaslığın elmi prinsiplərinə tamamilə uyğundur və hətta onun kifayət qədər aktual və zəruri bir səviyyəsini təşkil edir. Bu məsələyə – bizim gördüyümüz işin dəyərini elmi ictimaiyyətə yanlış təqdim etmək istəyən qeyri-obyektiv münasibətə cavab olaraq folklor mətnlərinin və geniş anlamda xalq yaradıcılığı faktının öyrənilməsi üçün mümkün səviyyələri bir daha diqqətə çatdırmağı zəruri sayırıq.

1. Məhəlli (lokal) səviyyə.

Buraya kənd, qəsəbə, şəhər, rayon və s. bu tipli məhdud coğrafi məkanı əhatə edən folklor mühiti aiddir. Bu zaman folklorun yerli mədəni şəraitdə uyğun məhəlli səciyyəsi aşkarlanır. Söyləyici problemini də, janr intensivliyinin lokal xarakterini də bu səviyyədə öyrənmək daha məqsəduyğundur. Mərasim folklorunun təbii-coğrafi və tarixi-mədəni özəlliyini əks etdirən səciyyəvi cəhətlər, arxaik elementlər və lokal motivlər də bu zaman daha çox və daha asan aşkarlanı bilər.

2. Regional səviyyə.

Tarixi-mədəni və bəzi folklor mühitləri üçün həm də iqtisadi-siyasi şəraitin çeşidli dövrlərdə müxtəlifliyi eyni bir xalqın həyatını folklor gerçəkliyində rəngarəng şəkildə əks etdirmişdir. Bu rəngarənglik bölgəvi xarakter daşıyır və sosial-mədəni əsasları vardır. Bundan irəli gələn məsələlərin sistemli şəkildə öyrənilməsi folklor mətnlərinin regional faktlarının qeydə alınmasından və nəşrindən kənarında baş vermir.

3. Milli və yaxud ümummilli" səviyyə.

Əslində bu terminlər arasında bir fərq yoxdur. Bunlardan ikincisi sovet dönməndə və sovet ideologiyası tərəfindən milliliyi məhv etmək üçün uydurulmuş və sosial-mədəni əsası olmayan yanlış bir anlayışdır. Müllərin lüğətində "**natsionalniy**" və "**obşenatsionalniy**" sözlərinin hər ikisi ingiliscədə "national" (milli) şəkildə verilmişdir. "Milli folklor" ifadəsinə irad tutanların

bu terminlər və kateqoriyalar haqqında düşünməsinə ehtiyac vardır. Biz bir millətlik. Ölkəmizin və dövlətimizin adı Azərbaycandır. Millətimizin adı Azərbaycan türkü və ya sadəcə olaraq, türkdür. Türklük bizim milli varlığımızdır. Amma türklük çağdaş anlamda içində fərqli etnik qrupların - milliyyətlərin olmasını istisna etmir. Bu anlamda, daha çox tarixi-mədəni, sosial-mənəvi gerçəkliyi ifadə edən həyat və talenin toplumsal birliyi olan millətlə, etnik mənsubiyyəti bildiren milliyyət bir-biri ilə qarışdırılmamalı və bir-birinə qarşı qoyulmamalıdır. Mənfur ermənilər bizim üstümüzə gələndə bizim hansımızın hansı etnik mənsubiyyətli olduğumuzu, şübhəsiz ki, heç düşünməmişdir. Biz düşmənin də gözündə bir millətlik, öz gözümüzdə bir olduğumıza nə mane olur?! Milliyyət kimi birimiz oğuzdur, birimiz qıpçaqdır, tatar, ləzgidir, lahıdır, dağlıdır və s. Amma millət kimi hamımız bir yerdə türk ola bilirik və bununla da eyni əxlaq, din, davranış, məişət və yaşayışın ümumi, hamımız üçün ortaq olan bir nöqtəsində birləşirik. Güc birlikdədir və birlik haradadırsa dirilik də ordadır. Əks halda, bizi hissələrə parçalayıb məhv etmək üçün indidən qıcardılmış dişlərin geniş pənarasını müasir dünya düzeninin qətiyyətlə sadə və vəd olunduğu kimi humanist olmayan paradoksallığı içərisindən çox aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür.

Məsələnin folklor kontekstinə gəlincə qeyd etməliyik ki, folklorumuz – xalqımızın yaratdığı fikir və sənət vahid bir tandır, bütövdür, hissələr, qəlpələr, laylar, qatlar şəklində realizə olunur, sabit, dəyişməyən strukturun dəyişə bilən məlumatları şəklində kanonik qəlibləri pozmadan variantlaşır, variasiyalaşır, millinin bölgəsi və məhəlli formaları yaranır. Bu tipli üzvlənmənin səbəbləri çoxdur və geniş tədqiqatlar tələb edir. Bu, məsələnin bir tərəfidir. Digər tərəfdən, bölgələrdə, xüsusilə konservativ kənd mühitlərində qorunan arxaik folklor elementləri mövcuddur. Bu da ayrı-ayrı folklor janrlarının genezisi və tipologiyası problemlərini öyrənməyə, mətnlərin əski kültür aspektlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Amma bu heç də folklorun milli xarakterinin kolgədə buraxılması və ya bəzi primitiv ədəbiyyatşünasların elmi auditoriyanın ətrafında səsləndirdikləri kimi folklorun bölünməsi, parçalanması demək deyildir. Məsələn, Göycədə "Şair Kazım və

Nazlı xanım" dastanının bu bölgənin söyləyiciləri də, dinləyiciləri də bilir. Amma Şirvan üçün populyar olan "Canbaxış" dastanını bu bölgədən kənarında, bəlkə də, heç kim eşitməmişdir. Folklorun digər janrlarında da belə özəlliklərə sıx-sıx təsadüf edilməkdədir. Amma bu nümunələrin heç biri orijinal, yeni bir folklor hadisəsi və ya mətni deyildir. Məsələn, türk dastan qəlibi vardır: daşdığı məlumatlardan, obrazlardan və motivlərdən asılı olmayaraq, bütün dastanlar həmin kanonların içində gerçəkləşir. Bu folklorun başqa janrlarına da aiddir. Məsələn, lətifələrin lokal qəhrəmanları olduğu bəlli bir hadisədir. Amma Molla Nəsrəddin və ya Bəhlul Danəndə kimi lətifə qəhrəmanları milli kontekstdən də genişdir, ümumtürk və hətta şərq kontekstinə və arealına çıxır. Bu mənada, folklorun etnik-coğrafi və kültür arealları üzrə öyrənilməsi onu başqa bir çevrədə də tədqiqə cəlb etməyi tələb edir.

4. Qlobal səviyyə.

Konkret olaraq Azərbaycan folklorundan çıxış olunsun, bizim milli-mənəvi varlığımızı əks etdirən mətnlərin Azərbaycan folklor arealından daha geniş kültür çevrəsinə daxil olduğunu müşahidə edə bilirik. Bu kontekstdə bizim folklorumuzun 4 mümkün öyrənilmə aspekti vardır.

1) Azərbaycan-türk aspekti: Bunu ümumazərbaycan aspekti də adlandırmaq olar. Burada söhbət daha çox tarixi Azərbaycandan, onun bir xalq kimi formalaşmış tarixi tələyindən gedir. Buraya İran (Güney Azərbaycan), İraq (Türkman), Türkiyə (Şərqi Anadolu), Rusiya (Dərbənd), Qazaxıstan (sürgün olunmuş azərbaycanlılar), Əfqanıstan, Gürcüstan (Borçalı) və s. ölkələrdə yaşayan Azərbaycan türklərinin folkloru aiddir.

2) Türk və ya ortaq türk aspekti. Elmdə qohum xalqların digər kültür özəllikləri ilə yanaşı, folklor ortaqlığının da mövcudluğu bəlli hadisədir. Təbii ki, burada ortaqlığın da müəyyən dərəcələri vardır. Məsələn, oğuz xalqlarının törənləri bizimlə bir genetik xəttin daşıyıcıları olduğundan bir çox folklor mirasımız da tamamilə ortaqdır. Qıpçaqlar da Azərbaycan xalqının etnoqenezində aktiv şəkildə iştirak etdiyindən onlarla da qohumluq bağlarımız güclüdür. Bulqarlar və Karluqlar əksi çağlarda bizimlə qovuşurlar, amma sonrakı dövrlər üçün tarixi-mədəni gerçəkliyin diqtəsi ilə kültür üzvlənməsində xeyli diferensial özəlliklər

qazanılmışdır. Amma bütün hallarda folklorda ortaq nöqtələr qorunub qalır: obrazda, motivdə, süjetdə, xalqın qəhrəman yaratma imkanlarında, dünya modelində, fikirdə və sənətdə, xalq müdriyyətinin və xalq gülüşünün türkə xas xüsusiyyətlərində.

3) Şərq aspekti. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqı tarixən türk olmayan digər şərq xalqları ilə yaxın etnik-mədəni əlaqələrdə olmuşdur. Bu münasibətlər öz izlərini folklorda saxlamışdır. Bu mənada, bizim folklorda ərəb, fars, hind, çin və s. kimi xalqların folkloru ilə oxşarlıqlar mövcuddur. Şərqdə məşhur olan əfsanə, rəvayət və nağıllar hər ölkədə, hər xalqın dilində və düşüncəsində özünəməxsus ifadə formasını tapmış, milli folklor faktına çevrilmişdir. Bununla yanaşı, bu tipli mətnlər genetik strukturunu və arxetiplərini saxlamışdır. Əski inamlar və dinlər (Tanrıçılıq, Xristianlıq, İslam) folklorda dərin izlər buraxmışdır. Bu bizim də költürçə daxil olduğumuz şərq xalqlarının ortaq mənəvi irsi kimi araşdırıla bilər. Təsəvvüf epoxasının zəngin folklor irsi də bu kontekstdə geniş tədqiqat materialı verir.

4) Qlobal aspekt. Bu aspekt Azərbaycan folklorunun dünya folkloru ilə müqayisəli və struktur-tipoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqatını nəzərdə tutur.

Azərbaycan folklorunun regional baxımdan öyrənilməsi, toplanması ilk təcrübədir. Doğrudur, İndiyə qədər də bəzi bölgələrdən örnəklər toplanıb nəşr olunmuşdur. Amma bu, bizim hazırladığımız çoxcildlik kimi sistemli və fundamental xarakter daşmamışdır. Bu nəşr Azərbaycan və Azərbaycandan da böyük olan Azərbaycan folklor arealını əhatə edəcəkdir. İndiyə qədər görülmüş işlərin bir hissəsi müvafiq nəşrlər şəklində gerçəkləşmişdir: Naxçıvan, İraq-Türkman, Göyçə, Şəki, Qarabağ, Qaraqoyunlu, İrəvan, Ağbaba və b. folklor mühitlərinin xalq yaradıcılığı örnəkləri nəşr olunmuşdur. Bu nəşrlərdə həmin mühitlərin regional və lokal folklor səciyyəsinə əks etdirən mətn tipləri, janr rəngarəngliyi öz əksini tapmışdır. Bu iş davam etməkdədir. Arxivimizdə toplanan zəngin çoxcildliyin sonrakı cildlərinin nəşrinə geniş imkan verir.

Azərbaycan folklor antologiyasının təqdim etdiyimiz növbəti cildi Azərbaycanın tarixi-mədəni və sosial-siyasi anlamında ən böyük mərkəzlərdən birini təşkil edən Şirvan bölgəsinin folklor örnəklərini əhatə edir. Şirvan bölgəsinin digər bölgələrdən fərqli

tarixi-mədəni səciyyəsi həm də onunla şərtlənir ki, bu ərazidə min ilə yaxın eyniadlı dövlət olmuş, insanların dövlətçilik düşüncəsi və siyasi dünyagörüşü daha çox millət kateqoriyasına uyğunlaşmışdır. Dövlətçilik ənənəsinin və milli şüurun yaşamasında, ən ağır sosial-siyasi proseslərdən keçə bilməsində bunun çox böyük rolu olmuşdur. Şirvanda əski türk davranışı üçün xarakterik olan tayfa düşüncəsi unudulmuş, deqradasiya olunmuş, hələ erkən çağlarda, milli və siyasi təəssübkeşlik düşüncəsi formalaşmışdır. Bu mərkəzi hakimiyyətin və hakimiyyətin mərkəzinin coğrafi lokalizasiyası və tarixi-mədəni gəlişməsinin real təzahür forması kimi gerçəkləşmişdir. Konservatizm daha çox ölkənin periferiyalarında, sınırlar və sərhədlərdə saxlanmışdır. Şirvan bütövlükdə çeşidli mədəniyyətlərin çulğuşduğu və inteqrasiya olunduğu bir ərazidir.

Şirvanın coğrafiyası zəngin təbii landşaftı özündə ehtiva edir. Coğrafiya kitabındakı coğrafi təsvirlərdən fərqli olaraq, Şirvan mətn kimi folklorda ana südünün halallığı ilə yerinə yetirdiyi təbii ekstrat minimumunun dirilik çiçəyinin bitdiyi oğuz oğlunu ağışuna alan Qazlıq dağı, alp ərənlərin at oynatdığı aran çölləri, dağları və düzləri, nağıl qəhrəmanlarının az gedib-üz getdiyi, dərələr və təpələr aşan, üzərində gül bitirən, qaza bənzər qızgəlini ilə insan gözəlliyini təbiətin ən saf, təmiz və ilkin gözəlliyinə qovuşduran əski oğuz yurdunun ecazkar mənzərəsidir. Bu, əski türkün, oğuzun təbiət zövqünə uyğun bir məkan gerçəkliyidir. Oğuz xanın və oğuz övladlarının yer, yurd yadigarı, məkan mirası kimi qalıb Şirvan. Bir tərəfi dəli, coşqun anlamını verən Kür çayı, bir tərəfi əsrlərin sınağından dost kimi sınıb çıxmış Gürcüstan sınırları, bir tərəfi hərtərəfli xalis və xas ərənlərin adlarını daşıyan Xəzərin mavi suları, içərisində dağlar, düzlər, çaylar, göllər, bulaqlar, əsrlərdən əsən yellərə yeməyən qururlu qayalar, meşələr, yam-yaşıl ormanlar və Tanrının hökmü ilə təbiətin vurduğu təbii bəzəklər, tərəvətin zamanın yaşında və insanın yaddaşında itirməyən əsrarəngiz gözəlliklər, bir də bu gözəlliklərə tumar verib xumarlandıran Oğuz oğlunun, türk toplumunun söz inciləri... Şirvanın folklorda yaşayan coğrafiyası belədir.

Şirvanın siyasi gerçəkliyi eyni adlı bölgənin coğrafiyasından da geniş ərazini əhatə etmiş və Azərbaycan dövlətçilik tarixinin,

siyasi-mədəniyyət salnaməsinin iftixar və şərəflə xatırlanan min ilə qədər mövcud olmuş Şirvanşahlar dövləti ilə ifadə olunur. Bu dövlət böyük Türk imperatorluqları ilə yanaşı, müstəqil və ya yarım-müstəqil şəkildə yaşamış, Qərb və Şərq, İslam və Xristian mədəniyyətlərini özündə birləşdirmiş əski dünyanın irəlində gedən mədəni mərkəzlərindən əskik olmayan bir möhtəşəm mədəni miras qoyub getmişdir.

Şirvan əski İpək Yolunun üzərində strateji bir mövqedə yerləşdiyindən və heç şübhəsiz ki, zəngin təbii və sosial-mədəni resurslara sahib olduğundan burada şəhər mədəniyyəti surətlə işkişaf etmiş, bölgənin və ölkənin inkişafına mühüm tökan vermişdir. Böyük Azərbaycanı mərkəzdən, sözün gerçək anlamında, maddi və mədəni enerji ilə təmin edən bölgə Şirvandır. İlk mükəmməl elm və mədəniyyət ocaqları, təhsil və sənət təsisatları Şirvan şəhərlərində – Şamaxıda və Bakıda yaranıb formalaşmışdır.

Şirvan şəhər və kənd mədəniyyətlərinin, çoxukladlı təsərrüfat və çoxkodlu mədəniyyət sistemlərinin sintez olduğu bir mədəni arealdır. Burada bir tərəfdən dövrün, dövrənin və konkret tarixi dönmənin gerçəkliyi ilə səsləşən, onunla bütün mümkün səviyyələrdə inteqrasiya olunan qlobal xarakterli dəyərlər – davranış, məişət, elm, din, mədəniyyət və sənət təmayülü yaranmış və bu əsasda inkişafını davam etdirmiş, digər tərəfdən isə mədəni mərkəzlərin ətrafındakı tərəkmə-elat mühitlərindən etnik-mədəni dəyərlərin fasiləsiz axını ilə təchiz olunaraq özündə, içində və nüvəsində milli ruhu tam dolğunluğu, saflığı və təmizliyi, təbiilikdən ayrılmayan ilkinliyi mühafizə edən xalis milli mentala xas inkişaf xəttini qoruyub saxlamışdır. Bu mədəniyyətin səciyyəsi milli ilə qlobalın kəsişməsi və birincinin ziyanına olmayan nikbin qovuşmasıdır. Belə qovuşmada həm Azərbaycan özü üçün öz gözəllik və möhtəşəmliyini daha parlaq biruzə verə bilər, həm də dünya üçün ortağ dəyərlər prizmasından kultürdə ortaqlaşmağa, doğmalaşmağa, ruhların çulğaşmasına aparən ulusların arasındakı qohumluğa uluslararası bir önəm qazandırır.

Şirvan adında çağdaş anlamda milli qüruru, məğrurluğu, gücü və qüdrəti ifadə edən, əski Türk alplarının adında tez-tez rast gəlinən Aslanın bir başqa deyilmişsi, bir sinonimi yaşayır. Başqa tərəfdən də bu ad bu yurda yad olmayan şerlə, şairlə oxşar səs kompleksinə,

fonetik uyarlığın isti yuvasına sığır; Xaqani, Nəsimi, Seyid Əzim, Sabir kimi sənət korifeylərini təkcə Azərbaycana deyil, Şərqə və dünyaya, onun mənəvi xəzinəsinə bəxş edir. Bu böyük sənətkarların yaradıcılığında gerçəkləşən müdrikiyin və sənətin təməlləri xalq yaradıcılığı üzərində qurulur; kökləri və rişələri onun saf və təmiz şirələrindən qidalanır. Və əslində, bu sənətin böyüklüyü, gözəlliyi və doğmalığı da onun içindəki, mahiyyətində və mayasındakı xalqdan gələn yaradıcılıq inciləri ilə, ruhu özündə daşıyan ünsürlərlə təmin olunur. Xalın canından, qanından, duyğularının dual sistemindən – sevincindən və ələmindən əldə olunan bilgilər böyük şairlərin ilhamı ilə qəlblərdən və qələmlərdən keçib keyfiyyətə yeni sənət keyfiyyəti yaratsa da, özündəki xalqdan gələn ruhu və təbiiliyi qoruyub saxlamışdır. Sənətin keyfiyyətini təmin edən ən başlıca göstərici də budur.

Şirvan folkloru öncə qeyd etdiyimiz kultür xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Burada Azərbaycan folkloru bütün janrları ilə ifadə olunur.

Lirik folklor janrlarında səciyyəvi xüsusiyyətlər daha çox yerli məişətlə başğı motivlərin işlənməsində özünü göstərir. Bölgənin folklor gerçəkliyində epikləşmə meyli güclüdür. Əfsanə, rəvayət, lətifə kimi janrlar çox intensivdir və nitqdə də geniş işlənməkdədir.

Şirvan bölgəsi nağılla, dastanla, bayatıyla, ata sözü ilə, məsələlərlə, lətifələrlə çox zəngindir. Azərbaycan aşiq sənətinin Şirvan qolu sənətin ümumi xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı bəzi məhəlli özəlliklərə də malikdir. Şirvan aşığılığında orta çağ təsəvvüf musiqisinin və şerinin bir sıra elementləri qorunub qalmışdır. Sufi rəqslərin qalıqları da Şirvan aşığığının səhnə davranışında saxlanmaqdadır. Şirvan aşığılığı böyük və zəngin bir məktəbdir. Bu məktəbin əsasında xalq yaradıcılığının əskilərdən gələn zəngin ehtiyatları dayanır. XV-XVI yüzillərdən başlayaraq xalq musiqisi və söz sənəti sufi praktikanın aktiv dövryyəsinə daxil olur və Azərbaycan sufizmini forma baxımından fərqləndirən əsas göstəricilərdən birinə çevrilir. Təsəvvüf ruh fəlsəfəsidir, ruhla davranış üçün konkret etnik arealın ruhuna uyğun vasitələr istifadə olunmalıydı. Türk ruhu Türk musiqisinin və Türk şerinin ritminə, melodiyasına, tempinə və tembrinə kökləndiyindən ruhun yüksəlməsi vasitəsilə Tanrıya yaxınlaşmağa, mənəvi kamilliyə və

savlığa yetişməyə ruhun daşındığı xalq yaradıcılığı ehtiyatları ilə nail olmaq olur. Əslində, Azərbaycan aşığı təsəvvüflə folklorun qovşağında, təmas nöqtəsində yaranır və orta çağ mədəniyyətinin keyfiyyətə yeni bir vahidini təşkil edir.

Şirvanda sufi poeziyasının, o cümlədən sufi ocaqların zənginliyi bu folklor mühitinə böyük təsir göstərmişdir. Onların arasında biri digərini zənginləşdirən çoxşaxəli əlaqələr və qarşılıqlı təsirlər mövcud olmuşdur. Böyük hürufi şair Nəsimi Şirvanın mərkəzindən çıxmış və bütün Şərqdə tanınmış və sevilmişdir. Şübhəsiz belə böyük fikir və sənət korifeyləri yetişdirən mühit sonralar da sənət estafetində seçilməli idi. Şirvanda yüzlərlə aşiq indi də böyük ustadların – Dostu Şirvaninin, Aşiq Mirzə Bilalın, Aşiq Şakirin, Aşiq Əhmədin və başqalarının yolunu davam etdirir.

Şirvan aşığılığının ən ümumi səciyyəvi cəhəti onun muğam sənəti ilə optimal sintezidir. Xanəndə sənətindəki tar, kaman, qaval üçlüyü saz, balaban, nağara üçlüyü şəklində özünü oxşar strukturda göstərir. Sonuncu aşiq ansamblının minimum tərkibidir. Bir qədər müasirləşmiş ansamblarda aşiqdən, balabançıdan və nağaraçıdan başqa ayrıca olaraq xanəndə, zurnaçı və s. sənətçilər də bura daxil olur. Bu da öncə qeyd etdiyimiz kimi, dinləyici sifarişi və kültür kəsişmələrinin, bəlkə də, kontominasiya olunmasının əlamətləridir. Şirvan aşığı toy məclisini "peşrov"la başlayıb "diringi" ilə tamamlayır. Bu da başqa mühitlərdən fərqli xüsusiyyətdir. Amma aşığın söz repertuarı, şer və dastan fondu ortaqdır. Şirvan aşığılarının dastan janrına münasibətində də fərqli cəhətlər özünü göstərir. Əskilərdən gələn, orta çağda sufi məzmun və forma qazanan klassik dastan tipindən başqa, Şirvanda həmin əsasda, ya da heç onunla birbaşa əlaqəsi olmayan dastanlar da yaradılır. Şirvanın ustad sənətkarlarının yaratdığı bu dastanlar mühitdə sürətlə yayılır və məclislərdə söylənir. Mühitin bu yöndəki digər özəlliyi kültürün modernləşməsi ilə bağlıdır. XX yüzildə yazı mədəniyyətinin kütləviləşməsi sənətə də öz təsirlərini göstərmişlər. Müasir aşığılar öz yaradıcılıq nümunələrini, şer və dastanlarını özləri yazıya alırlar və bu yazılar, dəftərlər aşığıların birindən digərinə keçərək yayılır. Ona görə də bu tipli məntlər daha çox statik olur. Təbii ki, həmin məntlər canlı ifadan yazıya alınsa, aşığın ifaçılıq məharəti və fərdi folklor ehtiyatı

aşkarlana bilər. Amma əksər hallarda toplayıcılar, sadəcə olaraq, yazılı "dəftərləri" toplayıb nəşr etdirmişlər.

Şirvan bölgəsinin folklor nümunələrinə hələ XIX yüzildə nəşr olunmuş SMOMPK məcmuəsində rast gəlmək olur. Orada Şamaxıdan toplanmış xeyli atalar sözü çap olunmuşdur. XX əsrin əvvəllərində və bütövlükdə sovet dönəmində bu bölgədən folklor nümunələri toplansa da o bölgənin həm tam coğrafiyasını, həm də folklor ehtiyatını əhatə edə bilməmişdir. Bu səbəbdən də Şirvan bölgəsi indiki müstəqillik dövrünün imkanları ilə yenidən və daha ətraflı öyrənilməli, folklor irsi qorunmalıdır.

Şirvan ərazisi coğrafi baxımdan qədim Qəbələ şəhəri, şərqdən mavi gözlü Xəzər dənizinə, qərbdən Yevlax ərazisinə, cənubdan isə Kür çayına qədər baş alıb gedən cənnət misallı bir diyarı əhatə edir. Kür-Araz ovalağının, Kür çayının sol tərəfində, Mingəçevir su anbarı ilə Xəzər dənizi ortasında olan ərazini əhatə edən bu bölgə özünəməxsus təbii sərvətləri, flora-faunası ilə, zəngin, tarixi abidələri ilə məşhur olan bərəkətli bir diyardır. Paytaxtı, əsasən, Şamaxı olmuş Şirvanşahlar dövləti isə daha geniş ərazini əhatə etmişdir. Bu bərədə mənbələrdə oxuyuruq: "Şirvan bütün dövrlərdə mühüm iqtisadi, siyasi, hərbi, strateji və mədəni əhəmiyyətə malik olmuşdur. Oturaq yerli əhali, əsasən, suvarmaya əsaslanan əkinçilik (üzümçülük, balıqçılıq, pambıqçılıq və s), maldarlıq (əsasən, qoyunçuluq), sənətkarlıqla (ipək toxuma, metalışləmə, xalçaçılıq və s) məşğul olmuşdular. Şirvan ölkəsi beynəlxalq əhəmiyyətə malik idi. Şirvan "Sumax", "Şirvan" və s. xalça növləri ilə məşhur idi. Şirvanda, əsasən, ...duz, xam ipək, pambıq, mis qablar, zəfəran, silah və xalçalar, üzüm məhsulları, yun, gön, təbii boyalar, balıq, dərman bitkiləri, müxtəlif parçalar ixrac olunurdu... Şirvan ərazisində çoxlu qayaüstü rəsmlər təsvir edilmişdir (Qobustan qaya rəsmləri). E.ə. IV əsrdə Şirvan ərazisində paytaxtı Qəbələ olan Alban dövləti təşəkkür tapmışdır. E.ə. I əsrdə Roma qoşunları Xəzər sahillərində irəliləmiş, bunu Böyük daş dağığın cənubi-şərqində qaya üzərindəki latın kitabəsi sübut edir"¹

Qeyd etdiyimiz kimi, paytaxtı uzun illər qədim Şamaxı olmuş bu qədim diyarda min ilə yaxın möhtəhəm Şirvanşahlar dövləti ömür sürmüşdür.

Təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir çox ərazilərində – Orta Asiyada (Türkmənistan), Cənubi Azərbaycanda, Türkiyədə də Şirvan

adında toponimlər mövcuddur. Şirvan sözünün leksik yozumu barədə şərqşünas, dilçi, arxeoloq və coğrafiyaşünas alimlər müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Azərbaycan alimlərindən A.Axundov, A.Qurbanov, N.Nəbiyev, N.Məmmədov və eləcə də gürcü alimi İ.A.Cavaxaşvili, türkmən alimi S.Ataniyazov və başqaları bu toponimi tayfa (şir, şirvan) adından olduğu və ya "şirə bənzər", "müxtəlif meyvə suları və "Şir kimi döyüşənlər məkanı" mənasını ifadə etdiyi qənaətinə gəlmişlər.

Professor A.Axundov isə Şirvan sözünün mənasını belə izah edir: "Şirvan yer adını qədim toponim kimi sanskrit dilindəki "şravana" sözü ilə bağlamaq doğru olar. Bizcə, Şirvan düzü coğrafi adı "qoçaq, məğrur, döyüşkən xalqın məskəni" mənasını daşıyır.

X əsrdə yaşamış Ərəb səyyahı və coğrafiyaşünası Əl-Məsudi özünün "Qızıl yuyulan yer və cəvahirat mədənləri" adlı əsərində həm Şirvan, həm də Ənuşirvanın tikdirdiyi əl-Bab və-əl-Əbvab adı ilə tanınan bu (Dərbənd – S.Q) şəhər, sədd, eləcə də Şirvan və onun hökmdarlarının bir neçəsi haqqında məlumat verməklə ya-

1. N.Vəlixanlı IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974. s.52.

naşı, Şirvan sözünə də münasibətini bildirmişdir: "...Ənuşirvanın Bərdə ölkəsində, islam torpaqları ilə həmsərhəd olan bu yerlərə təyin etdiyi hökmdarlardan biri Şirvan adlanırdı. Onun məmləkətinə isə adına uyğun olaraq Şirvanşah deyilirdi"¹

XII əsrdə Şirvanı Şərvan adlandırmışlar. Xaqani isə öz zamanında ölkənin Xeyirvan bir diyar adlandırmışdı:

Şah dövründə padşahlar parlayan gözəl, Şərvan,

Öz adını dəyişərək, adlandırdı Xeyirvan.²

Şərəfli tarixi, bərəkətli torpağı olan Şirvan, azı, min illərlə bir qitədən o birinə, bir ölkədən başqasına yol alan karvanların görüşdüğü, çarpazdaşdığı bir ərazi olmuşdur. Çin səddindən yola düşən karvanlar, Böyük səhradan keçib əvvəl Bakıya, oradan Şamaxıya, Şamaxıdan Gəncəyə, sonra Tiflisə və Avropa ölkələrinə səmt alardı. Və ya Bağdaddan cərgələnən karvan Tiflisdən keçib, Kür sularından adlıyıb Şamaxıda dayanardı. Şamaxının on beşə yaxın qapalı Bəzzaz bazar, Mışğərbazar, Dərzibazar, Başmaqçıbazar, Xarratbazar, Gürcübazır, İpəkbazır, Xalçabazar, Dəvəbazar, Gülqəbazar, Məscidbazar və s. bazarlarda ticarət edər, aldıqların alar, satdıqların satar və rəvan olar-

dılar yollarına.

Bu möcüzələr diyarından tüccarlar dəvə karvanları ilə uzaq-uzaq ölkələrə təkcə çeşid-çeşid mallar deyil, həm də söz aparırdı, söz gətirirdi.

Dünyada sirli-sehrli bir diyar kimi ad çıxaran Şərq aləminə görmədən-bilmədən heyran kəsilənlər bu füsunkar torpağı ziyarət etmək üçün ayaqlarına dəmir çarıq geyib, əllərinə dəmir əsa alıb yollara rəvan olurdular. Yolların da çoxusu Şirvandan keçirdi o ölkələrə. Odur ki, orta əsrlərdən üzü bu yana yaşamış bir çox məşhur səyyah, şərqşünas alimlər Şirvanşahlar dövlətində olmuş – Şamaxını gəzib-dolanmış, bu diyar haqqında ürək sözlərini söyləmişlər. Bu yol qeydləri, xatirələrdən təkcə Şamaxının mədəni həyatı haqqında deyil, onun musiqisi, poeziyası, adət-ənənələri ilə bağlı çox məlumatlar öyrənmək olur.

İbi Hövqəl (X əsr), ərəb səyyahı və coğrafiyaşünası Əl-Yəqubi (IX əsr), Əl-Məsudi (X əsr), Rubrun Vülhem (1220-1270), italyan

1. N.Vəlixanlı IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974. s.52.

2. Xaqani. Seçilmiş əsərləri. 1956.s.93.

Marko Polo (XIII əsr), ispanyalı Qonsales de Kloviço (XIV-XV əsr), alman Hens Şiptberner (XIV-XV əsr), Rusiyalı Afanası Nikitin (XV əsr), ingilis Antoni Cekinson (XVI əsr), türk Evliya Çələbi (1611-1682), alman Adam Oleari (XVI-XVII əsr), fransız Aleksandr Düma (1802-1870), rus şairi M.Y. Lermantov və başqaları Şamaxı-Şirvanın təbiəti, mədəni həyatı, elmi, musiqisi, övliyalrı, orada keçirilən tədbirlər, bayramlar, bişirilən xörəklər, şirniyyatlar barədə günümüz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən dəyərli fikirlər söyləmiş, məlumatlar vermişlər: "Bizim qabağımızda at üstündə dörd musiqiçi gedirdi: Onlar növbə ilə zahiri görünüşcə tütəyə bənzəyən, uzunluğu dörd qulaca yaxın, üç tərəfi isə enli mis alətdə çalırıldı. Bu alət qaranay adlanır. Onu çalanda ucunu göyə tuturlar. Bundan başqa sadə tütəkçilər də vardır"¹

A.Olearnin Şamaxı haqqında qeydləri arasında 1637-ci il martında Şamaxıda keçirilən novruz bayramı gözü ilə gördükləri barədə verdiyi məlumat ulu mərasimimizin XVII əsrdəki icrasından soruq verir bizlərə: "Camaat Yeni il bayramını (Novruz bayramı – S.Q) böyük şəkildə davam etdirirdilər. Atəşfəşanlıq hər tərəfdə göründü, hamı bir-birini təbrik edirdi. Bu münasibətlə bizim də bəzilərimiz xalqın,

kələntərin və başqa cənabların yanına gedib xoşbəxtlik arzuladıq. Astroloq tez-tez insanların arasında durub, öz aləti ilə Günəşin hündürliyünü müşahidə edirdi. Elə ki, arzu olunan an çatdı, o bərkdən elan etdi: Yeni ildir! Dərhal toplardan atəş açıldı. Şəhərin qala divarları və bürclərinin hər yerində turba çalındı, təbillər döyüldü və beləliklə, bayram böyük şənliklə başladı".²

Böyük türk səyyahı Evliya Çələbi səyahəti zamanı Azərbaycanın bir çox bölgələri kimi Şirvan ərazisini də gəzib-dolanmış, xalqın adət-ənənəsi, həyat tərzini müşahidə etmiş, eləcə də bu qədim ərazidə olan bir çox ziyarətgahlarda olmuş, onlar haqqında həm elmi məlumat vermiş, həm də yerli sakinlərdən eşitdiyi rəvayət-əfsanələrdən bəhs etmişdir. Məsələn, səyyah "Xıdır-Zində" haqqında yazır: "Xıdır-zində adlı ziyarətgaha gəldik. Bu şəxs də yüksək qübbə içərisində dəfn edilmişdir. Onun müqəddəs gövdəsi (çürüməmiş) təptəzədir. Özdəmirzadə Osman Paşa bu suala eti-

1. A.Oleari Opisanie puteşestviə v Moskve çerez Moskvio v Persiö i obratno, Ter. A.M Lovəqina. S.T. 1906, str. 525.

2. Yenə orada, səh. 548-549.

qad edib, ova çıxarkən onu ziyarətə gəlib, oranı abadlaşdırmışdır. Hal-hazırda şirvanlıların ziyarətgahıdır"¹

İngilis səyyahı Antoni Cekinsonun "Şirvan Kralı" Abdulla xan haqqında dedikləri o zaman (1562-ci il 20 avqust) xalqımızın adət-ənənələrinin, mətbəximizin, xörəklərimizin nə qədər zəngin və rəngarəng olduğunu öyrənmək üçün fakt kimi çox qiymətlidir.

"...Kralın adı Abdulla xan idi. Bu zaman onun iqamətgahı Şamaxıda bərk istilər olduğu üçün, şəhərdən 20 mil aralıqda uca dağlarda idi. Avqustun 20-də mən onun yanına çatdım. O, məni gülərlə qarşıladı. Əlini öpdüm. O, məni nahara dəvət edib, özü də yaxında oturmağı əmr etdi. Kral ipək və zərli sapla bəzək vurulmuş zəngin alaçıqda oturmuşdu... Nahar vaxtı çatanda yerə süfrələr açıldı və müxtəlif cür xörəklər verildi, xörəklər növlərinə görə cərgə ilə düzülüşdü; mənim hesabıma görə, süfrədə 140 cür xörək vardı. Bu xörəklər yeyildikdən sonra qabları süfrə ilə birlikdə yığıdırıb, təzə süfrələr salırdılar. Ortaya 150 növdə meyvə və başqa ziyafət yeməkləri gətirildi. Belə ki, iki dəfədə 290 cür yemək verildi".

Şirvanda olmuş başqa səyyahlar kimi fransız yazıçısı A.Dümanın Şamaxı şəhəri haqqında yazdığı da maraqlıdır. Bu materialların dəyəri bir də ona görə qiymətləndirilir ki, səyyah burada 1858-ci ildə,

1859-cu ildə dəhşətli zəlzələ isə baş verməmiş, Şamaxının paytaxtı, mərkəz kimi fəaliyyət göstərdiyi zaman olmuşdur. Deyilənlərdən bəlli odur ki, Şamaxı ziyalı və varlılarından biri, xeyriyyəçi-məsenat Mahmud Ağa Əhməd Ağa oğlu (1826-1901) onu evinə qonaq dəvət edir. A.Dümanın həmin vaxt gördükləri, müşahidə etdikləri o zamanlı Şirvan musiqi-aşıq sənətini öyrənmək baxımından çox maraqlıdır. "Bir azdan xanəndələr məharətlərini göstərməyə başladılar. Onlar milli musiqi alətlərində çalırıldı. Dəmir ayaqlar üzərində yerləşdirilmiş, nəhəng yumurtaların yarısına bənzər təbil, bizim fleytanı andıran qədim şəkili nəfəslə musiqi aləti – tütək, üstündə mis simlər olan və mizrablara çalınan, bizim mandalinaya oxşar tar, nəhayət, qonçuraya bənzər dəmir dayaqlı, bir növ musiqi aləti – kamança. Bu musiqi alətinin sol tərəfində bir dəstək vardır. Simlər bu dəstəyə dolanmışdır. Onu kaman yayı ilə çalırıldı..."¹

1. E.Çələbi. Səyyahnamə, Bakı, 1997, səh. 66

Bərəkətli torpağı, zəngin var-dövləti, hər cəhətli şəraiti olduğu üçün xanlar-xaqanlar, işğalçı dövlətlər bineyi-qədimdən bu cənnət misalı diyara göz dikmişdir.

Həmin işğalçılar Qney-Pompey-romanlar, Topal Teymur, Şah Abbas, Nadir Şah, ruslar, ingilislər, daha kimlər, kimlər... "Şirvan xarababazara dönmüş, əhali qırılmış, torpaq qana boyanmışdır. Amma xalqın iradəsini qıra bilməmişlər o işğalçılar. Həmin hökmdarlar korpeşman geri dönmüşlər Şirvandan. Amma Şirvanda hər bir yağdı öz əməlinə görə yadda qalmış, adlarına isə "eyhamı şirvan"lılar – şəbədələr düzülüb, qanınaqəltan olan igidlərimizin şərəfinə əfsanə, rəvayətlər bağlanmış, bayatılar çəkilmiş, yeni-yeni toponimlər peyda olmuşdur. Gavur qalası, Gavur alınan, Ulu düzü, Şah yurdu, Tatarlar məhəlləsi, Ərəb kəndləri, Qanlı qaya, Daş oğlan, Deşikən daş, Şəhid yeri, Şəhid daşları, Yeddi məzar, On iki məzar, Keçmədin, Qılınc kəsən, Qanlı bulaq və s."

Şirvanın aşığı var,
Sazı var, aşığı var,
Belə qara günlərin
Həlbət bir işığı var.

Şirvandı – xan yeridi,
Fit dağı, can yeridi,

Sağma bir ox dəydi
Solundan qan yeridi.

Vaxt o zaman oldu ki, öz ağı, düşüncəsi, məntiqi ilə Teymurləngdən Şirvanı qansız-qarasız, ölümsüz-itimsiz xilas edən Şirvanşah İbrahim ölkəni daha da abadlaşdırdı. Odur ki, Şirvana burulan yolların sayı çoxaldığı kimi, bu diyardan da başqa məmləkətlərə yeni yollar şəxələndi, dəvə karvanları uzandı, yenə də Şirvanın çalçağırlı günləri başlandı...

Bu yol Şirvan yoludu,
Piyalələr doludu,
Səfər uzaq olsa da,
Məqsərimiz uludur.

1. A.Düma. Qafqaz səfəri. Bakı, 19 85, səh. 87-88

Şirvanın yolu həşəm,
Ağlamaq olub peşəm,
Hardadı mənim yarım?
Üç aydır görməmişəm.

Tirmə-şal, əntiq əşyalar yüklənmiş karvanlar Şamaxıdakı 24 karvansarada cəm olmuş, bazarlarda satdıqlarını satmış, aldıqlarını almış və Şamaxıdan – Bakı-Dərbənd yolu ilə Şimala və ya Bakıdan “qara nöyüt” çatılmış nəvə dəvə karvanı ilə Şamaxıdan keçib, Gəncə yolu ilə Naxçıvana, oradan da Türkiyəyə üz tutmuşdur...

Elə qədim Şirvan-Şamaxını dünyanın bir çox ölkələri ilə birləşdirən keçmiş "Dəvə yolları", "Qəflə-qatır yolları", qədim "İpək yolu" üzərində uzaq əsrlərdə tikilmiş karvansaralar, xanagahlar, gözətçi qalaları, çaparxana, məscid, ovdanların qalıqları, xarabalıqları günümüzə çox söz deyir: "Pir Hüseyin xanagahı", "Dəvə yolu", "Pir Mərdəkan körpüsü", "Uçuq körpü", "Qaranlıq mağara", Məşədi Oruc ocağı, "Hacı Mürşüd karvansarası", "Göylər karvansarası", "Hacı Mövsüm uşaqları karvansarası" Şirvan bölgəsində yeri-yurdu bəlli olan tarixin daş yaddaşlarıdır. Nə qədər nəğmələr düzülmüş gəlib-gedən karvanların adına...

Karvan allı karvandı,
İpək-şallı karvandı,
Hər birində yüz dəvə,
Yükü mallı karvandı.

Bu şərəfli tarixi olan diyar həm də nə az, nə də çox, düppədüz min il şahlar-şahzadlar, xanlar-xaqanlar, vəzirlər-vəkillər yurdu-yuvası olmuşdur. Şirvan ərazisində qurub-yaradan, ömür sürən bu hökmdarların, şah-xaqanların çoxusunun adı, əməli unudulub kitablara düşmədiyi kimi, dəfn olunmuş yeri – son evi-goru da bəlli deyildir. Min illər ərzində Şirvanşahlar dövlətinə az və ya çox illər sahib olan hökmdarların sayı yüzə yaxın olmuşdur. Hardadır onların məzarı? Bilən kimdir? Fərziyələr isə çoxdur: Bakıda – Şirvanşahlarda... Dərbənd yaxınlığında və ya "Qırqlar" qəbiristanlığında... Şamaxıda – "Şah Xəndan", ya da ki, "Yeddi gümbəzdə"... "Kələkədə türbələrində". Doğrusunu isə Allah bilir...

Şirvan diyarında Şirvanşahlar dövləti bərqərar olduqdan sonra bir çox bölgələr də Şirvana qatıldı. Şirvanşah İbrahimin dövründə ölkənin əsas paytaxtı 3000 ildən artıq yaşı olan Şamaxı ticarət, elm-sənət, din mərkəzi, poeziya beşliyi kimi şöhrətə çatdı.

Şirvan yollar ayrıdır, yollar başlanğıcıdır. Xaqani Şirvani, Zülfüqar Şirvani, Nəsimi, Bədr Şirvani, Qiyasəddin Şirvani, Aşıq Dostu, Əbdülməcrid Şirvani, Seyid Yəhya Bakuvi, Əhdi Şirvani, Məhəmməd ibn Həsən Şirvani, Bahar Şirvani, Hacı Zeynalabdin Şirvani, Aşıq Xəlil, S.Ə.Şirvani, Qənnadı Şirvani, Sədrəddin Şirvani, M.Ə.Sabir, Abbas Səhhət, Aşıq Bilal, Kalvalı balabançı Əli və başqaları Şirvandan başlanan bu yolla dolanmışlar dünyanın bir çox məmləkətlərini. Əfsuslar olsun ki, həmin Şirvanilərin bir çoxu ya qismətdən, ya da biganəlikdən qayıtmamışlar Şirvana. Qürbətə əbədiyyətə qovuşmuşlar...

* * *

Şirvanın baş şəhəri uzun illər Şamaxı olmuşdur. Mənbələrin qeyd etdiyi kimi, Şamaxının şəhər kimi azı 3000 il yaşı vardır. Şamaxı şəhəri haqqında qədim mənbələrdə istənilən qədər məlumatlar vardır. "Şəhərin adı ilk dəfə yunan alimi Klavdi Ptolemeyin (II əsr) "Coğrafi təlimnamə" əsərində Samexeya və ya Kemaxeya formasında çəkilib.

Şamaxı adının mənəsi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar toponimin antik mənbələrdə (Plini) kamak, qaraqalpaqlarda şamak, qaxaxlarda şamakey, türkmənlərdə şamak, qırğızlarda şameke və başqa tayfa adları göstərilir ki, kamek və ijemax yerli şamake toponiminin qədim dillərin fonetikasına tabe edilmiş və müəyyən qədər təhrif olunmuş formasıdır".¹

Şirvanın baş şəhəri uzun illər həm də Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Şəhər forması, arxitektura quruluşu, möhtəşəmliyi, tarixi-memarlıq abidələri baxımından bənzərsizliyi ilə həmişə qonaqların heyrətinə səbəb olmuşdur. Əfsuslar olsun ki, dağıdıcı müharibə və zəlzələlər (Şamaxı şəhərində 11 dağıdıcı zəlzələ olmuşdur) bu şəhəri vaxtaşırı haldan salmışdır...

Bu cənnət misallı diyarın təbii-sərvətlərinə göz dikən yağlar onun istedadlı övladlarını da vətəndən sürgün etmiş və ya yad məmləkətlərə, saraylara, elm ocaqlarına köçürmüşlər. Cənnət misallı vətəndən ayrı düşən bu insanların başı hansı bəlalara çəkməmişdir? Təsəlli ondadır ki, heç olmasa, Ərəbistan, Hindistan,

1. Azərbaycan toponimləri. Bakı, 1989, səh. 561-562

İraq, Misir, İran, Türkiyə, Orta Asiyada Azərbaycan-Şirvan-Şamaxı həsrəti ilə dünyasını dəyişən yüzlərlə Şirvanilərin məzarlarının yeri məlumdur... İllərlə doğmalarının, istedadlı balalarının ardınca uzanan yollara baxan insanların gözləri qaralandan sonra tək-cə bayatılar gümanında qaldılar:

Şamaxı vətənimiz,
Durmadı yatanımız,
Əl-ələ verib getdi
Dili söz tutanımız.

Şirvan həm də Azərbaycanın ən qədim və kamil poeziya beşiyindən biridir. Poeziya diyarı olan Şirvanda XII əsrdən günümüzdə kimi yazıb-yaratmış, haqqında məlumat əldə etdiyimiz şair, aşiq, sinədef-tərin sayı altı yüz nəfərə yaxındır.¹ Çox əfsuslar ki, indiyə kimi belə bir istedadları olan Şirvan ədəbi mühiti geniş və sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir. İyirmi nəfərə yaxın şair-yazıçının yaradıcılığı istisna edilərsə, demək olar ki, yerdə qalan aşiq, şair, el şairi haqqında heç bir tədqiqat aparılmamışdır.

* * *

Bütün Şərqi dünyasında poeziya, elm-mədəniyyət beşiyi kimi tanınan sirlə-sehirlə Şirvan Azərbaycanın ən böyük folklor mühiti kimi də zəngindir. İlk əvvəl onu qeyd edək ki, bu folklor mühitindəki nüsxələr də tədqiqatdan kənarda qalmışdır.

Şirvan folklor mühiti inciləri də ilk dəfə 1881-ci ildən Tiflisdə nəşr olunmağa başlayan "Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair

materiallar toplusunda" (QƏXTMT – SMOMPK) ilk dəfə işıq üzünə görmüşdür. Bir qədər də dəqiq desək, o zamanlar başqa bölgələrdə olduğu kimi Şirvan ərazisində yaşayan ziyalılardan bir qrupu həqiqi vətəndaş kimi bu sahədə böyük işlər görmüşlər. Regionun folklor nümunələrinin toplanılıb çap olunmasında M.Mahmudbəyov, A.İsmayılov, S.M.Əfəndiyev, Məhəmməd Həsən, eləcə də Göyçay ikillik məktəbinin müəllimi Nikolay Kalaşev və başqalarının əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. İşin günümüz üçün ən önəmli tərəfi odur ki, topluda işıq üzünə görə nümünələrin bir çoxusu rus dilinə tərcümə edilmiş və bu dil vasitəsi ilə geniş oxucu kütləsi qazanmışdır.

1. Şirvanın 350 şairi (top. və tərtib edən Ə.Cəfərzadə, Ə.Qəniyev), Bakı, 1999.

Topluda regiondan toplanmış kiçik janrla yanaşı, iri həcmli janr nümunələri – əfsanə, nağıl və dastanlar da vaxtaşırı çap olunmuşdur.

XVIII əsrdə Şirvan aşiq mühitində yaradıcı sənətkarlardan biri də şirvanlı Aşiq Oruc olmuşdur. Böyük maarifçi M.Mahmudbəyov onun ifasında bir çox nüsxələrlə yanaşı, Azərbaycan dastanlarının Şirvan variantlarını da qələmə almışdır.

M.Mahmudbəyov aşığın ifasından qələmə aldığı "Aşiq Qərib" nağılını (dastanını) məcmuənin 1892-ci il XIII buraxılışında, "Molla Qasım" dastanını isə 1894-cü il XIX buraxılışında çap etdirmişdir. "Aşiq Qərib" dastanındakı nəğmələr Azərbaycan dilində, "Molla Qasım" nağılındakı (dastan – S.Q.) nəğmələr isə rus dilində verilmişdir.

SMOMPK-da Şirvan regionundan toplanıb işıq üzünə görə folklor nüsxələrinin bir qismi ermənilərə şamil edilmişdir. Daha konkret desək, o zaman Göyçay ikisinifli məktəbin müəllimi N.Kalaşev fərqi nədən çap etdirdiyi bir neçə Azərbaycan nağılını – "Şah İsmayıl", "Əli xan", "Novruz", "Məlik Məmməd", "Qulu xan"ı ermənilərə şamil etmişdir.

Kalaşevin belə kobud nöqsanlarına baxmayaraq, yüz iyirmi il əvvəl Şirvan folkloru üçün gördüyü xeyirxah işin əvəzi yoxdur.

XX əsrin birinci rübündən başlayaraq folklor nümunələri, aşiq şerləri bir çox toplu, məcmuə və kitablarda işıq üzünə görməyə başladı. Bu sahədə elmi araşdırmalar, analoji təhlil və tədqiqat aparıldı.

Təbii ki, 1920-1935-ci illərdə çap edilən məcmuələrə Şirvan regionundan əldə edilən nüsxələrdən müəyyən nümunələr daxil edilmişdir.¹

1950-1990-cı illərdə tərtib edilib, çap olunan "Azərbaycan – dastanları" (5 cildə), "Azərbaycan nağılları" (beş cildə), "Aşıqlar", "Azərbaycan əfsanələri", "Azərbaycan folkloru antologiyası" (1-2 kitab), "Azərbaycan aşıq və el şairləri" (I-II c) və s. kimi AMEA -nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırlayıb, çap etdirdiyi dəyərli toplulara Şirvan regionundan daxil edilən örnəkləri barmaqla saymaq olar.

1. S.Mümtazın toplayıb tərtib etdiyi "El şairləri"nə Şirvandan bir neçə sənətkar daxil edilmişdir.

Bir sözlə, Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında xüsusi və ayrıca çəkisi, şərəfli yeri olan Şirvan regionunun zəngin, qədəri-qəsemi bilinməyən folklor örnəkləri indiyədək sistemli olaraq toplanmadığı kimi, geniş şəkildə də təhlil süzgəcindən keçirilməmişdir. Folklorşünas alim H.İsmayılovun Göyçə folklor mühiti barədə söylədiyi aşağıdakı dəyərli fikir, müdrik kəlam demək olar ki, Şirvan bölgəsinin boyuna biçilmişdir: "İndiyə qədər xalqımızın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Göyçənin şərəfli tarixi, zəngin folkloru ilə, demək olar ki, məşğul olmamışıq. Unutmuşuq ki, bu torpağın hər qarışında, hər qaya və daşında, hər bir qələmində bulaq və çayında böyük bir tarix yaşayır. Əfsanələrə çevrilmiş nə qədər həqiqət öz sirrini xalqın bədii yaddaşı dilə gəldikcə tariximiz, ulularımızın mənəvi dünyası bütün özəmətilə gözlərimiz önündə canlanır, bizə çox şerlər deyir, bizi çox həqiqətlərdən hali eləyir".¹

Uzun illər ərzində Şirvan regionunu gəzib-dolaşmış, yüzlərlə kəndə, qəsəbə və şəhərlərdə, təxminən, on min nəfərə yaxın ağsaqqal, ağbircək, aşıq, xanəndə, balabançı, şair, yazıçı, jurnalist, müəllim, molla müxtəlif sənət adamları (sazbənd, dəmirçi, xalça -palaz ustaları, rəssam, bəna, çoban, boyaqçı, nalbənd, dülgər və s.) ilə görüşmüş, onların xalq ədəbiyyatına aid bildiklərini qələmə almışıq. Nəticədə Şirvan folklor mühitini ilə bağlı üç min çap vərəqindən artıq material, eləcə də müxtəlif sənəd, şəkil və əlyazmalar əldə etmişik. Topladığımız folklor materiallarının bir qismi çap olunmuşdur. Əldə olunan folklor örnəklərinin qalan hissəsini iki kitabda cəmləşdirməyi məsləhət bildik."Şirvan folklor antologiyası" toplusunun birinci kitabına arxaik janrlara aid nümunələrlə yanaşı, dastan, bir çox Şirvan aşıqları, el şairləri, sinədəftər qadınlar haqqında məlumat və əsərlərindən

seçmələri də daxil etmişik.

Şirvan folklorunun zəngin coğrafiyasında mövsüm və mərasim nəğmələrinin xüsusi çəkisi vardır. Əldə edilmiş örnəklərin nəzərdən keçirilməsi həmin nümunələrdə özünü göstərən regional özünəməxsusluğu görməyə imkan verir.

Bəllidir ki, qədim insanlar günəşin çıxması, yağışın kəsməsi, dumanın çökilməsi ilə bağlı müxtəlif törənlər icra etmişlər. Bu

1. H.İsmayılov. Uzaq etnik mənşəyin, yaxın milli gələcəyin indi qürbət vətəni – Göyçə. – Azərbaycan folkloru antologiyası, III kitab, 2000, səh 41.

mərasimlərdə rəngarəng nəğmələr oxunmuşdur. Bu kimi mərasim və ayinlərin ənənəvi davamına Şirvanın bir çox bölgələrində (Qobustan, Hacıqabul, Ağsu, Kürdəmir) indinin özündə də təsadüf edilməkdədir. Elə ki günəşin üzü tutuldu el içində əməlisaleh sayılan adamlar hündür bir yerə çıxıb üç dəstəyə ayrılır (dəstədəki adamların sayı tək olmalıdır - 3,5,7 və s.) və dairə vurub özləri ilə gətirdikləri qabları döyə-döyə ucadan oxuyurlar:

Açıl, günüm, açıl,
Saçıl, günüm, saçıl.
Elin zindana düşüb,
Aşın qazanda bişib.
Oban yolunu çayıb,
Qorxu həddini aşıb.
Açıl, günüm, açıl,
Saçıl, günüm, saçıl.¹

Göründüyü kimi, qədim tarixə malik bu mərasim bu gün də özünü transformativ yaşantı kimi göstərməkdədir. Günəşi çağırma mərasimi nəinki Şirvan, həmçinin əksər türk xalqlarının folkloruna xasdır. Təbii ki, mərasimin mahiyyət və funksiyasında regional özünəməxsusluqdan söhbət gedə bilməz. Ancaq mərasimin ifa tərzində, musiqi-nəğmə xüsusiyyətlərinə baxış bu nümunənin Şirvan folkloruna xas cizgilərini ümumi boyalar şəklində olsa da görməyə imkan verir. Mərasimin icra üslubunda yerli kalorit, ifa təzi bədii boyalarla duyulmaqdadır.

Şirvan folkloruna xas mərasim nəğmələri içərisində kəmiyyət baxımından toy nəğmələrinin böyük çəkisi vardır. Azərbaycanın bütün bölgələri kimi, Şirvanda da toy mərasimi bir çox ardıcıl mərhələlərdən keçir: Qız sevmək, arvad elçiliyi, kişi elçiliyi, kiçik nişan, böyük nişan, nişanlı üçün bayramlıq aparılması, paltar-kəsdə, kəbin-

kəsmə, xınayaxdı, qız toyu, oğlan toyu və s. Bəllidir ki, Azərbaycanın hər yerində toyun mərhələləri eyni ardıcılıqla davam edir. Şirvan toylarının regional özünəməxsusluğu bəzən toyun mərhələlərinin ad fərqlərində, bəzən isə icra tərzində özünü göstərir. Məsələn, Kürdəmir, Əli-Bayramlı, Hacıqabul bölgələrinin bəzi kəndlərində belə bir adət var. Qız köçməmişdən bir gün

1. Söyləyən; Muradov Musa – 70 yaş, Ağsu bölgəsi, Ləngəbiz kəndi, 1990 (V.Vəliyev. Azərbaycan folkloru, Bakı, 1985, səh.101.) əvvəl axşam anası qızı üçün aş bişirir; axırını dəfə ata-ana ocağında bir süfrə başında əyləşirlər. Buna ana aş deyilir.¹

Şirvan toy mərasimlərində oxunan nəğmələrin özünəməxsus cizgilərə malik olması bu örnəklərdən də görünməkdədir:

Ana: Mən gəlinin anasıyam,
Axar sular sonasıyam.
Süd pulunu kəm eyləsəz,
Od tutuban yanasıyam.

Ata: Mən gəlinin atasıyam,
Qızılgülün butasıyam,
İpək köynək gətirməsəz

Xala: Sizi itə atasıyam.
Mən gəlinin xalasıyam,
Bu dağların lalasıyam,
"Hacımənbax" gətirməsəz,
Sizi qana salasıyam.

Əmi: Mən əmiyəm, yeyəm gərək,
Öz sözümü deyəm gərək,
Toy zamanı siz gətirən
Arxalığı geyəm gərək.

Bibi: Mən bibiyəm, can eylərəm,
Can sizə qurban eylərəm,
"İynəbatmaz" gətirməsəz,
Toy zamanı qan eylərəm.¹

Yumorlu, xoş ovqatlı bu deyişmədə bir neçə cəhət diqqəti cəlb edir. Burada hər şeydən öncə, milli toy etnoqrafiyasının ruhu özünü

saxlayıb; poetik dillə ciddi mətləblər ifadə olunur. Əslində, bu mətləblərin "ciddiliyi" indiki şerdən "görünmür". Müasir dinləyici bunu şəx, şux notlarla qəbul edir.

* * *

1. Söyləyicilər: Şəfiqə Mənsim qızı – 60 yaş, Kürdəmir; Babayeva Firəngiz – 65 yaş; Məmmədova Şəfiqə – 60 yaş, Ağsu; Sura Abdullayeva – 80 yaş, Əli-Bayramlı, çöl təcrübəsi. 1995.

Şirvan torpağı həm də başdan-başa bayatı soraqlı bir diyardır.

Bayatılar elin tarixinə, onun mənəviyyatına, ağ gününə, qara gününə tutulan aynadır. Bayatılardan doğma Vətənin hər bir guşəsini öz adı ilə, ünvanı ilə görmək mümkündür:

Şamaxı bazarımış,
Mirzələr yazarımış,
Səhər yandı kül oldu
Göy yerdən bezarımış.

Bayatılarda Şamaxının şad, azad yaşadığı günlərdən sonra bu şadlığın – dükan-bazarın, əmin-amanlığın, firavanlığın, od-ocağın məhv olmasından danışılır. Bayatının ilk iki misrasında tarixi-etnoqrafik gerçəkliyin dolğun mənzərəsi əks olunub. "Şamaxı bazarımış" ifadəsi bir tərəfdən Şamaxının dünya tacirlərinin gəldiyi məşhur bazardan xəbər verirsə, başqa tərəfdən "bazar" obrazı altında Şamaxı şəhəri, onun hayküyüli həyatı, paytaxt dünyası nəzərdə tutulur. İkinci misradakı "Mirzələr yazarımış" ifadəsi də məzmunu etibarilə əvvəlki misradakı ifadənin məzmun konteksti daxilindədir. Özgə sözlə, "mirzələrin yazması" da Şamaxının mədəni həyat dünyasından soruq verir. Ancaq yağlı əli ilə şəhər yarıb kül olur. Bayatı müəllifi bunu bəşəri-fəlsəfi, dini-mənəvi qatdan dəyərləndirir: "...Göy yerdən bezarımış". Göy fələkdir, Allahdır, yer isə insanlardır. İnsanlar "haqqa-kitaba" sığmayan o qədər zalımlıq ediblər ki, Allah da onlardan "bezar" olub; onun ahu-nələsinə biganədir. Əlbəttə, bayatının son misrasında fikri müstəqim mənasında qəbul etmək olmaz. Allah dünyanın və insanların yaratıcısıdır. O öz yaratdıqlarının taleyinə heç vaxt biganə qalmaqacaq qüdrətdədir. Bu baxımdan, bayatının axırını misrasında fikir insanların özlərinin öz əməllərinə "haqq" mövqeyində verdikləri fəlsəfi-poetik qiymətdir.

Şirvan bayatılarında haqqa inam, ümidini itirməmək motivləri də

inadlı, dolğun, sürəkli boya kimi öz işini tapmışdır:

Şirvanın aşığı var,
Sazı var, aşığı var,
Belə qara günlərin
Həlbət bir işığı var.

1. Şirvan folklor antologiyası, Bakı - 1994, səh.-35,36.

Bu bayatıda bir ümid obrazı işarır. Maraqlıdır ki, bu obraz Şirvanın mənəviyyat dünyasına güzgü tutan obrazların (aşiq-sənətkar, saz, aşiq-alət) düzümündə maddiləşir, körüntü biçimə düşür. Bayatı qara günlərdən işıqlı günlərə çıxmağın həsrəti, inamı ilə deyilib və bu həsrət, bu inam Şirvan dünyası üçün doğma olan saz-aşiq dünyası ilə bədii poetik birgəlik fonunda təzahür edir. Bayatdakı "həlbət" sözü – "əlbəttə" sözünün Şirvan ağzı ilə deyilişi formasında məhəlli kaloriti verir və bu kaloriti mətn misalında Şirvan folklor mühitinin regional özünəməxsusluq cizgisi rolunu oynayır.

Apardığımız axtarışlar nəticəsində müəyyənləşdirmişik ki, Şirvanda "mahını" termini daha işləkdir. Bölgədə bu janrın çoxlu nümunəsi vardır. Mahnılarda Şirvan eli öz hiss və duyğularını, arzu və istəklərini, sevinc və kədərini bədii boyalarla ifadə etmişdir:

Şirvanın yolları həşəm,
Gözləməkdə mənim peşəm,
Bir ay olar görməmişəm.

Nəqarət:
Harda qaldı mənim yarım,
Ala gözlü vəfadarım.

Şirvanın yolları daşdı,
Mənim yarım qələm qaşdı,
Niyə məndən uzaqlaşdı?

Nəqarət:
Harda qaldı mənim yarım,
Ala gözlü vəfadarım.

Sular gedir axa-axa,
Mən qalmışam baxa-baxa,
İndi birdən gəlib çıxa.

Nəqarət:

26

Ala gözlü gözəl yarım,
Düz ilqarlı vəfadarım.¹

Şirvan folklor mühitinin regional janr coğrafiyasına inamlar-sınamlar da daxildir. Regiondan topladığımız müxtəlif çeşidli

1. Azərbaycan xalq mahnı və təsnifləri. Bakı - 1985, səh.76.

nümunələr bunu bir daha əyaniləşdirir. Folklorşünaslıqda "inam", "sınama", "yozum", "inanc" adları altında qeyd olunan bu janr Şirvan bölgəsində, əsasən, "inam" adlanır.

İnamlarda təbiət məhəlli kaloriti, insanın həyatı etnoqrafik özəllikləri ilə mənalı işarələrə çevrilirdi. Bəllidir ki, Şirvanda heyvandarlıqla çox qədimdən məşğul olmuşlar. Bu baxımdan, Şirvan inamları içərisində heyvanlarla bağlı inamlar xüsusi yer tutur:

"Qoyunun dölü düşəndə tərəkəmə üzünü qırxdırmaz, yoxsa quzu ölər", "Duz günü və bazar ertəsi qoyun qırxmazlar. Deyirlər ki, qoyun o ili subay qalar", "Heyvan gələn vaxtı çörək yeməzlər. Deyirlər ki, onda adamın ruzisi azalar", "Dəvəni söyməzlər. Ona görə ki, onu müqəddəs heyvan kimi qəbul etmişlər". Burada məhəlli əlamət, regional səciyyəvilikdən qabaq diqqəti mifoloji bilgi daha çox cəlb edir. İlk iki inamda bu bilgi saç-tük-yun semantik sırası ilə bağlıdır. Bu sırada yan-yana duran üç element (saç, tük, yun) eynigüclü olub, eyni bir mifoloji informasiyaya – heyvan, yaxud insan tükünün müqəddəsləşdirilməsi, işarələr sisteminə çevrilməsi bilgisinə aiddir. Başqa yandan hər iki sınımda bu informasiya zaman təsnifatına malikdir ("qoyunun dölü düşəndə", "duz günü və bazar ertəsi"). Döl məhsul, bərəkət vaxtı deməkdir. Döl vaxtı tərəkəmə üzünü qırxdırsa, quzu (döl-bərəkət-məhsul) məhv olur. Bu anlamda, tərəkəmənin üzündəki tük adı vaxtda yox, məhz döl vaxtı bərəkətin işarəsinə çevrilir. Yəni də bu mənada qoyunun yunu duz və bazar günləri mifoloji dəyərli, işarəvi semantikəli olur. Üçüncü və dördüncü sınımlarda mifoloji bilgi asan qavranılır; dəvə - müqəddəsdir, heyvan gələndə ruzi gəlir, bu ruzini qarşılamaq lazımdır. Heyvanlarla bağlı belə sınımlara çoxlu nümunə vermək olar. Bu sınımlarda regional özünəməxsusluq kimi Şirvanın tərəkəmə həyatı öz əksini tapmışdır. Topluda verilən nümunələr dediklərimizi bir daha təsdiqləyir.

Şirvanın ayrı-ayrı bölgələrində (Qobustan, Şamaxı, Hacıqabul, Ağsu, Kürdəmir) ekspedisiyalar zamanı tapmaca səciyyəvi, açılış, düşünmək tələb edən folklor nümunələri də əldə etmişdik. El arasında

27

bunlar çəşdirmə, aldatma, başgicəlləndirmə adları ilə səciyələndirilir. Bunların məzmununu qohumluq münasibətləri təşkil edir.

- 1) Babam atanın kürəkəni olarsa, bəs mən sənənin nəyin olaram?
- 2) Atanın qardaş oğlunun əmisi oğlunun yoldaşı mənə nəyindir?
- 3) Bibim qızının anasının atası mənə nəyindir?
- 4) Baldızımın baldızı oğlunun nənəsi mənə nəyindir?
- 5) Bacım qızının dayısının yoldaşının atası mənə nəyindir?
- 6) Kürəkənimin qaynatasının gəlininin yoldaşı mənə nəyindir?
- 7) Xalam qızının qaynatasının gəlini anamın nəyi olur?¹

"Bu nümunələrdə öncə onların əyləncəvi xarakteri diqqəti cəlb edir.

Bunlardan vaxtilə uzun qış gecələrində bir yerə toplaşmış vaxt keçirən insanlar istifadə etmişlər. Bunların açılmasında qadınlar, kişilər, hətta uşaqlar da iştirak etmiş və "tapmaca"nın cavabını tapanlar "bəxşeyiş" almışlar.²

Şirvan folklor mühitində geniş yayılmış rəngarəng örnəklərlə təmsil olunan epik janrlardan biri nağıllardır. Bu janrın regional folklor mühitindəki yerini folklorşünas O.Əliyevin qedi daha dəqiq səciyələndirir.

O yazır: "Onu da deyək ki, bu ərazidəki folklor örnəklərinə nisbətən epik folklor örnəkləri üstünlük təşkil edir. Xüsusən, nağıllar Şirvan folklor xəritəsində mühüm yer tutur. Bu ərazidə nağılcılıq ənənəsi güclüdür. Bəzən aşıqlara dastan danışarkən "aşıq, bir nağıl danış" deyər müraciət edirlər. Bunların da nağılcılıq ənənəsi ilə bağlı olduğunu söyləmək olar".³

Qeyd edək ki, folklorşünasın bu fikri heç də təsadüfi olmayıb. Şirvan folklor xəritəsində nağılların geniş yer tutması ilə bağlıdır.

Bu nağıllar məzmunca rəngarəng, formaca əlvanlıdır. Azərbaycan nağıl janrının ən tipik və səciyyəvi nümunələrinə Şirvan nağılları içərisində rast gəlmək mümkündür. Şirvan nağıl dünyası zəngin bir aləmdir. Bu zənginlik onları yaradan, yaddaşlarında daşıyan, ömür-günlərinə yoldaş edən insanların – Şirvan elinin zəngin mənəvi irsindən gəlir. Bu mənada, Şirvan nağılları həm də bu elin ab-havasını özündə gəzdirən, suyuyla, torpağıyla yoğrulmuş örnəklərdir. Onlara Şirvan elinin nağıl düzgüsü, nağıl tarixi kimi də baxmaq olar.

Bu qədim diyarın müxtəlif ərazilərindən topladığımız nağılla-

1. Nümunələri ADPU-nun Şamaxı filialının tələbləri folklor praktikası zamanı toplamışlar.

2. Aşıq Xanmusa, 70 yaş, Qobustan, 1995.

3. O.Əliyevin Şirvan folklor xəritəsində nağıl janrının yeri, Azərbaycan

folkloru, səh.78.

rın sayı iki yüzdən çoxdur. Topluya daxil etdiklərimiz isə topladığımızın az bir qismidir. Regiondan əldə etdiklərimizi toplu halında nəşr etməyi nəzərdə tutmuşuq.

Şirvan Azərbaycanının qədim tarixə malik, şöhrətli keçmiş olan regionlarından. Bura sayı məlum olmayan tarixi şəxsiyyətləri, şair və filosofları, övliyalı olan bir diyardır. Şirvan ərazisi ocaqlar, tarixi abidələr, müqəddəs yerləri ilə tanınır. Bunların hamısı Şirvanın el yaddaşında əfsanələrə və rəvayətlərə dönüb indi də yaşamaqda davam edir. Bu anlamda, Şirvan folklor mühitində əfsanə və rəvayət janrlarının özünəməxsus yeri var.

Şirvan əfsanələri içərisində regional boyalı Şirvan ruhunu birbaşa təcəssüm etdirən, Şirvan folklor-əfsanə dünyasının ən səciyyəvi cəhətlərini özündə daşıyan örnəklər çoxdur. Bu baxımdan, Şirvan regionundakı toponimlərlə bağlı əldə etdiyimiz, indiyə kimi işıq üzün görməyən yüzlərlə əfsanələr, həmçinin rəvayətlər var. Bir cəhəti də qeyd etməliyik ki, toplanılmış mətnlərin hamısı sırf əfsanə səciyyəvi deyildir. Bu mətnlərin bəzilərində əfsanə janrına xas bədii təsvir və ifadə vasitələri çox zəifləmiş, mətnin əsas əfsanə göstəricilərindən olan "əfsanəvilik" (mifoloji obraz, inam, etiqadlar, fantastik-sehrli motivlər və s.) get-gedə arxa plana keçmiş və ən başlıcası, bu mətnlər tarixi şəxslər, abidələr və s. ilə bağlanaraq rəvayətləşmişlər. Məqsədimiz əfsanələrin rəvayətlərə çevrilməsini araşdırmaq olmadığı üçün, sadəcə olaraq, bunu qeyd etməklə kifayətlənməli oluruq.

Antologiyaya daxil etdiyimiz nümunələr uzun illər ərzində topladıqlarımızdan az bir nümunədir.

Şirvan atalar sözləri mövzu baxımından çox rəngarəngdir. Onlarda Şirvan həyatının sosial "təfərrüatı", təsərrüfat "incəlikləri", o cümlədən el-zümrə həyatı bədii inikasını tapmışdır. Bu baxımdan, Şirvan regionundan əldə etdiyimiz nümunələr içərisində heyvandarlıqla, tərəkəmə həyatı, məişəti, adət-ənənəsi, mənəviyyat dünyası ilə bağlı olanlar ayrıca qrup təşkil edir. Onların öyrənilməsi təkcə Şirvan atalar sözlərinin yox, eləcə də bütövlükdə Azərbaycan atalar sözlərinin tədqiqinin bir çox cəhətlərinin üstünə işıq salır. Məsələn, tərəkəmə həyatı ilə bağlı atalar sözlərində onların məkan, zaman, dünya, məişət, etnik özünü və özgələrini dəyərləndirmə və s. təsəvvürləri boy verməkdədir. Bunların sistemli öyrənilməsi bütöv bir el təbəqəsi – zümrəsi haqqında ümumiləşmiş bilgiler vermiş olur. Bu

anlamda, "Tərəkəmənin dovğası, tatın lovğası" və "Tat olanı deyər, tərəkəmə yalamı" kimi atalar sözlərində Şirvan elinin etnik-daxili rəngarəngliyi özünəməxsus şəkildə öz ifadəsini tapıb. Birinci nümunədə tərəkəmənin dovğasının məziyyətləri ilə tatın lovğasının xarakter məziyyətləri bir sırada dəyərləndirilir. İkinci nümunədə etnik dəyərləndirmə öz ifadəsini tapıb. Tərəkəmə həyatının özünəməxsus cəhətləri, onların tərəkəmə olmayanlara qarşı öcəşkən, cığal münasibətləri bu atalar sözündə poetik şəkildə "daşlaşıb".

Onu da qeyd edək ki, hələ XIX əsrin son rübündə bu bölgənin folklor örnəkləri, eləcə də atalar sözləri ilk dəfə böyük pedaqoqlar – M.Mahmudbəyov və N.Kalaşev tərəfindən toplanıb, SMOMPK məcmuəsi və "Kaspi" qəzetində işıq üzü görsə də, nəzəri baxımdan təhlil olunmamışdır.

Şirvan folklor mühitinin regional özünəməxsusluğunu inikas etdirən janrlardan biri də tapmacalardır. Düzdür, bunlardakı regionallıq atalar sözlərində, yaxud məsələlərdə olduğu qədər üzde deyil. Ancaq bununla bərabər, bölgədən əldə edilmiş tapmacalar içərisində yerli təbiət, həyat şəraiti, məhəlli təsərrüfat formaları və s. ilə bağlı örnəklər vardır ki, bunlarda Şirvan elinin özünəməxsusluğu janrın özünəməxsusluğunun cizgiləri kimi əksini tapıb.

Şirvanda əkinçilik və heyvandarlıqla bağlı tapmacalar çoxluq təşkil edir. Bunlar yerli təsərrüfat şəraiti ilə bağlıdır:

Körpü altda dörd güyüm (*İnəyin əmcəkləri*).

Səkkiz-səkkiz sədəcam (*İtin əmcəkləri*).

İki xurma, dörd mərcan (*Qoyun və inək əmcəkləri*).

Üzü qırışmış qarı

Bəyləri atdan salır (*Qaymaq*).

Ağ atı atda gördüm,

Çulun suvatda gördüm.

İyirmi dörd ulduzu

Bir ayın altda gördüm (*Nal-mix*).

Qaya içində ağ atlı oğlan atını çapar (*Nehrə*).

Min taxta, min bir taxta

Bir mismara bənd olub (*Dəyirman çarxı*).

Su üzündə qayıq gedər (*Vəl*).¹

Azərbaycan aşığı mühitləri arasında öz yol-yolacağı, çalğı-ifa üsulu ilə seçilən Şirvan aşığı mühitinin tarixi çox qədimdir. Hələlik haqqında məlumat, şerlərindən bəzi nümunələri bizə gəlib çatmış Aşığı Dostu Şirvani ilə hesablasaq, Şirvan aşığı məktəbinin sorağı XVI əsrin ikinci yarısı, XVII əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. 400 ildən artıq yaşı olan Şirvan aşığı mühitinin iki yüz nəfərə qədər istedadlı nümayəndələri barədə məlumat və əsərlərindən nümunələr əldə etmişik. Bir məsələni də açıq etiraf etmək lazımdır ki, min ilə yaxın ömür sürmüş Şirvanşahlar dövləti, saray həyatı bu mühitin formalaşması və inkişafında böyük rol oynamışdır. Bu dövlətin paytaxtı Şamaxı həm elmi, ədəbi, mədəni mərkəz, həm də aşığı mühiti kimi məşhur olmuşdur.

Şirvanşahlar sarayında XI-XIV əsrlərdə yazılı ədəbiyyatın Şirvan məktəbinin bəlli nümayəndələri fəaliyyət göstərmiş və öz yaradıcılıqları ilə nəinki yazılı ədəbiyyatın bədii-estetik, ədəbi-xəlmun inkişafına yol vermiş, eləcə də, dolayısı yolla olsa da, şifahi xalq ədəbiyyatının bu və ya başqa baxımdan təsir etmişdir. Saray eyni zamanda rəqqaslıq, xanəndəlik, şairlik, xəttatlıq və başqa sənət sahələrinin də inkişaf etdiyi mərkəz olmuşdur. Bu baxımdan, saz, söz, rəqs, ifa və s. sənət sahələrini özündə sinkretikləşdirən (çarpazlaşdıran) aşığı sənəti zaman keçdikcə saraydakı bu mədəni həyatın təsirindən, dolayısı yolla olsa da, qıraqda ola bilməzdi.²

Ciddi şəkildə öyrənilməsə də, son on beş-iyirmi il ərzində yəqin etmişik ki, XVII-XVIII əsrlərdə Şirvan aşığı mühitində dəst-xətləri olan Aşığı Baba Şirvani, Aşığı Saleh, Aşığı Rüstəm, Aşığı Soltan kimi ustadların sənət ənənələrini XIX əsrdə Aşığı Hüseyn, Aşığı İbad, Aşığı Fərəc, Aşığı Mürsəl, Aşığı İbrahim, Aşığı Oruc kimi sənət fədailəri yaşatmış, inkişaf etdirmiş və XIX əsrin sonunda Aşığı Camal, Aşığı Xəlil, Aşığı Sədrəddin, Aşığı Bilal, Aşığı Xeyrulla, Aşığı Nürəddin, Aşığı Qənimət kimi bacarıqlı şagirdlərinə əmanət etmişlər.

XX əsrin 40-cı illərindən sonra təkcə Şirvanda deyil, bütün Azərbaycanda, eləcə də keçmiş Sovetlər Birliyinin Orta Asiya, Dağıstan, İrəvan, Gürcüstan bölgələrində də böyük ad-san, şöhrət sahibi olan Aşığı Abbas, Aşığı Ağalar, Aşığı Şamil, Aşığı Qurbanxan, Aşığı Pənah,

1. Şirvan folkloru antologiyası, səh.38-47.

2. Qəniyev S. Şirvan folklor mühiti, Bakı, 1997, səh.100.

Aşığı Əhməd, Aşığı Barat, Aşığı Şakir, Aşığı Məmmədəğa kimi istedadlar

aşıq sənətinin sirlərini həmin ustadlardan öyrənmişlər. Bir sözlə, beş yüz ildən artıq yaşı olan Şirvan aşığı mühitinin, ocağının alovu bu gün də sənətimizə, azalmamışdır. Aşıq Xanmusa, Aşıq Xanış, Aşıq Yanvar, Aşıq Əvəz, Aşıq Məhəmməd, Aşıq Əhliman, Aşıq Ağamurad Şirvan aşığı mühitinin keşiyində öz sazları, sözləri ilə durmuşlar.

Şirvan bölgəsi el şairləri, sənədfətr qadınları ilə də məşhur olmuşdur. Apardığımız araşdırmalar nəticəsində bu regionda XVII əsrdən üzü bəri yaşayıb-yaradan əlli nəfərdən artıq el şairi haqqında məlumat və əsərlərindən nümunələr əldə edə bildik.

Kərgər Əhməd, Padar Surxay, Padar Ağabala, Çürük İslam, Kolani Mustafa, Üdülu İmam, Barıdday Soltan, Şamil Cabbar, Şirvanlı Molla Pəri, Minəyim, Molla Tubu, Molla Narınc, Püstə Şikar qızı, Ağca Gülağa qızı, Zeynəb Zərbəli qızı, Pərinaz Azay qızı və başqalarının şerlərindən nümunələr əldə edə bildik. Onu da qeyd edək ki, əsasən, xalq şeri üslubunda şerlər yazan bu sənətkarların bir çoxusu klassik üslubda da əsərlər yaratmışlar. Onlardan ancaq bir qismini kitaba daxil edə bildik.

Şirvan dastanlarının toplanması, tədqiqi və nəşri sahəsində vəziyyət heç də ürəkaçan deyildir. Halbuki Şirvan aşığı mühitində Azərbaycan dastanlarının çox maraqlı variantları və orijinal Şirvan dastanlarının çox nümunələri vardır. Şirvan aşığı mühiti özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Maraqlıdır ki, janr göstəricisi baxımından dastanlar Şirvanda "nağıl" adlanmışdır. Adətən aşığa, "aşığı, bir nağıl de", – deyər müraciət edirlər. Bu xüsusda M.H.Təhmasib yazır: "Dastan qoşan və məclislərdə dastan ifa edən aşığılarımızın özləri, eləcə də onlara qulaq asan əhali isə çox zaman dastana sadəcə "nağıl" demiş, bir sıra rayonlarımızda hələ indi də deyilməkdədir".¹

Biz Şirvan aşığılarımızın dastan repertuarı üzərində uzun müddət müşahidələr aparmışıq.

Aşıqların şəxsi arxivi və yaddaşlarında olan dastanları toplayandan sonra belə nəticəyə gəlmişik ki, bu dastanları üç qrupda cəmləşdirmək, təhlil süzgecindən keçirmək daha münasibdir.

1. M.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, 1972, s.50

1. Azərbaycan dastanlarının Şirvan variantları: "Qurbani", "Abbas və Gülgöz", "Aşıq Qərib", "Alıxan-Pəri" (Şirvanda "Vanlı Alı xan"), "Valeh və Zəmirgah", "Əsli və Kərəm", "Əmrəh", "Leyli və Məcnun", "Nigar və

Mahmud", "Novruz", "Seydi və Pəri", "Tahir və Zöhrə", "Koroğlu", "Şah İsmayıl", "Şahzadə Əbülfəz" və s.¹

2. Ancaq Şirvan regionunda məşhur olan dastanlar: "Ordubadi Kərim", "Küçə Rza", "Şirvanlı Qəhrəman şah", "Barıdday Soltan", "Şirvanlı Cahan şah", "Koroğlunun Şirvan səfəri", "Adgözəl və Aslan şah", "Zəncanlı Qurban", "Kərəmin Beşdaş səfəri", "Mustafa və Sənəm xanım", "Aşıq Ağaməmməd və Məryəm", "Aşıq Bilal və Badam xanım".

3. Müəllifi məlum dastanlar. Bu qrupa daxil olan dastanların müəllifi məlum olduğu kimi, həmin əsərlərin müəllifləri – aşığılar, əsasən, XX əsrin 50-ci illərindən sonra yazıb-yaratmışlar. Bu cəhətdən həmin dastanlar kürdəmirlər Aşıq Əhmədin, Aşıq Xanmusanın, Aşıq Xanış, Aşıq Mahmud və başqa qüdrətli sənətkarların yaratdıqları dastanlardır. Müəllifi bəlli olan Şirvan dastanlarının bir qrupunu artıq çapa hazırlamışıq.

Dediklərimizdən bir daha aydın olur ki, antologiyaya daxil etdiyimiz, eləcə də yaddaşlardan topladığımız, hələlik işıq üzünə görməyən iyirmidən artıq Şirvan dastanlarının nəşri və tədqiqi folklorşünaslarımızın yolunu gözləyir.

Oxuculara təqdim olunan "Şirvan folklor antologiyası" (I kitab) qədim tarixi keçmiş malik olan ulu Şirvanın şərəfli tarixi, xalqın adət-ənənəsi, milli dəyərli, həyat-tərzi özündə yaşadan və həcmi əlli çap həcmindən artıq olan folklor örnəklərinin yalnız bir hissəsidir. Toplumun sonrakı cildlərində regiona məxsus olan əldə etdiyimiz bütün örnəkləri oxuculara təqdim etməyə çalışacağıq.

Hüseyn İSMAYILOV
Seyfəddin QƏNİYEV

1. Şirvan aşığılarımızın arxivindən və yaddaşlarından əldə etdiyimiz bu dastanların çoxusu şəxsi arxivimizdədir.

I. İNAMLAR, SINAMALAR

Qoyunun dölü düşəndə tərəkəmə üzünü qırxdırmaz, yoxsa quzu ölür...

Duz günü, bazar ertəsi qoyun qırılmaz. Deyirlər ki, qoyun subay qalar...

Atın yalına söyən, xeyir tapmaz.

Dəvənin tükündən uşağın yaxasına tiksələr, ona göz dəyməz.

Xalça-palaz toxunanda hənənin başına soğan asarlar ki, göz dəyməsin. Soğanın acası elə gözləri yaşardar.

Üzərliyi muncuq kimi sapa düzüb uşağın boynundan assan, göz dəyməz.

Başı ağrayana üzərliyi yandırıp tüstüsünü burnuna verərlər. Ancaq bu şərtlə ki, üzərlik gərək xoruz səsi eşitməmiş olsun.

Üzərliyi dəstə bağlayıb evin kandarından asarlar ki, ev-əşiyə bəd nəzərlər toxunmasın.

Səhər tezdən səfərə çıxanda boş sənəkli qadınla rastlaşsan, geri qayıtmalısan.

Qonşunun pay göndərdiyi ağartını boşaldandan sonra qabını qaytaranda yumazlar.

Axşam başqasına evdən ağartı verəndə onun yanına kəsöv qoyarlar.

Həyətdə heç vaxt qoyunu saymazlar. Deyirlər ki, evin bərəkəti qaçar.

Boğaz heyvan olan həyətdə kəsöv oynatmazlar.

Şər qarışan vaxtı evdə bıçaq itiləməzlər.

Heyvan gələn vaxtı çörək yeməzlər. Deyərlər ki, onda adamın ruzusu azalar.

Körpə heyva ağacını göy vaxtı kəsməzlər. Deyərlər ki, qarğışa düşərsən.

Gəlin köçən qızın ardınca su atmazlar.

Gəlini mal-qara gələn vaxtı gətirərlər ki, ayağı ruzulu olsun.

Qırxı çıxmayan uşaq olan evə ot gətirməzlər.

Yad adam qırxlı uşaq olan evə gələndə, əvvəlcə uşağı çölə çıxararlar.

Qırxlı uşağın yatanda başının altına çörək, qayçı və ya bıçaq qoyarlar.

Qırxlı uşaqla evdən çıxarkən onun başına (papağına) üzərlik, pişik tükü və göz muncuğu tikərlər.

Həyətdə yaxın olan yerdə şam ağacı əkməzlər. Bu, sonsuzluq əlamətidir. Hansı həyətdə göztikamı öz-özünə bitirsə, o həyətdən dər-dələ uzaq olar deyiblər.

Şər qarışan vaxtı evin qapısını açar, işığını yandırarlar. Deyiblər ki, bu vaxt ruzi paylanır.

Axşam bulağa və ya çaya gedəndə həmin adam yaxasına sancaq yada iynə taxmalıdır.

Axşam çağı adam əli qoynunda durmaz. Bu vəziyyət bəd xəbərə səbəb ola bilər.

Kim Səfər ayı qurtaran gün tezdən məscidə gedib ucadan desə: "Allah, gözlərin aydın, Səfər ayı çıxdı" Allah həmin adamın niyyətini həyata keçirir.

Dəvəni söymək olmaz. Ona görə ki, onu müqəddəslər heykəl kimi qəbul etmişlər.

Sonsuz qadın səhər tezdən dəvənin altından keçsə uşağı olar.

Axşamçağı və ya səhər tezdən bulağa gələndə və ya yanından ötəndə üç dəfə "Bismillah" deməlisən.

Heyva ağacına nəzir bağlasan, yağış yağmaz.

Heyva qotur olanda şit yağı ocaq külünə qarışdırıb sürtəndə, qotur bir həftəyə sağalır.

İnək və ya başqa heyvanın buynuzu dirdən sınısa qoyun quyruğunu, ardıc ağacının külü ilə qaynadıb həmin yerə sürtmək faydalıdır.

Heyvana göz dəyməsin deyə onun boynuna və ya buynuzuna heyva, ardıc ağacı bağlamaq xeyridir.

İnək dilindən dabaq olanda söyüd ağacının yarpağını əzib suyu çıxana kimi döyəndən sonra alınan məhlul inəyə yedizdirmək, dilinin üstünə yaxmaq dabağın qarşısını alır.

Heyvan ayağından dabaq olsa, quyruq yağını (və ya kərə yağı) əridib, onun ayağına tökməklə dabaq sağalır.

Atın ayağı nalmaxa düşəndə, onu da quyruq yağı ilə sağaldırlar.

Yuxuda at görmək - belə deyirlər ki, yaxşı əlamətdir. Yəni mürəddir. Muradına çatacaqsan.

Yuxuda pul görmək – hansısa bir xəbər eşitmək, səda almaqdır.

Yuxuda ilan görmək – yaxşı əlamətdir. Aydın bir yolla getməkdir.

Yuxuda yumurta görmək – yaxşı deyil, puçluq əlamətidir.

Yuxuda ayı görmək – çox yaxşı əlamətdir.

Yuxuda ayaqqabı görmək – pis əlamətdir. Darlıqdır, sıxıntılı həyatdır.

Yuxuda dişinin laxlaması və düşməsi pis əlamətdir.

Yuxuda ağlamaq – gülmək əlamətidir.

Yuxuda toy görmək, toyda oynamaq pis əlamətdir.

Yuxuda su görmək – aydınlıq əlamətidir.

Yuxuda ət görmək – həmin gün qəm-qüssəyə, əziyyətə düşər olmağa işarədir.

Yuxuda yumurta satmağı görmək – həmin gün narahatlıqlarla qarşılaşmağa işarədir.

Evdən səfərə çıxan adamın arxasınca su atmaq – salamatlıq əlamətidir.

Səfərə çıxanın arxasınca evi süpürmək – pis əlamətdir.

Şər vaxtı evi, həyəti süpürməzlər – bərəkətimiz çəkilər, deyiblər.

Saçını darayarkən, tükü ocağa atıb yandırma – bəxtini yandırarsan, deyilib.

Evə boş güyümlə girmə – həmin evdə kasıblıq olar.

Xamır yoğurarkən xamırın qabdan sıçraması – bişmiş çörəyə qonaq gələcəkdir, -deyiblər.

Süfrədə duzun dağılması – dava, dalaş əlamətidir.

Evdən çıxarkən qabağından qara pişik keçibsə, uğursuzluq əlamətidir.

Başını darayarkən saçını tullamaq – pis əlamətdir.

Qurbağa ayağına dolaşsa caduya düşərsən.

Süpürgənin sənə toxunması – sənə böhtan atacaqlar, -deyiblər.

Soyunarkən ayaqqabının üst-üstə düşməsi - qeybətini edirlər, deyilib.

Ay-günün tutulması, bəla gəlməsi əlamətidir. Bu zaman namaz qılınar.

Yaşıl və həm də körpə ağacın kəsilməsi məğbul deyil. Bu zaman ah, naləyə düşərsən, deyiblər.

Evin girəcəyindən at nalının asılması, evə bərəkət gətirəcək əlaməti deməkdir.

Həyətdə qara toyuğun saxlanması yaxşı əlamətdir. Deyər ki, yiyəmin qara günü mənim olsun.

Süpürgəni başı yuxarı qoymaq pis əlamətdir. Düşməne aman verməkdir, deyirlər.

Cümə günü – hamamlanmaq- ömrün uzun olar, deyirlər.

Qaynar suyu yerə atmazlar, mələkələrin balaları yanar, deyiblər.

Şər qarışan vaxt astanada oturmazlar – cinlər, əcinnələr sənə toxuna bilər.

Astanadan uşağın alınına toz-torpaq vursan, bəd-nəzərdən qorunar.

Mis camın evdə saxlanması və körpə uşağın nənnisinin altına qoyulması yaxşı əlamətdir – bədnəzərin qaçırılması.

Evdən öz çırağını qonşuya vermək, pis əlamətdir.

Şər vaxtı evdən heç bir nemət verilməz, evin bərəkəti azalar, -

deyiblər.

Taxıl çuvalının əvvəlindən (işlətməyə başlarkən) başqasına borc vermək – süfrənin bərəkəti kəsə bilər, -deyiblər.

Çörəyi borc alıb, qaytarmamaq pis əlamətdir – Allah onu bağışlamaz, -deyərlər.

Toyuğun banlaması pis əlamət sayılır – o dəqiqə başını kəsərlər.

Xoruzun üzünü evin qapısına çevirib banlaması pis əlamət sayılır. Düşməni üstümüzdə ayaqlanar, - deyirlər.

Qatığı tox adam çalanda yaxşı gələr.

Düyünü tapdamaq günahdır.

II. MÖVSÜM-MƏRASİM NƏĞMƏLƏRİ

1. Gəlin üçün toyqabağı pal-paltar aldıranda qızın adamları belə məsləhət edərdilər:

Gəlin üç köynək istəyir,
Bu mahalda tək istəyir,
Gəlin beş tuman istəyir,
Şaldan, kimxadan istəyir.
Gəlin bir irpək istəyir,
Tək güllü, xoşrəng istəyir.
Gəlin bir başmaq istəyir,
Tirmədən yaşmaq istəyir.
Gəlin arxalıq istəyir,
Bir güllü yaylıq istəyir.
Nə versəz öz adınıza,
Gətirin baxaq dadınıza.

2. Toy vaxtı vədələşəndə qız adamı deyərdi:

Ana

Mən gəlinin anasıyam,
Axar sular sonasıyam.
Süd pulunu kəm eyləsəz,
Od tutuban yanasıyam.

Ata

Mən gəlinin atasıyam,
Qızıl gülün putasıyam.
İpək köynək gətirməsəz,
Sizi itə atasıyam.

Xala

Mən gəlinin xalasıyam
Bu dağların lalasıyam.
“Hacımənəbax“ gətirməsəz,
Sizi qana salasıyam.

Əmi

Mən əmiyəm, yeyəm gərək,
Sir sözümlü deyəm gərək.

Toy zamanı siz gətirən,
Arxalığı geyəm gərək.

Bibi

Mən bibiyəm can eylərəm,
Can sizə qurban eylərəm.
“İynəbatmaz“ gətirməsəz,
Toy zamanı qan eylərəm.

3. Oğlan adamı gələni aparanda deyərdilər:

Cörəyimiz qılıqlıdır,
Qapımız palçıqlıdır.
Verin aparaq gəlinimizi,
Aparmayın zəhləmizi.
Xəmirimiz əllərdədir,
Söv-sovumuz dillərdədir.
Verin bizim gəlinimizi,
Aparmayın zəhləmizi.

4. Toy zamanı qız adamı oxuyardı:

Ay qız alan, evin abadan olsun,
Üstü dəmir, yanları daşdan olsun.
Düzülübdür qız evində qonaqlar,
Oğlan evində yığılıb xonçalar,
Qız anası yükləri alçaq eylər,
Ay qız anası, əli qoynundadır,
Oğlan anası dəvə boynundadır.

5. Gəlin qapıdan çıxanda oğlan adamı oxuyardı:

Gəlin çıxdı hasardan, Allah-Allah,
Qurtardıq intizardan, Allah-Allah.
Gəlin mindi yəhərə, Allah-Allah,
Xəbər getsin şəhərə, Allah-Allah,
Gəlin gəldi öyünə, Allah-Allah,
Başlayın toy-düyünə, Allah-Allah.

6. Toy günü bəyin üz-başını qırxanda adətən bəyin tay-tuşları bərbərin ehtiyatını gizlədərdilər və bərbər acıqla deyərdi: (Sonda ləvazimatını götürənə də xələt verərdi)

Çağırın gəlsin Qasımı,
Götürsün gəlsin tasımı.
Çağırın gəlsin Abımı,
Götürsün gəlsin sabıçı.
Çağırın gəlsin ləzgini,
Götürsün gəlsin güzgünü.
Çağırın gəlsin o ləci,
Götürsün gəlsin ülgücü.

7. Qurban bayramında oxuyardılar:

Qurban kəsdik quzunu,
Çox elədik duzunu.
Qurban kəsdik qoyunu,
Mənə düşdü boyunu.
Qurban kəsdik keçini,
Pişik yedi içini.
Qurban kəsdik öküzü,
Aləm qınada bizi.
Budun qazı apardı,
Qolun koxa apardı,
Seyid aldı döşünü,
Molla aldı başını.
Qabırğanı bəy yedi,
Bizə qaldı dərisi,
Quyruğuyla gerisi.

8. Novruz bayramında oxuyardılar:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.
Səməni, can səməni,
Sənə qurban, səməni,
Atıl-batıl, səməni,
Vedre-satıl, səməni,
Tamam cadı-pitilər,
Olsun batıl, səməni.
Əhvalımız çağ olsun,
Yediyimiz yağ olsun,
Azar-bezar çəmənlər,

Şəfa tapsın, sağ olsun.
Yerdən təndir çapılısın,
Yırpma yuxa yapılsın.
İtən şeylər tapılısın,
Qovuşsun ayıranlar,
Həsərdən qovrulanlar,
Səməni, can səməni,
Sənə qurban, səməni.

Toy mahnısı

Bacım, toyun mübarək,
Bəstə boyun mübarək,
Gülürsən, xeyir olsun,
Ayım, günüm mübarək.

Əzizinəm, Bəstəyəm,
Bağım, toyun mübarək.
Əlində gül dəstəyəm,
Bacım, toyun mübarək.

Xəbər alsam halımı,
Bacım, toyun mübarək.
Mən səninçün xəstəyəm,
Bacım, toyun mübarək,
Gedirsən xeyir olsun,
Ayın, günün, mübarək.

Bacım, qoy qarşında,
Ayna tək həyatın olsun.
Sağ-solundakı şam tək.
Həyatın nurlu olsun.
Ayın, günün mübarək
Ay qız, toyun mübarək,
Bacım, toyun mübarək.

Nənəmin səkil, qoyunu,
Su iç, çəkil qoyunu.
Çobanı do vurubdur,
Yatağa çəkil qoyunu.

Nənəm-qarala qoyun,
Oxşar marala qoyun.
Çoban yununu qırxi,
Yığar xarala, qoyun.

Nənəm, ay əbrəş qoyun,
Dağlara dırmaş, qoyun.
Aran ördən olubdur,
Yaylağa dırmaş, qoyun.

Nənəm, qoyun kəlini,
Ovşara gəlməz yelini.
Səni sağan gəlinin,
Qucam incə belini.

Nənəm, qarala qoyun,
Gedirsən hara, qoyun?
Patava yox, çuxa yox,
Səndədir çara, qoyun.

Nənəm, qoyunun ağı,
Dolanıb gəzir dağı,
Çobana çarıq bağı,
Gəlinlərə ip ağı.

Qoyunun üçü gəldi,
Dolandı köçü gəldi,
Sürünün qabağında,
Bir yekə keçi gəldi.

NƏNƏM AY ÇƏMƏM

Nənəm, ay
çəmli qoyun,
B o y n u

Qoyunun beşi gəldi,
Dolandı keşi gəldi,
Çobanın bizlər ilə,
Var idi işi, gəldi.

Qoyuna bax, qoyuna,
Saldı məni oyuna.
Oğlum haçan böyüyər?
Kəsəm onun toyuna.

Nənəm, ay gəlin qoyun,
Bəzəkli gəlin qoyun.
Cəhd elə, ekiz olsun,
Qızarıb yelin, qoyun.

Nənəm, ay qızıl qoyun,
Gəl yola düzül, qoyun.
Sənin kimi heyvanı
Saxlaram yüz il, qoyun.

Nənəm, ay sarı qoyun,
Ağamın varı qoyun.
Sən bir tükənməz şeysən,
Yaradıb tarı, qoyun.

Nənəm, ay qoçaq qoyun,
Sürüdən qaçaq qoyun.
Sənə gözü dəyənini,
Gözünə bıçaq, qoyun.

Nənəm, ay nazdı qoyun,
Boynu qotazdı qoyun.
Qışın fikrin eləmə,
Ağıllar sazdı, qoyun.

mərcəmli qoyun.
Səndən hacı olubdur,
Arab, Cəmçəmli,¹ qoyun.

Nənəm, ay mağıl qoyun,
Düzlərə dağıl qoyun.
Südüünün tayı olmaz,
Həmişə sağıl, qoyun.

Nənəm, ay nazdı qoyun,
Şirin avazdı qoyun.
Döl də doğ, dıbara da,
Quzumuz azdı, qoyun.

Nənəmin çal qoyunu,
Məməsi bal qoyunu.
Qadan-balan olmasın,
Artıb, çoxal, qoyun.

Nənəm, ay qəşəng qoyun,
Yunu bir döşək qoyun.
Dağdan evə dönəndə,
Gətirir köşək qoyun.

Nənəm, ay nazlı qoyun,
Ay maral gözlü, qoyun,
Pişdağı baldan artıq,
Qatığı üzül, qoyun.

Nənəm, ay ağbaş qoyun,
Dağlar dırmaş qoyun,
Yağından döyməc olar,
Quyruğundan aş, qoyun.

Sürünün gözü qoyun,
Dolan gəl düzü, qoyun,

1. Qobustan rayonunda kənddir
Ekiz doğ, üçmə doğ,
Sevindir bizi, qoyun.

Nənəm, qoyunun ağı,
Dolanıb gəlir dağı,
Acı olur dırnağı,
Şirin olur qaymağı.

Nənəm, ay əbrəş qoyun,
Dağlara dırmaş qoyun.
Çovğunlu gecələrdə,
Çobana yoldaş qoyun.

Nənəm qurban, çal qoyun,
Yağı, südü bal qoyun,
Yaylaqda çox kef çəkdim,
Gəl aranda qal, qoyun.

Nənəmin boz qoyunu,
Ayağı toz qoyunu,
Balanı yaxşı saxla,
Açılıb yaz, qoyunu.

Nənəm, ay dəli qoyun,
Dolanıb gəli qoyun,
Gəlinlər güzəmindən,
Toxuyar xəli, qoyun.

Ağ qoyun aya oxşar,
Qurumuş yaya oxşar,
Qoyunsuz evlər gördüm,
Qurumuş çaya oxşar.

Ağ qoyun gələr gedər,
Dağları dələr gedər,
Sürünün tərnam qoçu,

Dalıycan mələr gedər.

Nənəmin, tərnam qoyunu,
Qurddan qorxan qoyunu,
Səhər otlağa gedər,
Qayıdar axşam qoyunu.

Yeri dağdır çobanın,
Kefi çağdır çobanın,
Qoyunları tərnamdır,
Üzü ağdır çobanın.

Nənəm, bozala qoyun,
Cumar kazala qoyun.
Yeyən sənün ucundan,
Gedə qız ala, qoyun.

Nənəm, ay xallı qoyun,
Məməsi ballı qoyun,
Çobanı kamil olsa
Gəlir ifallı qoyun.

Nənəm, ay nazdı qoyun,
Qırqovul gözdü qoyun,
Çilənin fikrin çəkmə,
Qabağı yazdı, qoyun.

Nənəm, qoyunun qarası,
Qırılığı ay parası,
Yaz günü dələməsi,
Qış günü bulaması.

Nənəmin, döl quzusu,
Quruyub göl, quzusu,
Yağış yağdı, ot bitdi,
Göyərdir çöl, quzusu.

Nənəm, ay əmlək quzu,
Gəl, yemə yemlik, quzu,

Kökəlsən olacaqsan,
Qonağa yemlik, quzu.
Nənəm, dıbara quzu,
Qalxar divara, quzu,
Çoban sənün ucundan,
Qalıb, avara, quzu.

Nənəm, qarbasan quzu,
Olmusan pasan, quzu,
Belə qışdan sağ çıxmaq,
Deyildir asan, quzu.

Nənəm, xırda çəpişlər,
Ana əmcəyin dişlər,
Yayı yaylaqda oynar
Qışı aranda qışlar.

Nənəm, bozala qoyun,
Yolda sozala qoyun,
Çoban sənün sayəndə
Bəlkə qız ala, qoyun.

Qoyun gələr, toz olar,
Ağac altda qoz olar.
Qoyuna kəm baxanın
İki gözü boz olar.

Nənəmin, yay quzusu,
Quruyub çay, quzusu,
Payıza çox qalıbdır,
Günlərin say, quzusu.

Nənəmin, qış quzusu,
Küzdə qalmış quzusu,
Gözün aydın, yaz gəldi,
Qurtardı qış, quzusu.

Nənəmin əl quzusu,
Alını təpəl quzusu,

Qış çıxdı, Novruz gəldi,
Ovla, kökəl, quzusu.
Nənəmin yaz quzusu,
Eləmə, naz quzusu,
Hər güldən bir gül iylə,
Elə pərvaz, quzusu.

Nənəm, ay ala keçi,
Çıxıbsan yala, keçi,
Qoyun-quzu azalıb,
Doğ iki bala, keçi.

Nənəm, ay qara keçi,
Gedirsən hara, keçi?
Çoban sənün əlindən,
Gəlibdir zara, keçi.

Nənəm, ay xallı keçi,
Məməsi ballı keçi,
Şiş qayalar üstündə,
Gedirsən yallı, keçi.

Qara təkə tək durar,
Buynuzları şək durar,
Sürünün qabağında,
Hamıdan göyçək durar.

Ay mənim güzdək, quzum,
Kənd içində tək quzum,
Dağlarda ot bitmədi,
Bəs biz neynəyək, quzum.

Qabıstanın¹ qoyunu,
Çoban edir toyunu,
Çobanlarda qaydadır
Çıxardar hər oyununu.

1. Qabıstan - Qobustan sözüünün
dialekt deyimi.

Qabıstanda taya yox,
Pərdisi var, paya yox,
Qabıstan çobanında
Zərrə abır-haya yox.

Qabıstanın tərəsi,
Boz kəkliyin fərəsi.
Boz südlü, yunlu olar
Ağ qoyunun kərəsi.

Qabıstanın çobanı,
Çatdaq olar dabanı,
Çobana söz deməyin
Söyər eli-obanı.

Qabıstanın baharı,
Çoban elər naharı,
Sürülərdə tək olar
Qoyunların çaharı.

Qabıstanın lalası,
Düzənliyi, alası,
Güzdək doğan qoyunun
Tez böyüyər balası.

Qabıstanın alağı,
Çoban gətir yalağı.
Ayrıanı doldur ora
Küpəyə yığ qaymağı.

Qoyun girdi qəmişə,
Çoban getdi yemişə.
Gəlin yerdən durmamış
Qoyun gəldi əmişə.

Qabıstanın çobanı,
Gəzər eli-obanı.

Çoban dava eləsə
Qapar kürək, yabanı.
Çoban tapdı yumağı,
Çölə atdı sumağı,
Çoban dava eləsə
Qopar şoplu çomağı.

Saya gəlir qayadan,
Yovşan yığıb qayadan,
Çöldə yeyib dələmə
İncik olub mayadan.

Daşlıqlarda dolandı,
Ala keçi loğmandı,
Kabac keçinin südü
Körpələrə dərmandı.

De bir-bir, eşit bir-bir,
Məqamında qıl tədbir,
Qoyunu gümrəh saxla
Gör ki, dələmə nədir?

Evə gələr cəm qoyun,
Olmaz nurdan kəm qoyun.
Sürüyə yaraşıqdır
Bir qoşa mərca qoyun.

Südü,əti görk, qoyun,
Yunu mübarək qoyun,
Yerə düşən pişi də
Çobana gərək, qoyun.

Ala keçi, boz keçi,
Gəl eləmə naz, keçi,
Məmən ovşarlananda
Çapalama döz, keçi.

Səfa yurda düşmüşən,
Qaim olsun yurdunuz.
Yoxsa bizdən küsmüşən
Ulamasın qurdunuz.

Yurdun daşdı, qayadır,
Tox olsun çobanınız.
Palazınız sayadır
Kor olsun düşməniniz.

III. ANDLAR, ALQIŞLAR, YALVARIŞLAR, HƏDƏ-QORXULAR

ANDLAR, ALQIŞLAR

Abdal Baba haqqı.
Abıl Baba işini avad eləsin.
Ağ Abdal Baba sənə kömək
olsun.
Ağ Abdal Baba yoluna işiq
salsın.
Ağ künbəz haqqı.
Ağ künbəz sahibi köməyin
olsun.
Abdülhüseyn Baba dada
çatsın.
Abdülhüseyn Baba dərgahına
and olsun.
Abdul Baba köməyin olsun.
Abıl Baba haqqı.
Başı qarlı Həzrət Baba haqqı.
Başı qarlı Həzrət Baba
muradını versin.
Baba Səfər piri dadına çatsın.
Baba Qənbər muradını versin.
Baba Səfər haqqı.
Baba Hacı özü köməyin olsun.
Bilal Əfəndi Baba haqqı.
Bilal Əfəndi Baba işini asanda
salsın.
Babadili Baba kəraməti
köməyinə çatsın.
Babadili Baba haqqı.
Bənövşə pirinə and olsun.
Cidalı piri muradını versin.
Ceyran piri mal-qarana
bərəkət versin.

Cabbar baba sənə yar olsun.
Cabbar baba haqqı.
Dədə Günəş baba haqqı.
Dədə Günəş baba muradını versin.
Dədə Günəş baba özü kömək olsun.
Diri Baba işinə uğur versin.
Diri Baba dadına çatsın.
Diri Baba haqqı.
Deşikli daşdan rahat keçəsən.
Deşikli daş özü yol versin.
Dolbat Baba haqqı.
Dolbat Baba malına bərəkət versin.
Eyyub Baba muradını versin.
Ətağa haqqı.
Əziz Baba köməyinə çatsın.
Əziz Baba haqqı.
Əli çapan haqqı.
Əfəndi Baba haqqı.
Əfəndi Baba sənə uğur versin.
Əhməd baba yolunu açıq eləsin.
Güllü Babanın qəbrinə and olsun.
Güllü Baba bəxtini açsın.
Gündöndü Baba yoluna işıq saçsın.
Göydaş Baba haqqı.
Göydaş Baba sənə özü kömək olsun.
Göyərən Anan sahibi arzunu göyərtsin.
Hacı Hüseyin babanın dərğahı haqqı.
Hacı Xəlil baba muradını versin.
Hacı Baba sənə kömək olsun.
Hacı Babaya and olsun.
Hacı Xəlil baba sənə yar olsun.
Hacı Güllü baba özü işini avand eləsin.
Hacı Güllü baba ocağı haqqı.
Hacı Qaraxan baba haqqı.
Hacı Qaraxan baba malına bərəkət versin.
Həzrət Babaya and olsun.
Həzrət Baba köməyin olsun.
Hacıman Qulu babaya and olsun.

Hacı Əfruz nənə ocağı haqqı.
Hacımanqulu Baba haqqı.
Hacı Şirin Baba ocağı haqqı.
Hacı Şirin Babaya and olsun.
Hökümə xanım işini baş yetirsin.
Xosrov Baba özü sənə yar olsun.
Xanlar Çələbiyə and olsun.
Xosrov Baba haqqı.
Xanlar Çələbi müşkülünü asand eləsin.
Xəlfə Seyid Əhməd baba haqqı.
Xəlfə Xeyri nənə bəxtini açsın.
Xəlfə Xeyri nənənin qəbri haqqı.
İsgəndər Babanın dərğahı haqqı.
İbad Baba ocağı özü mətləb versin.
İmamzadə haqqı.
İmamzadə özü köməyin olsun.
Kəkə piri köməyin olsun.
Keçdiməz Baba düyününü açsın.
Keçdiməz Baba haqqı.
Qayıblar Saba arzuna çatdırırsın.
Qərblər köməyin olsun.
Qırmızı günbəz haqqı.
Qırmızı günbəz sahibi köməyin olsun.
Qaroğlan piri özü sənə murad versin.
Qaraca Baba səni sevindirsin.
Qaçay piri haqqı.
Qaçay Baba dadına çatsın.
Qara Sofu özü sənə kömək olsun.
Qara Sofu Baba haqqı.
Qədir Əfəndi Baba köməyin olsun.
Qərbi piri muradını versin.
Qırxlar Baba düyününü açsın.
Qoca Övliyə haqqı.
Qoç Baba haqqı.
Qoç Baba özü kömək olsun.
Qürbət nənə ocağı haqqı.
Mir Mövsüm Ağanın cəddi dadına çatsın.
Mir Sadıq Baba köməyin olsun.

Mir Səftər Ağa cəddi dadına çatsın.
Mir Səftər Ağanın oxuduğu "Quran" haqqı.
Mir Səftər Ağanın cəddi haqqı.
Mir Mehdi Ağanın qəbrinə and olsun.
Mir Mehdi Ağa sənə kömək olsun.
Mir Yusif Babanın cəddi haqqı.
Mir Yusif Baba muradını versin.
Mir Nəsir Ağanın cəddi haqqı.
Mir Haşım Ağa haqqı.
Mir Haşım Ağanın cəddi dadına çatsın.
Molla Xəlil ocağı haqqı.
Nəzər Baba köməyin olsun.
Nəzər Baba dadına çatsın.
Narı piri səni ruziyə çatdırın.
Oruc Baba sənə kömək olsun.
Oruc Babaya and olsun.
Ömər Soltan Baba özü yol versin.
Pir Vəlican Babaya and olsun.
Pir Vəlican Baba sənə yar olsun.
Pir Hüseyn Baba özü köməyinə çatsın.
Pir Nəzər Baba köməyin olsun.
Pir Abdulla haqqı.
Pir Abdulla sənə kömək olsun.
Pir Vəli özü kömək olsun.
Pir Seydulla Baba sənə yar olsun.
Pirsaat Baba haqqı.
Pirsaat Baba muradını versin.
Pir Xəlil Baba haqqı.
Pir Xəlil Baba sənə kömək olsun.
Pirbağdad haqqı.
Pirbağdad yoluna işıq saçsın.
Pirə Əhməd Baba işini avand etsin.
Pir Abdulkərim Baba haqqı.
Pir Abdulkərim Baba dadına çatsın.
Pir Mərdəkan köməyin olsun.
Pir Mərdəkan haqqı.
Pir Mərdəkan Türbəsi haqqı.
Pir Xəlil Baba işini avand etsin.

Pir Çarhan özü yol versin.
Pir Bəxtiyar Babanın cəddinə and olsun.
Pir Bəxtiyar Türbəsi haqqı.
Pir Cəlal Baba dadına çatsın.
Sofu Kərim Babanın ocağı haqqı.
Sofu Kərim sənə kömək olsun.
Sofu Xanməmməd ocağı haqqı.
Sofu Bəşir dadına çatsın.
Sofu Bəxtiyar işini avand etsin.
Sofu Bəxtiyar haqqı.
Sofu Əziz Babaya and olsun.
Sofu Əziz Baba sənə murad versin.
Sofu Güləsən ocağı haqqı.
Seyid Həsən Baba ocağına and olsun.
Səməd Əfəndi Babaya and olsun.
Səməd Əfəndi köməyin olsun.
Seyid Əli baba ocağı haqqı.
Seyid Əli baba sənə yar olsun.
Soltan Baba haqqı.
Soltan Baba köməyinə çatsın.
Sofu Əziz Baba dadına çatsın.
Sofu Əziz Baba kömək etsin.
Sofu Xanməmməd haqqı.
Sofu Xanməmməd özü sənə kömək olsun.
Sığır piri ruzuni versin.
Sofu Novruz Babanın qəbri haqqı.
Sofu Novruz Baba muradını versin.
Sofu Baxış Baba dadına çatsın.
Sofu Həmid Baba haqqı.
Sofu Həmid Baba özü yol versin.
Sofu Həsən Baba dadına çatsın.
Sofu Həmid Baba balanın işini avand eləsin.
Sofu Göyçək nənə balanı xoşbəxt etsin.
Soltan Baba haqqı.
Soltan Baba sənə kömək olsun.
Soltan Dədə Günəş haqqı.
Soltan Dədə Günəş köməyinə çatsın.
Soltan Seyid Ağa köməyin olsun.

Seyid Məsim Ağanın cəddi haqqı.
Seyid Məsim Ağa sənə kömək olsun.
Seyib Kövsər nənənin cəddi köməyin olsun.
Seyid Şah Mərdan Baba haqqı.
Seyid Şah Qubada and olsun.
Şayıblar balanın işini avand etsin.
Şayıblar haqqı.
Şeyx Eyyub Baba haqqı.
Şeyx Eyyub Baba köməyin olsun.
Şeyx Dursun Baba türbəsinə and olsun.
Şeyx Dursun köməyiniz olsun.
Şeyx Həsən Baba özü kömək olsun.
Şeyx Yusif baba işini avand eləsin.
Şeyx Yusif Baba haqqı.
Şeyx Əzizəddin səni darda qoymasın.
Şıx Qubad Babaya and olsun.
Şıxlar Baba haqqı.
Şıxlar Baba sənə yar olsun.
Şirin Babaya and olsun.
Şirin Baba balanı xoşbəxt etsin.
Şıx Şumu Baba haqqı.
Şeyx Əmir Əhməd türbəsi haqqı.
Şeyx Novruzəli Baba köməyin olsun.
Şeyx Bəsrə sənə kömək olsun.
Şeyx Həsən Bəsrə haqqı.
Şeyx Ənvər baba köməyin olsun.
Şeyx Səyyad baba dadına çatsın.
Tapdıq Baba haqqı.
Tapdıq Baba işinə rəvac versin.
Tağı Əfəndi özü müşkül işini asand etsin.
Təm-ətdari Baba köməyin olsun.
Tifan qutusu ruzini bol eləsin.
Tək ocaq piri muradını versin.
Tək ocaq sahibinə and olsun.
Uçuq pir sahibi işini avand eləsin.
Uçuq pir sahibi haqqı.
Uzun Ağa köməyin olsun.
Veyis Baba haqqı.

Veyis Baba işini avand eləsin.
Veyis Baba köməyin olsun.
“Yeddi qardaş“ köməyinə çatsın.
Yunis Baba dadına çatsın.
Yunis Baba haqqı.
Zörət Baba haqqı.

YALVARIŞLAR

Ağzına qurban olum?
Ayağının altında ölüm!
Atam-anam sənə qurban!
Azarin mənə
Başına dönüm
Boyuna qurban!
Canuvu yeyim!
Canuva dönüm!
Dədəm sənə qurban!
Gözünü yeyim!
Gözünə dönüm!
Gözünü yeyim!
Qurban olum!
Qadovu alım!
Nənəm sənə qurban!
Sənə canım qurban olsun!
Yerişinə-duruşuna qurban!

HƏDƏ-QORXULAR

Atanı yandıracam!
Adam kişi olar!
Açıl başımdan!
Baxarsan işinə!
Başına oyun açacam!
Bir özündən deyəndə, beş də bizdən de!
Canını alacam!
Dana kimi böyürdəcəm səni!
Elə et ki, eşşək kimi anqırmayasan!
Gözünü deşəcəm!
Gözünü çıxardaram!
Get tulan, bala!
İtil başımdan!
Yadında saxla, mənə Dəmir oğlu Baba deyərlər!
Kişisən gedək, danışaq!
Kişi bir qaşığı qandan çəkinməz
Qoy qabağına papağını yaxşı düşün!
Sən sən ol, mən də mən!
Səni toyuğa yük edəcəm!
Ulmuğunu üzərəm!
Ya sənə verən Allah, ya da mənə!

IV. ƏFSANƏLƏR

Nuh Peyğəmbərlə bağlı əfsanə

Belə söyləyirlər ki, bir gün Nuh peyğəmbərə xəbər gəlir ki, yer üzünü su basacaq. Nuh peyğəmbər götür-qoy edir. Axırda nəticəyə gəlir. O, bir gəmi düzəldir. Bu gəmi ilə o, sudan xilas olacağına arxayın olur. Bir qarı ondan xahiş edir ki, onu da özü ilə götürsün. Nuh peyğəmbər qarıya söz verir. Amma yer üzünü su basanda o, qarını gəmiyə götürməyi unudur. Hər yeri su basır. Nuh peyğəmbər gəmisini ilə xilas ola bilir. Yer üzünü su alır, çəkilir. Nuh peyğəmbər yenidən yerə qayıdır. O qayıdanda qarı yadına düşür, çox peşman olur və deyir gədim bir görün qarı haradadır. O, görür ki, qarının evinə heç nə olmayıb. Yavaş-yavaş evə yaxınlaşır və baxır ki, evdən nəşə tappılı səsi gəlir və içəri girir baxır ki, qarı oturub cəhrə hərləyir, ip öyirməklə məşğuldur. Soruşur:

– Qarı nənə, nə təhər oldu ki, hamı məhv oldu, amma sən sağ qaldın?

Qarı deyir:

– Axı nə olub ki?

Nuh peyğəmbər deyir:

– Bəs yer üzünü su almamışdı?

Qarı:

– Mən ancaq onu bildim ki, piltəm bir az nəmləndi. Mən ondan bildim ki, yer üzünü su alıb. Nuh peyğəmbər fikirləşir ki, bu adi qarı yox, bu elə qoca dünya özüdür. Onu özü ilə aparmadığı üçün çox peşman olur və özünü qoca dünyaya yalan satmış kimi hesab edir.

Şamaxı

Deyənlərə görə, qədimdə Şam adlı olduqca ağıllı, igid, vətənpərvər bir oğlan varmış. Bütün kənd ona arxalanarmış. Hamıya əl tutar, əkin-biçinə kömək edərdi. Gənc olmasına baxmayaraq, obada hamının hörmətini qazanmış. Lakin onun düşmənləri də az deyilmiş. Onlar Şama paxıllıq edərmişlər. Bunlardan biri də Çuğul adlı biri idi.

Bir gün Şam Düz Yamacda yer şumlayırmış. Atını da otlamaq üçün yamaca buraxıbmış. O, kəlləri sulamaq üçün çaya tərəf enir. Bu vaxt o, atının kişnərtisini eşidir. Baxıb görür ki, Çuğul öz adamları ilə onun

atını baltalayrlar. Şam tez özünü ora yetirir. Çuğulun adamlarının hamısını öldürür. Çuğul isə qaçıb gizlənir. Şam atının başını qucaqlayıb ağlayır.

Bu vaxt Çuğul qəfildən onun başına güclü zərbə ilə ağacla vurur. Şamın başı yarılır. O, var-qüvvəsini toplayıb Çuğulun üzünə atılır və onu boğur. Çuğul ölür, Şam da yerə yıxılır. Xəbər obaya çatır. Şamın anası da camaatla özünü hadisə yerinə çatdırır. Onun Şamdan savayı heç kəsi yox idi. Gəlib görür ki, oğlu Şam can verir. Ana fəryad edir və qışqırır: “Şam - ax - oy”, “Şam - ax - uy”. O, hər gün gəlib başını oğlunun qəbrinin üstünə qoyar və “Şam- ax - uy” deyərək ağlayarmış. Ana elə Şamın qəbri üstündə də ölür. Onu Şamın yanında basdırırlar. Beləcə, həmin yataqda 2 qəbir ucalır. Qəbirlərin birindən tez-tez “Şam- ax -oy” səsi eşidərləmiş. Elə o vaxtdan da həmin yatağın adı Şamaxı qalır.

Diri Baba

Belə rəvayət edirlər ki, böyük kəramət sahibi olan Diri Babanın möcüzələrindən biri də o olub ki, o, hər cümə günü Məkkəyə gedir, namaz qalır və geri qayıda bilirdi.

Nəql edirlər ki, bir dəfə Şamaxıdan həcc ziyarətinə gedənlər arasında üç nəfər də Çarhan kəndindən olur. Zəvvarlar mənzil başına çatırlar. Qayıdana yaxın həmin Çarhanlı zəvvarların biri - Həsən kişi xəstələnir. Yoldaşları çarəsiz qalıb xəstə həmyerlilərin orada məscidin axunduna tapşırıb geri dönürlər. Bir ay keçməmiş xəstə adam sağalır, geri dönmək haqqında fikirləşir. Çarə tapa bilmir. Məscidin axundu bu şəxsin gününün ahu-zar içində keçdiyini görür, bir dəfə onu yanına çağırıb deyir:

– Sənə bir sirr açacam. Sizin məmləkətdən cümə günləri bura yaşıl əbəli bir nurani kişi gəlir. Namaz qılıb qayıdır. Sən onun ətəyindən əlini üzmə.

Bir cümə günü axund aralıdan yedəyində at gələn nurani kişini göstərib deyir:

– O, nurani kişi dediyim adamdır. Nurani kişi əsasını quma sancıb, atın yedəyini ora keçirir. Məscidə çatanda başmaqlarını soyunub içəri keçir. Bir vaxtdan sonra nurani kişi məsciddən çıxır. Başmaqlarını tapmır. Ayaqyalın getmək istəyəndə çarhanlı böyürdən çıxıb başmaqları kişinin ayaqlarının altında cütləyir. Sonra onun əbasının ətəyindən

tutub:

– Ağa, başına dönüm, - əlimi ətəyindən üzmə, mənə kömək elə, ya da əlimi kəs.

– Bala, ayağa dur. Görüm məndən nə istəyirsən?

Çarhanlı Hacı Həsən başına gələnləri Ağaya nəql edir. Yenə də kişinin əbasından yapışır.

– Bala, bir az buradan uzaqlaşaq. İcazə ver, mən azca uyuyum, sonra sənə bir söz deyərəm.

Onlar şəhərdən kənara çıxırlar. Kişi atın yüyənini çarhanlıya verib, bir qədər kənara çəkilir. Sonra yerə uzanıb, gözlərini yumur. Heç yarım saat keçməmiş yuxudan ayılır. Sonra oğlanın yanına gəlir.

– Bala, yuxuda mənə hər şey əyan oldu. Mən səni vətənə aparacam. Amma sən mənim əcəlimsən. İmkan daxilində çalış bu sirri heç kimə açma. Sırr açılsa ikimiz də, sirri sənə açmağa məcbur edən də öləcəyik. Çarhanlı söz verir ki, sirri açmayacaq. Hər ikisi ata minəndən sonra Şeyx deyir:

– Gözlərini yum, ta mən deyənə qədər açma.

Bir az vaxt keçəndən sonra Diri Baba yavaşca dillənir:

– Aç gözlərini.

Çarhanlı gözünü açanda görür ki, Şamaxının ayağındadır.

– Bala, mən Dəmdəməki şəhərindənəm - Şeyx Məhəmmədən. Çalış sirmimizi gizlin saxla. Çətinliyin olanda gəl mənim yanına.

Kişi payı-piyada Çarhan kəndinə gəlir. Camaat onu görəndə təəcüblənir. Çünki zəvvarların gəlməsinə hələ on-on iki gün qalırdı.

Bu kişinin arvadı, qohumları nə qədər soruşurlarsa, kişi heç kimə heç nə demir. Kim nə soruşsa deyir ki, mən həccə getdim, Allah-təalanın köməyi ilə yoldaşlarımdan tez qayıtdım.

Ən nəhayət, xəbər gəlir ki, zəvvarlar bu gün Şamaxıya gələcək. Başqaları ilə yanaşı bu kişinin də qardaşları ata minib Şamaxıya yollanırlar. Çarhanlıları da qarşılamağa kənddən çox adam gəlmişdi. Çarhanlı hacılar hamı ilə görüşdülər. Xəstə yoldaşlarının qardaşları ilə görüşəndə yavaşcadan dilləndilər:

– Qardaş, sizin qardaşınız Məkkədə xəstələndi. Biz qayıdana kimi yaxşı olmadı. Məscidin axunduna tapşırıdım. Darıxmayın. Allah qoysa sağalar və qayıdın. Hamı bu söhbətə təəccüb etdi. Sonra biri dilləndi:

– Sizin xəstə dediyiniz adam on-on iki gündür ki, gəlib çıxıb. Heç kəs də o yazığın dediyinə inanmır. Bu xəbəri eşidən hacılar yerlərində donub qalırlar.

Bu görünməz möcüzə vilayətin hər yerinə yayılır. Hamı Həsən kişiye ziyarətə gəlir. Hacı Həsən soruşanlara təkcə bu kəlməni deyir:

– Allah-təala kömək etdi, tez gəlib çatdım. Arvadı isə kişidən əl çəkmir. Kişi hələlik arvada heç bir söz demir, birtəhər dözüür. Günlər gəlib keçdikcə qohum-qonşu, arvadı hacının gününü qara əskiyə döndərirlər.

Bir gün Hacı Dəmdəməkiyə Diri Babanın yanına gəlir. Məscidə girən kimi:

– Hacı, bilirəm, daha səni dinc qoymurlar, yazıya pozu yoxdur. Yəqin ki, əcəlimiz çatıb.

– Yox, Ağ, mən razı olmarım, sən öləsən. Gəlmişəm ki, səninlə sonuncu dəfə görüşüm. Mən evdən həmişlik gedirəm.

– Yox, Hacı, mən buna yol vermərəm, sən evə qayıt, sənə təkid edənlərə sirri aç, görsünlər ki, dünyanın sahibi var. Hacı Həsən oradan geri dönür.

Diri Baba biləndə ki, sabah əcəli tamam olacaq, bazara gəlir. Bazarın tinində illərlə qıçı iflic olmuş, yeriyə bilməyən dilənçiyə deyir:

– Oğul, dur qaç, car çək ki, Şeyx Məhəmməd ölür, camaat məscidə toplansın.

– Şeyx, başına dönüm, sən bilirsən ki, mən yeriyə bilmirəm.

– Dur deyirəm sənə, - deyib dilənçiyə bərk bir şillə vurur. Şillədən diksinən dilənçi yerindən dik qalxır. Başlayır qışqıra-qışqıra car çəkməyə.

Camaatı heyrət bürüyür. Diri Baba məscidə çatır. Başlayır namaz qılmağa. Şikəst dilənçinin ayağının açıldığını görən camaat bilmir nə etsin. Fikirləşirlər ki, o yalan danışır. Amma dilənçi ağlaya-ağlaya qışqırır:

– İnanın mənə, mənim ayağımı da Şeyx açdı. Tez olun, o nur parçasının son dəqiqəsidir. Tez olun, ay camaat.

Bir çox aqil insanlar başladılar məscidə tərəf qaçmağa. Gəlib gördülər ki, Diri Baba səcdədədir. Hamı dayanıb gözlədi. Gözlədilər. Bir saat keçdi, Diri Baba səcdədən qalxmadı. Möminlərdən biri Diri Babaya yaxınlaşıb, dizi üstə yerə çöküb ağlamağa başladı:

– Diri Baba dünyasını dəyişib. Camaat bilmədi ki, nə etsin.

Sən demə, Hacı Həsən günorta bütün qohum-əqrabanı başına yığıb deyir:

– Ay camaat, mən sirri sizə açacam. Amma onu deyim ki, bu sirr açılana Şeyx Məhəmmədə, mən və bu işi mənə vadar edən arvadım öləcəyik. Odur ki, hamınızdan halallıq istəyirəm. Özünüz də bilin ki, bu dünyanın öz ziyəsi, öz sahibi var.

Bütün kainatın sahibi böyük yaradandır, Allah-təaladır. Şükürlər olsun onun böyüklüyünə. Məni Məkkədən vətənimə bir gündə gətirib çıxaran Allah-təalının kəramət verdiyi Şeyx Məhəmməd olmuşdur. Camaat dağılıb getdi. İnanan inandı, inanmayan inanmadı.

Amma səhəri gün məlum oldu ki, hacı öz arvadı ilə yatdığı yerdə dunyalarını dəyişiblər. Dünənki söhbətə inanlar, bu möcüzəyə ağıladılar, inmayanlarsa peşmançılıq keçirib Allahın böyüklüyünə şükürlər etdilər.

Düz altı yüz ildən artıqdır ki, Mərəzə (keçmiş Dəmdəməki) şəhərində Diri Babanın, Çarhan kəndində isə Hacı Həsənin qəbri insanlar tərəfindən ziyarət olunur.

Dolan kəfirim, dolan!¹

Qovurmaçı dükanı açıb ocağı qalayır, əti və soğanı doğrayır tökürlər tavaya və qoyur sacın üstünə, başlayır qarışdırma-qarışdırma təkrar etməyə, “Dolan, kəfirim, dolan, bu dünyanı dolandıran var...”

Müştərilər gəlib yeyir, pulunu verib gedirlər. Şah təgyir-libas küçədən keçəndə qovurmaçının dediyini eşidəndə acığı tutur və fikirləşir ki, yəni bu dünyanı bir məndən başqa dolandıran var?

Qalxır dükana, oturur, bir pay qovurma istəyir. Qovurmaçı xörək çəkib qoyur onun qabağına. Tavada xörəyi qarışdırma-qarışdırma yenə təkrar edir: “Dolan, kəfirim, dolan, bu dünyanı dolandıran var...”

Şah xörəyi yeyib qurtarır, o cibinə, bu cibinə əl atır, yaxınlaşır deyir: “Pul yadımdan çıxıb, qalib evdə, - barmağındakı brilyant üzüyü çıxarıb uzadır qovurmaçıya: - bu qalsın girov, sabah pulu gətirib verərəm, əmanətimi qaytararsan”.

Qovurmaçı yan tərəfə işarə eyləyir: “Oradakı daxılı aç, qoy ora, sabah pulu gətirərsən, üzüyünü götürüb apararsan, - deyir”.

Şah sağ əli ilə üzüyü qoyur daxılı, sol əli götürüb gedir. Körpüdən keçəndə üzüyü tullayır çaya və istehzayla düşünür: “-Qovurmaçı sabah başa düşər ki, dünyanı mən dolandırdım. Anasını elə ağıladıb, vayına oturturduram ki, dadı damağından getməsin”.

Qovurmaçı çiraqlar yanında dükanı qıfıllayıb yollanır evə, görür ki, bir oğlan uşağı qışqıra-qışqıra balıq satır: “Ay balıq alın, ay balıq alan!” Balığı alıb gətirir evə, arvad balığı təmizləyəndə qarından bir üzük çıxır. Təəccüblə qışqırır: “Ay kişi, balığın qarından bir üzük çıxdı”.

1. Süleymanov M. Azərbaycan diyarı, Lahıc, s.199-200

Qovurmaçı “yu, ver bəri” -deyir. Arvad üzüyü gətirib verir ərinə, o da taxır barmağına. Səhər dükana gələndə atır daxılı. Adəti üzrə işləyən işləyə təkrar edir: - “Dolan, kəfirim, dolan, bu dünyanı dolandıran var...”

Bir azdan şah təgyir-libasda dükana gəlir. Qovurmaçının sözünü ağızında qoyur: “Al pulu, üzüyümü ver”. Qovurmaçı pulu alıb deyir: “Üzüyü dünən hara qoymusan, elə oradan da götür”.

Şahbığaltı gülümsəyir, daxılı açıb üzüyü yerində görəndə məəttəl qalır, gözlərinə inanmır. Qovurmaçı isə bərkəndə deyir:

Dolan , kəfirim, dolan,
Bu dünyanı dolandıran var.
Özündən böyüyün gözlə yolunu,
Əmanət istəsə ver dünya malını.

Tikə ovsanaya düşür

Ovçu Məhəmməd varlı-karlı bir şəxs idi. Həm də quş dili bilirdi. Günlərin bir günü yuxuda atasını görür. Atası deyir:

–Oğul, mənə ehsan ver. Tikən ovsanaya düşər.

Ovçu Məhəmməd yuxudan ayılır. Sonra qoyunları olan otlığa gedir. Ağac atır, sürü yarı bölünür. Çobanlar deyir ki, sağ tərəfə ayrılan qoyunları o dağa aparın. Onları heyvanlar üçün ehsan kəsəcəyəm. Qoy qoyunları kəsib dağın üstünə qoyur. Bütün vəhşi heyvanlar gəlib həmin ətdən yeyirlər. Bu vaxt iki quzğun gəlib ətdən yeyir. Sonra deyirlər:

–Allah qəbul eləsin. Görəsən heç belə ehsan verən olubmu?

–Bizim yüzdən artıq yaşımız var, görməmişik. Görəsən, babamız belə ehsan görübümü?

Ovçu Məhəmməd quzğunlara deyir:

–Sizdən xahiş edirəm, gedib babanızı gətirin ehsandan yesin. Sonra sizin sualınızın cavabını ondan öyrənək. Quzğunlar gedib babalarını gətirirlər. Baba quzğun ehsandan yeyib doyur. Deyir:

–Allah ovsanaya salsın. Belə bir ehsanı mən cavandı olarkən yemişəm.

Ovçu Məhəmməd soruşur:

–Baba quzğun, o nə vaxt və necə olub?

–Babamla ova çıxmışdıq. Gördük ki, dəvə karvamı gəlir. Bu vaxt

hava dəyişdi, çovğun başladı. Dolu yağdı. Dolunun biri yumurta boyda. Biz bir təhər gizləndik. Bir müddətdən sonra hava açıldı. Gördük ki, həmin karvanda olan adamlar yolu azıb, sıldırımından uçublar, hamısı da məhv olub. Bütün heyvanlar bir neçə ay həmin dəvələri yedilər. Sən demə dəvələrin yükü qızıl-gümüş, ləl-cəvahir imiş. Həmin var-dövlət indi o uçurumdadır. Sən bir müddətlik azuqəni götür, mənə izləyə-izləyə gedək. Oranı sənə göstərim. Ovçu Məhəmməd bir neçə at götürüb, quzğunu izləyə-izləyə gedir. Ən nəhayət, həmin yerə çatırlar. Ovçu Məhəmməd həmin var-dövləti götürüb gəlir. Bir hissəsini yoxsullara paylayır. Qalanını özündə saxlayır. Deməli, haqdı, bir tikə ovsanaya düşə bilər.

Ay-Gün əfsanəsi

Öz gözəlliyi ilə öyünən Günəş çox məğrur qız idi. Lakin bu məğrur qız yolunu gözləyənlərini çox olduğunu gördükdə daha da məğrurlaşır. Ulduzlar bunu görəndə yanib kül olurlar. Günəş çıxanda onlar da utanıb yox olurdular. Ancaq onlar ölmürdülər, yenidən dirilirdilər. Günəş isə ulduzlardan çox Ay maraqlandırır.

Bir gün Ay Günün görüşünə gedir. Günəş Ayın gözəlliyini görəndə ona həsəd aparır. Oğlanın gözəlliyini görə deyir:

–Əgər mənə ürəkdən sevirənsən, üzündəki qara xalı qoparıb mənə ver. Onu öz ovcumun içində görmək istəyirəm. Ay xalını qoparıb və onun üzünü qanla dolur. Bunu görəndə Günəş deyir:

–Sənin gözəlliyin xalında idi. O da ki, daha yoxdur. İndi dünyada ən gözəl mənəm. Ay bunu eşidəndə təəccüblənir. Ay bundan sonra Günəşi görmək istəmir. Elə buna görə də Günəş çıxarkən üzünü pərdələyir. Çünki Ay heç vaxt arzulamır ki, Günəş onun üzündəki ləkəni görməsin.

Şirvan-Muğan əfsanəsi

Ovçu Musa oba-elatda sərrast atıcılığı ilə məşhur idi. Onun əvvəllər övladı olmur. Sonra əkiz oğlu olur. Birinin adını Şirvan, o birinin adını Muğan qoyur. Uşaqlar böyüyürlər. Ata-anası onlarla fəxr edir. Ataları kimi mahalda mahir ovçu olurlar. Atalarına deyirlər ki, sən daha ova çıxma. Ovçu Musa söz verir ki, bu ovu axırıncı olacaq. O, Novruz bayramına üç gün qalmış qaranlıq meşəyə ova gedir. Bir daha

geri qayıtmır, itkin düşür. Aylar, illər ötür. Qardaşlar artıq evlənmə yaşlarına gəlib çatırlar. Anaları onlara evlənməyi məsləhət eləsə də, onlar hələ razılıq vermirlər. Günlərin birində qardaşlar ovda bir ceyrana rast gəlirlər. Ceyranı qovub tuta bilmirlər. Bu zaman ceyran misli-bərabəri olmayan qıza çevrilir. Bəlli olur ki, bu bir mələyin yer üzünə düşmüş qızıdır. Adı yoxdur. Qardaş onu Mil Xatun adlandırırlar. Qardaşlar qızı analarının yanına götürürlər. Bir müddət qız burada qalır. Qardaşların hər ikisi Mil Xatuna aşiq olurlar. Nəhayət, qardaşlar arasına ədavət düşür. İş o yerə çatır ki, qardaşlar bir-birilə vuruşmalı olurlar. Qardaşlar Mil Xatuna bildirirlər ki, sabah onlar Top meşədəki ormana gedəcəklər və vuruşacaqlar. Qalib gələnlər Mil Xatuna sahib olacaq. Mil Xatun bu işdən ananı agah edir. Ana ormana çatanda oğlanlarını al-qan içində görür. Çarəsiz ana Haqqın dərğahına əl qaldırır ki, onu coşqun gur selə döndərsin, oğlanları arasında bənd olsun. Böyük Tanrı ananı gur selə döndərir. Qardaşlar hərəsi gur selin bir tərəfinə düşür. Mil Xatun da oradan uzaqlaşır.

Sonralar gur sel Kür çayı adlanır.

Şah dağı

Devilənlərə görə, qədim əyyamda, uzaq keçmişlərdə hökümlü, hünərli, bir az da zəhmli bir şah gəlib bu yerlərə çatır. Başqa bir aləmə düşdüyünə görə heyrətə gəlir. Dağın zəmətinə baxır, qürur keçirir. Bu ki, mən özüməm, - deyib adını Şah dağı qoyur. Dağın ətəyində uyuyan düzə baxıb heran olur, lap özümə oxşayır, bu da mənə kimi saf ürəkli, geniş qəlbidir. Qoy bura da Şah düzü olsun. Şahın arvadı dözmür:

–A kişi, şah olanda nə olar, bilirik şahsan, külli-ixtiyar sahibisən, elə gərəkdir hamısı sənin olsun, bəs bizə nə qalır? Şah xoşhal olur, gülməyə başlayır, bax, bu da sənin olsun deyib, axan çaya Şahnabatı adı verir, razı qaldın deyir?!

Nabat xanım gülə-gülə:

Bu nə oldu, yenə də şah sən oldun, nabatı mən. Başda sən, axırda mən.

Şah cavabında, bəli, ay arvad, şah həmişə başda olar, ona görə də şahı mənəm, Nabatı sən sən. Yoxsa bunu da şah eylərəm. Guya həmin vaxtdan da dağ düz və çay onların adını daşıyırlar.¹

Rəvayət edirlər ki, uzaq zamanlarda Xıdır Zində, Xıdır İlyas, Xıdır Nəbi öz adamları ilə Beşbarmaq dağında yaşayırlarmış. Böyük qardaş Xıdır Zindən dediyi hamı üçün qanun idi. Yağlar heç zaman o ərazilərə yaxın dura bilmirdilər. Bir dəfə düşmənlər həmin ərazini ələ keçirməyə çalışırlar. Qanlı vuruşma olur. Bu vuruşmada düşmən məğlub olur. Böyük qardaş Xıdır Zində yaralanır. Yarasına əlac olmur. Bir gün o, kiçik qardaşı Xıdır Nəbini yanına çağırır və deyir:

– Mənim dərdimə çarə odur ki, gedib Xəzər dənizindən bu xəlbirlə su götürəsən. Kiçik qardaş heç bir söz demədən dənizə tərəf qaçır. Xəlbirlə su götürür, xəlbiri yuxarı qaldıran kimi su tökülür. Xıdır Nəbi nə qədər çalışırsa, bu işə çarə edə bilmir. Xıdır Zində kiçik qardaşının gəlmədiyini görüb, ortancıl qardaşını - Xıdır İlyası onun dalınca göndərir. Ortancıl qardaş dənizə çatanda kiçik qardaşının qan-tər içində olduğunu görür. Kiçik qardaş deyir:

– Qardaşımız bilib ki, dərdinə əlac olsa, dənizin suyu xəlbirlə də olsa mənzilə gəlib çıxaracaq. Demək, onun dərdinə əlac yoxdur. Ortancıl qardaş da nə qədər edirsə, xəlbirdə su dayanmır.

Xıdır Zində qardaşlarının gəlib çıxmadığını gördükdə qışqırır:

– Bəs mənə çox sevirsinizsə, harada qaldınız? Görüm sizi daşa dönəsiniz. Bu sözdən sonra qardaşlar Xəzərin içində daşa dönlər. Xıdır Zindəni də dağın başında dəfn edirlər ki, qardaşlarını görsün.

Sağalmazsan, inşallah

Şirvandakı övliyalardan biri də “Şeyx Eyyub baba” ziyarətgahıdır. Şeyx Eyyub babaya Allah tərəfindən vergi verilməmişdir. Onun adına gələnlər şəfa tapardılar. Feyzulla adlı bir şəxs Şeyxin kəramətinə şəkk gətirir. Bir gün gözünü yumub onun yanına gəlir:

– Şeyx mənim bir gözüm kor, o biri də pis görür. Mənə bir əlac.

Şeyx Eyyub babaya hər şey əyan olur. Odur ki, ona qəzəblə deyir:

Lailahə-illəllah,
Sənin adın Feyzulla,
Əcəb korsan məşallah,
Sağalmazsan, inşallah.

Həmin gündən Feyzullanın gözləri həmişəlik tutulur.
Dəli dağ

Mirzəli bəyin oğlu Səfər 3-4 il idi ki, uzaq səfərə gedib qayıtmamışdı. Nə ölüsü məlum idi, nə qaldısı. Bəyə xəbər verdilər ki, guya Səfərin arvadı Gülşərəfi mehtər Abbasla bir yerdə görün olub.

Mirzəli bəy coşdu, kükrədi, amma içində çəkdi, el içində biabır olmamaq üçün səsinə çıxartmadı. Arvadı ona çox yalvardı ki, ay kişi, yalan sözdür, gəlinə böhtan deyirlər, kişi qulaq asmadı.

Arvad dedi:

– Ay kişi, tək oğlumuz salamat qayıtsın, tapılmayan qız olsun. İndi ki, böhtana inanmışsan, onda qana batma. Qov getsin, mehtəri istəyir mehtərlə, bir qeyrisini istəyir onunla yaşasın, əlini qana bulama.

Kişi söz verdi ki, əlini qana bulamayacaq.

Elə həmin gecə nöqərlər bəyin əmrilə Gülşərəfi və Abbası tutub dağlara apardılar. Orada quyu qazıb hər ikisini quyuya qoydular və üstünü torpaqladılar.

Səhər dağ oyandı, səs-küy qopdu, dağdan tüstü çıxdı, alov qopdu, qaynar pəlçiq, yanar daşlar töküldü. Gülşərəflə Abbasın torpağa gömüldüyü yerdə iri bir quyu açıldı, oradan dumduzu, göz yaşı kimi şor su axmağa başladı.

Dağ hər ayda, ildə bir dəfə beləcə inildəyir, guruldayır, sonra isə göz yaşı axırdı. Camaat əhvalatı biləndən sonra dedi:

– Dağ da belə Allahsızlığı götürməyib dəli olub. O vaxtdan həmin dağa “Dəli dağ” dedilər.

Məhəbbətin gücü

Qaziya xəbər verdilər ki, onun gözünün ağı-qarası yeganə qızı Osman Əfəndinin oğlu ilə sevişir. O, qəzəbindən nə edəcəyini bilməyib bağırdı:

– Necə, mən övladi-peyğəmbər, Əli şüəsi, min-min camaatın ruhani atası öz qızımı sünniyə, Əlinin düşməninə verim? Qızımı öldürərəm, ancaq buna razı olmaram!

Qazının qızı Zeynəb atasının bu sözlərini eşidən kimi sevgilisi Ömərə xəbər göndərdi ki, gəlsin. Ömər gecə ilə görüşə gəldi. Zeynəb əhvalatı ona danışdı, atasının heç vəchlə öz fikrindən dönməyəcəyini

1. Hacıqabul, Qurbanlı kəndi.

bildirib bu şəhərdən qaçmağı təklif etdi. Ömər sevincək razılaşdı. Gecə ilə tövlədən at çıxartdılar, atlanıb şəhərdən çıxdılar.

Qazı sübh namazına duranda qızın qaçırıldığını başa düşüb Osman Əfəndinin evinə adam göndərdi. Lakin nə oğlan, nə də qız orada yox idi. Qazının adamları şəhərin bütün evlərini bir-bir gəzdilər. Lakin qaçanlar tapılmadı. Onda qazı ətraf kəndləri, umud gələnin yaxın və uzaq tanışları əhvalatdan xəbərdar etdi, amma “gördüm” deyən olmadı.

Aradan 7 ay keçdi, qazı gecə-gündüz axtarırdı. Nəhayət, axtardığını tapdı. Ömər ilə Zeynəb dağlar arasındakı xırdaca bir gölün qırağında özlərinə koma tikib yaşayırdılar. Qazı özü ilə iki nəfər inanılmış adam götürüb həmin yerə getdi; qəflətən gecə ikən komaya basqın edib Ömər ilə Zeynəbi tutdular. Zeynəb atasına çox yalvardı, özü könlü ilə qaçdığını, indi hamilə olduğunu dedi. Qazı daha da qəzəbləndi. Öməri əl-ayağını bağlayıb gölə atdılar. Zeynəb ağladı, yalvardı ki, qoyun 3-4 gün burada qalım, meyid suyun üzünə çıxanda dəfn edim, sonra gəlib məni apararsınız. Qazının adamları onunla razılaşdılar.

Zeynəb üç gün gölün qırağında gəzib ağladı, dördüncü gün meyid qırağına çıxdı. Zeynəb onu qucağına alıb öpüb oxşadı, sonra isə meyidi iplə özünə bağladı, ağlaya-ağlaya dedi:

– İndi bizi kim ayıra bilər, sevgilim? Dünyada məhəbbətdən güclü nə ola bilər?

Bunu deyib Zeynəb suya girdi, su boğaza çıxıncaya qədər irəlilədi, orada sonuncu dəfə sevgilisinin dodaqlarından öpüb onunla birlikdə suya yıxıldı. Məhəbbət qalib gəldi.

Maral gölü

İsmayıl bəyin oğlu Tapdıq bəy çoxdan idi ki, bağban Qasımın qızı Zəhraya göz verib işıq vermir. Lakin qız çox əxlaqlı və namuslu olduğu üçün onun təklifinə razı olmurdu.

Bir gün Tapdıq bəy iki yoldaşını da götürüb yaraqlı-əsbablı gecə vaxtı Qasım kişinin evinə gəldi. O zorla qızı evdən çıxarıb aparmaq istədi. Səsə Qasım kişi, arvadı və balaca oğlu da oyandılar. Əvvəl Tapdıq bəyə çox yalvardılar, o qulaq asmadı. Onda istədilər, qızı aparmağa qoymasınlar. Tapdıq və yoldaşları onların üçün də doğrayıb öl-

dürdülər, Zəhranın ağzını bağlayıb həyəətə çıxartdılar. Ata mindirib dağlara tərəf çapdılar.

Onlar sabaha qədər yol gedəndən sonra dağlar qoynundakı bir gölün yanında düşdülər. Qızın da əl-ayağını və ağzını açdılar. Zəhra gölün qırağına gəlib üzünü suya tutdu və dedi:

– İlahi, özün məni bu zalımların əlindən xilas elə.

Qız bunu deyən kimi, dönüb maral oldu, gölə girdi və üzə-üzə o biri taya keçib getdi.

O vaxtdan həmin gölə “Maral gölü” deyilir.

Yengə yanan

Çoban Ağaların keyfi kök idi, borc-xərclə də olsa, toy edirdi, axşam sevgilisi Pəriyə qovuşacaqdı.

Pəri, həqiqətən də, pəri kimi incə, gözəl, mehriban bir qız idi. O, hətta ucuz çit paltarda da mələk kimi görünürdü. Axşama az qalırdı, bir azdan oğlan evinin adamı gəlib onu sevgilisinin evinə aparacaqdı.

Evdə ondan başqa bir yengə qalmışdı. Hamı aşığın nağılına qulaq asmağa getmişdi. Bu dəmdə qapıdan kişi səsi gəldi. Yengə qarıya getdi. Çağırın Xudaverdi ağanın oğlu Nizam idi. O, yengəyə dedi:

– Nənə, pəridən ötrü divanəyəm, dərdimi heç kimə deyə bilmərəm, qızın da məramı yoxdur. Al bu yüz qızılı, qızı ver qaçırdım, dağlara aparandan sonra əlacı kəsilib mənə arvad olacaq.

Nizam çox yalvardı, axırı pulu yengəyə verib onu razı saldı, özü içəri girdi. Pəriyə dedi:

– Hə, başına dönüm, dalınca gəlirlər. Gəl səni gərdəyə büküm, qapıdan çıxanda görün olmasın.

Bunu deyib duvağı qızın üzünə saldı, pərdəni də 3-4 qat eləyib başına atdı ki, gözü ayağının altını görməsin. Sonra qızın əlindən tutub qarıya çıxartdı, “Xoşbəxt olasınız” deyib Nizamın tərkinə mindirdi.

Nizam xəlvətcə obadan çıxan kimi atı tərptədi, sürətlə dağa tərəf çapmağa başladı. Pəri şübhələndisə də, utandığandan səsinə çıxarda bilmədi. Nəhayət, onlar bir kahın yanına gəldilər. Nizam özü düşüb Pərinə də düşürdü, lakin qucğundan yerə qoymayıb sinəsinə sıxdı. Qız hiyləni başa düşdü, qışqırdı, yalvardı, ağladı, əli heç yerə yetmədi. Axırda dedi:

– İlahi, yandım yengəni yandırasan. Elə o anda kənddən alov çıxdı. Yengə yana-yana çölə qaçdı, lakin obadan aralansa da suya

yetişmədi, yanıb kül oldu.

O yerə indi də “Yengə yandı“ deyirlər.

Hüseyn daşı

Köçəri obaya gəlmiş iki mollaın şöhrəti tezliklə ətraf obalara yayıldı, mollalar şirin söhbət edir, gözəl səslə oxuyur, din-şəriət məsələlərini yaxşı aydınlaşdırırdılar. Hamı dəstə-dəstə bu mollaların görüşünə gedir və çox razı qayıdırdı.

Qonşu obadan Hüseyn adlı bir nəfər cavan da camaata qoşulub mollaları görməyə gəldi. Bu gün mollalar Allahın yeri yaratmasından danışırtdılar. Onlar deyirdi:

– Allah-təala yeri bərk cisimlərdən yaradıb, yeri bir qızıl öküz öz buynuzu üstündə saxlayır. Öküz hərdəm yorulanda, yeri bu buynuzdan o biri buynuzda atır. Bax, elə onda zəlzələ olur.

Hüseyn hər şeyi yerli-yerində öyrənmək istəyən adam idi. Ona görə də təəccüblə soruşdu.

– Molla əmi, elə dünya yaranandan bəri o öküz bu yeri buynuzunda saxlayır?

Mollaın biri ona tərs-tərs baxıb deyir:

– Bəli, məhz dünya yarandığı gündən bəri.

Hüseyn yenə soruşdu:

– Molla əmi, bəs o öküz heç bir şey yeyib-içmir?

Bu dəfə o biri molla dilləndi.

– Xeyir, o öküz Allah-təalanın zəhmətilə dolanır.

– Bəs o öküz heç göbələk götürmür? - deyə Hüseyn soruşdu. Mollaların hər ikisi qıp-qırmızı qızardı, bir-birilə nəşə pıçıldamağa başladı. Hüseyn isə sual-sual dalınca verirdi.

– Bəs o öküz artıb-törəmir. Bəs o öküz ölmür? Öküz də bu qədər yatarmı? O öküz nə boydadır? Bu boyda yerə öküzün necə gücü çatır?

Mollaın qəzəbli səsi Hüseyni də, camaatı da susdurdu:

– Eyyühənnas, bu kafirdir, şəriətə görə qətli vacibdir. Mən bu gecə cəddim Məhəmməd əl Müstəfani yuxuda görmüşdüm. O, mənə bunun gələcəyini irəlilədən xəbər vermiş və qətlini də vacib hesab etmişdi. Peyğəmbər salavatullanın əmrini yerinə yetirmək hər bir müsəlmana vacibdir.

Peyğəmbərin adından söylənən əmr camaatı çaşa gətirdi. O biri molla da işə qarışdı. Ərəb dilində nəşə sözlər dedi, camaat ağlamağa başladı,

yazıq Hüseyn də karıxıb durmuşdu. Birdən mollalar səs-səsə verdi:

Eyyühənnas, bu kafiri tutun!

Hüseyni tutdular.

– Eyyühənnas, bəri çəkin.

Hüseyni irəli gətirdilər. Mollaın biri onun gözünə baxıb dedi:

– Özüdür, gecə peyğəmbərin xəbər verdiyi məlumdur və qətli vacibdir.

Mollaların təkidilə Hüseyni yastı bir daşın üstündə diri-diri odlayıb yandırdılar.

O yerə indi də “Hüseyn daşı“ deyirlər.

Yaxşı qonşu qardaşdan irəlidir

Şəki şəhərində bir nəfər tacir yaşayırdı. Bir gün bu böyük ziyana düşdü. Çox fikirləşdi. Əl altırcan vəzndə yüngül, qiymətdə ağır şeylərini satıb ziyanlığa verdi.

Hesablayıb gördü ki, yox, ödəmir. Utandığından da bir kəsə dərdini demədi. Bir qərarə gəldi ki, ev-eşiyimi atım, borcumu verim, özüm isə ailəmi götürüb başqa şəhərə köçüm. O bu qərar ilə xəlvəti alıcı tapdı. Alıcı gəlib baxdı, evi, həyəti, bağ-bağçanı çox bəyəndi. Qiymətləşdilər; alıcı pulu verəndə tacir dedi:

– Qardaş, bu verdiyin evin qiymətidir. Amma mən sənə canlara dəyən qonşu da satıram. Bəs ona nə verirsen?

Alıcı güldü:

– A kişi, dəli olmamısan ki, qonşunu da satırlar?

Tacir dedi:

– Qardaş, vallah, bu bir qonşudur ki, misli-bərabəri yoxdur. Sən gəl elə qonşu üçün də 5-6 qızıl əlavə elə.

Alıcı hirsələndi, dəllal çağırtdı. Söz uzandı, səs-küy qalxdı, səsə tacirin qonşusu gəldi. Dedi:

– Ay qonşu, nə olub, niyə səs-küy salırsınız?

Alıcı dedi:

– Ay kişi, bu tacir evini satır, düzəlişmişik, indi qonşusu üçün də pul istəyir, heç belə iş olar?

Qonşu tacirdən soruşdu:

– Sən niyə evini satırsan? Bəs niyə dinməmişən?

Tacir utana-utana başa saldı ki, bəs işim öyilib, ziyana düşmüşəm, satıb borcumu verəcəyəm.

Qonşu dedi:

– Evi satma, mən bu saat sənin borcunu ödəyərəm. Bunu deyib evə getdi və tez də qayıtdı. Əlində bir xeyli pul və arvadının qızıl şeyləri vardı. Onları tacirə verib dedi:

– Al, apar, borcuna ver, evi satma!

Tacir qonşusunu öpüb alıcıya dedi:

– Bax, qardaş, mən sənə belə bir qonşu satırdım.

Bəs bilmirsən ki, yaxşı qonşu qardaşdan irəlidir?!

İldırım qayası

Bir kişinin uzun müddət övladı olmurdu. O bir gün niyyət eləyib yatdı. Yuxuda gördü ki, bir nurani şəxs ona deyir:

– Oğul, mən Allah-təalanın qismət yazan mələkiyəm. Sənin bir cüt ekiz uşağın olacaq. Amma hər ikisi toy günü öləcək.

Kişi yuxudan ayılan kimi bu yuxusunu arvadına danışdı. Arvad dedi:

– Təki övladımız olsun, sonsuzluq adı üstümüzdən götürülsün. Sonra ölsələr də eybi yoxdur. Bu yuxudan 9 ay sonra arvad ekiz uşaq doğdu: biri oğlan, biri qız idi.

Uşaqlar 4 yaşına çatanda anaları ilə birlikdə meşəyə getmişdilər. Meşədə oğlan uşağı itdi. Arvad səs-küy saldı. Bütün kənd camaatı tökülüb gəldi. Axtarmamış yer qoymadılar, lakin oğlan tapılmadı. Kimi dedi “yəqin qurd - quş yedi“. Bəziləri dedi “Qul tacirləri oğurlayıb“. Xülasə 1-2 ay keçəndən sonra hər yerdən əlləri üzüldü.

Aradan 15-16 il keçdi. Qocaların qızı böyüyüb gözəl və ağıllı bir qız olmuşdu. Onu çox yerdən istəyən var idi. Lakin qız heç kimə getməyə razılıq vermiridi.

Bu zaman kəndə bir yad oğlan gəlib çıxdı. O çox gözəl və ağıllı idi. Bir gün qocaların qızı bulaqda ikən oğlanla rastlaşdı. Hər ikisi bir-birinə aşıq-məşuq oldular. İki gündən sonra oğlan qız evinə elçi göndərdi. Atası qızın məramını soruşdu, qız razılığını bildirdi. Elçilərə “hə“ cavabı verildi. Oğlanın xeyli pulu var imiş. O kəndin lap qırağında sət qayanın üstündə bir ev tikdirdi və tezliklə toy edib sevgilisini evinə apardı. Qızın atası oğlanla qızı bir yerdə görəndə çox təəcübləndilər: elə bil bir alma idi iki yerə bölünmüşdü. Onlar şübhələnilib oğlanın kimliyini, haralı olmasını soruşdular. Oğlan dedi ki, mən ata-anamın haralı olduğunu bilmirəm, 4-5 yaşında ikən mənə

qaraçılar oğurlayıb aparıb.

Kişi ilə arvad həyəətə qaçdılar, oradan evlərinə yüyürdülər ki, gedib qohum-əqrəbəyə desinlər: bu bizim itən oğlumuzdur, gəlin oğlanı və qızı başa salın. Elə bunlar evdən çıxan kimi oğlan qıza yaxın gəlmişdi ki, ildırım şaxıdı, oğlanı, qızı və evi yandırıb kül elədi. O vaxtdan bəri o qayalığa “İldırım qayası“ı deyilir.

Atlar

Bir dövlətli kişi var idi. Bunun sürü-sürü malı, qoyunu, atı, dəvə gəllahı var idi. Amma özü elə xəsis idi ki, barmağının arasından darı sızmazdı.

Bu dövlətlinin bir kasıb qonşusu var idi. Böyük ailəsi var idisə də, cəmi bir atı vardı, onunla cüt ökər, mala çəkər, darz daşıyar, xırman döyər, taxıl daşıyar, hər yerə onu minərdi.

Günlərin bir günü bu kasıbın atı öldü. Kişi çaş-baş olub mat qaldı. Cüt ökəməyin şirin vaxtı idi, əgər isdi vaxtı ötürsəydi, sonra heç nə bitməz, qışda balaları ac qalardı. O, qonşusunun xəsisliyini bilsə də, əlacı kəsildiyindən durub onun yanına gəldi. Atının ölməyini danışib 2-3 günlüyə cütə qoşmağa bir at istədi. Qonşu dedi:

– Nə olar, ay qonşu, at sənə qurbandır, get İlanlı dağa, ilxım orada otlayır. Bir at tut gətir.

Kasıb razılıq eləyib getdi. Gecəni yatmayıb İlanlı dağa gəldi. Çox çətinliklə bir erkək tutdu. Minib obaya gəldi. Elə qapıda xamutlayırdı ki, xəsis qonşu hasarın başından dedi:

– Amandır, qonşu, əl saxla, bu atı qoşma. Onun sancısı var. Tərləsə, sancı tutub öləcək. Bunu burax, get, bir ayrısını gətir.

Kasıb razılıq edib atı buraxdı, yenə piyada dağa gəldi və ikinci günü bir madyan at tutub gətirdi. Elə qarıya çatmışdı ki, qonşu onu səslədi:

– Başına dönüm, qardaş, bu madyan ilkinə boğazdır. Qoşarsan, baladan çıxar, daha heç vaxt doğmaz. Bunu burax, get bir ayrısını gətir.

Kasıb üçüncü gün gedib bir başqa at gətirdi. Bu dəfə qonşu dedi: – Ay rəhmətliyin oğlu, bu boyda ilxıda at tapmadın, bu ki, min ilin qocasıdır, qoşan kimi öləcək, hər ikimiz xəcalətli olacağıq.

Kasıb dördüncü gün gedib bir cavan day gətirdi. Bunu gören xəsis dedi:

– Kişi, vallah sən iş gören deyilsən. Əşi, bu ki, körpədir, xamut

görməyib, qoşan kimi partlayıb öləcək, ikimiz də xəcalət qalacağıq.

1. Hacıqabul ərazisi.

Əlacsız qalan kasıb beşinci gün gedib bir kürən at gətirdi. Qonşu bunu “arağaş boğaz” deyərək qoşmağa qoymadı. Altıncı gün gələn at “ürkəyən”, yeddinci gün gələn “yatağan”, birisi “vurağan”, o biri “qoşqu bilməz”, bir başqası “tərləyən” oldu. Axırı ki, bu minval ilə bir ay tamam kasıb gündə dağa gedib bir at tutub gətirdi və gündə də xəsis qonşu onları bir bəhanə ilə buraxdırırdı. Beləliklə, cüt əkmək vaxtı sovuşdu. Kasıb tamam ac qaldı.

Aradan iki gün keçmiş xəsis qonşu “İlanlı dağ”a ilxıya baş çəkməyə getdi. Gördü ki, ilxıdakı atların hamısı dönüb daş olub.

Onlara indi də “Atlar”¹ deyirlər.

Qarı körpüsü

Zübeydinin gözəllikdə tayı-bərabəri yrx idi. Özü də çox ağıllı, namuslu-ismətli bir qız idi. Onun istəklisi də özü kimi gözəl, ağıllı və namuslu bir igid idi. Bir gün Zübeydə bulaqdan su gətirərkən Səlim ağa bunu görüb xoşladı. Axşam qızın atasına xəbər göndərdi ki, bəs qızı mənə verməlisən. Yazıq kişi gələn adamlara “yox” deyərək bilmədi. Desəydi də, mənası yox idi. Ağa qızı zorla aparacaqdı. Zübeydə bunu eşidən kimi gecə öz sevgilisini tapdı, əhvalatı ona danışdı, baş götürüb obadan qaçdı. Elə gecə ikən çuğulçu Səlim ağaya xəbər verdi. Bunların dalınca at salındı. Zübeydə ilə sevgilisi gecənin qaranlığında özlərini hara gəldi vurur, dağ-daşda gizlənməyə, bu vilayətdən uzaqlaşmağa çalışırdılar. Onlar aradan çıxma bildilər. 3 gün-3 gecə yol gedib axırda gəlib bir dərənin qırağına çatdılar. Nə illah elədilsə, dərəni keçməyə mümkün tapa bilmədilər. Əlacsız qalıb dərənin qırağında gecələdilər. Elə həmin gecə Səlim ağanın adamları gəlib onlara yetişdilər. Bunları tutdular. Zübeydinin əl-ayağını bağlayıb ata sarıdılar, sevgilisini isə uçurumdan dərənin dibinə atıb öldürdülər. Onlar Zübeydəni gətirib Səlim ağaya verdilər. Səlim ağa toy elədi. Toy gecəsi Zübeydə qaçıb dağala getdi, köçərilərə qoşuldu, eldən-obadan uzaqlaşdı. Sonra bir dövrlüklə qulluqçu durdu, illər uzununu qazandığı qəpiyi qəpik üstünə qoydu, saxladı. Aylar, illər ötdü. Zübeydə qocaldı. Yığıdığı pulları götürüb sevgilisinin qayadan atılan yerə gəldi. Usta gətizdirdi, həmin yerdən bir gözəl körpü saldılar.

Dedi:

1. Quba, Xaltan ərazisi.

– Mən bu dərəni keçə bilsəydim, xoşbəxt olacaqdım. Barı qoy məndən sonra zülm əlindən qaçanlar rahat keçsindər.

O vaxtdan bəri həmin körpüyə “Qarı körpüsü”² deyilir.

Axundlar

İki tüllab Ərəbistanda ruhani təhsil aldıqdan sonra vətənə qayırdı. Hər ikisinin keyfi kök idi, sevinirdilər ki, hərəsi öz vilayətində axund olacaq, ömrünün axırına kimi naz-nemət içində yaşayacaqlar. Onlar gəlib-gəlib Talışın sıx meşəli dağlarına yetişdilər. Bir soyuq sulu bulağın başında özləri üçün çadır qurdular, bir neçə gün orada istirahət etdilər.

Bir gün hava qaralan vaxtı gördülər ki, onlara tərəf bir qaraltı gəlir. Yaxınlaşanda gördülər ki, bir gözəl gəlidir. Gəlin bunlara yetişəcək dedi:

– Ay axund qardaşlar, aman günüdür, mənə kömək eləyin.

Axundlar soruşdular:

– Ay bacı, sənə nə olub? Hardan gəlib hara gedənsən? Bu vaxtı çöldə nə gəzirsən?

Gəlin dedi:

– Ay qardaşlar, mən 7-8 aydır ki, bir yetim oğlana ərə getmişəm. Yüzbaşı ərım kəndxudaynan savaşıdığı üçün tutub dama salıb. İndi biçin vaxtıdır. Əlacım kəsilib arpanı özüm biçirəm, əkinimiz də kənddən çox aralıdır. İndicə taxılı biçirdim, kəndxudanın oğlu yanıma gəldi, mənə əl atmaq istədi, güclə əlindən çıxıb qaçmışam. Məni sabaha kimi yanınızda saxlayın, sabah açılanda gün işığına bu vilayətdən baş götürüb gedəcəyəm. Bir yerdə qulluqçu duraram, ərım qurtarıb gələcəm.

Axundlar bir gəlinə baxdılar, bir də gecənin qaranlığına. Fikir elədilər ki, belə gözəli əldən buraxsaq, bizə axmaq deyərler. Odur ki, gəlinə əl atmaq istədilər. Gəlin gördü ki, yağışdan çıxıb yağmura düşüb. Əlacı kəsildi, dedi:

– Qoyun, barı bulaqdan bir az su içim, özümə gəlim, əl-üzümü yuyum, sonra mən burda, siz burda.

Gəlin bir fəndlə bulağa tərəf endi, suya yaxınlaşdı dedi:

– İlahi, özün bilirənsən ki, mən namus ucundan qaçmışam, bu axund-

ları daş elə, məni namussuz eləmə.

1. Hacıqabul, Qubalı kəndi.

Gəlin bunu deyən kimi axundlar dönüb daş oldular. O daşlara indi də “Axundlar“ deyirlər.

Qanlı daş

Belə rəvayət edirlər ki, yoxsul bir ailədən olan Musa adlı bir oğlan kəndin hampalarından birinin qızını sevir. Gözəl də öz könlünü həmişəlik vermişdi Musaya. Musa həmin hampanın qoyununu otarırdı.

Gözəl səsi, təbi olan Musa sevgilisinin adına bayatılar düzür. Yeri gəldikcə həmin bayatıları yanıqlı səslə də oxuyardı...

Musayam dərdim nədir?
Dərmanım, dərdim nədi?
Bir dəfə səni görsəm
Demərəm dərdim nədi?

Görüş yerləri də hər axşam keçmişlərdən soraq verən qarağacın altı idi... Bir gün belə qərara gəldilər ki, Musa qoca anasını - Mələyi elçi göndərsin. Elə də oldu. Gözəlin anası daş atıb başını tutdu. Mələk arvad kor-peşman geri qayıtdı.

– Ay bala, sənə demədimmi ki, hər kəsənin tayı-tuşu var? Onlar varlı-karlı, biz isə kasıb bir adam...

Gözəlin anası qızını çağırıb tənbeh elədi. Məsələni ərinə bildirdi. Əri daha da əsib coşdu...

O gündən Musanı çobanlıqdan da kənar etdilər. Musanın yangısı bayatılarına hopdu.

Musanın gözəl dərdi,
Gözəlin gözəl dərdi,
Dünyada nə çox dərd var
Mənimki Gözəl dərdi.

Bir gecə gənclər görüşdülər. Belə qərara gəldilər ki, bir-birinə qoşulub bu məmləkətlən uzaqlaşsınlar. Görüş yerlərini yarpızlı bulağın yanına təyin etdilər.

Murad gəldi. Gözlədi, gözlədi sevgilisindən xəbər olmadı. Artıq gecə yarını keçmişdi. Murad Gözəlgilin evinə yaxınlaşdı. Bir təhər

pəncərəyə yol tapdı. Baxıb gördü ki, Gözəl başını boğçasının üstünə qoyub yatıb. Ən nəhayət, bir təhər Gözəli oyada bildi. Gözəl pəncərəni açdı. Gənclər dağa tərəf üz qoydular. Xoruzun birinci banı idi. Yolda aydın oldu ki, Gözəli yuxu aparıbmış. Onlar özlərini meşəyə saldılar. Artıq hava açılırdı. Gənclər belə qərara gəldilər ki, meşədə gizlənsinlər...

Səhər xəbər çıxdı ki, Musa Gözəli qaçırdıb. Ata od tutub yandı. Əmr etdi ki, onların ya ölüsü, ya dirisini gətirənə 50 qoyun peşkəş verəcək. Hər tərəfə adam saldılar. Meşəyə isə öz inandığı adamları göndərdi. Başçıları çəp Fərəc idi. Ov itləri tez bir zamanda onların izinə düşdü. Gənclər bunu hiss edib meşənin qurtaracağına sıldırım qayanın başına çatdılar. Bir azdan adamlar onları əhatə etdi. Fərəc əmr etdi ki, təslim olsunlar. Musa ilə Gözəl əl-ələ verib sıldırımın lap qırağına çatdılar. Gözəl sözə başladı:

–Gedin atama deyən ki, bizi bir-birimizdən heç kim ayıra bilməz. Fərəc əmr etdi ki, onları tutsunlar. Musa bunu görüb Gözəli ağışuna aldı.

–Əlvida ey ulusum, obam, əbədi məhəbbətim, - deyib özlərini qayadan atdılar. Daşa dəyib parça-parça oldular. İndi o, iri daşa “Qanlı daş“ı deyirlər.

Qız bulağı

Məhəmməd adlı kasıb bir oğlan Murtuz ağanın çobanı idi. Məhəmməd öz ağasının qızını sevirdi. Qız da könlünü ona vermişdi. Bir müddət sonra başqa bir varlı ağanın qızına elçi gəlir. Murtuzun arvadı Məhəmmədin onların qızını sevdiyini ərinə bildirdi. Murtuz ağa hirsələnir və arvadını danlayır. Elçilərə öz razılığını verdi.

Səhəri gün Məhəmməd baş götürüb kənddən çıxdı. Bir neçə gün kəndin kənarında ahü-zar edib ağlamağa başladı. Xəbər qıza da çatdı. O, ata-anasından gizli Məhəmmədin olduğu yerə gəldi. Onunla görüşdü. Bu vaxt Murtuz ağanın adamları oradan keçirdi. Adamlar gəncləri bir yerdə gördülər. Onlar nə edəcəklərini bilmədilər. Bu vaxt qız Allaha yalvarır:

–Allahım, məni atam öldürəcək, yalvarıram ki, məni axar bulaq elə. Qız o dəqiqə bulağa dönür.

Məhəmməd də Allaha yalvarır ki, onu bulaq başında daşa döndərsin.

Məhəmməd o saat bulaq başında daşa dönür.

Murtuz ağanın adamları gəlib həmin yerdə bulaqdan başqa heç nə görmürlər.

1.Şamaxı, Göylər kəndi ərəzisi
El arasında həmin bulaq “Qız bulağı” adlanır.

Mələk bulağı

Mələk çox gözəl-göyçək bir qız idi. Özü də yetim idi. O, kənddə Nəsim adlı bir oğlanı sevirdi. Yaxın vaxtlarda toyları olacaqdı. Nəsim güc-bəla ilə pul toplayıb toy elədi. Qonşu kəndin sahibi Mürsəl bəy də toya gəlmişdi.

Gəlin gələndə vaxtı atdan düşürdüləndə nə təhər oldusa, Mürsəl bəy onu gördü və ona aşiq oldu. Öz yanındakı yoldaşlarına dedi ki, gərək mən o qıza sahib olam. Yoldaşları çox dedi, bu az eşitdi.

Axşam oldu, Nəsimi tərif etmək üçün toyxanaya gətirdilər. Aşiq elə birinci kəlməni demişdi ki, bəy yerindən qalxıb güllə ilə Nəsimi vurub öldürdü. Qarışıqlıq düşdü. Bəy aradan çıxdı və fürsətdən istifadə edib qızı da çəkib evinə apardı. Mələk çox ağladı-yalvardısa da nəticəsi olmadı. İki-üç gündən sonra yığıncaq elədi. Çalan-çağırın gəldi. Mələki geyindirib pərdə dalında oturdular.

Mələk bir bəhanə ilə yengə arvadla evin dalına çıxdı. Orada arvad-dan soruşdu:

– Ay nənə, Nəsim necə oldu?

Arvad cavab verdi ki, bəs Nəsimi yumamış, kəfənə tutmamış, pallı-paltarlı basdırdılar, bəy yuyulmağa qoymadı.

Mələk ağlaya-ağlaya dedi:

– Allah, axar bulaq olaydım, axıb Nəsimin qəbrinə töküləydim.

Qız bunu deyən kimi dönüb bulaq oldu. O vaxtdan İsmayılıda həmin bulağa “Mələk bulağı” deyirlər.

Qızlar quşu

Üç gözəl-göyçək, namuslu-ismətli qız gediş-gəliş yolundan uzaq bir yerdə də dağ gölündə çimirdi. Birdən üç nəfər cavan oğlan gəlib gölün sahilinə çıxdı. Onlar qızların göldə çimdiyini görüb paltarlarını götürdülər. Qızlar gölün lap ortasına kimi aralanıb dedilər:

– Amandır, qardaşlar, siz Allah, paltarlarımızı yerə qoyun, özünüz

də çəkilin gedin, qoyun çıxıb geyinək, evimizə gedək.

Oğlanlar cavab verdi ki, elə o qaydada qırağa çıxın. Onsuz da sizi

1.Şamaxı, Göylər kəndi ərəzisi
buraxasınız deyilik. Gəlin qırağa, bir qədər vaxt keçirək, sonra geyinib gedərsiniz.

Qızlar çox yalvardı, oğlanlar qulaq asmadı. Qızların əlacı kəsildi, Allaha yalvardılar:

– Xudaya, bizi quş elə, bu daşa dönmüşlərin əlindən qurtar.

O saat qızlar quş olub uçdu, oğlanlar da daş olub suyun qırağında qaldı.

O vaxtdan həmin quşlara “Qızlar quşu” deyilir.

Qanlı göl

Qədirin övladı olmurdu. Gözəl, cavan arvadı Mina ilə razılışaraq Saray adlı bir gəlinlə evləndi. Bunlar çox mehriban dolanırdılar. Ay keçdi, il dolandı, Sarayın bir oğlu oldu, adını Murad qoydular. Mina da, Saray da Muradı göz-bəbəyi kimi qoruyurdu. İllər ötdü. Uşaq bö-yüyüb 7 yaşına çatdı. Bir gün Mina gölə paltar yumağa getdi, Murad da ondan əl çəkməyib getdi. Orada Minanın başı paltara qarışdı, bir vaxt sərvaxt olub gördü, uşaq yoxdur. Çox çağırdı, hər yanı axtardı, uşaq yoxa çıxmışdı. Onda Mina başa düşdü ki, uşaq göldə batıb, haray-həşir saldı. Səsi ərşə yetişdi. Uşağın batmağını eşidən Qdir Minanın üstünə atılıb onu boğmağa başladı:

– Namərdin qızı, deməli axırı, günülüyünü bildirdin, balamı öldürdün!

Mina nə illah elədisə də, kişinin əlindən çıxma bilmədi. Qədir onu boğa-boğa gölün yanına çəkdi və itələyib suya saldı. Mina suda boğulub öldü. Bu vaxt haraya Saray yetişdi. O, Minanın suda batan görüb özünü gölə atdı, lakin üzə bilmədiyini üçün o da suda boğuldu.

O vaxtdan bəri bir gündə üç qan eləyən o gölə “Qanlı göl” deyirlər.

Hacıbaba bulağı

Hacıbaba adlı yetim, kasıb oğlan qonşu obanın sahibi Murtuz ağanın çobanı idi. Hacıbaba öz ağasının qızı Mirvarini, qızı da onu sevirdi. Lakin bu sirri açmağın mənası yox idi - ağa öz qızını nökrinə əvə verməzdi. Bu zaman bir dövlətli yerdən Mirvariyyə elçi gəldi. Murtuz

ağanın arvadı əhvalatdan xəbərdir olduğu üçün qızı ilə Hacıbabanın bir-birini sevməsini ərinə danışdı:

1. Şamaxı, Göylər kəndi.

– Nə olar, ay kişi, iki könülü qırmaq Allahda da xoş getməz. Gədən də heç kəsi yoxdur, o da olar sənin oğlun.

Murtuz ağa qəzəbləndi, arvada acıqlandı, qızını evə salıb qapını bağladı və gecə ikən Hacıbabanı obadan qovdurdu.

Hacıbabanın daha gedəsi yeri olmadığı üçün dağlara çəkildi. Orada ah-zar edib ağlamağa başladı. 3-4 gündən sonra Mirvari bir bəhanə ilə evdən çıxıb Hacıbaba oturan dağa gəldi. İki sevgili bir-birinə qısılib ağladılar. Elə bu vaxt gördülər ki, Murtuz ağanın adamları atla bunların üstünə gəlir.

Hacıbaba dedi:

– Allah, gəlib Mirvarini mənim yanımda görməsinlər, onun adına ləkə düşməsin. Məni bir axar bulaq elə, qoy qızı bulaq başında görsünlər.

Hacıbaba o dəqiqə soyuq sulu bir bulaq oldu. Mirvari bunu görüb dərin bir ah çəkdi.

– Allah, sənə and verirəm öz kərəmətinə, məni sevgilimdən ayırma, daş elə bulağa sal.

Mirvari də o saat xırda daş olub bulağa töküldü, hər ikisi bir-birinə qovuşdu.

O bulağa indi də “Hacıbaba bulağı”¹ deyirlər.

Qara göl

Dağlarda çox göllər var, amma bu göl başı bəlalı, üzü danlaqlıdır. Hamı ona “Qara göl” deyir, suyundan içən, içində çimən yoxdur.

Bir zamanlar bu gölün sahilində bir kiçik köçəri oba düşmüşdü. Bu obada Kərim kişi adlı bir naxırçı vardı. Onun Züleyxa adlı cavan və gözəl arvadı vardı. Molla Səməndərin çoxdandır ki, Züleyxaya gözü düşmüşdü, amma nə fənd işlədirdisə də, gəlini yola gətirmək mümkün olmurdu. Ələcsiz qalan molla gəlini rüsvay etmək qərarına gəldi. O, obanın iki qarısını yanına çağırdı, xələtcə onlara dedi ki, bəs Züleyxanı bu gecə gölün qırağında bir nəfərlə görmüşəm. Mənim adım olmasın, ərinə bildirin, qoyun boşasın, onsuz da namussuz arvad kəbindən boşdur.

Qarıları da elə bu lazım idi; bir saatdan sonra bu söz min cür bəzəklə obaya yayıldı, axşama Kərimin də qulağına çatdı. Sözü elə

yerli-yataqlı danışdılar ki, Kərim inandı və arvadını gecə elə evdən qovdu. Züleyxa qucağındakı qundağı sinəsinə sıxıb obadan çıxdı və

1. Qobustan ərazisi.

qaranlıqda gölün qırağına gəldi, bir kolun dibinə qısılib ağlamağa başladı. Sən demə, molla Səməndər bunu güdürmüş. Əl-ayaq yığışandan sonra o, Züleyxaya yaxınlaşıb dedi ki, bəs mən səni qəbul eləyəyəm, razısansa, səni evimə aparım.

Züleyxa başa düşdü ki, onu el içində rüsvay eləyən molla. Ona görə onun təklifini rədd etdi. Molla gəmindən əl çəkmədi, zorla məqsədinə nail olmağa çalışdı, amma gücü çatmadı, ələcsiz qalıb qundağı yerdən götürdü və qayanın başına çıxıb dedi:

– Əgər razı olmasan, uşağı gölə atacağam!

Züleyxa uşağı xilas etmək üçün yalandan “razıyam” dedi, molla uşağı ona verəndə Züleyxa itələyib molla gölə saldı. Molla göldə boğuldu. Səhər molla meyidi göldən tapıldı. Dedilər, molla sübh namazı üçün dəstəmaz almış, bu vaxt Züleyxa onu acığından itələyib suya salıb. Ağsaqqallar yığış belə qərar gəldilər ki, Züleyxanı suya atıb öldürsünlər. Züleyxa dedi:

– İlahi, özün bilirsen ki, məndə günah yoxdur. Əgər mən təqsirkar deyiləmsə, qoy bu gölün suyu məndən sonra qara olsun.

Züleyxa bunu deyib özünü gölə atdı. Elə o dəqiq gölün suyu rəngini dəyişib qara oldu. Camaat başa düşdü ki, gəlin günahsızdır.

O vaxtdan o gölə “Qara göl” deyirlər.

Keçmədin dərəsi

İran şahı qoşun çəkib Şirvana gəlir, şəhəri alır, camaat qaçır Şamaxıdan yuxarıda yerləşən Qəleybuğurt qalasına toplaşır. Onlar burada davaya hazırlanırlar. İran şahı bunu bilib qoşunu ora yeridir. Neçə gün- necə gücə qanlı vuruşmalar olur. Şahın qoşunu gəlib qalanın yaxınlığındakı bir uçuruma yetişir. Əyər uçurumu ötüb onun o üzndəki dərəni keçə bilsəydilər, qala alınacaqmış. Sabah açılana kimi şirvanlılar yatmır, dərəyə ucu yuxarı nizə, qılınc, xəncər, ucu şiş daş tökürlər, neçə-neçə zəhərli ilan buraxırlar, özləri isə yanlarına iri daş, neftə bulaşdırılmış əski, təzək və s. yığırlar.

Səhər açılana bir az qalmış İran qoşunu özünü dərəyə çatdırır, dərəyə enən-enən nizəyə, qılınc, xəncərə, ucu şiş daşa ilişir, yaralanır,

ölür, əzilir, bir qismini ilan vurur. Elə bu zaman qaladakı şirvanlılar yuxarıdan bunların üstünə daş, yanar piltə, təzək və s. tökür. Şirvan atlıları irəli atılıb şahın qoşununu qırıb-çatır, düşmən dərədən keçə bilmir. O vaxtdan həmin dərəcəyə “Keçmədin“ dərəsi deyilir.

Novruzgülü

Novruzgülü yuxuda Bənövşəyə aşıq olur. Həsərdən gecələr yata bilmir. Ona yuxuda eşq badəsi verənlər məsləhət görmüşdülər ki, heç olmasa, yazın sonlarına yaxın Bənövşəyə qovuşmaq üçün yola çıxсын. Novruzgülü isə tələsir. Dünyaya gəlir. Nə qədər axtarırsa, tapa bilmir. Bir müddət qarın içində boylana-boylana qalır. Bənövşə görünür ki, görünür. Yanıqlı bir ah çəkir. Onun ahından qarlar əriyir, çaylar aşır-daşır. Novruzgülü də həsrətlə dünyasını dəyişir. Ən nəhayət, deyilən vaxt Bənövşə gəlir. Bütün yol-yamaqları gəzib dolanır. Novruzgülünü tapa bilmir. Dərd onu götürür. Bilmir ki, nə etsin. Ən nəhayət, otlar-çiçəklər xəbər verirlər ki, Novruzgülü sənin həsrətinə dözə bilməyib dünyasını dəyişdi...

Bənövşə gedib bir kolun dibinə sığır. O gündən həsrətdən Bənövşənin boynu bükülür. Al-qırmızı olan çiçəkləri bədrəngləşir. Bənövşəsevən neçə loğman gəlsə onun dərdinə, boynuna əlac edə bilmir... Bir vaxtdan sonra o da Novruzgülünün həsrəti ilə dünyasını dəyişir. Özü də boynubükük...

Qırx otaq

Deyirlər, keçmişdə zalım bir xan varmış. Onun da bir-birindən gözəl qırx hərəmi varmış. Xan onları aya da, günə də qışqanarmış. Ona görə də, hərəmlərini əlçatmaz, ünyetməz bir qalada saxlayırdı. Bu hərəmlərin içərisində saçları gecə kimi qara, üzü yenicə bədirlənmiş ay kimi ağ, su kimi təmiz bir qız vardı. Günel adlı bu gözəl dağlar qızını buraya bir-neçə gün qabaq zorla qaçıdırıb gətirmişdi. Xan onu ovdan qayıdan zaman, bulaqda görmüş və qaçıdırıb qalaya gətirmişdi. Günelin bu dünyada yeganə pənahı onu dərin məhəbbətlə sevən igid Aslan idi.

Aslan el arasında igidliyi, mərdliyi, ağılı və cəsarəti ilə ad çıxarmışdı. Kəndin adamları böyükdən-küçüyə hamısı ona dərin hörmət bəsləyirdilər.

Aslan sevgilisinin qaçırdığını eşidir, dünya onun gözlərində qara-

lır. Lakin əlindən nə gəlirdi. Düşməni güclü, o isə təkdir! Buna görə də o, başqa yolla qızı qurtarmağa çalışır. Ona görə də qızın saxlandığı qalaya yol tapıb, qızı oradan qaçırdığı qərara alır.

Bundan qorxan xan qaladan daha möhkəm bir yer düzəltmək istəyir ki, oğlan qızı oradan qaçıra bilməsin. Bu məqsədlə o, bir usta çağırır və qarşısındakı dağın içərisində qırx dənə otaq düzəltməyi əmr edir. Lakin xaq bilmirdi ki, bu usta Aslanın dostudur.

Usta 2 il möhlət alıb dağın ətəyində işə başlayır. Bir ildən sonra işini qurtarır, otaqları düzəldir. Lakin, otaqların birinə gizli bir qapı düzəldir. Sonra xanın yanına gəlib, otaqları düzəltdiyini bildirir. Xan hərəmlərini o otaqlara köçürür. Gizli qapısı olan otaq təsadüfən həmin qıza düşür.

Həmin usta Aslanın yanına gəlib qızı qaçırdığı məsləhət görür. Gecə yarısı oğlan gizli qapıdan girir və qızla bərabər yığılıb qaçır. Lakin xanın adamları xəbər tutub onları təqib edirlər. Ələ keçəcəklərini başa düşən sevgililər qarşılıqlı çıxan yarığandan özlərini atırlar. Xanın adamları onun yanına qayıdıb əhvalatı olduğu kimi xəbər verirlər. Camaat silaha sarılır. Xan da, adamları da qəzəblənmiş elin intiqamından qorxub qaçır. Camaat xanın qalasını dağıdır. Hərəmləri də öz ata-analarına qaytarırlar. Xanın tikdirdiyi “Qırx otaq” isə onun zülmünün canlı şahidi kimi indi də həmin dağda qalmaqdadır.

Fit dağı

Birinci əfsanə: Şirvan gözəli, məharətli tütək çalan çobanı səmimi qəlblə sevir. Çoban da qızın məhəbbətinə laqeyd qalmır. Onlar atəşin eşqlə bir-birlərini sevir. Həyatları boyu bir-birinə sadıq qalacaqlarına and içirlər...

Lakin iki gəncin arzu və istəyi ilə hesablaşmayan yadelli hökmdar Şirvan gözəli ilə özü evdənmək istəyir. Bu haqda fikrini qıza bildirdikdə rədd cavabı alır. Təhqir olunmuş qəddar hökmdar özündən çıxır, qızı həbs edib Fit dağında qalaya salmağı əmr edir.

Günlər keçir, ay dolanır, il ötür. Çoban sevgilisini hey axtarır, gör-düm deyən olmur... Şirvan gözəlinin Fit dağında qəfəsə salındığı məlum olanda çoban nəyin bahasına olursa-olsun qızla görüşməyi qət edir. Axşamçağı o, dağa qalxır. Qalanın barılarına yaxınlaşıb tütək çalmaqla sevgilisini görüşə çağırır. Şirvan gözəli bu fitdən diksinir, qulaqlarına inanmır. Tez libasını geyinib çobanın yanına qaçır. Lakin

sayıq qala keşikçiləri onları görür və təqib edirlər. Əlbəyaxa vuruşma başlayır. Bu mübarizədə çoban tütəyini itirir, özü isə məhv olur. Sehrli

1. İsmayılı, Sulut kəndi ərazisi.

tütükə əlçatmaz qayalarda ilişərək fit çalmağa başlayır. Sanki sahibinin faciəli ölümünü adamlara xəbər verir.

İkinci əfsanə: Qızının Şəmsi adında çobana vurulduğunu, onunla tez-tez görüşdüyünü eşidən şah qəzəblənir. Yüksək adını ləkələməkdən, şah ailəsini rüsvayçılıqdan qorumaq məqsədi ilə qızı Şahsənəmi Fit dağındakı qalada saxlayır. Lakin bununla o, çobanın eşqini Şahsənəmin qəlbindən silə bilmir. Qız sevgilisini unuda bilmir, onu daha dərin bir məhəbbətlə sevir.

Şəmsi bu ayrılığa tab gətirmir. Tütəyini də götürüb Fit dağına yollanır. Qalaya çatanda tütək çalır, Şahsənəmi görüşə çağırır. Qəlbi iztirabla çarpınan şah qızı qalanın qapılarına doğru qaçır. Lakin arxadan vurulan xəncər zərbəsi onu yerə sərir. Şəmsi də ölümdən yaxasını qurtara bilmir...

Bu qanlı səhnənin şahidi olan dağ o vaxtdan indiyə kimi iki gəncin qanlı faciəsini fit çalaraq nəsil-dən-nəsillərə danışır....

Üçüncü əfsanə: Makedoniyalı İsgəndər Midiyaya gələrək Şirvanı da düşərgə salır. Döyüş və müharibələr yorğunu süvari dəstələri istirahətə buraxılırlar... Kəndlərdə şərab içməkdən başları açılmayan əsgərlər təyin olunmuş vaxtda düşərgəyə qayıtmırlar. Narahat qalan hökmdar şeypurçalanları dağa göndərir və tapşırır ki, güclü fit çalsınlar... Buradan ətrafa aramsız fit səsi yayıldığına görə yerli əhali bu dağa "Fit dağı" adı vermişdir.

Dördüncü əfsanə: Çox qədim zamanlarda - Qoq və Moq tayfaları vaxtında, ilanlar qüvvə və hakimiyyətə malik idilər. İlanların hökmdarı Fit-Şahmar qızıl köynəkli gürzə ilan dəstəsinə rəhbərlik edirdi. O, bir sıra ölkələri fəth etdikdən sonra Fit dağındakı qalanı da fəth etmək fikrinə düşür. Çünki qızıl köynəkli ilanların düşməni qara köynəkli ilanlar burada yurd salmışdılar. Bu ilanlar və 40 ayüzlü gözəl qız varlı Xanım-Xatun adlı qadına tabe idilər. Xanım-Xatun və 40 qız Qız qalasında, qara köynəkli ilanlar isə onların ətrafında olurdular.

Fit-Şahmar Şirvan üzərinə hücumu keçir... Qız qalası uğrunda uzun müddət qanlı vuruşma gedir. Tərəflərin heç bir üstünlük qazana bilmir. Fit-Şahmarın əmri ilə hündür dağda qışlamaq üçün düşərgə salınır.

Bir gün Fit-Şahmar Şirvan qızlarının bulaq başına getdiklərini görür. Onların arasında olan Şirvan gözəli Fit-Şahmarın iti gözlərindən yayınmır. O, hər şeyi: tacı və hakimiyyəti unudub qızların ardınca aşağı enir. Qızlar Fit-Şahmarı görüb geri, saraya qaçirlar. İlan onları təqib edərək, qalaya girir və Şirvan gözəlinin otağının qapısında dayanır. Saray adamları Fit-Şahmarın qorxusundan yaxına gələ bilmirlər. Şirvan gözəlini bu təhlükədən azad etməyə heç kimin cəsarəti çatmır.

Bu xəbər bütün ölkəyə yayılır.

Şirvan gözəlini xilas etmək üçün hər yerdən dünyagörmüş qocalar, ovsunçular və falabaxanlar Qız qalasına toplaşirlar. Gələnlər çox çalışirlar, hərə öz biliyinin, məsləhətinin üstünlüyünü sübut etməyə səy göstərirler. Lakin bütün tədbirlər nəticəsiz qalır. Nəhayət, ölkənin ən təcürbəli ovsunçusu Şirvan gözəlinə təklif edir ki, südlü plov bişirsin. Xörəyi bu sözləri deyə-deyə ilana versin: "Ye, əzizim və qane ol. Bu, mənim sənə məhəbbətimin əlamətidir. Südlü plovu ye və düşərgənə qayıt..."

Şirvan gözəli südlü plovu hazırlayana kimi ovsunçu Fit-Şahmarı ovsunlayır. İlan şübhəli-şübhəli gah ətrafına, gah da ona verilən xörəyə baxır. Südlü plovu ağlaya-ağlaya yeməyə başlayır. Nəhayət, Şirvan gözəlinə həsrətlə baxa-baxa, yavaş-yavaş Qız qalasını tərk edir.

...Fit Şahmar öz düşərgəsinə çatanda baş sərkərdə onu sevinclə qarşılayır, lakin xəbər verir ki, Qız qalası bir azdan dağıdılacaqdır. Hökmdar-ilanı heç nə maraqlandırmır, əksinə, bu xəbər onu daha da kədərləndirir, ağrıdır. O, sürətlə dağın zirvəsinə qalxır. Üzünü Qız qalasına tutub elə bir fit çalır ki, yer titrəyir, zəlzələ baş verir, dağ parçalanıb iki yerə ayrılır. Müharibə dayandırılır. Qız qalası təhlükədən xilas olur. Deyirlər ki, Şahmar ilanın eşq naləsi Fit dağını indi də dolandır.

Beşinci əfsanə: Dünya görmüş kənd adamları danışirlar ki, ilanın qıza vurulması həyatda olan hadisədir... Varlı bir şəxsin nişanlısı olan Şirvan gözəli toy ərəfəsində səhər oyanarkən otağında quyruğu üstə dik durmuş bir ilan görür. Qız dəşhətə gəlib qışqırır. Səsə gələnlər ilanın qorxusundan cəsarət edib qıza yaxınlaşa bilmirlər.

İlana yalnız ovsunçuun sehirli sözləri təsir edir... İlan yaxınlıqdakı dağa qayıdır... O gündən bu dağa gedib gül-çiçək yığmağa heç kəs cə-

sarət etmir. Çünki ora yaxınlaşanda ilanlar dəhşətli səs çıxarır, fit çalır-dılar. Odur ki, bu dağa “Fit çalan dağ” və yaxud “Fit dağı” deyirdilər.

Altıncı əfsanə: Makedoniyalı İsgəndər bu dağı özünün istirahəti üçün münasib yer seçir. Şeypur çalanlar onun əmri ilə dağın zirvəsinə qalxıb şeypurlarını çalır. Yerli əhali İsgəndərə qədər bu dağdan uzaq gəzərdilər. Elə bir təsəvvür yaradılmışdı ki, dağda yaşayanlar sehirlili məxluqlardır. Oraya gedənlər bir daha geri qayıtmırlar. Bu yol-gedər-gəlməz yoludur.

Buradan makedoniyalı İsgəndər şeypurçular vasitəsilə bütün ölkəyə məlumat verir ki, o, dünya hökmdarıdır və hamı ona itaət etməlidir.

Guya hökmdar dağın ən görkəmli yerində miyadlıların köməyi ilə qala tikdirmiş, sonra hərbi düşərgə etmişdir. Dağ düşərgəsində tez-tez fit çalındığına görə buranı “Fit dağı” adlandırmışlar.

Yeddinci əfsanə: Deyirlər ki, bu dağın ətəyində yerləşən bütün kəndlər bir zalım xana məxsus imiş. Bu xan zalımlıqda, qəddarlıqda ad çıxarmışdı. Onun gözəllikdə tayı-bərabəri olmayan bir qızı və olduqca ağıllı, igid və mərd olan bir çoban vardı. Onlar lap uşaqlıqdan bir-birinə qarşı çox mehriban olmuş, artıq gənclikdə isə bu hiss məhəbbətə çevrilmişdir. Bir-birini dərin və sonsuz bir məhəbbətlə sevmə bu iki gənc xanın onların sevgisindən xəbər tutacağından və onlara mane olacağından qorxurdular. Lakin siri çox qalmır, üstü açılır, xan bu işdən xəbər tutur. Çobanı öldürmək qərarına gəlir. Ancaq, xanın çox hiyləgər, həm də ağıllı olan vəziri vardı. O, çobanın öldürülməsinə razı olmur. Onun məsləhəti ilə xan çobanı çağırır belə deyir:

– Qızımı sənə yalnız bir şərtlə verirəm. Əgər şərtini yerinə yetir-sən, sözüm yoxdur, qız sənindir! Yox əgər, yetirmədin, onda bəxtin-dən küs!

Oğlan isə cavabında:

– Şərtini de, xan! Ölərəm, amma onu yerinə yetirərəm.

Xan deyir:

– Sən bilirsən ki, mənim sürüm də, naxırım da, hamısı o görünən dağın başındadır. Onların südü kəndə çox çətinliklə gətirilir. Ona görə də mən, istəyirəm ki, sən dağın başından ta kəndə qədər bir süd arxı çəkəsən. Bunun üçün sənə bir il möhlət verirəm.

Çoban xana baş əyib çıxır. Evə gəlib külüng, bel və s. lazım olan alətləri götürüb dağa qalxır. Bir il gecə-gündüz dincəlmədən çalışır.

Nəhayət, arxı çəkib qurtarır. Xanın yanına gəlib deyir:

– Xan! Mən sənəni şərtini yerinə yetirdim. Sən də öz vədinə əməl et. İstəklimi mənə ver.

Xan isə öz qızını adi bir çobana vermək istəmirdi. Qızının göz yaşına və yalvarışına baxmayaraq, çobanı tutmağı və öldürməyi adamlarına əmr edir. Sevgilisini tutulmuş görünən qız huşunu itirib yerə yıxılır. Çoban isə xanın adamlarının əlindən çıxıb qaçır və dağlarda gizli yaşamağa başlayır. Xanın qızı çobanın ayrılığına dözə bilməyib ölür. Xeyli vaxtdan sonra çoban qayıdır və qızın öldüyünü eşidir. Dərin kədərlə içərisində dağa qalxır, son dəfə yanıqlı-yanıqlı tütək çalır. Qızla görüşdüyü anları bir-bir xəyalından keçirən çoban qızın ona olan məhəbbətinin böyüklüyünü yenidən dərk edir və ondan sonra yaşaya bilməyəcəyini düşünüb özünü dağdan atır. Beləliklə, çoban da öz sevgisinə sadıq qalır və özünü məhəbbətinə qurban verir.

İndi küləkli günlərdə həmin dağdan yanıqlı bir səs eşidilir. Həzrin bir tütək səsinə oxşayan bu səs, qocaların dediyinə görə, həmin namək çobanın son dəfə çaldığı tütəyin səsidir. Çobanın çəkdiyi süd arxı da, hal-hazırda o dağda qalmaqdadır.

Gəlin qayası

Yağı düşmənlər ölkədə at oynadırdı. Heç bir kənd, oba yerindən tər-pən-mirdi. Ölərik, öz ocağımızda ölərik. Bir addım da geri atan deyilik. Artıq obada başı papaqlı qalmamışdır. Maral ömür-gün yoldaşını itirdiyi gündən başılovlu gəzirdi. Düşməndən intiqam almağa fürsət tapmırdı. Beş nəfər onun alaçığına girdi. Əmr etdilər ki, onlara yemək versin. Maral evdə nə var idisə hamısını onların qabağına tökdü. Cınayətkarların hiyləsini əvvəldən başa düşmüşdü.

Intiqam almaq qəsdini hər şeyə üstün gəlirdi. Belə ki, Maral onlarla mülayim davranırdı. Onları şübhələndirmirdi. Firsət tapıb cibindəki zəhəri xörəyə tökə bildi. Arxayınlaşdı. Onlara xörək çəkdi. Açıqlıqla yeməyə başladılar. Maral çölə çıxdı. Qapını möhkəm bağladı. Alaçıqda od vurdu. İçəridə bağırçı-çığırçı aləmi başladı. Alovu görə o biri alaçıqdakı üç yağı Maralın ardınca atırdılar. Maral bildi ki, tutulsa ölməsi bir yana, namusu təhqir olunacaq. Qayanın yanında dayanır. Allaha yalvarır ki, onu xilas etsin. Düşmənlər həmin yerə çatanda, qadının yerində sal bir qaya görünür. Həmin vaxtdan, o qaya “Gəlin qayası” adlanır.

Gavur yaran

Ərəblər Azərbaycana hücum edəndə bu yerin əhalisi dağlara, əl-çatmaz yerlərə çəkilib və uca yerdən qala kimi istifadə edərək oradan düşmənin üstünə iri qaya parçaları və ox atır, beləliklə, özlərini ələ vermir. Ərəblər onları Allah gücünə ala bilməyəcəyini görüb dağı mühasirəyə alır, qaçqınları aclıq və susuzluqla məğlub etməyə nail olmaq istəyirlər. Həftələr keçir, aylar ötür, lakin qaçqınlar tabe olmur. Deməli, onlar nə vasitə iləsə qayadan 3-4 yüz metr aşağıda olan çaydan su götürmüşlər. Hansı bir yol iləsə kənara çıxa bilmişlər.

Aradan 3-4 ay keçir, bir səhər ərəblər təzədən dağa hücum edəndə görürlər ki, heç bir müqavimət edən yoxdur. Qoşun dağa dırmaşır. Baxıb görürlər ki, çaya enib su götürmək üçün sərt qayada 50 metr uzunluğunda, 1,25 m. eni olan bir yol və sonra 260 m uzunluqda yeraltı lağım açmışlar. Sən demə bu yol ilə çaydan su götürmüşlər. Özü də bütün işləri gecələr ediblər. Onların qayada çapdığı yola o vaxtdan “Gavur yaran”¹ deyirlər.

Məryəm noxudu

Məryəm arvadın əri ölmüş, yeddi yetimi ilə ac-yalavac qalmışdı. İki gün idi ki, uşaqlar heç nə yeməmişdilər. İndi də acından ağlaşır, onun böyrünə qısılib yemək istəyirdilər. Əlacsız qalmış Məryəm qazanı qoltuğuna vurub uşaqları da yanına salıb dağa çıxdı. Dağda ocaq qaladı, bulağın suyundan qazanı doldurub ocağa qoydu, Uşaqlara dedi:

– Siz gedin, yemlikdən-zaddan yeyin. Siz gələncə xörək bişirəcəyəm.

Uşaqların hərəsi bir yana dağılmışdı.

Məryəm fikir içində oturmuşdu. Öz-özünə düşünürdü ki, indi uşaqlar gələndə mən onlara nə cavab verəcəyəm. Aradan bir qədər keçdi. Uşaqlar qayıdıb gəldilər. Dedilər:

– Ana, acmışıq, tez ol, xörəyi ver, yeyək.

Yazıq Məryəm əlacsız qalıb qazanı yerə qoydu. Ağzını açanda heyrətdən donub qaldı. Qazan ağzına kimi vəhşi noxud ilə dolu idi. Uşaqlar onu həvəslə yedilər. Məryəm baxıb gördü ki, bu koldan hər tərəfdə bitib. Bir müddət uşaqlarını onunla saxladı.

O bitkiyə indi də “Məryəm noxudu” deyilir.

Şıx oğlu Şah İsmayıl

Çaparlar xəbər gətirdilər ki, Şıx oğlu Şah İsmayılın qoşunu Kür

1.Hacıqabul, Yanıq Qubalı ərazisi.

çayını keçib Şamaxıya doğru irəliləyir. Şirvanşah Fərrux Yasar tədbir görməyə başladı.

Sərkərdə Mərdan neçə vaxt idi ki, hökmdarın qızı Xurşud Banunu sevirdi. Xurşud Banu da keçirilən gülüş, döyüş yarışlarına tamaşa edəndən sevmişdi hünərli Mərdanı. Bir dəfə hökmdar Buğurt qalasında yay düşrəgesi salanda Mərdan fürsət tapıb Xurşud Banu ilə görüşüb, qəlbini ona açmışdır. O, gündən gənclər əhd-pəman kəsmişdilər.

Neçə vaxt idi ki, bu sevgi xəbəri saraya da yayılmışdır. Vəzir Süleyman şahla özü qohum olmaq üçün Xurşud Banunu oğlu Vəli bəyə almaq üçün bu barədə hökmdara xəbər çatdırmışdı.

– O, Boyatlı gədəsinin (Mərdan Boyat kəndindən idi) hüzuruma gətirin, - deyər əmr vermişdi.

Vəzir “baş üstə” deyib, Mərdanın dalınca adam göndərdi. Bir azdan Mərdan gəlib çıxdı. Hökmdara təzim etdi. Hökmdar:

– Eşitmişəm sevdaya düşmüşsən. Səni orduya götürdüm, vəzirə verdim. İndi də şahla qohum olmaq fikrindəsən?

Mərdan bir az dayandı. Vəzirin bic-bic qımışmasını görüb dilləndi:

– Hökmdar sağ olsun, mən sizin qızınızı sevirəm, sevəcəm də.

– Atın zindana, - deyər hökmdar qışqırdı. Xəbər tez bir vaxtda bütün saraya yayıldı. Xurşud Banuya bu xəbər çatanda ayaq üstə öldü.

Şıx oğlunun qoşunları Pirsaat boyunca artıq Hacıqabul ərazisinə çatmışdı. Şıx oğlunun elçiləri iki dəfə Fərrux Yasara təslim olmaq xəbəri ilə gəlmişdilər də, rədd cavabı ilə qayıtmışdılar. Xurşud Banu bir gecə qız rəfiqələri ilə Mərdanın görüşünə gəldilər. Keşikçiləri bir təhər aldaraq Mərdanı içəridən çıxarmağa nail olmuşdular. Gecə ikən gənclər ata süvari olaraq şəhərdən qaçdılar. Səhər açılana yaxın Pirsaat çayının sahilindəki Qarayaman dağının ətəyində olan İlanla bəylərinin, içərisində bir ordu gizlənə bilən bağında dayanırlar. Atları bağlayıb, özləri də dincəlməli olurlar.

Mərdangil səs-küyə ayılırlar. Görürlər ki, başlarının üstünü əlisilahlı əsgərlər kəsdirib. Çax qalırlar. Əvvəl zənn edirlər ki, bunlar Fərrux Yasarın adamlarıdır. Mərdan qılınca əl atmaq istəyəndə qılıncı görmür. Aydın olur ki, bunlar Şıx oğlunun əsgərləridir. Gənclər hər şeyi olduğu

kimi danışırlar. Əsgərlər gəncləri götürüb, bağdan bir az kənarında qurulmuş zərziyalı çadırın qapısının yanına gətirirlər. Hökmdara xəbər verildi ki, Fərrux Yasarın qızı istəklisi ilə əsir düşüb. Şıx oğlu yerindən dik atıldı. Çünki onun babası Cüneydin, atası Heydər in düşməni olmuş Şirvanşahın qızının əsir olması ona göydəndüşmə oldu.

Yazın iltiq səhərində çadırdan çıxan cavan Şıx oğlu qarşısında iki gəncin qolu bağlı olduğunu gördü. Gənc qız ürəkək ceyran kimi istəklisinə sığınmışdı.

Mərdan cavan, cüssəli Şıx oğlunun iti baxışında bir hiddətlə yanaşı, heyrət də sezdi. Yaşca onlardan uşaq olan Şıx oğlu yəqin etdi ki, gənclər bir-birini sevirilər. Odur ki, Fərrux Yasarla düşmən olsa da, günahsız qızdan qisas almaq fikrindən vaz keçdi. Amma Mərdanın sərkərdə olmasını biləndən sonra belə qərara gəldi ki, necə olsa ondan istifadə etsin. Fərrux Yassarın müdafiə yerlərinin yollarını öyrənsin. Odur ki, fikrindən keçənləri gənclərə bildirdi. Razi olmasalar hər ikisinin boynunu vurduracaqlarını söylədi.

Mərdan bir az fikirləşəndən sonra dedi:

– Şah sağ olsun, mən bu şərtlə o vədə razı olaram ki, icazə verin Xurşud Banunu aparım evlərinə qoyum. Özüm isə sərkərdə sözü verirəm ki, qayıdacam.

Avan Şıx oğlu bir az fikirləşib dedi:

– İgid, mən sənə inanıram. Amma sən sevgilinin örpəyinin birini burada qoyacaqsan. İstərsən, qayıdarsan, istəməzsən yox. Bu şərtlə mən sən in şərtini qəbul edirəm. Örpəyi də hələlik bir bacı örpəyi kimi saxlayacağam.

Mərdan bir az fikrə getdi. Sonra sevgilisinin balaca bir örpəyini Şıx oğluna təqdim etdi. Xurşud Banunu da götürüb Şamaxı tərəfə üz qoydu. Yolda hər şeyi sevgilisinə anlatdı:

– Mənim ucbatımdan sən Şıx oğluna qurban gedə bilməzsən. Atanla Şıx oğlu düşmənçiliyini özü həll edər. Mən örpəyi də qılinc gücünə geri alacam. Vətənə də xəyanət etməyəcəyəm. Hər şeyi atana özün anlat. Sağ qalsam, mənim olacaqsan.

Onlar günorta vaxtı Şamaxıya çatdılar. Şəhərə hücum olacağını bilən əhali hər bir yolla qaçıb canını qurtarmışdı. Şirvanşah da, Gülüstan qalasına sığınmışdı. Dağa yaxınlaşanda onlar görüşüb ayrıldılar. Xurşud Banu dedi:

– Mərdan, ölənəcn sən i gözləyəcəyəm.

– Darıxma, qayıdacam, Banu!

Keşikçilər Banunu qalaya apardılar. Mərdan geri yol aldı. Axşamçağı, Şıx oğlunun çadırına yaxınlaşdı. Şaha xəbər çatdı. O, çadırdan çıxdı.

– Düşmən olmasaydın, sən inlə qardaş olardım, - igid, -dedi.

Atın yedəyini əlində tutmuş Mərdan da təzim edib yavaşca dilləndi:

– Mən də!

Şah əmr etdi ki, örpəyi Mərdana versinlər. Örpəyi əlinə alan Mərdan onu öpdü, ürəyinin üstündəki cibinə qoyub yenidən şaha təzim edib, dedi:

– Şah sağ olsun, yəqin ki, mənim yaşım sizdən çoxdur. İyirmi yedidinin içindəyəm. Sizin mərd bir insan olduğunuzu da bilirəm. Mən heç bir qalanın yolunu sizə göstərməyəcəyəm. İgid yalan da danışmaz. Mən yalanı Banunun xətrinə danışdım. Özüm də istəyirəm ki, mərdi-mərdanə ölüm. Kim mənimlə güləşə bilər, - deyib- atına sıçradı. Keşikçilər ona cumanda şah qoymadı:

– İgid, sən in bu şərtinə də əməl ediləcək. Şahın göstərişi ilə meydan quruldu.

İlk əvvəl meydana Əlvənd bəy Şamulu çıxdı.

Pəhlivanlar bir-birinə sarmaşdı. Gah bu üstün gəlir, gah da o biri. Bu arada Mərdan çox bənzərsiz bir fənd işlədib, rəqibinin küreyini yerə vurdu. Yavaş-yavaş ayağa durdu. Əlvənd bəy Şamulu utandığın dan yerindən qalxmırdı. Şıx oğlu başını qaldırıb Mərdana:

– Yaxın gəl, dedi.

Hamı təəccüb içində qalmışdı.

– Fərrux Yasar düşmənim olsa da, sən in igidliyinə, əsl pəhlivanlığına bağışladım. Bu sözdən sonra ilk əvvəl Mərdan yerindən tərənə bilmədi. Daha doğrusu qulaqlarına inanmadı. Gecdən-gec Şaha təzim edib yerindən tərpendi.

Mərdan birbaşa Gülüstan qalasına gəldi. Keşikçilər onu şahın hüzuruna apardılar. Şıx oğlunun sabah Cabanı düzində döyüş keçirməsi şahı pis vəziyyətə salmışdı. Mərdanı qəbul etməsinin səbəbi o idi ki, Şıx oğlu haqqında məlumat öyrənsin. Mərdan bütün yanına gələnlərə əhvalatı olduğu kimi danışdı. Axırda şahdan qorxmadan, çəkinmədən dedi:

– Çox ədalətli, atanın qisasını baladan almayan bir sərkərdədir. Söz Fərrux Yassarı tutdu.

– Sən i elə bir zindana atacam ki, Şıx oğlu da azad edə bilməyəcək.

Səhəri gün Cabanı düzində böyük savaş oldu. Fərrux Yassar məğlub oldu. Özü əsir düşdü. Hökmdar onun başını kəsirdi. Var-

dövlətini ələ keçirdi. Bütün yaxınlarını əsir götürdü. Əsirlər arasında Banunu tanıdı. Onu yanına çağırdı:

– Sən Banusanmı?

– Bəli.

– Bəs, Mərdan hardadır, gəlib səni tapmadımı?

– O saraya gələn kimi, atam həbs elədi, indi bilmirəm hardadır.

Şıx oğlunun əmri ilə zində olanlar hüzuruna gətirdi. Mərdan lap aralıdan Şıx oğlunu tanıdı. Dustaqlar şahın qarşısından bir-bir keçməyə başladı. Mərdan yanına çatanda tanıdı:

– Bu pəhlivani saxlayın, qalan dustaqları da azad edin.

Şıx oğlunun göstərişi ilə Mərdan və Banu üçün üç gün, üç gecə toy edildi. Gənclər istəyinə çatdılar. Şıx oğlu Şamaxını tərk edib Bakı-Quba tərəfə yürüş edəndə Şamaxıya təyin etdiyi valini yanına çağırır tapşırırdı:

– Bu gənclər vətənə lazımı övladlardır. Mərdanı özünə köməkçi götür. Onun gücünə və qılıncına arxayın ola bilərsən...

Bütün insanlar qardaşdır

Bir gün dörd nəfər dindar yol ilə gedirdi. Gecəni çöldə qalası oldular. Bunların birisi xaçpərəst, ikisi müsəlman, biri yəhudi idi. Gecə hərəsi bir səmtə çəkilib yatdı. Səhər bir şəhərə gəlib çıxdılar. Burada yaşayanlar yəhudi idi. Günorta namazının vaxtı yetişdi. Yəhudi dedi:

– Gedək bizim kilsəyə, orada ibadət edək.

Xaçpərəs və müsəlmanlar dedilər:

– Biz başqa dindən ola-ola yəhudi kilsəsinə gedib özümüzü murdarlaya bilmərik.

Yəhudi nə qədər dedisə, buna qulaq asmadılar. Gün gəlib axşam oldu. Bunları heç kim qonaq saxlamadı. Gecə bərk yağış yağdı, sonra külək qopdu. Bu kişilər soyuqdan əsə-əsə Allaha ibadət etdilər və bir-birinə qısılib yatdılar.

Sabah açılında gördülər ki, dördü də bir yorğan döşəkdə yatıb, özləri də yəhudi kilsəsinin içindədirlər.

Bunlar təəccüb etsələr də, dinmədilər, durub ibadətə başladılar. Dördü də üzünü Allaha tutub sual etdi ki, ey Xudavəndi-kərim, bizi bu sirdən agah et!

O saat göy guruldadı, hər tərəf nura qərç oldu. Göydən nida gəldi:

– Ey mənim bəndələrim, sizin hamınızı mən yaratmışam, mənim

nəzərimdə hamınız birsiniz. Mənim yaratdığım bütün insanlar bir-birinə qardaşdır.

Dost dostun gözündə yaşayır...

Əlibala adlı bir nəfər uzun müddət Nuru adlı birisi ilə dostluq etdi. Sonra belə oldu ki, Nuru köçüb başqa şəhərə getdi. Onlar uzaqdan-uzaqda olsa da, bir-birini əvvəlki kimi sevir, dostluq edirdilər.

Bir gün Əlibala evdə oturmuşdu, həyətdən qonşusu onun səslədi:

– Ay Əlibala, gəl birlikdə çay içək.

Əlibala:

– Gəlirəm, -deyə ayağa durdu ki, dostu Nuru yadına düşdü. Ayaq üstə dayanıb xəyalən Nuru ilə danışmağa başladı. Əvvəl ürəyində, sonra isə bərkdən danışdı. Sən demə, qonşu gözləməkdən yorulub qarıya gəlibmiş. Əlibalanın öz-özünə danışdığını görüb dayanıb qulaq asırmış. Axır qonşu dözə bilməyib dedi:

– Əlibala, kimiynən danışsın?

Əlibala elə bil yuxudan ayıldı. Fikri dağıldı, dedi:

– Dostum Nuru ilə.

– Məgər sən Nuru göürdün? -deyə qonşu təəccübləndi.

– Bəli, həтта səni gördüyümdən aydın göürdüm, -deyə Əlibala cavab verdi.

– Əlibala, adam da uzaqda yaşayan adamı görə bilirmi? -deyə qonşu soruşdu.

Əlibala ah çəkib dedi:

– Qonşu, dost dostun gözünün içində yaşayır. Gözünü açdın mı onun görürsən.

Həqiqi məhəbbət

Dərbənd valisi İslam Züleyxa adlı bir gözələ aşiq olub onu zorla alıb öz evinə gətirmişdi. Züleyxanın isə İslamdan zəhləsi gedirdi. O, valinin nəzərindən düşmək və onu özündən kənar etmək üçün acsusuz qalib arıqladı, əl-üzünü yumadı ki, çirkin görünsün, cırıq paltar geyindi ki, dilənçiyə oxşasın, saçının daramayıb özünü divanəyə bən-zətdi, sarımsaq yedi, üstünə pis qoxulu şeylər sürtdü ki, İslam ondan

uzaq dursun.

Hamı Züleyxadan üz döndərdi, amma İslam onu daha artıq sevməyə başladı.

İş belə olduqda Züleyxanın anası dedi:

– Sən özünü bu pis kökə salmaqla ancaq başqalarının nəzərindən düşürsən. İslam isə səni sevdiyi üçün nə şəkilə düşsən də, səndən üz döndərməyəcək, çünki onun eşqi həqiqidir. Sənin zahirini deyil, batinin sevdir.

Çanaqlı bağa

Bir gəlin evdə təştin içində çimirmiş. Birdən görür ki, qayınatası içəri girdi. Gəlin həyasından nə səsini çıxarda bilir, nə də ayağa dura bilir. Yanındakı başqa bir təsti üstünə çəkir, yavaşca deyir:

– İlahi, sən özün məni bu rüsvayçılıqdan xilas elə!

Həmin dəqiqə gəlin dönüb bağa, təştlər isə qın olur. Təştlər qın kimi gəlinin üstünü örtür və gəlin çanaqlı bağaya çevrilir.

Namussuz oğuldansa...

Ağası xanın keyfi kök, damağı çağ idi; rəqibinin qoşunu basılmış, bir neçə igid sərkərdəsi öldürülmüşdü. Onun adamları rəqib torpaqlarına keçmiş, şəhər və kəndləri qarət edib çoxlu mal-dövlət və əsir gətirmişdilər. Deməli, indi o, əhdinə vəfa edib böyüyük oğluna toy etməli idi. Xanın əmrilə həyətdə hündür bir yerdə taxt quruldu, carçılar xəbər verdilər ki, xan qələbə münasibətilə onları öz yanına çağırır, kimin nə diləyi, xahişi, şikayəti varsa gəlib desin...

Az sonra həyət adamla doldu, xan qırmızı geyinib taxta çıxdı. Xahişlər, diləklər başlandı. Xan hamını razı saldığı üçün hər tərəfdən “əhsən” sədələri asimana bülənd olurdu. Bu zaman qoca bir kişi ayağa durub xana tərəf irəlilədi:

– Xan, başına dönüm, Allah sənin ömrünü uzun, qılıncını kəsərli, düşməninə məğlub eləsin. Mənim şikayətim var...

Ağası xan dedi:

– Mənim ölkəmdə pis iş tutan kimdir? Sən kimdən şikayət edirsən?

Kişi bir az tutulan kimi oldu:

– Xan sağ olsun, şikayətim sənin oğlundandır.

Xan təəccüblə soruşdu:

– Mənim oğlundan?

– Bəli, xan, sənə fəda olum, sənin oğlundan.

– Şikayətin nədir, kişi?

– Sənin oğlun bu gecə mənim evimə basqın elədi...

Xan səbirsizliklə soruşdu:

– Sonra?

Kişi bir qədər də tutuldu... demək istəmədi. Xan ucadan:

– Hə, bəs sonra nə oldu?-deyə soruşdu.

Kişi ağlaya-ağlaya dedi:

– Sonrası nə olacaq, ay başına dönüm, qızımın namusuna toxundu.

Ağası xan qəzəbli səsle bağırıldı:

– Necə? Qız hanı?

Kişi əlilə yanında oturmuş bir qadını göstərdi.

Xan fərraşlara əmr etdi:

– Tez onu buraya gətirin.

Xanın oğlunu meydana çəkдилər. Xan ona tərəf baxmadan soruşdu.

– Bu kişi deyən doğrudurmu?

Oğlan dimədi başına aşağı salıb. Onun əvəzinə şəhərin qazısı dilləndi:

Xan sağ olsun, cavandır, günahından keç.

Adamlar arasından “bağışla” səsleri ucaldı.

Xan amiranə səsle əmr etdi:

– Cəllad! Bunun boynunu elə buradaca vur, öz millətinin namusuna toxunan adamın cəzası ölümdür. Mənə isə namussuz oğuldansa, namuslu düşməni yaxşıdır.

Xan heç kimin minnət və xahişini dinləmədi, cəllad öz işini görüb qurtaran kimi tələsik addımlarla evə keçdi.

Namussuz oğuldansa...

Sumqayıt

Karvan Abşeron səhrası ilə irəliləyir... Hər gün olduğu kimi 7-ci gündə günəş amansız sürətdə yandırmağa başlayır. Ətrafda bir damcı su belə yoxdur. Karvanı tələf olmaq təhlükəsi gözləyir.

Ağsaqqal karvanbaşçısı kişiləri başına toplayır. Uzaqdan uca dağları göstərərək deyir:

– Bizi, ailəmizi və karvanımızı xilas edə biləcək həyat suyu o

dağın arxasındadır. Dağ isə suyun yolunu kəsmişdir. Onu yarmaq, parçalamaq lazımdır...

Susuzluq və yorğunluqdan əldən düşmüş adamlar başlarını aşağı salırlar. Bunu gören Sum adlı enlikürək bir gənc irəli çıxır, su üçün gedəcəyini bildirir...

Sum karvandan uzaqlaşır... Qupquru düzənliyə tezliklə su gəlir. Qəhrəman Sum isə, qayıtmır. Sumun sevgilisi Ceyran əllərini suya tərəf uzadıb, nişanlısını çağırmağa başlayır:

– Sum, qayıt. Sum, qayıt.

Sumdan xəbər gəlmir. Ceyranın ümidi kəsilir. Sevgilisinin fəlakətə düşdüyünü, bir daha qayıtmayacağını bütün varlığı ilə hiss edir. Artıq onsuz yaşamıq mənasız olduğunu düşünür. Beləliklə, o, özünü Sumun göndərdiyi sudan yaranmış gölə atır. Ceyran batır.

Karvan dincini alıb aram-aram yoluna davam edir. Dağın yanından keçəndə adamlar qərribə bir mənzərə görüb mat qalırlar, dağ beş barmaq formasındadır, hər şey onlara aydın olur. Sumun əli, deiyirlər ki, Sum dağ parçalayıb iri-iri qayları qaldıranda torpağa batmış, xatirə olaraq açılmış əlini qoyub getmişdir.

O vaxtdan bəri Sumun karvandan ayrıldığı yeri - “Sumqayıt“, gölü - “Ceyranbatan“, dağı isə “Beşbarmaq“ adlandırırlar.

Cəngi meşəsi

Bakı Şamaxı yolunun 57 km-liyində hündür bir dağ vardır. Dağın zirvəsində köhnə bir qalanın izləri qalmışdır. Xalq arasında buraya “Cəngi dağı“, “Cəngi qalası“ deyilir. Rəvayətlərə görə Cəngi qalasında yalnız cəngavər qadınlar yaşayırdılar. Bu qadınlar, kişi əsgərlər kimi hərbi libas geyər, saçlarını qısa saxlayar, toppuz atar, əmud qaldırar və məhərətlə qılınc oynadardılar. Cəngi qalasını əhatə edən dağların zirvələrində müşahidə qübbələri yerləşirdi. Düşmənlər bu yerlərdə görünəndə kəşfiyyat qübbələrindən, gündüz tüstü, gecə isə məşəl vasitəsilə qalaya xəbər verildirdi. Cəngavər qadınlar yaraqlanaraq hərbi cəng musiqisi altında yadelli işğalçılara gözlənilməyən yerlərdən hücum keçər və ağır zərbə vurardılar. Adətən bu vuruşmalarda cəngavər qadınlar zəfər çalardılar.

Deyilənlərə görə, qədim vətənimizin cəngavər qadınları qələbədən sonra adətən təntənəli məclis qurar, çalib-oynayırırlar. Belə məclislər cəngi qalasında yox, ondan xeyli aralı - Şamaxı dağlarının

ətəyindəki meşələrdə qurularmış.

Cəngi musiqisinin sədaları uzun müddət burada səsələndiyinə görə meşənin adı “Cəngi“ qalmışdır.

Qızbatan

Qızbatan adlanan yer Kürdəmir rayonunun Pirili kəndinin ərazisində yerləşir. Belə rəvayət edirlər ki, bu kənddə yaşayan bir qızla, qonşu kənddən bir oğlan bir-birlərini sevirmişlər. Lakin oğlan kasıb olduğuna görə atası qızı ona vermir, başqa bir varlı və həm də yaşlı kişiyə məcburi ərə verir. Bundan xəbəri olmayan gənc oğlan qızı yenə də əvvəl görüşdükləri bulağın başında gözləyirmiş. Bulağın ayağında bir göl vardı, bulağın suyu axıb ora tökülürdü. Nişanlanmış qız çiyində güyüm bulağa gəlir və oğlanı bu işlərdən hali edir. Hər iki həsrətlər bir-birinə baxıb, zülüm-zülüm ağlayır. Oğlan fikrini dağıtmaq üçün bulaqdan 10-15 m aralı olan qovaq ağacının kölgəsində uzanır. Bu dərdə dözməyən və sevgilisinin üzünə baxa bilməyən qız bu bələdan canını birdəfəlik qurtarmaq üçün güyümü özünə bağlayır və özünü gölə atır. Qışqırıq səsinə oğlan dik atılır. Oğlan qızı xilas edə bilmir. Fəryad edərək camaatı köməyə çağırır, lakin artıq iş-işdən keçib, qız batmışdır. Bütün el qızın atasını qınayır, ata tutduğu işdən peşmançılıq çəkir. Sevgilisinin ölümünə dözə bilməyərək oğlan özünü öldürür. Həmin yer indi Qızbatan adlanır. Əvvəllər gur çağlayan, suyu olan bu bulağın suyu da get-gedə quruyur.

Surxay qalası

Belə deyirlər ki, Surxay adlı bir zülmkar şah var imiş. O, sarayının ətrafına böyük qala çəkdirmişdi. Əhali onun əlindən zara gəlmişdi. O, xalqı dilənçi vəziyyətdə saxlayır, özbaşnalıq edir. Bu yerdə kasıb bir kişinin Gülgəz adlı gözəl bir qızı olur. Onun gözəlliyi ələmə səs salır. Elçilər gəlir. Gülgəz isə öz könlünü Dəyanət adlı bir el oğluna vermiş, əhd-peyman bağlamışdı.

Gülgəzin gözəlliyinin sorağı gedib Surxay xana da çatır. Xan qızın atasına elçi göndərir. Qız etiraz edir. Bunu bilən Surxay xan Gülgəzi zorla almağı qət edir.

Gənclər bilmirlər nə etsinlər. Axırda gənclər belə qərara gəlirlər

ki, Gülgəz xandan xahiş etsin ki, toyun müddəti uzadılsın. Surxay xan Gülgəzin xahişinə əməl edib, toyun vaxtını qırx gün uzadır. Bu müddət ərzində Dəyanət xanın tövləsində özünə iş tapır. Onun atlarına baxır. Ona xəbər verirlər ki, xanın atına yaxşı bax. Üç gün sonra ova çıxacaq. Dəyanət atı üç gün yedirdir, amma su vermir. Elə ki, Surxay xan öz adamları ilə Kür boyuna ova çıxırlar. At Kür çayını aralıdan görən kimi, götürülür. Surxay xan nə qədər edirsə, atın cilovunu yığa bilmir. At özünü Kürə yetirir və şahə qalxır. Surxay xan kəllə-mayal-laq suyun dərin yerinə düşür.

Yoldaşları çatana qədər artıq Surxay xan çoxdan ölmüşdü.

Xəbər saraya çatır. Bir azdan onun cəsədini saraya gətirib dəfn edirlər. Saray əhli nə qədər kədərlənirsə, əhali Surxay xanın zülmündən qurtardığı üçün bir o qədər sevinirlər.

Bir gecə Dəyanət Surxay xanın sarayına od vurur. Heç kəsin bu işdən xəbəri olmur.

İki gənc Gülgəz və Dəyanət də öz istəklərinə qovuşurlar. O gündən xaraba qalmış saray qalıqları Surxay qalası adlanır.¹

Mican kəndi²

Deyilənlərə görə, ilk sakinlər bu yerin abi-havası, təbiətini görüb burada məskunlaşırlar. Ərazidə olan gül-çiçək, ot və giləmeyvələrdən məlhəm düzəldir, türkəçarədən geniş istifadə edirlər. Odur ki, məskunlaşdıqları ərazini min cana dərman olan yer mənasında - Mican adlandırırlar.

Pir Abdulkərim

Rəvayətə görə, Qobustan ərazisinin və onun kənarında yaşayıb sıxlığına baş əyib, itaət edənlərin aid yeri olan Şıx Eyib babanın müridi Xəlifə İsmayıl (O, rəhmətlik Acıdərədə Şıx Eyibin yanında dəfn edilmişdir). Naburun Xilə sahəsində gəzərkən görür ki, Xilə qəbiristanlığından qalxan araba od aldı, yana-yana göyə ucaldı, yavaş-yavaş gəlib indiki pir Abdulkərim dəfn olunan yerə düşdü, torpaq yarıldı, o yerə batdı. Xəlfə İsmayıl yüyürə-yüyürə gəlib, həmin yerə bir çubuq basdırıb, papağını da çubuğun bışan qoyub camaatı xəbər edir. Şeyx Eyib baba xalqı yığıb həmin qəbrin üstünə daş saldırır, sonra isə künbəz tikdirir. Hal-hazırda həmin məzarda uyuyan rəhmətlik Pir Abdulkə-

rimdir ki, ona hər yerdən ziyarətə gəlirlər.

1. Ağdaş bölgəsi.
2. İsmayılı regionu.

Yazıya pozu yoxdur

Belə rəvayət edirlər ki, bir gün Məhəmməd peyğəmbər dərviş libasında gəzə-gəzə gəlir, gecə bir evdə qonaq qalmalı olur. Sən demə, ev sahibinin arvadı hamilə olur. Barı-rəhimi yerə qoymaq məqamı gələndə qadın utanıb çölə çıxmaq istəyir. Peyğəmbər işi bilib çölə çıxır. Qadın bu zaman barı-rəhimini yerə qoyur, göbəyini kəsir, bələyə büküb yerinə qoyur. Məhəmməd peyğəmbər görür ki, bir kişi gəldi, uşağı götürdü altına yazdı ki, “Sən böyüyüb boya-başa çatacaqsan, sənə yaraşlıq toy məclisi qurulacaq, gəlin gələn məqamda səni sel aparacaq, vəslə yetmək sənə qismət olmayacaq“. Bunu görən peyğəmbər kişinin ətəyindən yapışır ki, mən bu evdə qalmağımın xətrinə o yazını elə yazma, dəyişdir, qoy o cavan kamına yetsin. Həmin şəxs peyğəmbərə deyir ki, sən bil ki, mən belə işi etmiş olsam, qiyamət qopar, “Yazıya pozu yoxdur“. Gələn qeyb olur. Peyğəmbər də çıxıb gedir.

Məqam o yerə gəlir ki, oğlan böyüyür, toy qurulur. Peyğəmbər özün toya yetirir. Görür bir yanda şadlıq-büsat, bir yanda da bu iki cavanla yeyib içib kef edirlər. Peyğəmbər yaxınlaşıb oğlanlara deyir ki, bərk yağış yağacaq. Sel gələcək, tez burdan gedin ki, bəlkə xilas oldunuz. Cavanlar bu sözlə məhəl qoymurlar. Bir az keçir, elə bir yağış yağır ki, “tut ucundan çıx göy“. Oğlanlar istəyirlər ki, evə tərəf getsinlər. Oğlanın ikisi keçir. Bəy keçəndə dərədən elə bir sel gəlir ki, dəvə boyu. Peyğəmbər görür ki, oğlanı sel bükdü, tez yapışub yaxasından vurur qoltuğuna. Minir “Düldülə“ özünü selə vurur ki, oğlanı o taya keçirsin. Oğlan bir balığa dönüb selə düşür. Sel onu aparır. Peyğəmbər deyir ki, bəli, Allah-təalının yazdığına pozu yoxdur.

Ensin gözüne qara su...

Belə deyirlər ki, Ağa Hüseyin Zülalı bir şairlə dost idi. Dostunun məsləhəti ilə ecazkar şerq dünyasına bələd olmaq, müqəddəs ziyarət-gahları - Məkkə, Mədinə, Nəcəf, Kərbəlanı görmək üçün səyahətə

gedir. Düz on il. Geri dönməli olur. Doğma Şamaxıya getmək üçün tələsir. İrana çatanda, sarvanbaşı nəql edir ki, Nadir ordusu Azərbaycana, eləcə də Şamaxıya yürüş edib. Şairin ürəyindən qara qanlar keçir. Yolda nə yuxu yatır, nə rahat ola bilir. Kür çayını keçəndə məsələ bir daha da dəqiqləşir. Nadir ordusu qədim Şamaxıda daşı-daş üstə qoyub, onu başdan-başa yandırır. Bu azmış kimi Şamaxı əhlini-məcburən Ağsu kəndinə köçürmüşdür. Dünya Vətən həsrətli şairin başına dar olur. Gücü bir göz yaşına, bir də qələminə çatır:

Ey dust, bu cəfalar sənə bilməm nədən oldu.
Sındırdı fələk qəlbim əsiri -mühən oldu.

Ahın odu yandırdı məni, ey gülü rəna,
Bir ölmədim, ancaq mənə el tənəzən oldu.

Qürbətdə deyirdim ki, Zülali, vətənim var,
Ensin gözüne qara su, Ağ su vətən oldu.

Seyid Əzim haqqında

Bir gün Mahmudağagilə gedən S.Ə.Şirvani onların həyət qapısından girəndə görür ki, Mahmud ağanın oğlu Cavadbəy geyinib harasa gedir. Seyidlə həyətdə qarşılaşan Cavad bəy deyir:

– Seyid, çto sluçilsya?

Cavad bəyin rus dilində müraciəti Seyidi pərt edir və o, dərhal zarafata keçir:

İştə, miştə gəlmişik,
Lap xoroşo gəlmişik.
Səni vstreçat etməyə,
Əldə qaşo gəlmişik.

Həbib haqqında

“Sultan Yaqub Uzun Həsən oğlu bir gün ova çıxdığı zaman, çöldə quzu otaran bir uşaq görür. Öz mülazimlərindən birini göndərərək quzuların kimə aid olduğunu öyrənmək istəyir. Mülazim uşağın yanına gəlib quzuların kimin olduğunu soruşur, uşaq dinmir. Mülazim təkrar sual verir. Uşaq dinmir. Mülazim təkrar sual verir. Uşaqla mülazim arasında aşağıdakı söhbət gedir:

- Bu quzular kimindir?
- Qoyunların.
- Kəndinizin böyükləri kimdir?
- Öküzlər hamıdan böyükdür.
- Onu demirəm, kəndə gələnləri kim qarşılıyır?
- Sənin kimi əziz adamlar gələndə onu qarşılamağa itlər yüyürür. Mülazim qəzəblənib türkcə deyir:
– Ay nə çapardım səni.
Uşaq cavab verir:
– Atını çap, gör ki, yoldaşların getdi...

M.Ə.Sabir haqqında

...Bir gün Hacı Seyid Əzimin yaxın dostlarından biri səfərdən gəlmişdi. Seyid Əzim onun görüşünə getdikdə yolda Sabirə rast gələrək, onu da özü ilə bərabər apardı. Ev sahibi onları çox hörmətlə qəbul edib, öz çamadanından, üç lumu çıxardı, ikisini Seyid Əzimə, birini isə Sabirə bağışladı.

– Sənin də şair olmağın barədə eşitmişəm. Şair olmasaydın Ağaya qoşulmazdın. Mən isə sənin hələ bir kəlamını görməmişəm. İndi səndən bu məclisimizə münasib bir şeir istəyirəm.

Sabir özünün imtahana çəkildiyini görəncə heç də sıxılmadı. Qarşısındakı çay stəkanının qəndini qarışdırarkən düşünürdü.

Hacı Seyid Əzim kimi böyük bir şair ustadın hüzurunda şeir söyləmək əski məşəurət üsuluna görə ədəbsizlik idi. Burasını Hacı Seyid Əzim də bilirdi. Elə buna görə o, Sabiri cəsarətləndirərək:

– Mən sənə icazə verirəm, -dedi.

Sabir ev sahibinin bağışladığı lumulara işarə ilə bədahətən bu beyti söylədi:

Xümsi-şərabı Seyidə saqi verib dedi:
Sabir fəqirdir, yetər ancaq zəkət ona.

Sabirin bu beyti çox müvəffəqiyyətli idi, çünki müsəlmanlar, xüsusilə, şiələr hər il öz qazanlarından “xüms”, “zəkət” adı ilə iki qismi şəri vergi verməli idilər. Xüms qazancın beşdən bir hissəsidir ki, yalnız Məhəmməd peyğəmbərin nəslindən olan seyidlərə verilir. Zəkət isə onda bir hissəsidir ki, yoxsul və fəqirlərə verilə bilər.

El şairi Püstə Şıkar qızı

Bir səhər Püstə inəyi sağmaq üçün tövləyə gedir. Görür ki, buzov açılıb inəyi tər-təmiz əmib. Arvad boş sərnəcnən evə qayıdır. Əri Süleyman kişi başlayır Püstəni məzəmmət etməyə. Adam buzovu görərk möhkəm bağlasın ki, o da açılıb anasını əmməsin. İndi bir sərnəc süd verildi buzova. Püstə ərinin bu məzəmmətini eşidib bayatı ilə cavab verir:

Mətləb vurdun simə di,
Bu eyhamın kimədi?
Mən əppək bişirənəm,
Dana nə eynimədi.

Süleyman kişi səsinə ucaldıb: - buzovu, dananı bağlamaq arvad işidir, kişi işi deyil, öz günahını heç vaxt boynuna almırsan.

Püstə deyir:

Çağırın gəlsin obanı,
Görsün evdə xanani.
Mənim işim bax budur,
Neyləyirəm dananı.

DÜŞMƏNİ OLAN YATMAZ

Qədim zamanlarda Şamaxının Şamlı kəndində Rza xan Düşməl adlı varlı-karlı həm də səxavətli bir kişi var idi. Səxavətli olduğu üçün bir çox bəylərin, tacirlərin onu gözləri götürmürdü. Səxavətinə görə Allah-təala onun dövlətini günü-gündən artırır. Onun qoyun sürüləri, gəllahları, naxırı, ilxılarında olan dövlətinin sayı bilinmirdi.

Bir gün el yaylığa köçəndə Rza xan Düşməlin çobanları şəhərə gedir. Onlar özləri üçün pal-paltar almalı olurlar. Bunları tanıyan tacirlər onları araya qoyub, lağ edirlər.

– Sizə, ağanız nə pul verir ki, bazara gəlmisiniz.

Söz Rza xan Düşmələ çatır. O, çobanlara pul verib deyir:

– Gedərsiniz bazara, həmin tacirlərin mağazalarına istədiyiniz bahalı parçaları alıb dolaq kimi dolayın ayağınıza. Bir qışmini də gözlərinin qabağında cırıb atın və deyin:

– Ayıb deyilmi, belə pis parçalar satırsınız. Sonra həmin parçaların pulunu da verin.

Çobanlar elə də edirlər və axırda tacirlərə deyirlər:

– Biz hələ Rza xan Düşməlin çoban çoluğuyuq.

Bu hadisə bütün şəhərə yayılır. Rza xan Düşməllə arası olmayanlar da daha da qəzəblənirlər.

Odur ki, girəvə axtarırlar ki, ondan heyif alsınlar. Yay keçir, payızda el yaylaqdan qayıdır. Qış təzə girəndə Rza xan Düşməlin bir uşaq atası olan oğlu vəfat edir. Rəqibləri fikirləşirlər ki, ondan qisas ala bilərlər.

Rza xan Düşməl çox ağıllı bir adam idi. Bilir ki, namərdlər Rza xana başsağlığı verməyə gələcəklər. Qabaqcadan çox böyük hazırlıq işləri gördürür. Qırx nəfər atlı yola sala biləcək şərait düzəldir.

Oğlunun yeddisi günü ona xəbər gəlir ki, şəhərdən qırx atlı gəlir. Atlılar həyətdə daxil olanda Rza xan Düşməl oğlan nəvəsini qucağına alıb onları qarşılayır. İlk görüşdən bu, həmkarlarına böyük zərbə olur.

Rza xan onları böyük təmtəraq və hörmətlə qarşılayır. Özünü elə göstərir ki, elə bil heç oğlu ölməyib. Qonaqlar özləri də pərt olurlar.

Axşam düşür. Onlar olan evlərdə sobalarda odun əvəzinə qoz yandırır. Yatanda da hamısı üçün tül yorğan-döşəkdə yer salırlar. Hamı bilmirlər ki, Rza xanı necə pərt etsinlər. Rza xan bütün əyalına tapşırıb ki, hərə öz işində ayıq-sayıq dursun.

Gecə onlardan biri çəkməsinə yağ sürtüb bayıra atır ki, çəkməni it aparsın. Səhər çəkmə tapılmasın və Rza xan pərt olsun. Həyətdə evə girmək istəyən Rza xan Düşməl bunu görüb arvadı Zülfiyyəyə itinin-Qamın çəkməni aparacağına belə işarə edir:

Könlümü qəm apardı,
Şad gəldi, qəm apardı.
Haray Zülfü, kəməndi-
Qoyma ki, Qam apardı.

Zülfü arif qadın idi. Evdən çıxdı gördü ki, doğrudan da, it çəkməni aparmaq istəyir. Alıb yerinə qoyur.

Qonaqlar tezdən dururlar, görürlər ki, hər şey öz yerindədir. Pərt olurlar. Səhər yeməyindən sonra qırx nəfər nökrer yedəklərində qonaqların atları hazır olurlar. Qonaqları pərt görən Rza xan Düşməl deyir:

– Bəlkə məndən narazı gedirsiniz. Mən istərdim ki, qalasanız. Sizə əməlli-başlı xidmət edim.

İşi belə görən qonaqların ağsaqqalı deyir:

– Rza xan, bizi bağışla. Doğrudan da, sən Allah adamısan. Bu var da, dövlət də, ağıl da sənə halaldır. Bu gündən sizinlə dost oluruq. Bizə bir sözünüz varmı?

Rza xan Düşməli dedi:

– Üç atalar sözünü unutmayın. «Bir adamın səndən bir saman çöpü qədər varı ağırsa, onunla tərəziyə girmə», ikincisi «düşməni olan yatmaz», üçüncüsü «igidin igiddən nəyi artıqdır? – Ehtiyat!».

Qonaqlar yenidən ondan üzr istəyib ayrılırlar.

Daş dövə

Sulut kəndində bir daş dövə var. Deyilənə görə, bir sarvan dövəsinə qayadan keçirərkən baxıb görür dövə çayı keçə bilməyəcək. Üzünü göyə tutub deyir:

– Ey Allah, sənə bir dövə qurbanı kəsərim.

Sarvan elə bunu demişdi ki, çay aramla axmağa başladı.

Sarvan dövəsinə çayın o biri tayına keçirib bir qoyun kəsir. Üzünü yenə Allaha tutub deyir:

– Bu qurbanımı qəbul et.

Söz sarvanın ağzından çıxan kimi dövəsi daşa döndü.

Qanlı daş

Yenə Şirvanın qanlı-qadalı günləri başlamışdır. Yağı ölkəyə hücum keçmişdi. Onlar yavaş-yavaş Şamaxıya yaxınlaşdılar...

Kolanı obasının ərənləri bir yerə topladılar. Dəmirdağın özlərinə igidbəli təyin etdilər. Ərənlər dağlara çəkildilər. Düşməni Kolanı obasından bir qədər aralıda düşərgə salmışdı. Qoşun neçə vaxt idi ki, yol gəlirdi, tamam əldən düşmüşdü. Düşməni sərkərdəsi bilirdi ki, Şamaxı qalasını almaq asan olmayacaq. Mütləq yorğun qoşuna üç-dörd gün istirahət vermək lazım idi.

Dəmirdağın igidləri axşamdan bir az keçən kimi qəfildən düşməni çadırlarına hücum edir, onları dincəlməyə qoymur, az da olsa yağya tələfat verirdilər...

Dəmirdağ el arasında təkcə gücü ilə deyil, düzdüyü bayatıları ilə də ad çıxarmışdı...

Kolanı elim mənəm,
Arxamda selim mənəm.

Diriykən qibləgahım
Ölərsəm, gorum mənəm.

Dəmirdağla Sona əhd-peyman bağlamışdılar. Yazın sonu, yayın əvvəlində istəklərinə qovuşacaqdılar. Görüş yerləri də Cüyürlü meşənin tən ortasında, sıldırım qayanın ətəyindəki Çapıq daşın yanı idi. İlk əhd-peymanlarının şahidi bir Çapıq daş, bir də lələlər olmuşdu.

Bir axşam Dəmirdağın igidləri yenə düşməni düşərgəsinə qəfildən hücum etdilər. Düşmənin iki seçmə pəhləvanını da özləri ilə apara bildilər. Bundan xəbər tutan düşməni sərkərdəsi hirsindən zəncir gəmirirdi. Şeypur çalındı. Qoşun ayağa qalxdı. Əmr verildi:

– Bütün Kolanı obasının qocasını, uşağını, qız-gəlinini meydana cəm edin!...

Camaat meydana toplaşandan sonra sərkərdə dedi:

– Əgər Dəmirdağ və onun yoldaşlarının yerini göstərməsiniz, hamınızı qılıncdan keçirəcəyəm.

Hamı başını aşağı saldı. Sükutu Sona pozdu.

– İzin verin, mən qoşunu Dəmirdağgil olan yerə aparım. Hamını heyrət bürüdü.

Sona qoşunun qabağına düşdü. Qoşunu meşənin dərinliyinə apardı. Sona meşəyə, sıldırım qayalara bələd olmayan yağın günortadan keçənə qələr orada-meşənin içərisində dolandırdı. Dəmirdağın igidləri isə düşməni qoşununu qarabaqara izləyirdilər. Sona düşməni qoşununu meşənin qurtaracağındakı sıldırım qayanın başına gətirdi. Sıldırımın ayağındakı Çapıq daşı göstərüb dedi:

– Bax, Dəmirdağın yerin o daşdan soruşun, - deyib özünü qayadan atdı. Yağı çəşbaş qaldı. Elə bu vaxt Dəmirdağın igidləri düşməni qoşununa hər tərəfdən zərbələr endirdilər. Dağa, meşəyə nələlədən olan yağ təslim oldu. Dəmirdağ Sonanı gözdü... tapa bilmədi. Nəhayət, Çapıq daşın yanında qanına qəltan olan Sonanı tapdı... O, Sonanı lələlərin arasından qaldırdı. Artıq gec idi. Sona bircə dəfə kipriklərini qaldırıb gülümsədi. Dəmirdağın fəryadından dağlarda səda qopdu, lələlər onun fəryadı bayatılara hopdu, Sona həsrətli bayatılara...

Mən aşiqəm qanlı daş,
Qanlı qaya, qanlı daş.
Düşməni yaği düşməndi

Niyə oldun qanlı, daş?!

Mən aşıq lalə qanlı,
Dağlarda lalə qanlı.
Sevgimin şahidləri,
Daş qanlı, lalə qanlı.

O gündən Çapıq daş xalq arasında nakam məhəbbətin şahidi kimi Qanlı daş adlanmağa başladı...

Həzrət Baba

Bir gün Həzrət Baba¹ dağda maralları kotana qoşub daş kəsəyi o üz-bu üzə çevirmiş. Cəbrayıl nazil olub ondan soruşdu:

– Baba nə edirsən?

– Həzrət baba dedi:

Həzrət:

– Burada əkin əkmək istəyirəm.

Cəbrayıl dedi:

– Heç bu daş-kəsəkdə əkin olar? Özünə əziyyət vermə!

Həzrət baba:

– Əgər Allah-təalanın könülünə olsa, daş-kəsək arasında da ruzi olar.

Cəbrayıl göyə qalxıb getdi. Həzrət baba daş-kəsəyin içində buğda əkdə. Səhəri vaxt gəlib çatdı. Həzrət Baba gəlib gördü ki, buğda əvəzinə qur-qur (balqabaq) əmələ gəlib. Bir qur-qur götürüb kəsdi. Qur-qurun içindən sarı buğda töküldü. Həzrət baba qaldı məəttəl, nə etsin. Bu vaxt yenə Cəbrayıl nazil olub dedi:

Həzrət baba, iki daşı götür, buğdanı daşların arasında üyüdüb un elə!

Cəbrayıl bunu deyib yenə göyə qalxdı. Həzrət baba iki daşı götürüb buğdanı un elədi. İndi bilmədi unu nə eləsin. Bir də gördü Musa peyğəmbər onun yanında dayanıb.

Musa peyğəmbər əlindəki asanı yerə vurdu. O saat həmin yerdən su çıxdı. Həzrət baba una su qatıb xəmir elədi. Ocaq qalayıb çörək bişirdi.

Çobançatdadan dağı

Cəngi aşırımında² bir dağ var. El arasında bu dağ «Çobançatdadan dağı» adıyla tanınır. Deyilənə görə, bir sərkərin çox gözəl bir qızı varmış. Bütün çobanlar bu qıza vurulubmuş. Qız şərt kəsir ki, kim mən dediyim toğlunu qoltuğuna vurub bir nəfəsə dağın başına qalxsa, ona

gedəcəm.

Çobanların hərəsi növlə ilə toğlunu qoltuğuna vurub bir nəfəsə dağa qalxmağa başlayır. Amma yarı yolda qalır, təkcə birindən başqa. Həmin

1. İsmayılı rayonu

2. Qobustan rayonu ərazisi.

çoban sərkər qızını ürəkdən istəyirmiş. O, dağın başına çatır. Bunu gören qız da çox sevinir. Amma hərdən düşmüş çobanın ürəyi partlayıb oradaca ölür. O vaxtdan həmin dağa «Çobançatdadan dağı» deyirlər.

Mərd deməz gördüyünü

Bir qızla bir oğlan bir-birlərini sevir. Onlar nəqədər edirlərsə, görüşə bilmirlər. Ən nəhayət, bir gün fürsət tapırlar. Bir arxın kənarındakı bağda görüşürlər. Onların yanında bir kötük də olur. İstəklilər elə təzəcə hal-əhval tutmuşdular ki, aralıdan bir aşığın gəldiyini görürlər. Aşıq da cavanları görmüşdü. Onlar bilmirlər ki, nə etsinlər. Qorxurlar ki, aşıq onların görüşlərini kənddə yayar. Qız tez kötüyün üstündə oturur. Oğlana deyir ki, tez gir balağımın altına. Oğlan elə də edir. Qız elə bilir ki, aşıq oğlanı görməyib. Aşıq qorxu və həyəcanından pörtmüş, oturuşu lalə topasını xatırladan qıza yaxınlaşanda belə bir bayatı deyir:

Mən aşıqəm nərgizlər,
Top-top bitər nərgizlər.
Əsrimiş maya gördüm,
Qoltuğunda nərgizlər.

Qız başa düşdü ki, aşıq işdən halıdır. Odur ki, ona belə bir bayatı ilə cavab verir:

Mən aşıq gör düyünü,
Sınəmdə gör düyünü.
Nəmərdə söz əylənməz,
Mərd deməz gördüyünü.

Aşıq qızın qanacaq, qabiliyyət, pak istəyinin şahidi olub, «xoşbəxt olun», - deyər yoluna davam edir.

Adsız qəhrəman

Nadir şahın qoşunları Şamaxı əhalisini zorla Ağsuya -Yeni Şamaxıya köçürürdü. Bu iş Ənvər xan adlı bir sərkərdə başçılıq edirdi. O, əhalini tez köçməyə vadar etmək üçün evləri uçurtdurur, həyətlərə od vurdururdu. Lakin bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, əhali ağır tərpənirdi. Belə bir şəraitdə Ənvər xan xörəkdən zəhərlənib öldü.

Nadir şah qəzəbləndi. Bütün şəhər əhalisini uşaqlardan-böyüyə kimi meydanına yığırdı. Kişilər dağlara çəkildiyi və ya döyüşlərdə olduğu üçün şəhərdə yalnız qoca kişi, qadın və uşaqlar qalmışdı.

Nadir şah bir-bir hamını dindirdi. Heç kim nə boynuna götürür, nə də xörəyə zəhər qatanın adını deyirdi. Nadirin əmrilə hamını bir-bir çubuqdan keçirdilər – nəticəsi olmadı. Dırnaqlarına iynə batırdılar – təsirsiz qaldı. Onda şah qəzəbli səslə bağırdı:

– Tez böyük bir tonqal qalayın!

Ani olaraq böyük bir tonqal qalandı. Şah dedi:

– Bütün uşaqlı qadınlar öz körpələrini gətirib tonqala atsınlar!

Hamı bu amansız əmrədən donub qaldı. Heç kim cınqırını çıxartmadı. Birdən camaatın arasından qara geyimli, qoca bir qarı irəli çıxdı:

– Camaatda taxsır yoxdur. Ənvər xanı mən zəhərləmişəm, - dedi.

Nadir şahın əmri ilə əsgərlər həmin qarını tikə-tikə doğrayıb yanan tonqala atdılar.

Aradan bir müddət keçdi, yerli əhali Nadir şahın qoşunlarını Şirvan torpağından qovub çıxartdı. Şamaxı əhalisi yenidən şəhərə qayıtdı. Bu hadisə amını heyrətə saldığı üçün hər yerdə ondan danışırıldı. Bu zaman dağlardan yenidən qayıtmış qoca bir şəhərli dedi:

– Çox təəccüblü işdir! Ənvər xanın xörəyinə zəhəri Xınıstılı İbrahimən mən qatmışdım. O, hələ xörəyi yeməmiş şəhərdən çıxıb. Qəbristanlığda nəticəsini gözlədik. Ölüm xəbərini eşidilən kimi daha dayanmayıb dağlara qaçdıq. Bəs görəsən o arvad niyə günahı öz üstünə götürüb? O arvad kim imiş?

Körpə uşaqların tonqalda yandırılması üçün canını qurban vermiş o naməlum qadının kimliyini indi də heç kəs bilmir.

Yeddi məzar

Nadir şah Şirvana hücum edəndə camaat qaçıb dağlar qoynundakı bir qalada gizlənmişdi. Şahın qoşunu qaçqınları izləyə-izləyə gəlib sıx cəngəllik meşəyə rast düşdü və burada azdı. Qışın soyuqu bir yandan, aclıq bir yandan qoşunu əldən saldı, əsgərlər dəstə-dəstə qırılırdı. Elə

bu vaxt onlar meşənin içində bir komaya rast gəldilər. Qoşun böyükləri komaya girəndə orada yeddi nəfər adam gördülər. Bunlar iki qoca kişi, dörd qadın və bir oğlan uşağından ibarət idi. Qoşun böyükləri qoca kişilərdən qaçqınların hansı səmtə getdiyini və meşədən çıxmaq üçün olan yolu soruşdular. Qocalar heç bir söz demədilər. Düşmənlər onları doğradılar. Sonra qadınlardan soruşdular.

– Ay bacılar, heç olmasa, deyin görək, bu meşədən bir yana nə təhər çıxmaq olar?

Onlara çoxlu pul, qızıl təklif etdilər, nəticəsi olmadı. Qadınlar da «bilmirik»dən başqa bir söz demədilər. Qoşun başçıları onları da doğradı. Axırda növbə balaca oğlana çatdı. Ona at, qılinc, qızıl və s. verildilər, lakin o da «yox» «bilmirəm» dedi.

Qoşun başçıları onu da tikə-tikə etdilər. Yeddi meyid yerdə qaldısa da düşmən qoşunu da meşədən soyuqdan-acıdan qırıldı.

Sonra camaat gəlib o yeddi meyidi yan-yanı basdırdı. İllər ötdü. İndi də həmin yeddi məzar müqəddəs yer hesab edilir.

Nağaraxana

Şamaxıya ipək parça satmağa gəlmiş iki qardaş-Multanı tacirinin biri xəstələnib öldü. O, meyiti Hindistana apara bilməzdə, öz adətləri üzrə yandırmaq aparmalı idi. Lakin adətə görə, qardaşının meyiti ilə birlikdə ona o dünyada xidmət etmək üçün bir qadın da yandırılmalı, yandırılma mərasimi bütpərəst qaydasınca keçirilməli idi.

Tacir çəş-baş olub qalmışdı: müsəlman ölkəsində özünü yandırmağa razı olan bir qadını necə tapmalı və bu mərasimin keçirilməsinə icazəni nə yolla almalı?

Nəhayət, iri məbləğ pul öz işini gördü: yandırmaq üçün bir xaçpərəst qadın tapıldı və mərasimin şəhərdən 10-12 km aralıda, dağda keçirilməsinə icazə alındı. Tacir 50 nağaraçalan tapdırdı, irəlicədən tonqal hazırlatdı. Sabahısı nağaraçıları, meyiti və tonqal yandıranları götürüb yola düşdü. Yandırılacaq qadın hələ gecə ikən aparılmışdı.

Dağda, geniş hamar bir yerdə quru şax budaqlarından iri bir tonqal düzəldilmişdir. Tacir, qardaşının meyitini tonqalın lap üstündə, qadını isə onun ayaq tərəfində yerləşdirdi. Qadın öz razılığı ilə gəlsə də, üç yerdən zəncirlə bağlanmışdı. Üzü örtülü olduğu üçün yaşı və kimliyi bilinmirdi.

Əlli nağaraçı tonqalı dövrəyə alıb işi gözləməyə başladı. Tonqal

yandıranlar dörd yerdən od vurdular. Tacir işarə verdi, nağaraçılar nağaraları çalmağa başladı. Onlar çox ucadan çalırdılar, səs-küy hər yanı bürümüşdü. Lakin buna baxmayaraq, yenə də yandırılan qadının tükürpədici səsi eşidilirdi. Tacirin işarəsi ilə nağaralar daha bərkdən gurdular.

1. Multan Hindistanda əyalətdi.

ladı. Qadının səsi isə eşidilirdi. Nəhayət, nə tonqal yandıranlar, nə də nağaraçılar bu mənşəni görə, bu səsi eşidə bilməyib tonqalın yanından çəkilib getdilər.

O vaxtdan bəri bu vilayətlərdə çox zülmkar adama «moltanı» deyirlər. Bu mərasimin keçirilədiyi yerə və sonralar orada düşmüş kəndi Nağaraxana adlandırdılar.

Dəyirmançı bulağı

Oturaq kəndlərdən uzaq olan köçəri obada camaat dəyirman sarıdan çox korluq çəkirmiş. Onlar un üyütmək üçün qışın soyuğunda, yayın istisində bir-iki gün yol getməli olurmuş. O vaxt orada İbad adlı bir biləcəkli kişi varmış. İbad deyib ki, mən orada dəyirman tikəcəyəm. Deyirlər ki, axı bəs bizim yerdə bir dəyirmanlıq su yoxdur, susuz da dəyirman işləməz.

O, belə nə edir, günlərlə dağı-daşı gəzir. Axırda bir dəyirmanlıq suyu olan bulaq tapır. Camaatı dilə çəkib razılaşıdır. Hamı əl-ələ verib dağdan kəndə arx çəkir. Üç ay qan-tər içində işləyirlər. Axırda arxı qazıb başa çatdırırlar. Sabah su kəndə gələsi imiş. İbad kişinin yuxusu tutmur. Obaşdandan durub dağa-bulağın yanına gəlir, görür ki, bulaq büsbütün quruyub, bir damcı da suyu yoxdur. Kişini fikir götürür, bilmir nə eləsin. Axırda üzünü qibləyə tutub allaha yalvarır:

– Xudavəndə, sən özün məni bu xəcalətdən qurtar, mən elin üzünə baxa bilmərəm. Ya məni öldür, ya suyu burax.

Bunu deyib hönkürüb ağlamağa başlayır. Gözlərindən yaş axan kimi kişi daşa dönür. Amma gözlərindən bir dəyirmanlıq su axır.

İndi də həmin daş bulağa «dəyirmançı bulağı» deyirlər.

Deşikli daş

Mustafa xanın nökrəri ilə qaravaşı bir-birini sevirtilər, bir an da bir-birilərdən aralı dura bilmirdilər.

Tezliklə bu xəbər xana da çatdı. O, çox qəzəbləndi və dedi:

– Belə şey ola bilməz! Onlar nə karadır ki, məndən icazəsiz bir-birini görüb, görüşüb və sevişiblər.

Ağsaqqal şair Allahı xanı başa saldı ki, onlar bir-birini çox sevirilər, onları ayırmaq günahdır. Bunlara badə verilib.

Xan gülüb dedi:

– Onları zindana, yanaşı gözlərə salın, əyər badə verilibsə, haqq aşığıdırlarsa, divarın bu üzündən o üzünə bir-birini görər, hərərlərini hiss edərlər.

Xanın əmri ilə oğlanı zindanın bir gözünə, qızı o biri gözünə salırlar. Onların arasında sal qaya daşından bir divar var idi. Qız bir tərəfdə, oğlan isə o biri tərəfdə ahu-zar edirdi. Onların ahu-zarından, göz yaşları və yalvarışından, sinələrinin atəşindən divar deşildi. Oğlan deşikdən qızın yanına keçdi.

Zindanban bunu xana xəbər verdi. Mustafa xan tez zindana gəlib gördü ki, həqiqətən də divara əl vurulmayıb. Yonulmuş, hamarlanmış kimi bir adam keçən deşik açılıb. O, rəhmə gəlib cavanları azad edib evlənmələrinə razılıq verdi.

O daşı zindandan çıxarıb şəhərə gətirdilər. O vaxtdan bəri həsrət çəkənlər, ayrıldığı adama qovuşmaq istəyənlər o deşikli daşdan keçir.

Dost

Bir xanın Firuz adlı bir sərkərdəsi var idi. Xan onunla bərk dost idi. Bir gün bu xanın torpaqlarına basqın oldu. Vuruşma zamanı Firuz öldürüldü, xeyli ərazi əldən getdi. Xan çox fikir eləyirdi. Vəzir onu fikirli görüb soruşdu:

Ey xan, de görüm nəyin fikrini eləyirsən. Əldə getmiş torpaqların, yoxsa Firuzun?

Xan dedi:

– Əldən getmiş torpaqları geri qaytarmaq mümkündür, əldən getmiş dostu yox. Firuz mənim dostum idi. Dost isə oxuyub öyrəndiyin vaxt-müəllim, dərddini demək istəyəndə-ürək, arzularını yerinə yetirmək üçün-lələ, təhlükəli vaxtlarda-etibarlı qalacaq, xəstələnib yatağa düşəndə-həkim, dar gündə-köməkçi, əlin aşağı olanda xəzinə, göz yaşları axanda dəsmaldır. Firuz mənim belə bir dostum idi. Bunun müqabilində əldən getmiş torpaqlar üçün dərd çəkməyə dəyərmimi?

Diri Baba

Şair Hüseyinli Şirvani gözəl alim və nəcib insan idi. Kasıblara əl tutar, xəstələri müalicə edər, müşkül dərdlilərə əlac tapardı. Amma həmişə eldən – obadan uzaq bir yerdə, sərt bir qayanın çapmasında yaşar, dərviş həyatı keçirərdi. Onun yanına gələnlər şairi həmişə şer yazan görürdilər. Şair çıraq yandırmazdı, ancaq gecələr onun oturduğu yerdən ətrafa işıq saçılırdı.

Bir gün qoca şair xəstələndi, şagirdlərindən birini yanına çağırıb hər bir dərdin dərmanını ona öyrətdi:

Məndən sonra eli-obanı dava-dərmansız qoyma, -dedi. Sonra başqa bir şagirdinə bir vərəq kağız verib dedi:

Nə vaxt el-obamız çətinliyə düşsə, ehtiyacı olsa, bu kağızda işarə olunan yerlərdən birini qaz, oradan xeyli-var dövlət götür, ehtiyacı olanlara payla. Bu, mənim el-obama yadigarımdı.

Nəhayət, üçüncü şagirdinə bir xeyli yazılı kağız verib dedi:

– Bunlar mənim yazdığım şerlərdir. El-obanı gözib bunları xalqım üçün oxu. Qoy mənim səsim hər zaman eldə səslənsin.

Qoca şair öldü, onu elə oradaca, qayalıqda dəfn etdilər.

El-oba ayağını oradan çəkmədi, əksinə, gəlib-gedənin sayı get-gedə artdı, dərdi olanlar dərmana, ehtiyacı olanlar pula, şerə hörməti olanlar şerə gəldilər.

Camaat arasında belə bir fikir oyandı ki, şair ölməyib-diridir. Analar öz balalarını Diri Babadan öyrənməyə dəvət etdilər, camaat o gündən Diri Babanın ziyarətinə gedirlər.

O, vaxtdan şairin məzarı «Diri Baba» adını aldı.

Yazılı daş

Şirvanın bəylərbəyisi Osman paşaya xəbər verdilər ki, şair Lətifi dindən dönüb. «Quran»ı şərhləyir, deyir ki, kainatda bizim yer kürəsi kimi yerlər çoxdur.

Bəylərbəyi qəzəbləndi, Lətifini çağırtdırdı. Divan quruldu. Deyilənlərin hamısı sübut oldu: doğrudan da, Lətifi yerin kürə şəkilli və günəşin yerdən çox böyük olmasını deyir, günəşin mələklərin çəkməyini rədd edir, zəlzələ və yağışı kafir kimi izah edirdi.

Bəylərbəyi əmr etdi ki, Lətifini ömürlük olaraq zindana salsınlar. Şair dedi:

– Paşa sağ olsun, xahiş edirəm, tapşır ki, mənə kağız, mürəkkəb və qələm versinlər.

Ruhanilər etiraz etdilər. Onda Lətifi dedi:

Onda, mümkünə, məni zindanın divarları sal daşdan olan bir gözünə salın. Özümə də bir tişə və bıçaq verin.

Paşa etiraz etmədi.

Lətifini aparıb zindana salırlar. İllər ötdü, paşalar dəyişildi, lakin şair heç birinin yadına düşmədi. Şair isə korun-korun yanan şamın işığına divarlara nəşə qazırdı. Bütün divarları qazıb qurtarmış, lakin toz və qaranlıqdan gözü də kor olmuşdu.

Lətifi zindana salındıqdan 21 il sonra Əsgər bəy taxta çıxdı və zindanı gəzərkən Lətifənin saxlandığı gözdəki divarlara qazılan işarə və yazıları gördü. O, qoca və kor şairi azad etdi. Şair dedi:

– Xahiş edirəm, icazə ver, o divarlardakı daşları söküb mənə versinlər.

Əsgər bəy soruşdu:

– Bu yazdığın yazılar nədir?

Lətifi dedi:

– Mən bunların ucbatından 21 ildir ki, burada çürüyürəm. Bu daşları mənim qəbrimin üstünə qoysunlar. Mən səma haqqında bildiyimi bu daşlara yazmışam.

Əsgər bəy əmr etdi, daşları söküb Lətifənin dediyi yerə apardılar. Şair öləndə vəsiyyətinə görə daşları da qəbrinə döşədilər.

O daşların bir neçəsi indi də qalır. Onlara «Yazılı daş»¹ deyirlər.

Tərən yuvası²

Bir gün belə soraq yayılır ki, Haramı dağında bir cin peyda olub... Sonradan məlum olur ki, qonşu kəndin igid oğlu Tərənandır. O, kənddə Kəhrəbanu adlı qızı sevirmiş, qız da oğlanı. Tərən toy elədiyi gün kənd hampası Misirxanın adamları gözəl Kəhrəbanunu onun əlindən almaq istəyiblər. Oğlan cəld həmin adamların bir neçəsinə öldürüb, sevgilisini də götürüb dağlara çəkilir. Misirxanın adamları nə qədər gəzirlərsə də onu tapa bilmirlər. Belə hesab edirlər ki, Tərən qorxusundan başqa vilayətə çıxıb gedib.

Tərən isə sevgilisi Kəhrəbanu ilə Haramı dağına gəlir. Orada-dağın ən hündür hissəsindəki mağaranı özünə məskən edir. Belə qərara gəlir ki, bütün yoxsullara zülm edən Misirxandan elin intiqamını almaq

lazımdır. Odur ki, Tərən yoxsullarla əlaqə yaradır. Özüne tərəfdar toplayır. Yeri gələndə çöldə Misirxanın sürüsündən bir topa qoyun bölüb aparır. Misirxan nəslə necə olursa, Tərənə məhv etməyi qərarlaşdırır.

1. Şamaxı regionu.
2. Qobustan regionu.

Tərənün bir oğlu olur. Adını Aslan qoyur. Uşağı qarağat kollarındən düzəltdiyi beşiyə qoyub qayanın başından sallayır. Uşaq da qorxu hiss etmədən beləcə böyüməyə başlayır.

Artıq Tərən öz tərəfdarları ilə açıqca kəndə girir, camaata zülm edən hampaların var-dövlətini əlində alıb kasıblara paylayır.

Misirxan hampa böyük bir dəstə düzəldir. Tərənün başı üçün mü kafat ayırır. Onlar Tərənə qaldığı mağaranı mühasirəyə alırlar. Qabaqcadan bu hücumdan xəbər tutan Tərən öz dəstəsini dağın zirvəsindən çox aralı bir yerdə saxlayır. Misirxan hampanın adamları dağın zirvəsinə çıxır. Mağaraya düşməyə yol axtarırlar. Bu vaxt Tərənün dəstəsi onları arxadan mühasirəyə alır. Bir çoxları məcbur olub özlərini qayadan atır, bir qrupu qırılır, bir qrupu canını güclə qurtarır. Vuruşmada Misirxan da öldürülür.

Bundan sonra hampalar belə qərara gəlir ki, Tərənə xəyanətlə qətlə yetirsinlər. Hampalar Misirxanın oğlunu, Sultan bəyi özlərinə başçı seçirlər. Kənddə bir nəfər yoxsul ələ keçirirlər. Onu razı salırlar ki, Tərənün dəstəsinə qoşulsun və fürsət düşən kimi onu öldürsün. Beləliklə, hampalar həmin adama zülm etməyə başlayırlar. Bir gün həmin adam Tərənün yanına gəlib deyir:

– Zülmədən qaçıb yanına gəlmişəm, qardaş. Daha mən obaya qayıda bilmərəm. Razı olsan, sənə dəstəyə qoşulum. Mən də hampalardan elin intiqamını alım.

Tərən razı olur. Həmin adam elə edir ki, Tərən onu özünə ən yaxın hesab edir. Bir gün Tərən dəstənin ən yaxın adamları ilə Sultan bəyigilə hücum etmək planını hazırlayır.

Hampaların göndərdiyi o xain hücumun planını, vaxtını Sultan bəyə çatdırır. Tərənə bir gecə obaya-Sultan bəyigilə hücum edəndə pusquya düşürlər. Nə qədər edirlərsə, pusqudan çıxıb bilmirlər. Aslan beş-altı yoldaşı ilə canını qurtara bilir. Tərənün yaralandığını gören xain onun başını kəsir. Səhər açılır. Tərənün və əqidə yoldaşlarının cəsədlərini obanın yanına gətirirlər. Camaat matəmə bürünür. Yox-

sullar Sultan bəydən Tərən və yoldaşlarının cəsədini istəyirlər. Sultan bəy əvəzində var-dövlət istəyir. El ağsaqqalları bir qədər mal-heyvən toplayıb Sultan bəyə verirlər. Şəhid insanları el qaydasınca dəfn edirlər...

Aslanın, anasının, dostlarının gecəsi-gündüzi yox idi. Necə var Tərənün intiqamı alınmalıdır. Aslan yoldaşlarına bildirir ki, o, özü tək alacaq atasının qanını. Dostları razılıq vermir. Aslan deyir:

– Mən atamın qırxına qədər intiqamımızı alacam. Anamı götürüb bu məmləkətdən gedəcəm. Gəlin hallalaşaq. Hələlik hampaların gücü də, varı da bizdən çoxdu. Sağlıq olsun, vaxt gələ, yenidən görüşürük...

Tərənün vəfatının otuz doqquzuncu günü Aslan gecə yar əvvəl qəbristanlığa gəlir. Anasını qəbristanlıqdan kənarında bir ağacın yanında qoyur. Atını minib obaya gedir. Atını kəndin kənarında saxlayır. Neçə vaxt idi ki, Soltan bəyin otağına daxil olmağın planını cızmışdı. Pəncərədən içəri baxır. Otuzluq lampa lap qorxaq yanırdı. İçəri girir. Sultan bəyi yerindəcə boğazlayır. Sən demə bəyin arvadı da yanında imiş, səse hər ikisi ayılır. Aslan beşaçılının tətini çəkir. O biri əli ilə xəncəri onun boğazına dirəyir. Arvada səse çıxarmamasını tapşırır. Arvad qorxusundan yerindən durmur. Bəy yalvarmağa başlayır. O, bəyin əl-qolunu, ağzını bağlayıb döşəməyə yıxır. Bu ara bəyin başının kəsilməyini gören arvad cəld Aslanın ayaqlarına düşür. Aslanın əli soyuyur. Qadına geyinməyi əmr edir. Sonra qadının da əl-qolunu və ağzını bağlayır. Qadın sanki gözləri ilə Aslanı yalvarırdı. Çarəsiz qalan Aslan bilmir nə etsin. Xəncərlə bir qırpımda Sultanın üç barmağını kəsir. Ağzı bağlı olduğu üçün Sultan bəyin səsi çıxmır. O, bəyin qanlı barmaqlarını qadının baş yaylığına büküb qaçır. Atına minib anasının yanına gəlir. Anasını götürüb qəbristanlığa gəlir. Örpəkdə olan qanlı barmaqları atasının məzarının ayaqları altına alır. Qəbirlə vidalaşır gedirlər.

Sultan bəyin yatdığı otaq qan içində idi. O, huşunu itirmişdi. Arvadı bir təhər sürünə-sürünə qapıya gələ bilir. Başı ilə qapını vurmağa başlayır. Hamı şirin yuxuda idi. Ən nəhayət, səse əvvəlcə nökrərlər ayılır. Gəlib bəy və gəlinin əli-ayağı, ağızlarının bağlı olduğunu görüb tez bütün ailəni oyadırlar. Həkim çağırırlar. Sultan bəy özüne gəlir. Onlar əhvalatı ailə üzvlərinə danışdılar. Sultan bəyin qardaşları:

– Gedib harada olsa, tapıb intiqamımızı alacağıq, - dedikdə Sultan bəy dilləndi:

– Lazım deyil. Aslan bizə rəhm elədi. Həm də diri-diri öldürdü.

Səhər kənd mollası, ağsaqqallar Tərənün qırxı olduğu üçün qəbir

üstünə gəldilər. Qəbrin ayaq tərəfində yerə atılmış, qanlı yaylığı, yaylığın bir ucuna yarımçıq bağlanmış barmaqları görəndə heç nə başa düşmədilər. «Yasin» oxuyub obaya qayıdılar. Əhvalat bir anın içində obaya yayıldı.

Bir müddət keçəndən sonra Sultan bəyin sarıqlı əli, macəranı fəş etdiyi kimi, nökrə-nayıblar da gördüklərini artıq çoxdan car etmişdilər.

Eyhamın, şəbədinin anası olan şirvanlılar elə həmin vaxtdan Sultan bəyə ad da qoydular: Yeddi barmaq. Həmin vaxtdan Aslanın qorxusundan hampalar bir az el-obanın dedikləri ilə razılaşımağa başladılar... Artıq o səda yayılmışdı ki, Aslan atasının-Tərmanın yuvasındadır. Ancaq gecələr ova çıxır... Heç kəs uzun illər Haramı tərəfdəki Tərman yuvasına baxmağa cürət etmirdi...

İlan sədaqəti-İlan xəyanəti

İman kişi neçə illər idi ki, arıçılıqla məşğul olurdu. Özü də xeyirxah bir insan idi. Arısının balından, südündən, mumundan lazım olduqda həmyerlilərinə əl tutardı. Övladı olmurdu. Ömür-gün yoldaşı Zəhra ilə mehriban yaşayırdı. Ən nəhayət, gecdən-gec Allah-təala onlara bir övlad qıyır. Uşağın adını Tariverdi qoyurlar. Kişi bu qismətə çatdığına görə balı kəsəndə daha çox pay verirdi. Tariverdi on yaşında olanda anası vəfat edir. Ata oğlunun tərbiyəsi ilə məşğul olur. Tariverdi pəhlivan cüssəli bir cavan olur. O, qorxmaz, güclü olduğu qədər də avam idi. Yalançılıq, firıldaq nə olduğunu bilməzdi. Çox sadələvh bir uşaq idi.

Toylarda at yarışında iştirak edərdi. Həmişə də, nəmərə sahib olurdu. Kəndin koxası Nəzəralının qızı Xalıqoşa ilə bir-birini sevirdilər. Ata bu sorağı eşidəndə çox pərişan olmuşdur. Ona görə ki, koxla yalançı olduğu qədər bic, firıldaq və çox tamahkar bir insan idi. Nəfsinin qədəri-qəsəmi yox idi. Var-dövlətdən gözü doymazdı. Camaatla rəftarı da o qədər yaxşı deyildi.

İl pis gəldiyi üçün İman kişinin arıları da acliqdan korluq çəkirdi. Kişi belə qərara gəlir ki, şəkərlə bir təhər arıları yaza çıxartsın. Bəlkə yazın sonu yaxşı olar.

O, gündə şərbət düzəldir və camda arı pətəklərinin qabağına qoyurdu. Bir gün şərbət camının birinin içində qızıl onluq gördü. Təəcüb etdi. Evə gəldi. Oğluna heç bir söz demədi. Üç gün ötəndən sonra iş yenidən təkrar oldu. Kişi bu işə məəttəl qalmışdı. Odur ki, şərbəti

arı pətəklərinin qabağına qoyandan sonra güdməyə başladı. Üçüncü günü günorta macalı gördü ki, bir böyük sarı ilan gəlib camın birindəki şərbəti içdi və bir qızıl onluq qoyub getdi. Ən nəhayət, İman kişi müəyyən etdi ki, üç gün bitib, dördüncü günə keçəndə həmin ilan gəlib şərbəti içir və qızıl onluq qoyub gedir. Bu münvanla kişi xeyli qızıl onluq yığır. İl yaxşı gəlir. Arılara şərbət lazım olmur. Kişi isə hər üç gündən bir həmin yerə bir camda şərbət qoyur və gün əyləndə gedib qızılı götürür.

Artıq payız gəlmişdi. İman kişi xəstələnir. O, hiss edir ki, vəziyyəti yaxşı deyil. Bir axşam Tariverdini yanına çağırır əhvalatı olduğu kimi danışır. Uşağı təəcüb götürür. Səhəri gün ilanın gəldiyi gün idi. O, tezdən oğlu ilə şərbət düzəltdi. Aparıb üçüncü arı pətəyinin qabağına qoyurlar. Gün dönəndə Tarverdi atası ilə Sarı ilanın, şərbətin içib qızıl onluq qoyub getməsinin müşahidəçisi olur.

Ata xəstə olduğu müddətdə bu işi oğlan görür. Bir gün ata oğluna deyir:

– Bala, vəsiyyət yüngüllükdür. Mən öləndə çox xərc çəkmə. Arıçılığı da atma. Sənə çörəyi o, verib. Bir də çalış koxanın ocağından uzaq ol. Səhəri gün İman kişi dünyasını dəyişir. Bütün oba bu xeyirxah insanın dəfnində yaxından iştirak edir. Ata ölümü sadələvh Tariverdinin qəlbini daha da yuxaldır. O, qızıldan istifadə edib atası üçün təmtəraqlı süfrə açır. Belə bir süfrədən heç bəyzadələr də açə bilməzdi. Camaat bu işə təəcüb edir. Yəqin İman kişinin qızılı var imiş deyirlər.

Yoxsa, Tariverdi belə süfrə açə bilməzdi. Kənddə dedi-qodu artır. İman kişinin qırxında da oğlu yenə belə bir süfrə düzəltdirir. Yenə də kəndin imkanları bu işə mat qalırdılar. Koxanı isə dərd götürmüşdü. Görəsən Tarverdinin bu imkanı hardandır? – deyər hey düşünürdü.

– Mən, kolxa ola-ola elə bir süfrə düzəldə bilmərəm. Bəs ağzından süd iyi gələn bu uşağın varı hardandır. Atası da kim idi. Üç-dörd arı pətəyi olan İman kişi...

Tarverdi, fikirləşirdi ki, koxanın qızını alsın, xoşbəxt yaşasın. Bir dəfə bulaq yolunda fürsət tapıb Xalıqoşa ilə görüşür. Fikrini ona, bir daha bildirir. Xalıqoşa deyir:

– İnanmıram ki, atam bu işə razı olsun. Gəl, məni götür qaç. Gedib uzaq məmləkətdə yaşayırıq.

– Yox, mən mütləq atanla danışacam. Özü də özüm danışacam... Günlər ötdükcə Tariverdi bilmir ki, Nəzəralı ilə harada, necə görüş-

sün. Hətta fikirləşirdi ki, bütün qızlarını koxaya versin. Təki Xalıqoşaya qovuşsun.

Günlərin bir günündə çay qırağında şəhərdən qayıdan kəndxuda ilə qarşılaşır. Ürəyində deyir ki, ürəyimdəkini Nəzərəliyə açacağam ki, kəndxuda Tarverdinə aralıda görəndə fikirləşir ki, bu hardansa var dövlət əldə edib. Görüm bir şey öyrənə bilərəmmi?

Onlar təmənləşəndə Tariverdi ucadan:

– Salam, Nəzərəli əmi.

– Əleyküm salam, ay Tariverdi. Yorulmuşam atın üzəngisini tut. Bir az düşüm, dincəlim. Tariverdi işi belə gedişinə sevindi. Tez koxanı atdan düşürdü.

– Bala, Allah atana rəhmət eləsin. Sənin atan, İman kişi yaxşı adam idi. Xoşum gəldi onu yerdən yaxşı götürdün. Sağ ol. Deyəsən, rəhmətlik bir az var-dövlət də yığıbmış.

Tariverdi heç nə gözləmədən:

– Hə, Nəzərəli əmi, bir az qızıl yığıbmış. Mənə də qalıb. Son kəlməni deyəndə Tariverdi diksinən kimi oldu. Amma artıq gec idi.

– Qızıl adımı eşidən koxa:

– Bala, xalis qızıldı?

Tariverdi əvvəl dinmədi. Bir az fikirləşdi. Fərsətin düşdüyünü görüb, əlini cibinə atıb iki qızıl onluq göstərib dedi:

– Nəzərəli əmi, bax bunlardan. Qızılı əlinə alan cır gözlü Nəzərəlinin gözləri bərəlib alma boyda oldu. Qızilları az qala gözünə təpməyə çalışsan koxa.

– A, bala bu xalis qızıldı. Atan çoxmu qoyub bunlardan?

– Bəli, Nəzərəli əmi.

– Yüz dənə olarmı?

– Bəli olar.

Nəzərəli koxa daha danışmadı. Fikrə getdi. Xəyal onu gah dağa, gah arana apardı. Dağı ələk-vələk elədi, sonra çayın qırağına bənd çəkdi... Necə edim ki, qızilları, bu gədənin əlindən alım. Sonra köçərəm şəhərə. Şamaxıda əvvəl özümə imarət alaram, sonra iş də taparam. Tarverdi də öz işində idi. Açıcam. Açıb deyəcəm ki, qızını istəyirəm. Verməz heç verməsin. Bir də belə fərsət ələ düşməz.

Koxa yavaş-yavaş dilləndi.

– A, bala bu qədər pulun var niyə bir iş görmürsən. Düzdür, uşaqsan, sənin tanışın yoxdu. Mənim tacir dostlarım var. İstəyirsən, səni onlarla şərik edim.

Tariverdi dedi:

– Nəzərəli əmi, mənim fikrim başqadı. İstəyirəm evlənim. Sonra ev tikim. Mal-qara alım, çoban tutum. Var-dövlət qazanım.

Evlənim kəlməsinə diksinən koxa dedi:

– Tarverdi, ağıllı iş edirsən. Heç olmasa, bir gözaltın varmı?

Tarverdi dodağının altında yavaşca mızıldadı:

– Var, ey. Bilmirəm mənə verərlər ya yox?

Bu sözdən sonra Tariverdi qıpqırmızı qızardı.

Koxa yarım şübhəli şəkildə soruşdu:

– Bala, burada heç kim yoxdu. De, görəüm kimin qızıdı?

Tarverdidən səs çıxmadı. O, yavaş-yavaş koxadan çaya tərəf uzaqlaşmağa başladı. Koxa bilmədi nə etsin.

– A bala, mən də kəndin yiyəsiyəm. Sən qorxma. De görəüm kimin qızıdı. Özüm elçiliyə gedərəm. Verməsə, mənə koxa Nəzərəli deyərlər. Məcburi alaram. Bir bəri qayıt.

Tariverdi ayağını saxladı. Üzünü arxaya çevirib titrək səsle:

– Nəzərəli əmi mən səninlə qohum olmaq istəyirəm.

– Necə?... Kəlmə koxanın düz qırtlağında ilişib qaldı. Nə udquna, nə də danışa bildi. Tariverdi indi də boyunu arxaya bükük qalmışdı.

Nəhayət, koxa ürəyində nəse fikirləşib qəzəbini, içinə çəkərək yarı mülayim dilləndi.

– A bala burada nə var. Qız ağacı, qoz ağacı. Qızı istəyərlər. Qisməti kimə yazılıb, ona da gedəcək. Yaxına gəl.

Tariverdi Koxanın yanına qayıtdı. Başını yuxarı qaldıra bilmirdi.

Koxa işə şirin dilini işə salmış, qara niyyətinə cavab istəyirdi.

– Tariverdi, bilirsən ki, mən böyük adamam, mənimlə qohum olan gərək varlı-karlı bir şəxs olsun. İndi söz açılib. Sənin nə qədər qızıl var? Düzünü de, əgər məni qane etsə, səninlə qohum olmağı fikirləşərəm. Evdə Xalıqoşaya, anasına da sirr açaram.

Bayaqdan başını yuxarı qaldırmayan Tariverdi, sevincək dilləndi:

– Mənim, hələlik yüz iyirmi qızılım var. Koxa hələlik sözümdən kaxıxdı.

– Nə dedin, a bala. Hələlik yüz iyirmi. Sonra çoxalacaq?

– Bəli. Nəzərəli əmi, çoxalacaq. Koxa başını tam itirmişdi. Bilmədi nə desin. Tariverdinin başını tumarlamağa başladı. Bala, deyəsən bizimki tutacaq. Yerin də qulağı var. Gedək kəndə. Oturub sizdə əməlli-başlı söhbət edək.

Tariverdi sevindi-yindən bilmədi, nə etsin. Onlar Tariverdinin ba-

laca evinin yanına çatdılar. Koxa özünü daha da şirin salmaq üçün:

– Bala, yaxşı, dedim-şəhərə getmək lazım deyil. Söhbətimiz baş tutsa sənin üçün, bu komanın yerində bir saray tikdirərik. Eynən mənim evim kimi, sən ürəyini mənə aç. Sabah özüm gəlib səni evimə aparacağam. Fərrux xanım da sənin öz anan, üçümüz yenə məsləhət edərik. Tariverdi tam yumşaldı. Əhvalatı olduğu kimi koxaya söylədi.

Deyilənlərə məəttəl qalan koxa belə qərara gəldi ki, bu işin doğruluğunu bir daha yəqin etsin.

– Yaxşı, Tariverdi mən sənə, inandım. Sabah yox, biri gün ilan qızıl gətirən gündür. Özüm yoxlayacam. Dediklərin düzsə, qızılları göstər. İpək kimi yumşalmış Tariverdi evin camaxudanı açdı. Üç-dörd mitili yerə tökdü. Lap altdan balaca bir bağlama çıxardı. Bağlamayı koxanın qabağında açdı. İşim-ışım işıldayan qızıl onluqlar koxanın gözünü qamaşdırdı.

– Nəzəralı əmi, burada əlli dənədir. Qalanını bağda qazıb basdırmışam.

Koxanın bir müddət dili tutuldu. Haçandan-haçana.

– Qızı verdim sənə. Bunlardan mən bir az götürüb arvada göstərim. İnanmazlar mənə. Gəlib ilanın görəndən sonra, gedib bizdə söhbət edərik.

On gündən sonra xəbər yayıldı ki, koxa Nəzəralının qızını Tariverdi istəyir. Pıç-pıçılar artmağa başladı. Kəndə yayıldı ki, atasından Tariverdiyə bir kün qızıl qalıb. Koxa bilən kimi, istəyib ki, onunla qohum olsun.

Bir günləri bulaq başında Tariverdi koxanın qızı Xalıqoşayla görüşdü. Sən demə bu iş onun da ürəyincə imiş. Ona görə ki, boy-buxunda, at çapmaqda, güləşmədə, Tariverdi cavanlar arasında bir dənə idi. Görüşəndə Tariverdi ürəyini qıza açır. Atasının dediklərinə inanmırdı. Odur ki, hər şeyi Tariverdidən öyrənmək istədi. Tariverdi hər şey olduğu kimi ona danışır. Axırda Xalıqoşa deyir:

– Mənə sənin qızılın lazım deyil. Mən səni ürəkdən sevirəm. Mənə qarşı həqiqi məhəbbətin varsa, qızılsız da sənə getməyə razıyam.

Deyilənlər, bir ayın içində doğru çıxdı. Tariverdi Xalıqoşayla evləndi. Bağlarının böyründə yaxşı bir ev tikdilər. Xoşbəxt yaşamağa başladılar. İlan üçün şərbət düzəltmək işini koxa edirdi. Hər üç gündən bir ilan ona bir qızıl onluq gətirirdi. Koxa artıq bir səmic pul yığmışdı. Günü-gündən nəfsi onun gözünü tutmağa başladı. Bir gün ürəyindən keçənləri Tariverdi və qızına açdı:

– Yəqin ki, bu ilanın xəzinəsi var. Neçə vaxtdır ki, qızıl daşıyır, qurtarmır. Gələn dəfə onun dalınca düşəcəm. Gedib xəzinəni tapacam. Tariverdi etiraz elədi. Koxa baxmadı.

Bir gün ilan şərbəti içib qızılı qoyanda koxa onun dalınca düşdü. Kolların arasında gedəndə koxa ilanın izini itirdi. Əhvalatı Tariverdigilə danışdı. Tariverdi dedi:

– Nəzəralı əmi, sən bu işdən daşın. O, ilan neçə müddətdi ki, əhdinə vəfa edir. Hər dəfə şərbətin əvəzinə bir qızıl onluq gətirir.

Xalıqoşa da Tariverdiyə qoşuldu:

– Dədə, bir anam, bir qardaşım, bir də sənsən. Bizə qızıl lazım deyil. Fikrindən əl çək. Daha ilana şərbətə də vermə. Bəsdir.

Koxa qəzəblənib dedi:

– Siz nə bilirsiniz ki, var-dövlət nə olan şeydir. Mən xəzinənin yerini öyrənməsəm, heç koxa Nəzəralı deyiləm. O, ilan olsun, mən də Nəzəralı.

Növbəti dəfə ilan şərbət içib, cama bir qızıl qoyub, uzaqlaşır. Gizləndiyi yerdən çıxan koxa ilana bir ağac vurur. İlan yaralı halda qaçmağa başlayır. Nəzəralı da ardınca. İlan həmin kolluqdan bir az aralı koğuşa girir. Nəzəralı sevinir. Tez evə gəlir. Əhvalatı danışır. Hamı onu danlayır. O, heç kimə əhəmiyyət vermir. Bel, külüngünü götürüb həmin koğuşa qazmağa gedir. Az keçməmiş Nəzəralının bağırtısı ərşə qalxır. Tariverdigil gəlib görürlər ki, koxanı ilan vurub. İstəyirlər ki, koxaya yaxınlaşsınlar. Hər tərəfdən ilanlar baş qaldırırlar. Camaat yığılır. İlanların bir neçəsini öldürürlər. Amma koğuşdan başqaları peyda olur. Camaat bilmir ki, nə etsinlər. Sabah açılarda bütün evlərin həyəti ilanla dolur. İlanlar onlara əl qaldırmayanlara dəymir. İlanı öldürmək istəyəndə ilanlar onları sancır. Səhəri gün ilanların sayı daha da artır.

Dünya görmüş bir aqıl camaatı bir yerə yığıb deyir:

– Ay camaat, bizim kəndin altında ilanlar məmləkəti var. Yəqin ki, koxa Nəzəralının yaraladığı ilan həmin məmləkətin padşahı ildir. Padşahları öldüyü üçün ilanlar bizi buradan köçürməmiş əl çəkməyəcəklər. Odur ki, yurdumuzu tərk etməliyik ki, salamat qalaq.

Qocanın məsləhəti hamının beyninə batır. Əhali koxaya lənət oxuya-oxuya dədə-baba ocaqlarını tərk edirlər. Bir elin ocağına su çilədiyinə görə koxanın qohumları el-oba ilə gedə bilmədilər. Belə ki, Tariverdi öz ailəsini, qayınanasını götürüb şəhərə köçür. Heç kəs qorxusundan köhnə yurda qıyıda bilmir. Orada görünənənləri isə ilanlar qovurlar...

İlanlı dağ

Söyləyirlər ki, Nuru kişi ömrünü çöllərdə keçirmiş çoban olmuşdur. Onun övladı olmur. Amma arvadı Gözəl xanımla can deyib, can eşidirlər. Taleylərinə şükür edirlər. Böyük yaradana belə qail olduqlarına görə xudavəndi aləm onlara bir oğul qıyır. Oğlan böyüyür. Həddi bülüğa çatanda varlı ailədən olan bir qıza könül verir. Çoban arvadı ilə nə qədər edirsə, oğlunu bu fikirdən döndərə bilmir. Oğlan fürsət tapan kimi Laləli dağının ətəyindəki «Xan bulağı»nın üstündə - əhd-peyman kəsdiyi Gülüstan xanımı götürüb qaçır. Onlar Laləli dağda sığıncaq tapırlar. Qızın atası bu xəbərdən tutulur. Adamlarına əmr edir ki, tez qız və oğlanı tapıb gətirsinlər. Adamlar Laləli dağda onların yerini müəyyən edirlər. Bu zaman Gülüstan çəmənlikdə uyuyurdu. Xanın adamlarının, onların tuta biləcəyini yəqin edən çoban oğlu əllərini haqqın dərğahına əl qaldırıb xilas olmaq diləyir. Allah-təala oğlanın duasını eşidir. Gülüstan yatdığı yerdə gül-çiçəkli bir vadiyə, oğlan isə ilana dönür. Əli silahlılar, talaya yaxınlaşanda ilan onlara hücum edir. Ətrafdakı ilanlar da, öz «qardaşının» köməyinə gəlirlər. Hücum edənlər birtəhər qaçıb canlarını qurtarırlar. Qızın atası oraya nə qədər adam göndərsə də, nəticəsi olmur. El-oba qızın atasını qınasa da, artıq gec idi. O, gündən sonra heç kəs qorxusundan həmin dağa gedə bilmirlər. El-oba isə bu faciəli hadisədən sonra Laləli dağın adını «İlanlı dağ» qoyurlar.

Mahmarzabatan əfsanəsi

Gözəl bir yaz səhəri idi. Gül-gülü, bülbül-bülbülü çağırırdı. Yaşıl otlar xalı kimi çəmənə bəzəyirdi. Qırmızı rəngli lalələr də bəzəkli gəlin kimi çəməndə cilvələnirdi. Çəməninin ortasında şəffaf bir göl, yaxınlıqda isə uca bir qaya yerləşirdi. Mahmarza adında yetim bir oğlan yaxınlıqda kotan sürürdü. Günorta vaxtı oğlan öküzləri otlağa buraxıb çörək yemək üçün gölün qırağına gəlirdi. Oğlan bir qədər dincəlib, gölə tamaşa etməyə başladı.

Elə bu vaxt gölün üzərində gözəl bir su pərisi peyda oldu. O, Mahmarzaya baxıb şirin-şirin gülümsünürdü. Mahmarza bir könlüdən-min könlü su pərisinə aşıq oldu. O, gölün içinə girmək istəyəndə tez su pərisi qışqırır:

– Mahmarza, əgər mənə yaxınlaşsan qeyb olacam, bir daha mənə

görməyəcəksən. Mahmarza tez yerində oturub su pərisinə tamaşa etməyə başlayır. Bir azdan su pərisi göldə qeyb olur. Mahmarza isə işinə getdi. Bu əhvalat hər gün günorta vaxtı davam edirdi. Günlərin birində su pərisi gölün üzərində cilvələnir. Mahmarza isə böyük məhəbbətlə ona tamaşa edir. Elə bu vaxt göldən nəhəng bir əjdaha çıxıb su pərisini udur. Bunu görən Mahmarza su pərisinə kömək etmək üçün gölə atılır. Əjdaha onu da udur. Gecə olur. Amma Mahmarza gəlib çıxmır. Səhər tezdən ana bir az çörək götürüb oğlu kotan sürdüyü yerə gəlir. Oğlunu orada görməyən ana qayadan sual edir:

– Mahmarzayı gördünmü?

Qaya dilə gəlib deyir:

– Yazıq ana, sənə Mahmarzan bir su pərisin yolunda deryada qərğ oldu. O, bir daha geri qayıtmaz. Ana feryad qoparıb ağlamağa başladı. O gündən hər səhər ana gölün qırağına gəlib, feryad edib ağlayırdı. Ananın bu halına qaya dözə bilmədi:

– Ana bir daha sən bura gəlmə. Sənə əvəzində mən ağlayaram. Bunu deyib qaya göz yaşını tökməyə başladı. Həmin vaxtdan qayaya «Ağlayan qaya», gölə isə «Mahmarzabatan» adı verildi. Sündi kəndində¹ yerləşən bu qaya o vaxtdan hamının marağına səbəb olub.

Sofu Əziz Baba

Deyənlərdən bəlli olur ki, Sofu Əziz çox bilikli bir dindar olmuşdur. Söylədikləri həmişə çin olurdu. Bir gecə o, yuxu görür, səhər tezdən yuxudan oyanan kimi qardaşı Hacı Cəbrayıl deyir:

– Hacı, sürüdə bir qoç saxla. Yuxuda görmüşəm, çox hörmətli bir qonağımızı olacaq. Əti doğradıb qazana tökdürür. Özü də çömçə əvəzinə əli ilə qazanı qarışdırır, görünlər təəccüb edirlər.

Bu arada Şeyx Eyyub baba, Həzrət Babaya ziyarətə gedirmiş. Sofu Əzimin bu işi ona əyan olur. Yanındakılara deyir:

– Atları bu tərəfdən sürün. Sofu Əziz bizi qonaq dəvət edir. Onlar kəndə çatanda artıq xörək hazır idi. Sofu Əziz qonaqları hörmətlə qəbul edir. Onları axşam da saxlamalı olur. Gecə Sofu Əziz yuxudan ayılır. Gedib Həzrət Babanı ziyarət edib qayıdır. Yadımdan çıxıb papağı namaz qıldığı yerdə qalır. Səhər Şeyx Eyyub baba həyəətə çıxanda Sofu Əziz babanın başmağında qar görür. Hər şey ona aydın olur. Sofu Əzizlə görüşüb ayrılanda:

– Sofu ziyarətin qəbul olsun. Sən bizdən qabağa düşdün.

Sofu Əziz gülümseyib deyir:

– Çox sağ ol, Şeyx. Zəhmət olmasa, gələndə mənim də papağımı gətirin.

Sofu Əziz türbəsini bu gün də Qobustanın Ərəbşalbaş kəndində ziyarət edilir.

1. Qobustan regionu.

Seyid Qəddal

...1928-ci ildə Seyid Abdulrazzın bir oğlu dünyaya gəlir. Uşağın adını Qəddal qoyurlar. Uşağın anası Güllüstan Mustafa qızı dünyasını tez dəyişir. Uşağın nənəsi Güllü arvad baxır ona. Qəddal 6-7 yaşında olanda nənəsi bir işə məəttəl qalır. Bəzən uşaq gecə yerindən qalxır, bir neçə saatdan sonra qayıdır. Yay olmasına baxmayaraq nənə uşağın ayaqqabısında qar görür. Çox fikirləşir, bir şey başa düşür. Bir dəfə uşağı güdür. Görür ki, Qəddal yerindən qalxıb evdən çıxır, nənə də onun ardınca. Uşaq kənddən çıxandan sonra gözəgörünməz olur. Nənə bu işə lap məəttəl qalır, geri qayıdır. Bir neçə saatdan sonra Seyid Qəddalın qayıtdığını görür. Güllü arvad başa düşür ki, uşağın haqq vergisidir. Nəvəsinin qeyb olmasından qorxan nənə nəvəsini murdarlayır. Bir neçə gündən sonra Qəddal istəyir ki, Həzrət Babaya ziyarətə getsin, özündə əvvəlki gücü və qüvvəni hiss etmir. İş başa düşür. Uşaq həmin gündən sonra xiffət çəkir. Nənəsi ondan soruşur:

– Bala, sənə nə oldu?

– Heç nə, nənə, -səni görüm lal olasan, ölümünə üç gün qalmış dilin açılınsın. Elə həmin vaxtdan Güllü arvadın dili tutulur. Bir müddət çonra arvadın dili açılır. O, hər şeyi camaata danışır. Üç gün sonra arvad ölür. Ondan sonra hamı Seyid Qəddal ocağına ziyarətə gəlir. Seyid Qəddal dünyasını dəyişəndən sonra məzarı ziyarətəgah olur.

Çoban daşı

Aydınkənd kəndində “Çoban daşı” deyilən bir daş var. Belə rəvayət edirlər ki, keçmiş zamanlarda bir halal, iman əhli bəyin qoyunlarını otarırmış. Ömrü düzlərdə keçərdi bu kişinin. Daha doğrusu, yay olanda yaylaqda, qış olanda qışlaqda yaşayardı. Bir dəfə yazın əvvəllərində çoban sürünü həmin dağın döşündə otarırmış. Birdən göy guruldayır, ildırım çaxır. Güclü yağış başlayır. Bir anın içərisində yer-

göy suya qarışır. Çoban baxıb görür ki, sel-su qoyun sürüsünün çoxunu aparıb. Cəmi beş-on qoyun qalıb. Bilmir ki, nə etsin. Əlini haqqın dərgahına qaldırıb deyir:

– Ya rəbbim, hər şey özünə əyandı. Mən bəyə heç nə deyə bilmərəm. Təmənnə edirəm ki, məni buradaca daşa döndərəsn. Allah-təala çobanın arzusunu eşidir. O, yanındakı qoyun və iti ilə birgə daşa dönmür. El arasında həmin daş “Çoban daşı” adlanır.

Lahic

Belə deyirlər ki, İranda olan Kəyanilər sülaləsinin ikinci padşahı Keykavusun nəvəsi Keyxorov böyük münafişdən sonra hakimiyyəti ələ alır. Özü də ədalətli bir hökmdar olur. Buna baxmayaraq, müddət davam edən İran və Türan müharibəsi zamanı tökülən qanlar, xarabazara çevrilən kənd və şəhərlər, əhalinin başına gətirilən müsibətlər şahı bezdirir. Oğlu olmadığı üçün hakimiyyəti öz razılığı ilə qardaşı oğluna verir. Elə yərə getməyi qərara alır ki, həm səfəli, mənzerəli, həm də İran ərazisindən uzaq olsun. Yaxın adamları gözə-gözə gəlib indi ki, Lahic ərazisini tapırlar, bəzənirlər. Sonra Keyxorovun yanına gedib, ona məlumat verirlər. O, hökmdardan - qardaşı oğlundan izin alıb yaxın adamları ilə həmin yerə gəlib məskunlaşırlar. Öz doğma Lahican əyalətinin şərəfinə məskunlaşdıqları ərizini Lahic adlandırırlar. Lahic böyüyüb qələbə olur. Keyxorov vəfat edir. Onu həmin kənddə dəfn edirlər. İndi qəbristanlıqda qədim bir məzar var. Baş və sinə daşında Keyxorovun adı durur.

Şair Allahi və Mustafa xan

Şair Allahi çox hazırcavab, bilikli, mehriban, lakin sözü şax üzə deyən bir şəxs idi. O, Mustafa xanın ən yaxın həmsöhbəti və məsləhətçisi idi. Xanın dostları ona həsəd aparır və bunların arasını vurmağa çalışırdı. İş elə gətirdi ki, Mustafa xanın gözləri ağrımağa başladı.

Bir gün Allahi bağda söhbət edərkən belə bir bayatı dedi:

Aşıq səfa yaxşıdır,
Əhdə vəfa yaxşıdır,
Şahlar, xanlar içində
Tək Mustafa yaxşıdır.

Şairi istəməyənlər gedib Mustafa xana dedilər ki, bəs Allahi sən

gözünün ağrımağına çox sevinib, dua eləyir ki, kor olasan. Özü də bu gün bağda neçə adamın yanında belə bir bayatı dedi:

Aclıq səfa yaxşıdır,
Əhdə vəfa yaxşıdır,
Gözlü Mustafa xandan,
Kor Mustafa yaxşıdır.

Xan neçə adamdan soruşdu, hamı sözü bir yerə qoyduğu üçün yalandan and içib onu inandırdı. Xan qəzəblənib əmr etdi ki, Allahini zindana salsınlar.

Fərraşlar heç şeydən xəbəri olmayan Allahini tutub zindana saldılar. Zindanda bir qoca kişi də var idi. O, bütün günü ah-zar edirdi. Şair onun dərini soruşanda dedi:

– Ay qardaş, sənin dərini mənimkinin yanında heç nədir. Mənim dərini uzundur. Mən çobanam. Ağamirzə ağanın qoyununa gedirdim. Bir gün bikefləyib evdə qalmışdım. Sabahı gün qoyuna gələndə gördüm ki, qonşu çobanlar xamımı basdırıb, eşşəyimi minib, itimi də öldürüblər. Cin vurdu beynimə. Onlardan düz üç nəfərini öldürdüm. İndi fikir eləyirəm ki, görəsən mənə o qoyunlar necə otlayır, quzuları kim tanıyır, xamı basdıran olurmu?

Allahi çobanın belə avam olduğunu görüb bir qədər də artıq kədərləndi ki, gör mən kimə yoldaş olmuşam. Günü-gündən artıq qəm-qüssə çəkməyə başladı. Bir gün orucluq bayramının axşamı idi. Mustafa xan zindanı gəzməyə çıxmışdı.

Allahidən soruşdu ki, keyfin necədir? Şair dedi:

Mən aşiqəm bu daşa,
Bu torpağa, bu daşa,
Dərdimi necə deyim
Etibarsız qardaşa?

Mustafa xan dedi:

– Ay zalım oğlu, bayatı deməkdən qorxmursan?

Allahi soruşdu:

– Niyə qorxum, ay xan?

Xan bütün olub keçənləri danışdı. Allahi də nə cür demişdisə, yenə dedi. Mustafa xan dedi:

– Sən bir az burda dur, bu saat həmin böhtançıları bura göndərəm, səni isə azad elərəm.

Allahi yalvarıb dedi:

– Səni and verirəm dostluğumuza, onları buraya göndərəm kimi mənə burada qoyma. Dünyada ən böyük cəza nadan, cahil adamla yoldaş olmaqdır.

Xan gülüb onu özü ilə bərabər apardı.

İsgəndərin Şirvana gəlməsi

İsgəndər Zülqərneyn bir çox ölkələri alandan sonra Şirvana tərəf yeri. Onun qoşunu o qədər igid, siyasəti o qədər çox idi ki, heç bir qoşun qabağında davam gətirə bilmirdi. O, Şirvanı da birçə günə alaçağına arxayın idi. Lakin belə olmadı.

Şirvan şəhərinin qalın və uca daş hasarı var idi. Qapıları da çox möhkəm idi. Bu qapılar bağlandıqdan sonra daha heç düşmənlər şəhərə girə bilməzdi. Şəhərin içində qoşunun və şəhər əhlinin 7 illik azuqəsi, döyüş sursatı, habelə çoxlu bulaqlar var idi. Şirvanlılar qalanın üstündən İsgəndərin qoşunun başına ox, nizə, daş, yanar mayelər və s. tökürdülər.

İsgəndər gördü ki, bu şəhəri dava ilə almaq mümkün olmayacaq. Ona görə qabağa elçi göndərdi. Elçilər gəlib Şirvanın şahına dedilər:

– İsgəndər deyir ki, mən peyğəmbərəm. Hər yeri davasız-şavasız alıram, bu şəhəri dağıtmağa hayıfım gəlir. Nə özünü, nə də mənə incitməsin.

Şah bunlara qulaq asıb dedi:

– Gedin, İsgəndərə deyiniz ki, əgər peyğəmbərdisə, desiniz görək mən nə fikirləşirəm.

Elçilər gəlib şahın sözünü İsgəndərə dedilər. İsgəndər Ərəstunu yanına çağırıb şahın sözünü ona dedi. Ərəstun bir qədər fikirləşəndən sonra belə dedi:

– Bu saat o şah düşünür ki, görəsən İsgəndər Şirvanı almaq üçün nə ölçü götürüb, özü də Şirvanı alandan sonra mənə sağ qoyacaqmı?

İsgəndər bu sözləri elçiyə deyib onu şahın yanına göndərdi. Şah elçinin sözünü eşidən kimi təəccüblə dedi:

– Bir şəxs ki, mənim fikirləşdiyimi bilə, onun üzünə qarşı bağlamaq olmaz.

Bunu deyib, qalanın qapılarını açıdırıb təslim olur.

İsgəndər Zülqəneyn və Şirvan şahı

İsgəndər Zülqəneyn ölkələr ala-ala gəlib Şirvana yetişdi. Şirvan şahına xəbər göndərdi ki, bəs mən dünyanın hər yerindən xərac alıram, quşlar da, heyvanlar da mənə xərac verir. Sən gəl qan tökülməyinə razı olma. 7 ilin bac-xəracını ver.

Bu xəbər Şirvan şahına yetişəndə o çox fikrə getdi. Vəzir-vəkilini yığıb məsləhətləşdi, hərə bir söz dedi. Axırda bir qoca vəzir var idi, o dedi:

– Şah sağ olsun, xəzinədə bir boyda, bir çəkiddə üç qızıl uşaq heykəli var. Amma hərəsinin qiyməti ayrı-ayrıdır. Gəl onları İsgəndərə göndərək. Əgər onların qiymətini dürüst müəyyənləşdirsələr - bac-xəracı verək, yox, eləyə bilməsələr, onda sovuşub keçib-getsinlər.

Şah belə də etdi. Üç qızıl heykəli İsgəndərə göndərdi.

İsgəndər öz adamlarını yığıb əmr etdi ki, diqqətlə yoxlayın, görün bu heykəllərin fərqi nədədir. Vəzir-vəkil çox əlləşib vuruşdu, heykəllərin üçünü də müqayisə edib dedilər:

– Bunların üçü də xalis qızıldır. Nə çəkisində, nə də ölçüsündə, nə də zahiri görkəmində heç bir fərq yoxdur, üçü də eynidir.

O vaxt İsgəndər Ərəstunu çağırdı və məsələni ona bildirdi. Ərəstun heykəlləri qabağına qoyub çox diqqətlə onları ovur-çövr eləyəndə gördü ki, üçün də qulağında güclə görünən xırdaca dəşik var. Onda Ərəstun bir nazik məftil götürüb, heykəlin birinin qulağına soxdu, məftil heykəlin ağzından çıxdı. Həmin məftili ikinci heykəlin qulağına soxanda onun o biri qulağından çıxdı. Ərəstun məftili üçüncü heykəlin qulağına soxdu, lakin məftil heç yana çıxmayıb orda qaldı.

Ərəstun dedi:

– İsgəndər sağ olsun! Bu heykəllər insanların eynidir. Bax, bu birinci heykəl bir söz eşidən kimi tez bütün aləmə yayan adama oxşayır. Belə adamlara etibar etmək olmaz və qızıldan da olsa, qiyməti çox deyil. İkinci heykəl deyilən söz bu qulağından girib o birindən çıxan adama oxşayır. Belə adamlar verilən nəsihətə qulaq asmaz, eşitdiyi sözün dalmca getməz. Ona görə də bunun da qiyməti çox yüksək ola bilməz. Üçüncü heykəl isə eşitdiyi sirri qarnında saxlayan adama oxşayır. Belə adamlar ciddi və etibarlı olur. Buna görə də bu heykəlin qiyməti çox böyükdür.

İsgəndər Ərəstunun dediyi kimi də elədi: heykəllərin hər birinin üstünə qiymətini yazıb şahı göndərdi.

Sabahı gün şah yeddi ilin xəracını İsgəndərə yolladı.

Ara Qılınc təpəsi

Bir qoca kişi iki oğlu ilə yaylğa köçmüşdü. Böyük oğlu evli, kiçik oğlu subay idi. Kişi kiçik oğlunu göndərdi ki, gedib arandan anasını və qardaşının arvadını gətirsin. Oğlan arana gəldi, gördü ki, kənddə hüzür düşüb. Anası dedi ki, gəlini apar, çay-çörəyinizi hazırlasın. 5-10 gündən sonra gəlib mənə də aparsın.

Sabahı gün oğlan, qardaşı arvadını götürüb yola düşdü. Bir qədər gedəndən sonra dağa qalxdılar. Gəlin özünü xəstəliyə vurdu, dəvədən düşüb dayanması oldu. O qədər dayandı ki, qaranlıq düşdü. Orada gecələyəsi oldu. Oğlan çuxasını yerə salıb uzandı. Təzəcə gözü-nü yummuşdu ki, gördü gəlin deyir:

– Üşüyürəm, mənə titrətmə tutub, çuxanı üstümə ört.

Oğlan tez çuxanı gəlinin üstünə örtüdü. Lakin tezliklə gəlin yenə dedi:

– Üşüyürəm, gəl bir yerdə uzanaq, bəlkə mənə soyuq olmaya.

Oğlan ələtsiz qalıb gəlinin yanında bir az aralı uzandı. Gördü ki, yox, gəlinin fikri ayrıdır, ona görə qılıncını çıxarıb aralıya qoydu. Lakin gəlin qılınca baxmayıb oğlana tərəf aşmağa cəhd edirdi.

Oğlan dedi:

– İlahi, sən bu ara qılıncı elə hündür və kəsərli et ki, gəlin bəri aşma bilməsin.

Oğlan bu sözü deyən kimi qılınc dönüb uca bir tirə dağ oldu: oğlan bir üzündə, gəlin o biri üzündə qaldı.

O vaxtdan həmin tirəyə “Ara qılınc” deyilir.

Allahu-Əkbər dağı

Bizə nahaq yerə “qılınc müsəlman” demirlər. Doğrudan da, keçmişdə babalarımızı qılınc gücünə müsəlman ediblər. Qədim vaxtlarda bu yerin camaatı aya-günə sitayiş edirmiş. Bir gün ərəblər qoşun çəkib bura gəlir. Camaat qaçıb dağda-daşda gizlənir. Ərəblər bunları tutub dağın bir hamar yerində saxlayırlar. Bunların üstünün böyüyü deyir:

– Hər kim “Alluhu-əkbər” desə, müsəlman olsa, ona dəyməyəcəm. Amma, “Allahu-əkbər” deməyəni diri-diri torpağa basdıracağam. Adamları bir-bir, iki-iki, beş-beş araya çəkirlər. Nə qədər eləyir-

lərsə də, heç kim Allahu-əkbər deməyən neçə min adamı torpağa basdırırlar, nəticədə də bu dağ əmələ gəlir.

Ona görə də, Şamaxı rayonu Kolanı ərazisində olan o dağa “Al-lahu-əkbər“ dağı deyirlər.

Mis qazan

Bir kasıbın evinə qonaq gəlmişdi. Xörək bişirməyə qazanı yox idi. Qonşuya gedib əmanət bir qazan istədi. Qonşu çox səxavətli idi. Qazanı verib dedi:

– Ay qardaş, qazanı sənə bağışlayıram, daha qaytarma. Bu bir toyuğu da apar kəs, bişir, qonağı yola sal.

Kasıb razılıq eləyib evə gəldi. Qonağı üçün xörək bişirib yola saldı. O gündən işi avand oldu: Hara getdi - pul, qızıl tapdı, əkdiiyi birə-beş məhsul verdi, aldığı ucuz, satdığını baha sata bildi. Var-dövlət üst-üstə töküldü. 5-6 ilə böyük dövlət sahibi oldu.

Səxavətli qonşu isə qazanı kasıba bağışladığı gündən kasıbladı, işi əydi, məhsulu azaldı, əkdiiyi bitmədi, mal-qarası qırıldı, axırda baş götürüb eldən-obadan çıxdı ki, qoy mənim əlim aşağı olmağımı heç kəs bilməsin. Lakin başqa yerlərdə vəziyyəti lap pisləşdi, iş o yerə gəldi ki, qarı-qarı gəzib pay yığmalı oldu. Bu kişi dilənçi vəziyyətində öləndə oğluna vəsiyyət elədi ki, bəs bizim əslimiz filan yerdədir, get ora, nə təhər olsa, qurd öz örüşündə ac qalmaz.

Oğlan bir neçə ildən sonra çox üzgün vəziyyətdə gəlib atasının obasına çıxdı, qarı-qarı gəzib vaxtilə atasının qazan bağışladığı adamın evinə gəldi.

Bu şəxs indi çox varlı və səxavətli idi. Nökəri xəbər verdi ki, bəs, ağa, bir kasıb, xəstə cavan pay istəyir. Ev sahibi dedi:

– Çağır gəlsin içəri.

Oğlan içəri gəldi. Ev sahibi ona çay-çörək yedirdi. Sonra kimliyini soruşdu. Oğlan dedi ki, bəs mənim atam bu obadandır, adı da filan-kəsdir, işi əydiyi üçün buradan köçüb qürbətdə öldü.

Ev sahibi onun ruhuna bir “fatihə“ surəsi oxuyandan sonra ayağa durub o biri otağa keçdi. Vaxtilə qonşusunun ona bağışladığı qazanı qızılla doldurub, gətirib oğlana verdi. Oğlan təəccüblə soruşdu:

– Ay əmi, bu qədər də səxavət, qıyım olarmı?

Ev sahibi dedi:

Əzizim, mis qiyana,

Qurbanam Misqiyana,¹
Qızıl-gümüş qıyaram,
Vaxtilə mis qiyana.

Qız daşı

Müslüm bəyin qızı Soltan xanım əmisi oğluna göbökkəsmə idi. Lakin qız onu deyil, rəncbər Xəlili sevirdi. Bu xəbər bəyin qulağına

1. toponimdir.

çatdısa da, ona qulaq vermədi, ağsaqqalları yığıb qızı üçün nişan götürdü. Qızını qardaşı oğluna nişanladı. Qardaşı öldüyü üçün, toyu da özü eləmək fikrində olduğunu bildirdi. Bəy, toyun tədarükünə başladı.

Soltan xanım çox ağlayıb-sıtqadı, atılıb-düşdü, yalvardı ona qulaq asan olmadı. Nəhayət, toy günü yaxınlaşdı. Soltan xanım sevgilisi Xəlili çağırırdı dedi:

– Atam məni zorla əmim oğluna verir. Sabah toydur, əgər bu gecə məni qaçırmasan, sonra daha mümkün olmayacaq.

Xəlil razılaşdı. Gecə ikən at minib oradan çıxdılar. Bunların getməyini bilən olmadı. Səhər qonaqlar gəldi, toy başlandı. Bəyin arvadı qızın qaçmasını ərinə xəbər verəndə kişi dedi:

Heç səs-küy salma, qoy toyu yola verək, lap yerə də girsə, tapıb gətirəcəyəm.

Toy sovuşdu. Qulluqçu qızlardan birini geyindirib üzünü örtülür pərdənin dalında oturdular.

Səhər Müslüm bəy öz yaxın adamları ilə Xəlil ilə Soltanxanımı gəzməyə getdilər. Onlar düz 12 gün gəzib-dolaşandan sonra axırı ki, qızla oğlanı dağda tapdılar. Xəlili elə oradaca doğradılar. Qızı isə kəndə gətirdilər. Bəy öz qızını zəncirləyib qarıya bağladı. Bir başqa bəyin qızını alıb qardaşı oğluna gəlin gətirdi.

Toyun sabahı günü Soltanxanım kəndin qırağına çıxartdılar. Orada onu daşa qalaq elətdirdi. Əvvəlinci daşı özü atdı, sonra da nökrinayibi. Daş üst-üstə qalanıb iri bir təpə oldu.

O təpəyə indi də “Qız daşı“ deyirlər.

Molla yeri

Bir qadın köçdən aralı düşüb qalmışdı. Ona görə piyada gedib özünü köçə çatdırmaq istəyirdi. Lakin hava qaraldığı üçün qorxurdu ki,

yolu itirər, qurda-qaşa və ya qaçaq-quldura rast düşər, birdən o gördü ki, dalda bir atlı gəlir. Qadın gördü ki, bu şəxs görkəmindən molladır, özü də yaşlı adamdır. Ona görə də daha ehtiyat etmədi və atlıya yaxınlaşıb dedi:

– Ay əmi, köçdən dala qalmışam, Allah xatirinə, mənə pasiban ol, köçə yetir. Qaranlıq düşüb, qorxuram yolu itirəm.

Molla baxıb gördü ki, bu bir cavan, gözəl gəlidir, dedi:

– Gəl min atın tərkinə, səni aparım köçə çatdırım. Gəlin arxayınlıqla gəlib atın tərkinə mindi. Bir qədər yol gedəndən sonra hava tamam qaraldı. Gəlin gördü ki, deyəsən bunlar yoldan tamam aralı gedirlər. Amma utandığından bir söz demədi. Bir qədər gedəndən sonra molla dedi:

– At çox yorulub, düşək ona bir az dinclik verək sonra minib tez gedib çatırıq. Gəlin əlacsız qaldı, hər ikisi atdan düşdülər. Yerə düşən kimi molla gəlinə toxunmaq istədi. Gəlin çox yalvardı, and verdi, lakin molla fikrindən dönmədi. Onda gəlin əlacsız qalıb dedi:

– Allh, sən özün məni rüsvay eləmə.

Elə o saat yer ayrıldı və molla torpağa batdı. Torpaq üstünü örtüdü. Gəlin mollanın atını minib köçə çatdı. O vaxtdan bəri, Tava kəndi yaxınlığında olan o yerə “Molla yeri” deyilir.

Şəhid qəbri

Avar xanın atlıları kəndi talan eləyib gecə ikən geri qayıdırdılar ki, azman dərələrin, şiş qayaların, keçilməz meşələrin içində azıb-qaldılar. Üç gün o yan bu yana gəzəndən sonra özləri də, atları da üzülüb əldən düşdülər, yeməyə də bir şeyləri qalmadı. Onlar belə vəziyyətdə ikən yanlarına bir qız gəlib çıxdı. Atlıların başçısı soruşdu:

– Ay qız kimisən, nəçisən, hardan gəlib, hara gedirsən?

Qız dedi:

– Mən burdan bir az aralıda, bax o dağın dalında oluram, özüm də ata-anamla birlikdə meşədəki evimizdə oluruq, mən dağın başına çıxmışdım, gördüm siz elə üç gündür ki, bu həndəvərdəsiniz, başa düşdüm ki, azmısınız. Dədəmə dedim, o dedi ki, qızım mən qocalmısam, bir elə yolu gedə bilmərəm. Sən cavansan, get yolu onlara göstər. Odur ki, mən də gəldim.

Atlılar çox sevindilər. Yüklü atlardan birinin yükünü o biri atlara paylaşdırdılar. Atı yəhərləyib qıza verdilər. Qız atı mindi və dəstənin

başında getdi. Bir qədərdən sonra qız atı tərptədi, irəli çıxdı, atlılar da yeyinlədilər. Bərk çapa-çap düşdü, elə bildilər qız atı götürüb qaçır, atların cilovunu buraxdılar.

Qız elə bil bunu gözləyirmiş, ata elə bir gəliş gəldi ki, o quş kimi götürüldü, hamı atı onun dalınca çapdı.

Birdən qarşıya sərt bir uçurum çıxdı, qız da, dalınca çapanlarda hamısı uçuruma tökülüb öldü. Sən demə, qız quldurları məhv etmək üçün bunu irəlicədən düşünübmiş. Özü məhv olsa da, düşmənləri də məhv etdi.

Qızın meyidini tapıb dağın başında dəfn etdilər. Ona indi də “Şəhid qəbri” deyir və ziyarətə gəlirlər.

Pir Hüseyin

X əsrin məşhur şairi Pir Hüseyin Şirvani çox məşhur həkim, mü-nəccim və nəqqaş idi; dünyada hər dərindən dərmanını elər, hər köməksizin dadına çatardı.

Bir gün, öz evində oturmuşdu. Birdən qapıya bir fərraş gəlib dedi:

– Şahın hərəmlərindən biri bərk xəstələni, şah ömrü etdi ki, saraya gələsən.

Pir Hüseyin yerindən qalxırdı ki, ayaq yalın bir uşaq təngənəfəs özünü həyətə saldı:

– Həkim baba, -dedi, - naxırçı Məmmədin anası Gülsüm qarını ilan vurub, səni çağırırlar.

Pir Hüseyin şahın çağırışına deyil, naxırçının evinə getdi. Şah bundan xəbər tutub şairi Şamaxıdan insan yaşamayan bir vadiyə - Pirsaat çayının ilan mələyən bir düzənliyinə sürgün elədi.

Şair burada bir xanəgah tikdirdi, xəstələri müalicə etdi, əlsiz-ayaqsızlara yer verdi, yetim-yesiri saxlayıb dərs öyrətdi. Çayın sıldırım qayalarındakı sal daşlara şahbeytlər qoydu. İllər keçdi, şairin xanəgahının sorağı Şamaxıya yetişdi. Şah qəzəbləndi:

– Deməli, mən şah olduğum vilayətdə bir şairin adı məndən artıq çəkilsin? Hara gedirəmsə Pir Hüseyindən danışırlar. Heç mənim adımda düşmür. Mən buna yol verə bilmərəm.

Vəzir-vəkil onu güclə sakit elədilər.

Aradan bir müddət keçdi. Bərk aclıq oldu. Pir Hüseyin Şamaxıya karvan-karvan taxıl göndərib əlsiz-ayaqsızlara paylatdırdı. Yetim-yesiri öz xanəgahında dolandırdı.

Şah qəzəbindən alışıb yanırı. “Bu ölkənin şahı mən deyiləm, Pir Hüseynidir. Gör iş nə yerə çıxıb ki, camaat iki günlük mənzilə onun ziyarətinə gedir. Bunu belə qoymaq olmaz“, - deyər düşünüb bir nəfər yaxın adamını çağırı, pul verdi dedi:

– Get o şairi öldür, gəl. Səni böyük vəzifəyə qoyacaqlar.

Qatil gecə ikən gəlib xanəgaha girdi. Qoca şair Şam işığında oturub şer yazırdı. Onun sadıq müridlərindən biri də qapının ağzında mürğüləyirdi. Qatil əvvəl müridi, sonra da Pir Hüseyni öldürüb aradan çıxırdı ki, hücrədəkilər oyandı. Qatili tutub tikə-tikə doğradılar.

Pir Hüseynlə müridini elə oradaca, Xanəgahda, hücrələrin birində dəfn etdilər. Şirvan əhli şairin qəbrini ziyarət etməyə getdi. Ora indi də “Pir Hüseyn“ ziyarətگاهی adlanır.¹

İki ana

Veysəlxara pirinə ziyarətə gəlmiş yüzlərlə qadın, uşaq və kişi vardı. Elə oldu ki, burada iki qadın öz qundaq uşağını hücrənin birinə yan-yanə qoyub ibadətə getdi. Qayıdıb gələndə gördülər ki, burada cəmi bir qundaq var. Hər ikisi dedi:

– Bu uşaq mənimkidir.

Həqiqətən də uşağın ikisi də oğlan idi və qırmızı yorğançaya bükülmüşdü, ona görə də camaat bilmədi ki, bunların hansı haqlı, hansı haqsızdır. Səs-küy qopdu. Qadınların ikisi də qundağı almaq istəyir, ağlayıb çığırırdılar.

Səsə pirin mücəviri şair Mələli gəldi.

O, hadisəni öyrənən kimi dedi:

– Nə olar, indi ki, belədir, onda bu qalan uşağı ortasından bölüb yarisin birinizə, yarisini də o birinizə verəcəyəm.

O, bunu deyib qundağı qucağına götürdü, cibindən bıçağı çıxartdı və bələyin ipini kəsməyə başlayanda qadının biri dedi:

– Amandır, baba, uşağı kəsmə, ver ona aparsın, mən istəmirəm!

Şair gülümsündü və hamının təəccübünə baxmayıb uşağı ona verdi:

Camaat dedi:

– Ay pir baba, axı bu arvad uşağı istəmədi, niyə ona verirsen?

– Uşağın anası budur, çünki uşağın öldürülməyinə dözmədi. O biri qadın isə anası deyil. Ona görə də mən bələyi kəsəndə ürəyi sancmadı. Əsl ana budur ki, uşağın kəsilməyindənə yad qadına verilməsini

xahiş etdi.

Qanlı qala

Davud xanın qızı Dürdanə kasıb kəndli Niyazı sevirdi. Atasının onu heç vaxt Niyaza verməyəcəyini bildiyi üçün bir gün o, Niyaza xəbər göndərdi ki, gəl mənə apar. Niyaz da öz dostu ilə gəldi. Xanın

1. Hacıqabul regionu.

ilxısından üç at tutdular, minib Dağıstana getdilər. Bundan yalnız qızın bir bacılığı xəbər tutmuşdu. Amma, sən demə, bir çuğulçu da bunları güdürmüş.

Xan ovda idi. Evə qayıdan kimi əhvalatı bildi. Çuğulçu hamısını yerbəyer danışdı. Xan onları axtarmağa bir dəstə atlı göndərdi. Aradan bir həftə keçməmiş qaçqınları tutub gətirdilər. Xan əmr etdi onları zindana salsınlar. Özü isə şəhərin kənarında kiçik bir qala tikdirməyə başladı. Qalanın divarları yerdən 2-3 daş qalxandan sonra xan əmr etdi:

– Qızımı da, Niyazı da, onun yol yoldaşını da gətirib divara vurun!

Xanın qohum-əqrəbası, ağsaqqallar çox yalvarıb-minnət etdilər, o, dediyindən dönmədi, gəncləri divara vurdular. Sabahı gün xanın əmrilə Dürdanənin qaçmağını bilib ona xəbər verməyən qızı da gətirib divara hördülər. Bu qızı divara hörəndə o, ağlaya-ağlaya bir bayatı dedi:

Bu qala qanlı qala,
Divarı canlı qala.
Allah buna yol verməz,
Mən öləm, qanlı qala.

Allah təalənin kəraməti ilə o gənclər qalanın hörküsünə ağlayan daşa döndülər. İndinin özündə həmin daşlarda su damcıları görünür.

O vaxtdan bəri həmin qalaya “Qanlı qala“ deyirlər.

Cavanşir

Cavanşir öz qoşunu ilə Şamaxıya gəlirdi. Qoşun Küdrü düzünü keçib dağa qablandılar. Birdən elə bir nəhəng dərəyə düşdülər ki, heç yana çıxma bilmədilər. Hər tərəf sıldırımlı qayalıq idi; nəinki atlı, heç piyada da dırmana bilmirdi. İki gün burda qaldılar. Cavanşir baxıb gördü ki, vəziyyət ağırdır, əgər tezliklə tədbir görülməsə qoşun məhv

olacaq. Çox fikir elədi, axırı bu qərara gəldi ki, qayanı yarıb qoşunun çıxması üçün yol açılınsın, lakin qoşun əhlində küllüq, tişə və qeyri alətlər yox idi. Çarə bir qılınca qalırdı.

Cavanşirin qılınıcını ildırım daşından düzəldilmişdi. Onu gözbəbəyi kimi qoruyurdu. Lakin indi başqa çarə yox idi. Gecə qoşun əhli yatan zaman Cavanşir öz vəziri ilə birlikdə qayalığın ayağına gəldi. Bir qədər ölçüb-biçdikdən sonra işə girişdi. O, hər dəfə qılınıcını qayaya vuranda elə bir ildırım şaxıyırdı; qaya parça-parça olub tökülürdü. Cavanşir bu qayda ilə səhər açılarda yenə qoşunun içinə qayıtdı. Gündüz bir təhər əsgərlərin başını qarışdırdı. Gecə yenə qayanı çapmağa başladı. Bu minval ilə üç gecə yatmadı, yatmaq bilmədən qayanı çapdı, nəhayət, dərədən çıxmağa bir yol açdı.

Səhər qoşun əhli gördü ki, Cavanşir qayanı çapıb yol açıb. Heç kim inana bilmədi ki, üç gecəyə qılıncla qayaları çapıb yol açmaq olar.

Cavanşir dedi:

– Əgər qolunuzda el qüvvətli, ürəyinizdə el məhəbbəti olsa, dağ-daş sizin önünüzdə dayana bilməz.

O vaxtdan həmin qayaya “Cavanşir” deyirlər.

HƏSƏNXAN BAĞI

Bakı-İsmayilli şose yolunun Basqal kəndinə haçalanan yolun ətrafında yerləşir. Həsənxan bağı. Belə rəvayət edirlər ki, Şamaxı xanı Mustafa xanın zamanında həmin bağın yaxınlığında yaylana gələn tərəlləmə elanı iki gəncin toyunu çaldırılmış. Həmin vaxtlar toyda üç gün-üç gecə keçirilirdi. Adəmə görə, toy üçün xan seçərdilər. Xanında ki, özünün “vəzir-vəlili”, “fərraşı-cəlladı” olardı. Toyun xanı Həsən adlı bəmərə, sözün-soyun yerini bilən bir nəfər idi.

Bu zaman Şamaxı xanı Mustafa xanın da dimağının çağ vaxtı idi. Fit qalasında yaylayırdı.

Toyun itkinci günü toyun xanı Həsən “vəzir kəkilə” fərman verir.

– Fit dağında dincələn Mustafa xanı məclisə dəvət etmək lazımdır. Camaat onu qınayır. Həsən xan dediyindən daimi “Vəzir-vəkil” Fit dağına - xanın yanına 2-3 nəfər adam göndərir.

“Qasidlər” Fit dağına gəlirlər. Keşişçilər xanı görmək içtəyirik - deyirlər. Ən nəhayət, Mustafa xan elçiləri qəbul edir. Elçilər dillənir:

– Bizim toyun - məclisin xanı sizi toya dəvət edir. Adətlərə bələd olduğu üçün xan edənə kimi gülür.

– Yaxşı gələrim.

Elçilər geri qayıdırlar. Mustafa xan vəzir-vəkil deyir:

– Hazırlanan, gedən “xanın” hüzuruna, saray əhli yola düşür. Xan yolda öz adamlarına deyir:

– Əgər o adam bizi xan kimi qəbul etsə, özünü xan kimi aparsa, ona hörmət edəcəm, dost olacam. Yox. əgər, məni gören kimi çəşmə olsa, qorxuya düşsə. boynunu oradaca vurduracam.

1. Qobustan rayonu Nabur kəndi.

Günortadan keçmiş xan öz adamları ilə toy yerinə çatır. Toyun xanına xəbər verirlər ki, Mustafa xan təşrif buyurub. O, yanındakı qançıya deyir:

– Mustafa xana deyin ki, bir az gözləsin. Yanında başqa adamlar var. Onlarla işimi qurtaran kimi qəbul edəcək. Bu cavabı eşidən Mustafa xan yenə qəşş edənə kimi güldü. Bir azdan keşikçi Mustafa xanın yanına gəlib dedi:

– Xan, buyurun içəri, Həsən “xan” sizi gözləyir. Mustafa xan içəri keçir.

Həsən “xan” deyir:

– Xan, məclisinizə xoş gəlib. Gəlişinizə hamımız sevinirik. Xan, buyurub keçin yuxarı başa, tapşırırsınız Sizə yaxşı qulluq edəcəklər. Xan yenə gözləri yaşarana kimi gülür. Sonra üzünü məclisə tutub yolda kəsdii şərti söyləyir. Mən gördüm ki, Həsən özünü əsl xan kimi apardı. Odur ki, belə gözəl toy edəminiz, onun belə bacarıqlı “xanı” olduğu üçün mən bu gündən Həsənlə dost oluram. Bu ərazidəki bağ-bağarı da ona bağışlayıram. Adını da qoyuram “Həsənxan” bağı. O vaxtdan bu günə kimi həmin bağ Həsənxan bağı adlanır.

HAQQINDA ƏFSANƏ, RƏVAYƏT VƏ XALQ YOZUMLARI
ƏLDƏ ETDİYİMİZ ŞİRVAN TOPONİMLƏRİ

Toponimin adı	Yerləşdiyi ərazi
Avaxıl kəndi	Şamaxı regionu
Axtaçı kəndi	Kürdəmir rayonu
Adnalı kəndi	Şamaxı regionu
Alxasova kəndi	Göyçay regionu
Alpout kəndi	Ucar regionu
Ata-Şopqur	Abşeron regionu
Ağsu çayı	Ağsu regionu
Alpı kəndi	Ucar regionu
Allahuəkbər dağı	Şamaxı regionu
Axtaçı kəndi	Ağsu regionu
Ağ çay	Dəvəçi-Xaçmaz regionu
Ata çay	Dəvəçi-Xaçmaz regionu
Bayat kəndi	Şamaxı ərazisi
Baba dağı	İsmayılı ərazisi
Basqal kəndi	İsmayılı ərazisi
“Burxana“ mağarası	Quba, Afurca kəndi
Beşbarmaq dağı	Dəvəçi ərazisi
Bəydövül kəndi	Göyçay regionu
Bıçaqçı kəndi	Zərdab regionu
Bicov kəndi	Ağsu regionu
Bala Şonqur	Abşeron regionu
Buğurt qalası	Şamaxı regionu
Boəmi kəndi	İsmayılı regionu
Bibi Heybət	Bakı şəhəri
Borodval kəndi	İsmayılı regionu
Buynuz kəndi	İsmayılı regionu
Bərgüşad kəndi	Ucar rayonu
Verna kəndi	İsmayılı regionu
Qaracallı kəndi	Ucar regionu
Qurddar məhəlləsi	Göyçay şəhəri
Qulaqkəsilən yer	İsmayılı regionu
Qanlı daş	İsmayılı regionu
Qara qaya	Şamaxı regionu

Qanlı göl	Hacıqabul regionu
Qanlı qaya	Şamaxı-Qobustan
Qozlu çay	Şamaxı regionu
Qalacıq kəndi	İsmayılı regionu
Qalacıq yeri	Qobustan
Qarabaqqal kəndi	Göyçay regionu
Qalaxudat kəndi	Quba regionu
Qəriblər kəndi	Ağdaş rayonu
Qara təpə	Ucar regionu
Qəşəd kəndi	Ağsu regionu
Qarayman dağı	Qobustan regionu
Qanlı qaya	İsmayılı, Fit dağı
Qaraqobu	Qobustan regionu
Qaraqoyunlu kəndi	Ağsu kəndi
Qaracüzlü kəndi	Qobustan regionu
Qızıtpə	Ucar regionu
Qarabel qışlağı	Şamaxı-Qobustan
Qacano dərəsi	Şamaxı regionu
Qara çay	Dəvəçi-Xaçmaz regionu
Daxar kəndi	İsmayılı ərazisi
Dədəgünəş kəndi	Şamaxı regionu
Daşlı bulaq	Şamaxı regionu
Daşlı bulaq	İsmayılı regionu
Dolbat qışlağı	Ağsu regionu
Damcı bulaq	Ağsu regionu
Diri Baba türbəsi	Qobustan regionu
Dübra dağı	Şamaxı-Qobustan regionu
Dovşan bulağı	Qobustan regionu
Əhən kəndi	İsmayılı regionu
Əngəxaran kəndi	Şamaxı regionu
Ərçiman kəndi	Şamaxı regionu
Zarat kəndi	Şamaxı regionu
Zərnəva kəndi	İsmayılı regionu
Zərdab şəhəri	Zərdab şəhəri
İlxıçı kəndi	Ağsu regionu
İsmayılı şəhəri	İsmayılı regionu
İsgəndər dərəsi	Şamaxı regionu
Yarpızlı bulağ	Şamaxı regionu

Yelli qaya
 Yabanı Baba dağı
 Kül təpə
 Kolanı
 Kələxana kəndi
 Kür çayı
 Kükəl kəndi
 Kərimbəyli
 Gülüstən qalası
 Gülcəhan ovlağı
 Güyüm kəndi
 Girdiman qalası
 Gümüşqala dağı
 Güngörməz dağı
 Göyçay çayı
 Gilgil çayı
 Gəlin qayası
 Gicəki dağı
 Lahıc dağı
 Ləngəbiz
 Ləkçilpaq kəndi
 Lək kəndi
 Məlhəm kəndi
 Mınaxor məhəlləsi
 Muğan qəsəbəsi
 Mıxtökən dağı
 Mövlamalar məhəlləsi
 Mahmud ağa yeri
 Nanəli bulaq
 Nabur kəndi
 Niyal qalası
 Nüydü kəndi
 Nügədi kəndi
 Navahı kəndi
 Namazgah kəndi
 Nağaraxana kəndi
 Nehrəqıran
 Nuran kəndi

Qobustan regionu
 Qobustan regionu
 Ucar regionu
 Qobustan regionu
 Şamaxı regionu
 Kürdəmir rayonu
 Ağdaş rayonu
 Əli-Bayramlı regionu
 Şamaxı regionu
 Quba, Qımıl kəndi
 İsmayilli regionu
 İsmayilli regionu
 İsmayilli regionu
 Hacıqabul regionu
 Göyçay regionu
 Dəvəçi-Quba regionu
 Qobustan, Sündü kəndi
 Qobustan ərazisi
 İsmayilli regionu
 Ağsu regionu
 Göyçay regionu
 Ucar regionu
 Şamaxı regionu
 Şamaxı regionu
 Hacıqabul regionu
 İsmayilli regionu
 Kürdəmir,
 Şamaxı regionu
 Şamaxı regionu
 Qobustan regionu
 İsmayilli regionu
 Ağsu regionu
 Quba regionu
 Hacıqabul regionu
 İsmayilli regionu
 İsmayilli regionu
 Qobustan regionu
 Ağsu regionu

Sanqalan dağı
 Surxay qalası
 Sumqayıt
 Sündü kəndi
 Sığırılı kəndi
 Samur çayı
 Sarı qaya
 Səngər düzənliyi
 Sərdəqala yaylağı
 Sulut kəndi
 Talıstan kəndi
 Taxta yaylağı
 Təngə dərəsi
 Tufan quyusu
 Torəğay dağı
 Udulu kəndi
 Ülgüc kəndi
 Fit qalası
 Osmanbəyli kəndi
 Ömərbəyililər məhəlləsi
 Pirdavud yaylağı
 Poladlı kəndi
 Pirsaat çayı
 Pirəbülqasım kəndi
 Rəncbər kəndi
 Xatman kəndi
 Xan yurdu
 Xan yurdu
 Xartdağ kəndi
 Xosrov kəndi
 Xan qalası
 Xınalıq kəndi
 Xırdapay kəndi
 Xəzinə yeri
 Xəzinə yeri
 Haput kəndi
 Haramı kəndi
 Həzrə çayı

Ağsu regionu
 Ağdaş regionu
 Sumqayıt şəhərinin adı
 Qobustan regionu
 Kürdəmir regionu
 Quba regionu
 Qobustan regionu
 Şamaxı regionu
 Şamaxı regionu
 İsmayilli regionu
 Şamaxı regionu
 Qobustan regionu
 Quba regionu
 Şamaxı, Nüydü kəndi
 Qobustan ərazisi
 Hacıqabul regionu
 Şamaxı regionu
 İsmayilli regionu
 Şamaxı regionu
 Göyçay şəhəri
 İsmayilli regionu
 Qobustan regionu
 Şamaxı regionu
 İsmayilli regionu
 Hacıqabul regionu
 Ağsu regionu
 Ağsu regionu
 Şamaxı regionu
 İsmayilli regionu
 Ağdaş regionu
 İsmayilli rayonu, Lahıc kəndi
 Quba regionu
 Kürdəmir regionu
 Qobustan regionu
 Ağsu regionu
 Quba regionu
 Hacıqabul regionu
 İsmayilli regionu

Harayçı nənə
Çaxmaqlı kəndi
Çənlibel dağı
Çıraqqala
Çıldağ
Çiyi kəndi
Çobançatdadan dağı
Canqu meşəsi
Cəngan kəndi
Cülyan kəndi
Cırtı-pırtı məhləsi
Cərdan kəndi
Carlı kəndi
Şamlı kəndi
Şabran qalası
Şilyan kəndi
Şərgah

Şamaxı regionu
Xaçmaz regionu
Qobustan regionu
Dəvəçi
Qobustan regionu
Ucar regionu
Şamaxı-Qobustan
Şamaxı regionu
Hacıqabul regionu
İsmayılı regionu
Şamaxı şəhəri
Ağdaş regionu
Kürdəmir regionu
Qobustan regionu
Dəvəçi regionu
Ucar regionu
Şamaxı, Kürdəmir regionu

V. NAĞILLAR

QADIN SƏDAQƏTİ VƏ YA QARA SÖVDƏGAR

Həkatı-hükəti. İldə verər yeddi tavar zəkəti. Boyaqçı küpün açdı, boyadı məmləkəti. Milçək mənzilli Kür keçdim. Yaba ilə dovğa içdim. Bu boyda yalan görməmişdim...

Belə rəvayət edirlər ki, müsəlman ölkəsində çox varlı bir sövdəgar var idi. Həmin sövdəgarın gözünün ağı-qarası bir oğlu var idi. Oğlan gözəl olduğu qədər də fərasətli və gözüaçıq idi.

Şəhərin ən varlı ailəsindən olan gözəl-göycək bir qızı sövdəgar oğluna nişanlamışdı. Payızın əvvəli idi. Sövdəgar oğluna toy edib, təntənə ilə gəlin gətirdi. Həmin axşam yoldaşları sövdəgara dedilər ki, gəmi çıxıb getmək istəyir. Sövdəgar başılovlu oğlunu yanına çağıraraq deyir ki, bir dəqiqə də olsa kecikmək olmaz. Özünü tez gəmiyə çatdır, yoxsa evimiz yığılar.

Oğlan gəlinin üzünü görmədən yola düşür və tacirlərlə birgə gəmiyə minir. Gəminin yolu uzaq ölkələrə idi. Bir neçə gün yol gedirlər. Gecənin bir aləmində dənizdə fırtına başlayır. Gəmi suyun üzərində saman çöpü kimi gah fişəngə qalxır, gah da elə bil dənizin dibinə gedir. Nəhayət, şiddətli bir dalğa gəmini bir qayaya çırpır. Gəmi və gəmidəkilər məhv olur. Qəzadan sövdəgarın oğlu bir taxta parçasının üstünə düşür. Səhər açılanadək oğlan özünə gəlir. Dənizdə əsən külək üstündə həmin oğlanın olduğu taxta parçasını suyun üzərində qarşısına alıb qovur. Nəhayət, oğlan bir də görür ki, taxta parçası qəzaya uğramış bir gəmiyə yaxınlaşır. O birtəhər gəmiyə çıxıb bilir. Oğlan gəmini gəzib dolaşır və görür ki, burada azı altı aylıq azuqə var. Bu qayda ilə oğlan gəmidə yaşayıb, ümidini Allaha bağlayır.

Oğlanın gəmidə yaşamasından 3 gün sonra, görür ki, dənizdən 3 qız çıxıb gəmiyə tamaşa eləyir. Bu hadisə 2-3 gün belə davam edir. O, qızların sudan hansı vaxt çıxdıklarını dəqiq yadında saxlayır. O, qızların sudan çıxdığı yerin yaxınlığında gizlənir. Qızlar sudan çıxıb gəmiyə tamaşa edəndə, əlini atıb qızın birinin biləmindən yapışıb gəmiyə çıxarır.

Gəmiyə çıxarılan qız quruya öyrənmədiyini üçün təngənəfəs olur. Ona görə də oğlan vaxtaşırı qızı suya salıb çıxarır. Bir müddətdən sonra qız quruya öyrənir. Oğlan dənizdən balıq tutaraq, aclıqlarını dəf edir. Gəmidə oğlanla qız yaxınlıq edir. 9 ay, 9 gün, 9 saat, 9 dəqiqə, 9 saniyə tamam olandan sonra, qız bir oğlan uşağı doğur.

Xeyli müddət gəmidə yaşadığından sonra, dəniz qızı oğlandan icazə istəyir ki, izn ver, gedim ata-anamı görüm. Tez qayıdıram. Oğlan dəniz qızına icazə verir. Qız vaxtında qayıtmadığı üçün oğlu deyir: “Ata, icazə ver gedim anamı gətirim“. Atası icazə verir. Oğlu isə vaxtında qayıtmır. Təklif Qara sövdəgarı kor edir. Bir gün oturub öz halına ağlayırdı. Bu vaxt deyirlər ki, bir naqqa balıq qərbdən-şərqə doğru üzür. Qara sövdəgar gəmidə olan bütün alətlərdən istifadə edərək böyük bir qarmaq düzəldir. Naqqa gəlib keçərkən qarmağı onun quyruğuna keçirir. Qarmağın bir ucu gəmiyə bənd edilmişdi. Naqqa sahil boyu üzürdü. Bir meşənin yaxınlığından keçərkən Qara sövdəgar kəndiri hələqə edərək bir yekə daşa atır və sahilə çıxır. Bir qədər meşədə gəzərək meyvə ilə qidalanır. Axşamüstü qurd-quşdan qorunmaq üçün bir uca ağaca dırmaşmış, budaqlar arasında özünə yer düzəldir. Axşamdan bir qədər keçmiş bir meymun ağacın dibinə gələrək, ağacdakı adama işarə edir ki, yerə düşsün. Sövdəgar qorxudan meymunun tələbini yerinə yetirir. Meymun onun dalınca gəlməyi əmr edir. Bir qədər getdikdən sonra bir mağaraya daxil olurlar. Gündüzlər, gecələr müəyyən vaxtlarda ov edirlər.

Meymun mağaradan çıxan kimi Qara sövdəgar da mağaradan çıxır. Bir dəfə meşəni gəzərkən sövdəgar təknəyə oxşar bir ağac qalığı tapır və onu dənizin lap yaxınlığına sürüyür. Sabahısı meymun mağaradan çıxıb ova getdikdən sonra Qara sövdəgar sahilə gəlir. Təknəni suya salaraq onun içinə atılır. Neçə gün, neçə gecə yol getməsindən xəbəri olmur. Çünki acından bayılmışdı. Nəhayət, külək içində Qara sövdəgar olan təknəni bir limana gətirir. Sahildə olan adamlar təknəni və içərisində bir qaraltı görürlər. Onlardan iki nəfəri qayığa minib, təknədəki adamın huşunu itirdiyini görürlər. Ona tez yemək və su verirlər. Qara sövdəgar özünə gəldikdən sonra adamlar onu şəhər başçısının yanına aparırlar. Başçı onu dinlədikdən sonra deyir: Biz sənə iki təklif edirik. Əgər gedəcəksənsə, sənə üçün pul yığaq, yola salaq, yox, əgər qalmaq istəyirsənsə, səni evləndirək. Qara sövdəgar ikinci təklifi qəbul edir. Başçı adam göndərir, bir qadın gətirirlər. Qadının və kişinin razılığını alandan sonra onların kəbinini kəsirlər. Qadın ərinə evinə aparır. Kişi görür ki, bunun dövlətinin qədəri-qəsəmi yoxdur.

Payızın axırı idi. Qadın iki yəhərli at gətirdi. Ərinə deyir ki, gəl gedək, qoyun sürümüzü, naxırımızı və ilxımızı yoxlayaq. Bunlar ata süvar olub otlaqlara gedirlər, sürüləri və ilxını yoxlayıb, axşamüstü evə qayıdırlar. Həmin adamlar nazik paltarda idi. Soyuq kişiyyə bərk kar

edir. Evə çata-çatda kişi deyir: -Pah atonnan, nə yaman soyuqdur. Bu sözü eşidəndə arvad üzünü kişiyyə tutub deyir:

– Sən Allahın işinə qarışdın. Bizimki tutmaz. Qadın darvazadan içəri girib qapını bağlayır. Kişi nə qədər yalvar-yaxar edirsə, qadın ona cavab belə vermir. Bundan sonra Qara sövdəgar fikirləşir ki, bunların qadınları belədir. Kişilər bilsələr, məni öldürürlər. Ona görə də gecəyəkən həmin yerdən baş götürüb qaçır. Sövdəgar birneçə gün ac-susuz yol getdikdən sonra bir şəhərə çatır. O, məscidin həyətinə gedir. Günorta namazından çıxan camaat yad bir adamın həyətdə oturub başını döşünə doğru əydiyini görür. Həmin adamı axundun yanına aparırlar. Axund deyir:

– Əgər burada qalacaqsansa, sənə bir qız verək, bizimlə yaşa. Sövdəgar razılıq verir.

Axundun göstərişinə əməl edərək gözəl-göyçək bir qız gətirirlər. Axund bunların kəbinin kəsir. Kişi ilə arvad bir müddət yaşayırlar. Günlərin bir gününü arvad ölür. Kişi qəm dəryasına qərğ olur. Sövdəgar buradakı həyatından çox razı idi. Ona görə ki, arvadı onu çox əzizlər, hər sözünü can-başla yerinə yetirirdi. Meyiti dəfn üçün hazırlayandan sonra ağsaqqallar kişinin yanına gəldilər. Onlar kişiyyə ürək-dirək verdikdən sonra dedilər ki, hazırlaş. Sövdəgar niyə hazırlaşdığını onlardan soruşdu. Cavab verdilər ki, bizdə qayda belədir, kişi öləndə arvadı da onunla o dünyaya yola salırıq. Həmçinin arvad öləndə də belə edirik.

Bəli, camaat evdən kişi üçün altı aylıq ruzi götürüb dəfn yerinə gəldilər. Sövdəgar bütün bu işlərə mat qalmışdı. Bu yerdə kişinin belinə ip bağlayıb dərin bir quyuya salladılar. Kişi meyiti açıb bir tərəfə tulladı. Sonra onun üçün hazırlanmış yemək-içməyi quyuya salladılar. Qara sövdəgarın ağılı üstünə gələndən sonra, buranın çox geniş yer olduğunu və çoxlu insan sümüklərini nəzərdən keçirdi.

Beləliklə, sövdəgar quyuda qənaətlə gün keçirməyə başladı. Bir gün quyunun ağzında səs-küy olduğunu eşitdi. Bir də gördü ki, bir arvad salladılar. O, arvadın belindən ipi açdı, sonra kişinin meyitini və var-dövlətini, yemək-içməyini növbə ilə salladılar. Bütün bunları qaydaya salandan sonra sövdəgar qadına diqqət yetirdi. Arvad, nə arvad, yemə-içmə xətti-xalına, gül camalına tamaşa elə. Yetkinlik yaşına çatmış bir arvadla meyit damında gün keçirən sövdəgar günlərini başa vururdu. Bunlar burada çoxmu qaldı, azı qaldı, deyə bilmərəm, bircə onu deyə bilərəm ki, kişi növbəti dəfn zamanı diri göndərilən qadın və

ya kişi olsun, onları öldürüb və yemək-içməyini özlərinə götürüdürlər.

Bir gün səhər tezdən yuxudan duran sövdəgar eşitdi ki, yaxınlıqda hənırtı var. O, səssiz addımlarla səs gələn tərəfə gəldi. Gördü ki, bir tülkü təzə meyitin ətindən yeyir. Tülkü insanın ona yaxınlaşdığını görüb, qaçmağa başladı., sövdəgar onun arxasınca getdi, gördü ki, tülkü bir lağıma girdi. Tülkü lağımdan çıxandan sonra çöl tərəfdən meyitlər olan yerə işıq düşdü.

Sövdəgar yatdığı yerə gəldi. O, arvadı yuxudan oyatdı. Tülkü əhvalatını söyləyəndən sonra dedi ki, hazırlaş, işıqlı dünyaya çıxacağıq. Bəli, bunlar qiymətdə ağır, vəzndə yüngül, gücləri çatana qədər qiymətli şeylərdən götürüdürlər. Qadın üçün bir dəst kişi paltarları götürüdürlər.

Lağımın ağzına gəldilər. Lağım dar olduğu üçün paltarlarını soyundular. Qiymətli şeyləri və paltarlarını boxçaya yığıb ayaqlarına bağladılar. Kişi qabaqda, arvad da onun dalınca süründülər. Çox əzab-əziyətdən sonra işıqlı dünyaya çıxdılar. Bu yer dənizin sahilı idi. Onlar gördülər ki, uzaqdan bir gəmi gəlir. Bir ağacın başına parça dolayıb gəmiyə işarə verdilər. Gəmi sahilə yan aldı. Gəmidən iki qayıq suya saldılar. Həmin adamları gəmiyə apardılar. Gəmidə rahatlandıqdan sonra, gəmi başçısı, onlara yaxınlaşıb sorğu-suala tutdu. Arvad hələ kişi libasında idi. Gəmi başçısı onun gözəl qız olduğunu başa düşmüşdü. Gəmi başçısı öz yerinə qayıtdıqdan sonra adamların içərisinə gəlib dedi ki, camaat gəmi batmaq üzrədir. Gəmidə artıq adam var. O adam dənizə atılmalıdır. Adamlar təşvişə düşdülər.

Bunu gören gəmi başçısı dedi:

– Biz bu işi ədalətlə həll etməliyik. Çöp ata, çöp kimə düşsə, o adam suya atılmalıdır. Hiyləgər gəmi başçısı elə etdi ki, suya atılma çöpü Qara sövdəgara düşdü.

Mancanaq quruldu. Başibəlalı Qara Sövdəgarı mancanağa qoyub dənizə atdılar. Sövdəgar havada olarkən dənizdən bir adam çıxıb qışqırdı:

– Qorxma, ata, gəl!

Dənizdən çıxıb sövdəgarı xilas edən onun dəniz qızından olan oğlu idi. Oğlan atasını gəmiyə gətirdi. Gəmi başçısını və onun tərəfdarlarını dənizə tulladı. Demə, həmin dənizdən çıxan qız - oğlanın anası dəniz padşahının qızı imiş. Oğlanın əmrı ilə gəmini hərəkətə gətirdilər. Gəmi limana gəldi. Gəmi başçısının nə qədər əmlakı var idi sahilə daşdılar. Gəmi də Qara Sövdəgarın ixtiyarına keçdi. Oğlan sağollaşdı,

dənizə baş vurdu.

Qara Sövdəgar gördü ki, bura öz şəhəridir. Neçə illər bundan əqdəm həmin limandan yola düşübdür. O, öz şəhərinə gəldiyinə sevindi. Pillələrlə yuxarı qalxdılar. Qara Sövdəgar gördü ki, pillənin lap qurtaracağında bir qadın oturmuşdur... Onun saçları ağappaqdır. Qadın gəlib keçənlərdən kimi isə soruşur. Onlar qadının bərabərinə çatanda, istədi qadına ianə versin. Qadın ağlayaraq, ianəni rədd etdi. Qadın bunlardan neçə il bundan qabaq, toy günü gəmiyə minərək sövdəgarlığa getmiş ərinı soruşdu. Qara Sövdəgar fikrə getdi. Qadını sorğusuala tutdu. Gördü ki, bu onun arvadıdır. O, arvadı yerindən qaldıraraq başa saldı ki, həmin arvadın əridir.

Qara Sövdəgar arvadı ilə öz mülkünə gəldi. Ağah oldu ki, ata-anası onun fərağına dözməyib dünyalarını dəyişmişlər. Qayınatası və qayınanası öləndən sonra gəlin hər gün limana gəlib pillələrin qurtaracağında oturub ərinı soraqlamışdır.

Budur qadının sədaqəti!

Qara Sövdəgar gəmiçidən qalan var-dövləti evinə daşıtdırdı. İstəkli qadınları ilə xoş gün keçirməyə başladı.

MÜRSƏLİN NAĞİLİ

Bir varmış, biri yox imiş. Bir kişi varmış. Bu kişinin övladı yoxmuş. Bir günləri bu kişi ağacın altında oturmuşdu. Bunun yanında bataqlıq var idi. Bu bataqlıqdan bir cırcırma çıxıb bu kişinin üstünə yeridi. Kişi nə qədər elədisə, cırcırma əl çəkmədi. Axırda cırcırma kişiyyə dedi ki, mən cırcırma deyiləm. Mən bir qızam və dönüb gözəl bir qız oldu. Kişi qızı götürüb evlərinə gəldi.

Kişi bir gün qıza dedi ki, ölürəm. Qız dedi ki, mən olan yerdə ölməzsən. Kişi dedi ki, axı hamı öləcək. Qız dedi, yox. Sübut etmək üçün onlar bir çayın kənarına gəldilər. Qız özünü suya tulladı. İki saatdan sonra çıxdı. Qız dedi:

– İnanırsanmı?

Kişi dedi, yox. İkinci dəfə bunlar ağac qırıp tonqal yandırdılar, qız özünü tonqala atdı. Özü də tonqal yanıb qurtarandan sonra çıxdı. Kişi yenə inanmadı. Kişi dedi ki, yəqin sənın istikeçməz paltarın var. Qız xəncəri kişiyyə verib dedi ki, mənı doğra. Kişi hırslanmışdı. Qızı tikə-tikə doğradı. On dəqiqədən sonra qızı diri gördü. Kişi qıza dedi ki, sən sehrlişən. Bir dəfə qız güzgünü verib kişiyyə dedi ki, özünə bir bax.

Kişi baxanda gördü ki, o, cavan bir oğlandır. Qız bir gün üzüyünü çıxarıb kişiye göstərdi, orada o, gözəl bir qız gördü. Qız kişiye dedi ki, həmin gördüyün qızı sənə alacam. Qız kişini alma edib cibinə qoydu. Onlar qızın sərhədinə qədər gəlib çatdılar. Qız kişiye dedi ki, burdan o yana özün tək gedəcəksən. Üç yol var: sən orta yolla get, üç gündən sonra qabağına iki çay çıxacaq. Bu çayın biri od çayı, ikincisi qurğuşun çayı. Bu çaylardan sonra qabağına üç heyvan çıxacaq: aslan, pələng və qaplan. Bunlardan kənar qaçarsan. Ondan sonra qız olan yerə çatacaqsan, kişiyənən qız halallaşib yola düşür. Qız dedi ki, yolla gedir. Qənşərinə od çayı çıxır. Kişi baxıb görür ki, bu çaydan keçmək mümkün deyil. Oturub namaz qılır. Allaha yalvarır ki, çayı keçə bilsin. Birdən çayın ortasından yol açılır. Bir qədər gedəndən sonra ikinci çaya - qurğuşun çayına rast gəlir. Kişi yenə namaz qılır və dua edir. Bu çaydan da salamat keçir. Tez yerə oturub namaz qıldı, Allahı çağırırdı. Yer aralandı, kişi yerə girdi. Aslan sovuşub keçdi. Kişi yenə yerdən üzə çıxdı. Qaplan rast gəldi. Kişi namazını bitirib Allaha dua etdi. Qəflətdən kərtənkələyə döndü kolun altına soxuldu. Qaplan keçib gedəndən sonra Allaha dua etdi. Kərtənkələ yenə kişi oldu. Kişi bir qədər gedəndən sonra pələngi gördü. Yerə oturub namazını qıldı, Allaha dua etdi. Quş olub pələngdən uzaq bir yerə uçub getdi. Sonra yenə insan şəklinə qayıdı. Kişi bir qədər yol gedəndən sonra bir körpüyə rast gəldi. Körpünün üstündə bu sözlər yazılmışdı: burdan keçən adamın ya başı, ya leşi, ya da döşün qoyub gedər. Kişi baxıb gördü ki, bir qalaça var. Qalaça adam başından və ya leşindən düzəldilib. Kişi ora getməyin mənasız olduğunu bildi. Kişi yenə körpünün yanına qayıtdı. O tayda görünən adamnan soruşdu:

Ay adam, kimsən, nəçisən? Oradakı adam dedi:

– Bu vaxta qədər bu sözü xəbər alan yox idi. Sən xəbər alırsan deyəcəm:

Məni atam dayım oğluna verirdi. Mən getmirdim, bir yoxsul oğluna vurulmuşdum. Oğlan gündə mənim yanıma gəlirdi. Atam bir bəhanə ilə həmin oğlanı rədd etmək istəyir. Oğlana çoxlu qızıl verir ki, get filankəsin qızı ilə evlən. Oğlan gedib həmin pulla varlı bir kişinin qızını almali olur. Toy günü atam gəlib mənə dedi ki, qızım, səni dayın oğluna verirəm. Mən dedim ki, xeyr, mən o oğlana gedəcəm. Atam dedi ki, həmin oğlan başqa bir qızla evlənir, özü də bu gün toyudur. Mən inanmadım. Atam mənə kişi paltarını geyindirib həmin toya apardı. Gördüm ki, doğrudan da, bəy həmə mən istəyən oğlandır.

Özümü saxlaya bilmədim. Bəyi qılıncla öldürdüm. Kim mane olurdu, onu da qılıncla öldürməyə başladım. Qaçanlara aman verdim. O gündən bu körpüdən keçəni öldürürəm.

Kişi bu sözləri eşidib, namaz qılmağa başladı. Allahı çağırırdı. Birdən quş olub, körpüdən o taya keçdi. Qız gördü ki, kişi körpünü keçə bilib. Ona görə də kişiye yalvardı ki, qayıdanda məni də özünlə götür. Kişi söz verdi. Kişi yola davam etdi. Bir qədər gedəndən sonra gördü dərətəpə oynayır. Kişi mətəl qaldı. O, namaz qılıb, Allaha dua etdi. Elə bil kişinin ayağının altına taxta döşədilər. Həmin yolla gedib bir saraya çatdı. Uzaqdan gördü ki, qırx incə belli qızlar ona sarı gəlir. Hərəsinin əlində dəyənək boyda bir oxlov. Qızlar kişini o ki var bu oxlovla döyüməyə başladılar. Kişi özünü bağçaya atdı. Padşahın qızı gəlib baxdı və qızlara dedi ki, mənəm yuxuma girən oğlandır. Oğlanın üstünə su səpib durğuzdu. Oğlan qızı görən kimi qucaqlaşdılar. İkisinin də ürəyi gedib tirtap yerə yığıldılar. Qızlar tez gedib padşaha xəbər elədilər ki, qızın bir oğlanla ölüb. Padşah həmin oğlanı qırx arşın quyuya atdırdı. Qızı ayıtdılar. Ayılan kimi qız, mənəm sevgilim hamı-soruşdu?

Hec kəs oğlanın harda olmasını boynuna almadı. Dedilər ki, biz oğlan, zad görməmişik. Padşah fikirləşdi ki, yəqin qızı dəli olub. Tez qızın əlini-ayağını bağlatdırdılar ki, bəlkə oğlan yadından çıxa. Qız heç nə yeyib-icmirdi. Qızın analığı bu xəbəri eşidib qızın yanına gəldi. Qızdan hal-əhval tutdu. Qız hər əhvalatı Pərrux xanıma danışdı. Pərrux xanımın qıza yazığı gəldi. Dedi ki, sən hamıya de ki, daha o oğlanı sevmirsən. Qız deyilənlərə əməl etdi. Padşah gəlib dedi ki, səni Həbəş padşahının oğluna verəcəm. Qız dedi razıyam. Qızın əl-ayağın açdılar. Pərrux xanım padşahdan izin istədi ki, qızla bağçanı gəzib seyr etsin. Bunlar burada qalmaqda olsun, sizə xəbər verim quyudakı oğlandan. Həmin oğlanın adı Mürsəli idi. Quyunun, suyun içində oturmaq onu zinhar etdi. Bir az quru yerə çəkildi. Birdən iki qurbağa peyda oldu. Bunlardan biri balaca, digəri isə iri idi. Birdən bu qurbağalar böyüyüb inək boyda oldular. Böyük qurbağa Mürsəli uddu. Kiçik qurbağa dedi ki, gedib cırcıramaya deyəcəm ki, Mürsəli udmusan. Bunu deyib sürətlə getməyə başladı. Böyük qurbağa da onun dalınca getdi. Nəhayət cırcırama olan yerə çatdılar, cırcırama qurbağanın qarnını cırıb Mürsəli azad etdi. Başına gələnləri cırcıramaya danışdı. O, Mürsəli evinə gətirdi və özü harasa getdi. Cırcırama əvvəlcə körpünün üstünə gəldi. Oradakı qızı - Qönçəni götürüb saraya getdilər. Saraya çatanda gördülər ki, qızı köçürürlər.

Axşama qədər gözlədilər. Axşam düşəndən sonra gördülər ki, qız tərəfdən Cəvahir adlı bir qarı, əlində bir qab su gətirməyə gedir. Cırcırma yaxınlaşıb ona dedi ki, biz Mürsəlin adamlarıyıq. Arvad çox xoşhal oldu. Tez paltarını çıxarıb Qönçəyə verdi. Qönçə tez özünü qız olan yerə çatdırdı və dedi ki, mən Mürsəlin adamıyam. Qız çox sevindi. Onlar cırcıramanın yanına qayıtdılar. Pəhləvan paltarını geyib Həbəş padşahının başını kəsdi. Sonra isə qalanları öldürdülər.

Qızı da götürüb, cırcıramanın sərhədinə gəlib çatdılar. Mürsəl üçün qırx gün, qırx gecə toy elədilər. Qönçəyə padşahın qızını Mürsələ verdilər. Mürsəllə cırcırma halallaşib ayrıldılar. Onlar xoşbəxt yaşamağa başladılar.

BALIQCININ NAĞILI

Biri var idi, biri yox idi, bir qoca kişi var idi. O, öz arvadı ilə Fərat çayının sahilində yaşayırdı. Bunların övladı olmurdu. Gündə balıq tutub gətirərdi və bir qismini özləri yeyərdi, bir qismini isə satıb çörək pulu edərdilər. Bir gün kişi gedib çaya tor atdı. Birinci dəfə tora zirzibil düşdü. İkinci dəfə toru atdı. Toru bir ölü at cəmdəyi düşdü. Üçüncü dəfə də tor atdı. Toru bir küp düşdü. O, küpü dartıb çıxardı. Sonra bir daş götürüb küpün ağzını sındırdı. Bu zaman küpün içərisindən qıy-qışqırıq səsləri eşidildi. Sonra kişi əlini gözünə apardı, demə küpün ağzında əlinə qara dəyibmiş. Kişi əlini gözünə aparanda əlindən gözünə qara dəydi. Gördü ki, hər tərəf cinlə doludur. Cinlər bunu görəndə yarısı çayın bu tərəfinə, yarısı da o tərəfinə toplaşdı. Cinlər kişini atıb-tutmağa başladılar. Axırda kişi dedi:

– Ay qardaşlar, mənəm nə günahım var, mənə atıb-tutursunuz. Cinlər dedi:

– Sən bizi burdan xilas etmisən, sənə heç bir günahın yoxdur. Balıqçı dedi:

Mən sizi harda xildas etdim?

Cinlər dedi:

– Sən bizi küpün ağzını sındırmaqla xilas etdin.

Cinlərdən biri dedi:

– Biz bir zamanlar Süleyman peyğəmbərin xidmətçiləri idik. Bir gün Süleyman peyğəmbər üçün bir alma gətirdilər. Həmin almanı kim yesə idi, ölməz idi. Ona görə biz həmin almanı götürüb yerinə başqa alma qoyduq. Həmin adamlar almanı Süleyman peyğəmbər üçün apar-

dılar. Süleyman peyğəmbər gördü ki, həmin alma deyil. Süleyman peyğəmbər xəbər aldı ki, həmin alma hamı? Adamlar dedilər ki, biz almanı gətirəndə sənə xidmətçilərin həmin almanı götürüb yerinə başqa alma qoyublar. Biz də almanı götürdükdən sonra almanı kəsdik. Hərəmiş almanın suyundan əlimizlə ağzımıza vurduq. Ona görə Süleyman peyğəmbər gördü ki, bizi öldürə bilməyəcək. Sonra bir ovsun oxudu. Bizi bir küpün içərisinə tüstü şəkildə doldurdu və Fərat çayına atdı.

Cinlər bunu deyib hərəsi bir vilayətə getdi. Bir azdan sonra kişinin yanına cinlər xeyli qiymətli şeylər gətirdilər. Axırda bir qoca cin qalmışdı. O da, göydə uçarkən baxdı ki, Bəsirə padşahının arvadı oturub oğlunu atıb-tutur. Arvadı bir də uşağı atanda cin qamarlayıb apardı. Cin uşağı aparıb, balıqçıya verdi və dedi: bu da sənə bəxşisin.

Sonra cinlər gedəndə dedilər ki, nə vaxt dara düşsən, küpün ağzını bir-birinə vur, biz onda hazır olarıq. Cinlər bunu deyib getdilər. Sonra balıqçı uşağı və yanındakı şeyləri götürüb evə gəldi. Tez usta çağırırdı. Böyük bir imarət tikdirdi. İmarətin qabağında bir tərəfdən sütunun qabağında bir balıqçı tor atır və o biri tərəfdə isə bir küp heykəlləri var idi. Bundan sonra bunların yanında üç-dörd ev də əmələ gəldi. İndi sizə kimdən xəbər verim, Bəsirə padşahının arvadından. Bəsirə padşahının arvadı bir dəfə həmənkə yerdə oturmuşdu. Bir də uşağı atıb-tutduğu yadına düşdü. Arvadın ürəyi getdi. Arvad ərinə dedi:

– Ay kişi, sən padşah adamsan, heç bilmədim ki, uşaq necə oldu? Padşah bir rəmmal gətirdi. Rəmmal rəml atdı, dedi ki, sənə uşağın sağdı, amma su qırağındadır.

Buna görə padşahı rəmmalın başına bir qapaz vurdu və dedi ki, o qədər su qırağı var ki, heç olmasa yerini de. Rəmmal dedi ki, baxtına düşən budur.

Padşah evə gəldi, dedi ki, arvad, rəmmal deyir ki, uşaq su qırağındadır. Arvad, deyir ki, indi get su qırağına gəz, uşağı taparsan. Padşah deyir ki, o qədər su qırağına var ki, nə bilim haradadır. Arvad dedi ki, onda özüm gedəcəyəm. Axırda padşah ələcsiz qaldı. Bir at minib Fərat çayı boyunca bir il yol getdi. Padşah gedəndə padşahlığı vəzirə tapşırırdı. Padşah yol getdikdən sonra bir yerə çatdı. Gördü ki, burada bir imarət var. Bu imarətin bir kərpic qızıldan, bir kərpic gümüşdəndir. İmarətin sütununun qabağında bir adam tor atır və küp şəkli də var idi. Padşah bir qarının yanına gəlib xəbər aldı. Dedi ki, - bu nədir? Qarı dedi ki, əvvəl bunlar yoxsul idilər. Sonradan çaydan bir

küp tapdılar. İndi küpün səbəbinə varlanıblar. Padşah axşam balıqçıgilə gəldi. Gecəni onlarda qaldı. Səhər açıldandan sonra yemək yeyəndə bir oğlan gəldi. Uşağın altı-yeddi yaşı olardı. Uşaq gəlib balıqçıya: -

Sabahın xeyir, dədə - dedi. Sonra arvadə yaxınlaşdı - Ana, salam - dedi. Padşah çox düşünüb, dedi:

– Əmi, ayıb olmasın, bu uşaq sizindir? Balıqçı dedi ki, özümüzündür. Allah bu uşağı bizə qoca vaxtımızda verib. Padşah oradan Bəsrəyə qayıtdı. Arvad kişidən soruşdu ki, nə oldu? Kişi cavabında dedi ki, bir il gözdüm. Heç bir şey tapa bilmədim. Ancaq bir yerdə şübhələndim. Fərat çayının sahilində bir imarət var idi. Orada bir balıqçı ilə bir qoca qarı yaşayır. Ancaq onların bir uşağı var, mən çox şübhələndim. Arvad dedi ki, elə o uşaq bizimkidir. Aradan bir qədər keçdikdən sonra, arvad dedi ki, mən gedirəm. Arvad özü ilə bir qarı və gəlin götürdü. Arvadlar həməni yerə gəlib çatdılar. Orada gedib bir ev tutdular. Bir gün arvad dedi ki, mənim uşağımın qıcında bir xal olmalıdır. Arvad dedi ki, bəs biz nə edək? Bir gün arvad dedi ki, gedəyin çayın yanına. Qarı çayın qırağında dursun. Biz də gəlinlə çayda çiməndə mən yalandan qışqırım ki, boğuluram. Mənə köməyə gəlin. Onda arvad desin ki, ay uşaq, sən üzümək bilirsən mənim qızımı xilas et. Bunlar belə də etdilər. Onlar çaya çimməyə getdilər. Qarı isə burda qaldı. Padşahın arvadı birdən qışqırdı ki, boğuluram. Qarı uşağa dedi ki, ay oğul, mənim qızımı xilas elə, amanın günüdür. Oğlan tez paltarını çıxartmadan özünü suya atdı, amma üzə çıxmadı. Arvadlar nə qədər gözdilər, oğlanı tapmadılar. Qoca qarı dedi ki, yaxşısı budur ki, gəlin gedək. Uşaq sənindisə də öldü, onundusa da öldü. Padşah arvadı dedi ki, mən gedib balıqçıgilə xəbər verəcəyəm ki, uşağınız çaya düşdü. Sonralar, yenidən Bəsrəyə qayıtdılar. İndi sizə kimdən deyim. Balıqçıdan. Balıqçı evə gəlib, əhsan verməyə başladı. Padşahın arvadı bir rəmmal gətirdi. Rəmmal dedi ki, sən uşağın sağdı və su dibindədir. Bunu deyəndə padşah rəmmalın başına bir qapaz vurdu. Arvad işi başa düşdü. Balıqçıgilə qayıtdı. Balıqçıya dedi ki, uşağınız suyun dibindədir və sağdır. Kişi tez küpün sınıqlarını bir-birinə sürtdü, gözünə vurdu. Cınlər o saat hazır oldular. Balıqçı dedi ki, mənim uşağım su dibindədir. Qoca cin dedi ki, sən nə bildin? Balıqçı dedi ki, Bəsrə padşahının arvadı deyir. Qoca cin dedi ki, mən uşağı həmin arvadın əlindən alıb gətirmişəm. Cınlər tez, Fərat çayına getdilər, həmin yeri gəzməyə başladılar. Cınləri biri dedi ki, mən uşağı çıxarıb bir səhraya

aparmışam. Demə bu səhra Həbəşistanda imiş. Qoca cin əmr verdi ki, uşağı gətirin. Uşağı kim tez gətirsə, ona hədiyyə verəcəyəm. İki cin uçdu səhraya. Onlar uşağı gətirəndə biri dedi ki, uşağı mən aparım, o biri dedi ki, mən aparım. Beləliklə, cınlər arasında mübahisə başladı. Cınlər o qədər savaşırlar ki, axırda üz-gözlərini qan basır. Bir də baxıb görürlər ki, uşaq yoxdur. Uşaq suya düşür. Cınlər fikirləşirlər ki, qoca cinə nə cavab verəcəyik. Cınlər gəlib qoca cinə dedilər ki, uşağı gətirəndə suya düşdü. Cin dedi ki, biz Süleyman peyğəmbərin xidmətçisi olan zaman yoldaşlarımın birinə acığım tutdu. Bir ovsun oxudum, onu balığa döndərib çaya atdım. Uşağı həmin balıq udub. Tez ora gəldi. Balıq sudan götürdü, cinə döndərdi. Uşağı da götürüb gəldilər. Balıqçı padşahın arvadına dedi ki, uşağımı götür apar. Padşahın arvadı dedi ki, uşağı siz böyütmüsünüz. Sizə qalsın. Axırda qoca cin dedi ki, heç danışmayın, hamınız birlikdə gedib, padşahla birlikdə yaşayın. Padşah bunların qabağına qoşun və musiqi ilə adamlar göndərdi, onlar hamısı birlikdə xoşbəxt yaşamağa başladılar.

DOĞRUÇUL OĞLAN

Badi-badi giriftar, hamam hamam içində, dəvə dəlləklik edər, köhnə hamam içində. Qarışqa şıllaq atdı, dəvənin budu batdı. Orda bir təzi gördüm, xaltası yox, baltaçının da baltası yox. Günlərin bir günündə, Məmməd Nəsir tinində, biri var idi, biri yox idi. Allahdan başqa heç kim yox idi. Var-yox bir yetim oğlan var idi. Yetim deyəndə ki, od-alovun biri idi. Yetim küçə ilə gəldirdi. Bir evin yanından keçəndə burnuna isti çörək iyi gəldi. Yetim tez həyəətə girdi. Gördü ki, təndir üstündə gözəl-göyçək bir mamlı xatın çörək bişirir. Oğlan arvadə yaxınlaşdı çörək istədi. Arvad oğlana dedi ki, sən mənim üçün bir yalan danışmasan sənə çörək verməyəcəyəm. Oğlan cavabında dedi:

– Xanım, mən ömrümdə yalan danışmamışam. Ancaq sən uşaq başına gələni qəzavü-qədərdən danışa bilərəm. Arvad razılıq verdi. Oğlan başladı, nə başladı.

– Xanım! Qulluğuna ərz olsun ki, mənim atam çox varlı-dövlətli bir adam idi. Onun ilxıları, qoyun sürüləri, qaramal naxırı, ağ mayaları, qaragözlü, hor güclü nərləri yer üzünü tutmuşdu. Günlərin bir günündə naxoşluq düşdü, ilxı atları qırıldı, onun dalınca qaramal naxırından əsər-ələmət qalmadı. Sonra qoyun sürüsü bada getdi. Lap

axırda dəvələr öldü. Bu qırğına tab gətirməyən atamın ürəyi partladı. Sonra anam, qardaşlarım, bacılarım, əmilərim, dayılarım, bibilərim, xalalarım ömürlərini sənə bağışladılar. Bu həngamədən sonra gözümü açıb gördüm ki, bu yurdda bir mən qalmışam, bir də xoruz.

Yemək lazım idi. Heç şey yox idi. Dilənçilik etməyəcəkdim ki, onu da qulluğuna ərz edim ki, mən çox təkəbbürlüyəm. Ölümə razı olaram, heç kimə ağz açmaram. Eşitdim ki, qonşu kənddə biçinçilər axtarırlar. Bir çin götürüb özümü o kəndə yetirdim. İki həftə biçin biçdim. Biçim haqqını evmizə aparmaq lazım idi. Özümü kəndimizə yetirdim. Gözümə xoruz sataşdı. Tez xoruzu tutub ağaca bağladım, tövləyə girib rəni alıq çuluğunu gətirib xoruzun belinə basdım. Xoruzda süvar olub qonşu kəndə getdim. Nə görsəm yaxşıdır. Dəni yığmaq üçün çuval götürməmişəm. Özümü itirmədim. İki birə tutub bunların dərisini soydum. Biçin haqqını birə qabığına yıgıb xoruzla yüklədim. Xoruzun ipini üstünə atdım. Xoruz yola düşdü, nə düşdü. Ha yüyürdüm, çata bilmədim.

Yenə çox ağıllı olmağım dadıma çatdı. Kəsmə yol ilə gəlib xoruzun keçəcəyi yoldan bir hündür yerdə dayandım. Xoruz keçib gedəndə özümü onun üstünə atdım. Nə yaxşı ki, xoruzun quyruğu uzun imiş. Quyruğun üstə düşdüm. Evə gəldikdən sonra biçin haqqını yerbəyər elədim. Xoruzu da tövləyə bağlayıb qabağına dən tökdüm. Yorğun olduğum üçün bərk yatmışdım. Səhəri ayılıb tövləyə getdim. Xoruzun alığını götürdüm, gördüm ki, xoruzun belində bir yara əmələ gəlib, tez həyətə cumdum. Qoz qabığı ilə qarpız qabığını döyüb, gətirib xoruzun belinə yaxdım. Xoruzu da tövlədən çıxarıb, həyətdə bir mıxa bağladım. Günü birtəhər başa vurdum. Gecə çox narahat yatdım, cürbəcür əcaib - qərayib yuxular gördüm. Səhər yuxudan durub, xanım, nə görsəm yaxşıdır:

Xanım:

– Hər halda xeyirli olar.

Bəli, bəli. Gördüm xoruzun belində bir nəhəng qoz ağacı bitib, bu qoz ağacında yalan olmasın hər biri bir pud qarpızlar var.

Üzümü yuyub atamın qızıl dəstəli xəncərini belimə bağladım və qoz ağacına dırmaşdım. Qarpızları bir-bir nəzərdən keçirdim. Gördüm ki, bir qarpız xal vurub, ha etdim əlim çatmadı. Tez xəncəri qınından çıxarıb, qarpız tərəfə həmlə etdim. Xəncərin ucu qarpıza yaxınlaşan kimi elə bil məni nə isə çəkdi. Gözümü açanda özümü qarpızın içində gördüm. Sən demə, bu böyük bir şəhər imiş. Bir gün qabıq qarpız şəhərinin padşahı ölübmiş. Camaat yığılıb dövlət quşu uçurdu. Quş da

gəlib mənim başıma qonur.

Beləliklə, camaat məni təntənə ilə padşahlıq taxtına oturdur. Bir neçə gün qarpız şəhərində hökmranlıq edəndən sonra günlərin bir günü baş vəzirə dedim ki, mən burada neçə vaxtlar padşahlıq edirəm, xalqın güzəranından xəbərim yoxdur. Dur bir şəhərə çıxacaq.

Mən şəhərin küçələrinə çıxan kimi camaatın səsi asimana bülənd oldu. Yaşasın hökmdarımız, qədəmlərin uğurlu olsun. Bir qədər şəhəri gəzdik, hər yerdə yaşasın, ömrü uzun olsun, nidasını eşitdim.

Bazarın yanından keçəndə gördüm, qatıq satırlar. Bir stəkan qatıq içdim. Yola düzələndə qatıq satan qabağımı kəsib, qatığın pulunu istədi. Məndə pul nə gəzir. Pulum olsaydı, onun bir stəkan qatığına lap bir qızıl onluq verərdim. Uf da deməzdim. Acıqlı-acıqlı qatıq satana dedim ki, pədərsüxtə, bilmirsən ki, mən bu şəhərin padşahıyam? Qatıq satan zalım oğlu mənə yaxınlaşıb elə möhkəm bir sillə vurdu ki, indi də yeri ağrıdır. Sillə mənə dəyəndən sonra qarpız şəhərindən düz həyətimizə qaçdım. İndi xanım mənim doğruçu olduğuma sənənin şəkk-şübhən qalmaqalı ki? Xanım gülə-gülə dedi:

– Yox! Ay tövbə.

O, mənə bir yağlı fətir bağışladı.

Burada nağılımız bitir. Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.

ALLAH YAZANI POZMAQ OLMAZ

Bismillahir rəhmanir rəhim.

Bir padşah vəzirini götürüb dünya gəzintisinə çıxdı. O, təğyiri-libasda ölkəsini payı-piyada azı üç ilə gəzib-dolanardı. Bir gün bir kəndə gəlib çıxdılar. Bir kasıbın evində qonaq qaldılar. Bu kasıbın arvadı hamilə imiş. Gecənin bir vaxtında zənən yükünü yerə qoydu. Bir gözəl oğlan uşağı dünyaya gəldi.

Vəzir durub çıxdı bayıra və bir nəfərlə söhbət etməyə başladı. Sən demə bu kişi, Həzrəti Mikayıl imiş. Vəzir dedi ki, nə əcəb bura gəlmişən?

Həzrəti Mikayıl dedi ki, bu kişinin oğlu oldu, padşahın da bu gecə qızı oldu. Allah onları bir-birinə yazdı.

Padşah vəzirin kiminlə danışdığını eşidib yaxına gəldi. Vəzirdən kimlə danışdığını sordu. Vəzir gülümsəyib dedi:

– Padşah sağ olsun, bu oğlanı Allah, bu gecə sənə dünyaya gələn qızına yazdı.

Padşah dedi:

– Allah ona yazıbsa, mən onu pozaram.

Haqq yazanı pozmaq olmaz. Darıxan adama tədbir yoxdur. Padşah çoxlu pul verib həmin uşağı ata-anasından alır. Aparıb atdı meşəyə ki, görüm Allah, bunu necə yazıb.

Bir ceyran Allah tərəfindən peyda oldu. Bu ceyran hər gün bu körpəni öz südü ilə əmizdirir.

Bir gün bir ovçu tüfəngini götürüb meşəyə ova çıxdı. Bir ceyran gördü. Ceyran ovçunu görən kimi qaçdı. Ovçu onun qaçdığı yere gəlib, bir körpə uşaq gördü. Uşağı evə gətirib, arvadına dedi:

– Bu uşağı meşədən tapmışam. -Arvad, aç yaxanı.

Arvad uşağı saldı döşünə, haqq tərəfindən döşünə süd gəldi. Həzrəti Cəbrayıl uşağın adını Məhəmməd Muxtar qoyub qeyb oldu. Uşaq böyüyüb 20 yaşına gəldi. Çox qabiliyyətli, ağıllı, gözəl bir oğlan oldu. Bir gün padşah vəzir ilə dünya gərdişinə çıxdı. Bir yeməkkənada çörək yeyən zaman Cəbrayıl kəndçi libasında oraya gəldi. Onlarla bir yerdə oturub. Sonra padşaha xörək paylayan oğlanı göstərib soruşdu:

– Şah sağ olsun, bu xörək paylayan oğlanı görürsənmi? Bax bu həmə oğlandır ki, sən onu meşəyə atmışdın.

Padşah qəzəblənib kağız yazdı və həmin oğlanı çağırıb kağızı ona verdi və dedi:

– Oğlan, bu kağızı apar ver Qara Vəzirə.

Kağıza yazmışdı ki, çatan kimi bu oğlanı qətlə yetirərsən. Uşaq gəlib sarayın güllü bağçasına çıxdı. Yorgun olduğundan bir ağacın kölgəsində uzandı və bərk yuxuya getdi. Həmin gün padşahın qızı qırx incəbelli qızla güllü bağa gəzməyə çıxmışdılar. Gəlib oğlan yatan ağacın altına çıxdılar. Padşah qızı baxıb gördü ki, oğlanın əlində məktub var. Açıb oxuyanda bildi ki, atasının xəttidir. Özü də bu gözəl oğlanın ölümünə fitva verib. Tez məktubu cırıb, başqa bir kağıza yazdı ki, Qara Vəzir, bu oğlan saraya çatan kimi filən otağı bu oğlana bağışla və qızımı da ona ver.

Qara Vəzir əmri yerinə yetirdi. Qızla-oğlan evləndilər.

İl tamam oldu. Padşah vəzirə ölkəni gəzməyə davam etdilər. Bu ərəfədə oğlanla-qızın bir uşağı oldu. Bir neçə vaxtdan sonra padşah səyahətdən qayıdın gəlir. Hamı onun pişvazına çıxır.

Vəzir padşaha baxıb gülümsədi. Padşah soruşdu:

– Vəzir niyə gülürsən?

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, bu oğlan həmə meşəyə atdırdığın oğlandı. Bu qız da sən qızıydın, bu uşaq da sən nəvəndi.

Padşah döydü başına, ağladı. Padşah çox peşman idi. Başa düşdü ki, haqqın yazısına pozu yoxdur. Nəvəsini qucağına aldı.

CEYRAN

Biri var idi, biri yox idi. Allahdan başqa heç kim yox idi. Bir padşah var idi. Bu padşahın üç oğlu varmış. Bir gün padşah bərk xəstələnir və ölümünün yaxınlaşdığını hiss edib, oğlanlarını yanına çağırıb onlara vəsiyyət edib dedi:

– Balalarım, həmişə ova çıxanda, nəbadə gün batan tərəfə ova gedəsiniz.

Padşah söznü deyib, canını balalarına tapşırırdı. Qardaşlar atalarını dəfn elədilər. Bir neçə vaxt keçdi. Bir gün padşahın böyük oğlu, vəzirin oğlunu çağırırdı və ona dedi ki, hazırlaş ova gedək. Onlar atlanıb gün batan tərəfə ova çıxdılar. Gördülər bir bulaq axır. Bir ceyran bulaqdan su içir. Oğlan fikirləşdi ki, atamın paxıllığına bax, ov burda ola-ola, qoymurdu məni bura gəlim.

Sən demə, ceyran qız imişi. Ceyran qaçmağa üz qoydu. Oğlan ceyranı qovdu. Vəzirin oğlu onun dalınca getmədi. Ceyran qaçıb bir kəndə girdi. Oğlan bir qarının evində qonaq qalmalı olur. Oğlan qarından ceyranı soruşur. Qarı deyir:

– Oğlum, qəm yemə, o padşahın qızıdır. Sənin kimi oğlanları aldadıb zindana saldırır.

Oğlan qarıya dedi:

– Ay nənə, onun yerini mənə göstər. Qarı aparıb oğlanı qızın evinə ona göstərdi. Və oğlana dedi ki, qız danışmaq bilmir, əgər qızı danışdırsa bilsən, səni buraxacaq. Yox danışdırsa bilməsən, zindana saldıracaq. Oğlan gəlib qızın qapısını döydü və içəri girdi. Nə qədər çalışdısa, qızı danışdırsa bilmədi. Qız onu zindana saldırdı.

Səhəri gün vəzirin oğlu ilə padşahın ortancıl oğlu gəldilər bulağa. Vəzirin oğlu ceyranı görən kimi dedi ki, sən qardaşın bu ceyranın dalınca getmişdi. Bu yerdə ceyran götürüldü. Oğlan da ceyranın dalınca qaçmağa başladı. Ceyran həmin kəndə girdi. Ortancıl qardaş da eynilə, böyük qardaş kimi qarının evində gecələdi. Ceyran haqqında maraqlandı və onun evinə getdi. O da nə qədər çalışdısa, qızı danışdırsa bilmədi. Ceyran-qız həmin oğlanı da zindana saldırdı.

Səhəri gün kiçik qardaş, vəzirin oğlu ilə həmin bulağın üstünə

gəldilər. Ceyran yenə bulağın başında idi. Vəzirin oğlu ceyranı göstərirdi dedi:

– Qardaşlarımı aldadan bu ceyrandı.

Ceyran qaçmağa üz qoydu. Və həmin kəndə girdi. Kiçik qardaş da eyni cür, böyük qardaşları kimi, həmin qarının evinə gəldi. Oğlan getmək istədi. Qarı ona bir bülbül verdi ki, bunu özünə apar. Yolda bülbül dilə gəldi və və oğlana dedi:

– Məni aparıb buraxarsan qızın evinin qapısının ağzına, sənənlə danışmaq, görək qızı danışdıra bilərikmi? Onlar gəlib çatdılar qızgile. Oğlan içəri girəndə, bülbül qəflətən qarının arxasına keçdi. Elə elədi ki, qız onu görmədi. Oğlan keçib əyləşdi və başladılar söhbətə. Oğlan dedi:

– Salam, köhnə qarı, necəsən?

– Yaxşıyam, sağ ol!

Oğlan dedi:

– Mən sənə bir əhvalat danışacağam, sən də qulaq as. Bir şəhərdə üç qardaş yaşayırdı. Böyük qardaş dülgər idi. Ortancıl qardaş dərzisi idi. Kiçik qardaş molla idi. Bir gün onlar ova çıxırlar. Ovdan sonra onlar meşədə gecələmək istəyirlər. Elə də olur. Lakin növbə ilə keşik çəkməli olurlar. Əvvəl böyük qardaş keşik çəkməli olur. Vaxt tez gəlsin deyər, dülgər qardaş ağacdan adam düzəldir. Növbə ortancıl qardaşa gəlir çatır. Baxıb görür ki, böyük qardaş ağacdan adam düzəldib. Di durma, ortancıl qardaş da, öz dərzilik məharətini göstərir. Gözəl bir libas tikib həmin adama geyindirir və gedib yatır. Bu dəfə növbə kiçik qardaşa çatır. O, durub, baxır ki, yaxınlıqda kimsə dayanıb. O, gəlib görür ki, ağacdan düzəldilmiş bir adamdır. Əl açıb Allaha dua edir ki, bu adamı gözəl bir qıza çevirsin. Allah onu eşidir.

Oğlan üzünü qarıya çevirir və soruşur:

– Ay köhnə qarı, indi sən də görək bu qız hansı qardaşa düşür?

Qarı deyir ki, əlbəttə, böyük qardaşa. Qız naəlac qalıb o tərəfdən qışqırır:

– Nə danışırırsız, qız kiçik qardaşın olmalıdır.

Qız başa düşdü ki, onu danışdırıblar. Onlara deyir ki, sabah da gələrsiniz. Bülbül gizləncə çıxır, oğlanla bərabər gedir. Onlar getdikdən sonra, qız fikirləşir ki, bu qarı mənimlə heç vaxt danışmırdı. Bu oğlanla nə yaxşı danışdı. Sonra qız qapını çıxartdırıb yerinə təzə qarı qoydurur. Səhəri gün oğlan yenə gəlir. Bu dəfə bülbül qızın çırağının altında gizlənir. Söhbət başlanır. Oğlan deyir, ay çıraq, mən sənə bir nağıl danışım, sən də qulaq as.

Bir gün padşahın arvadı, vəzirin və vəkilin arvadları hamama gədirlər. Yolda gedərkən şahın arvadı yerdə böyük bir üzük görür, lakin götürmür. Öz-özünə fikirləşir ki, başqasının üzüyünü niyə götürməliyəm. Vəzirin arvadı da üzüyü götürmür. Fikirləşir ki, şahın arvadı özünü çəkib üzüyü götürmədi, mən niyə götürüm? Üçüncü vəkilin arvadı gəlirdi. O, üzüyü götürür qoyur cibinə. Onlar hamamdan çıxanda padşahın arvadı baxır ki, üzük həmin yerdə yoxdur. O biri arvadlardan soruşur ki, üzüyü hansınız götürüb. Vəkilin arvadı deyir ki, mən götürmüşəm. Və onlar başlayırlar savaşımağa. O deyir üzük mənimdi, bu deyir üzük mənimdi.

Oğlan çıraqdan soruşur:

– Çıraq, indi de görüm üzük hansı arvadın olmalıdır?

Çıraq deyir:

– Əlbəttə, padşahın arvadının olmalıdır. Çünki üzüyü birinci o tapıb.

Qız dayana bilməyib qışqırdı:

– Boş-boş danışırırsız, üzük vəkilin arvadının olmalıdır. Çünki şahın arvadı birinci üzüyü görmüşdü. Amma götürməmişdi.

Qız naəlac qalıb oğlana gedir. Bunlar gəlirlər oğlanın evinə. Bülbül oğlana deyir ki, qız səndən bu sirri xəbər alacaq. Nəbədə sirri açarsan, yoxsa, qız qaçıb gedəcək. Axşam olur və qız başlayır oğlana yalvarmağa ki, bəs sən qapını və çırağı necə oldu ki, danışdırdın. Oğlan demək istəmir. Qız əl çəkmir. Oğlan naəlac qalıb, bütün olanları qıza danışır. Səhər olur. Qız tezdən durub qaçır. Gedəndə qızın baş yaylığı düşür yerə. Oğlan ayılıb görür ki, qız qaçıb, ancaq yaylığı qalıb. Oğlan gəlib bülbülə hər şeyi danışır. Bülbül deyir ki, mən indi neyləyim, axı mən sənə demişdim ki, qıza heç nə demə. Əgər qızdan bir nişanə qalmış olsaydı, yenə nə isə fikirləşərdim. Oğlan deyir ki, qızın yaylığı düşüb qalıb. Bülbül deyir ki, qız səni elə-belə rahat buraxmayacaq. Səni tutduracaq. Səni padşahın yanına aparacaqlar. Padşah səni dar ağacına çəkəcək. Mən sənə bir kələk öyrədəcəm. Bəlkə xilas oldun. Elə də oldu. Səhər gəlib oğlanın əl-qolunu bağlayıb, padşahın hüzuruna aparırlar. Padşah ona deyir ki, sən mənim qızımı aldatdın, mən də səni asdıracağam.

Oğlan dedi ki, şah sağ olsun, izn ver, mənim sizə bir hekayətim var, danışım, sonra asdırarsınız.

Padşah icazə verdi.

– Bir gün mən ova çıxdım və bir dənə yekə qaz vurub gətirdim evə. Bu qazı təmizləyib kabab elədim. Elə istədim ki, yeyəm, qaz pır

eləyib və onun qanadının biri qaldı əlimdə. Padşah oğlana dedi:-Niyə yalan danışsən. Heç bişmiş qaz da uçub gedər. Onda padşahın oğlu qızın yaylığını çıxarıb atdı yerə. Qız dedi:

– İndiki belə oldu, mən səninəm.

Padşah bunlara qırx gün, qırx gecə toy edib, qardaşlarını da zindandan azad etdirib öz vətənlərinə yola saldı.

Yolda gedərkən padşahın qızı oğlana dedi ki, bil və agah ol ki, qardaşların, səni elə belə buraxmayacaqlar. Onlar səni bir quyuya atacaqlar. Sən qorxma, quyuda bir neçə gün gözləyəsən. Elə ki, cümə günü çatdı, görəcəksən ki, iki dənə qoç gəlir. Bir qara, biri də ağ. Sən tullanarsan qara qoçun belinə, o da səni atacaq ağ qoçun belinə, sən də gəlib çıxacaqsan işıqlı dünyaya. Elə də oldu. Qardaşlar kiçik qardaşı götürüb atdılar bir quyuya. Oğlan başladı cümə gününü gözləməyə. Cümə günü gəlib çatdı. Oğlan görü ki, budur iki qoç gəlir, biri qara, biri ağdı. Oğlan qara qoçun belinə tullanmaqdan, çaşıb ağ qoçun belinə tullandı. Ağ qoç oğlanı tulladı qara qoçun belinə. O da oğlanı tulladı qaranlıq dünyaya.

Oğlan istədi ki, yatsın. Lakin bir də eşitdi ki, oturduğu ağacın başından quş səslərinin çığırtısı gəlir. Qalxıb baxıb gördü ki, bir qara ilan onları yemək istəyir. Oğlan ilanı öldürüb sonra doğrayır və atır quş balalarının yuvasına ki, onlar yesin. Elə bu zaman bir nəhəng Simurq quşu gəlib çıxır. İstəyir oğlanı öldürsün, balaları qışqırır ki, dəymə, o bizi ölümdən qurtarıb. Sonra ilanın ölüsünü ona göstərir. Simurq quşu oğlana minnətdarlıq edərək bildirir ki, nə deyirsən yerinə yetirirəm. Oğlan deyir ki, mən işıqlı dünyaya çatdır. Simurq quşu razı olub deyir: Eləsə get qırx girvənkə ət və qırx tuluq su al. Sonra səni aparım. Oğlan dediklərini yerinə yetirir. Sonra oğlan minir quşun belinə, qalxırlar göyə. Quş qa deyəndə ət, qu deyəndə su verirdi. Oğlan bir də görü ki, ət qurtarıb. Quş qa deyəndə tez bıçaqla qıçının ətindən kəsib quşa verir. Quş ət yemir, görür ki, ət şirindi. Onlar işıqlı dünyaya çatırlar. Quş oğlana deyir ki, indi gedə bilərsən. Oğlan gedəndə quş görür ki, o, ətindən kəsib. Simurq quşu ağzındakı ət parçasını oğlanın yarasının üstünə qoyur, ağzının suyu ilə onu yapışdırır. Oğlanın yarası tamam sağalır. Sonra Simurq quşu oğlana öz lələyindən verib deyir ki, nə vaxt dara düşsən bu lələyi oda tut, mən dərhal yanında hazırım.

Oğlan gəlib saraya çatır, görür ki, qardaşları qızın üstündə dava eləyirlər. Bunu gören kiçik qardaş quşun lələyini oda tutur. Simurq quşu onun qarşısında hazır olur. Oğlan ondan ağ at və bir dəst ağ paltar

istəyir. Onun dedikləri hazır olur. Oğlan ağ paltarı geyib, ağ ata minir və böyük qardaşını onunla vuruşmağa çağırır. İki qardaş üç gün, üç gecə vuruşdular. Kiçik qardaş quşu yenidən çağırır və xahiş etdi ki, ona bir boz at və bir dəst boz paltar gətirsin. Dedikləri hazır olur. Oğlan boz paltarı geyinir, boz atı minir. Ortancıl qardaşı çağırır meydana. Onlar üç gün, üç gecə vuruşurlar. Bu dəfə də kiçik qardaş qalib gəlir.

Oğlan saraya gəlir və özü yenidən özünə qırx gün, qırx gecə toy eləyir. Onlar öz muradlarına çatdılar. Siz də muradınıza çatın.

TACİR OĞLU – SƏMƏRQƏNDİN NAĞILI

Biri vardı, biri yoxdu. Qədim zamanlarda bir tacir vardı. Onun gözünün ağı-qarası bir oğlundan başqa övladı yox idi. O tez-tez səfərlərə çıxır, başqa ölkələrdən mal gətirib satarmış.

Bir gün tacir görür ki, artıq qocalmışdır. Səfərlərə çıxmağa təqəti qalmamışdır. Ona görə də bu dəfə səfərə çıxanda oğlunu da özü ilə aparır ki, o da bu peşəyə yiyələnsin. Onlar gəlib Bağdada çatırlar. Bazarda mallara baxarkən tacir oğlu görür ki, şahın adamları gəlir. O, yaxınlıqdakı adamlardan soruşur ki, bəs o gecəyədə gələn kimdir? Onlar bildirirlər ki, gələn şahın qızı Səmərqənddir. Tacir oğlu Səmərqəndin gözəlliyini eşitmişdi. Buna görə də qızı görmək üçün ürəyində bir arzu baş qaldırır. Qız isə hər tərəfi tülle örtülmüş gecəyədə oturmuşdu. Tacir oğlu qızı görmək üçün bir fürsət axtarmağa başladı. Belə bir qənaətə gəlir ki, aşıq paltarı geyinib qızın yanına getsin. O belə də edir. Səhər tezdən aşıq paltarı geyinib gedir qızın yanına. Görür ki, qız nə qız! İki göz lazımdır ki, qıza tamaşa etsin. O dəqiqə də qıza bir könlüdən min könlü aşıq olur. Demə, qız da oğlana vurulubmuş. Tacir oğlu axşam atasının yanına gəlir. Atasını görür ki, oğlu çox fikirlidir. Heç özündə-sözündə deyil. Səbəbini soruşursa da, oğlu heç bir şey demir. O gündən oğlan oturub qızın fikrini çəkməyə başlayır. Atsı vəziyyəti belə görüb fikirləşir ki, yəqin oğlu xəstələnib. Ona görə də o tez mallarını yığıb geri qaydır.

Bir müddət keçir. Tacir oğlu heç cür qızı unuda bilmir. O, belə bir nəticəyə gəlir ki, Bağdada getsin və necə olursa-olsun, qızı gətirsin. Atasına bildirir ki, gedim Bağdaddan mal gətirim. Atasını bu xəbərdən sevinir və oğluna razılıq verir. Tacir oğlu yığılıb Bağdada yola düşür. Gəlib axşam çatır və bir qarının evində gecələməli olur. Fürsətdən istifadə edib Səmərqənd barəsində bir neçə söz soruşur. Qarı ona bil-

dirir ki, bəs Səmərqənd bir aşığa aşıq olmuşdur. Aşığın dərdindən günü-gündən saralıb solur. Tacir oğlu hər şeyi başa düşür və qarıya deyir ki, həmin aşıq mənəm... Səhəri get Səmərqəndə de ki, aşıq səni aparmağa gəlmişdir. Səhər tezdən qarı qızın yanına gedir. Oğlanın dediklərinin hamsını ona çatdırır. Qız ona deyir ki, bəs sabah qırx incəbelli qızla bağa gəzməyə gələcəyəm. Orda mənə gözləsin. Qarı hər şeyi oğlana danışır. Tacir oğlu bağa gedib gizlənir və qızı gözləməyə başlayır. Səmərqənd qırx incəbelli qızla gəlir. O, qızların hərəsini bir iş dalınca göndərir. Tacir oğlu gizləndiyi yerdən çıxır və qızı götürüb qaçır. Bunlar qaçmaqda olsunlar, sizə kimdən deyim, Bağdad şahından. Şaha xəbər çatır ki, bəs Səmərqənd yoxdur. Nə qədər axtarırlarsa da qızı tapmırlar. Şah bildirir ki, kim mənim qızımın yerini desə, qızı həmin adama ərə verəcəyəm. Bu xəbər gedir çatır tacir oğluna. Səmərqənd ona bildirir ki, atam bizi belə rahat buraxmayacaq. Yaxşısı budur ki, get atama yerimi de. Bəlkə elə sən mənə ala bilərsən. Tacir oğlu belə də edir. O, şahın yanına gəlib deyir ki, mən Səmərqəndin yerini bilirəm. Ancaq bir şərtlə deyərəm ki, qızı mənə verəsən. Şah çarəsiz qalıb razılaşıb. Tacir oğlu Səmərqəndi gətirir. Ata qızını görüb çox sevinir. Şah qızı tacir oğluna verib qırx gün-qırx gecə toy edir. Toydan sonra tacir oğlu Səmərqəndi və aldığı malları götürüb öz yurduna qayıdır.

AĞILLI ZURNAÇI VƏ PADŞAH

Biri varmış, biri yoxmuş, qədim zamanlarda bir zurnaçı varmış. O, o qədər yoxsul olur ki, ailəsini dolanlıra bilmir. Bir gün bu yoxsul zurnaçı qərara gəlir ki, belə yaşamaqdansa padşah qəzəbinə gəlib ölmək daha yaxşıdır. Beləliklə, arvadı ilə dalaşib evdən çıxır və birbaşa saraya gəlir. Bildirir ki, padşahı görmək istəyir. Saray xidmətçiləri nə qədər deyirlərsə, “Ay kişi sözünü bizə de, biz padşaha çatdırarıq”, -zurnaçı razı olmur. Deyir ki, gərək mən sözümü padşahın qulağına deyim. Nəhayət, xəbər padşaha çatır, o bildirir ki, zurnaçını içəri buraxsınlar. Zurnaçı padşaha yaxınlaşır, onun qulağına ağır söyüşlər söyür. Söyüb qurtarandan sonra, öz ölümünü gözləyən zurnaçı başqa mənərə ilə rastlaşır. Padşah nəinki qəzəblənir, əksinə gülümsünür. Bu padşah çox ağıllı və uzaqgörən idi. O, başa düşür ki, bu yoxsul zurnaçını bura ehtiyac gətirib və kasıblıq həyatından artıq bezib. Ona görə də padşah əmr edir ki, zurnaçıya çoxlu qızıl pul verib yola salsınlar. Zurnaçı se-

vinə-sevinə saraydan çıxmaq istərkən vəzirlə rastlaşır. Vəzir soruşur ki, “padşahın qulağına nə dedi?

– Zurnaçı dedi:

Mən padşaha dedim ki, yaxşı zurna çalırım, istəsən səni də öyrədənəm. Sabahdan hamıdan xəlvət padşaha zurna çalmağı öyrədəcəm. Vəzir xahiş edir ki, padşahdan xəlvət ona da zurna çalmağı öyrətsin. Razılaşırlar. Beləliklə, hər gün zurnaçı vəzirə zurna çalmağı öyrədir, ondan xeyli pul alırdı. Axmaq vəzir isə padşahdan geri qalmamalı, padşah bilən sənəti öyrənmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı.

Bir gün saray əhli, başda padşah olmaqla ova çıxır. Bir-birinin ardınca uğurlu ov edirlər. Vəzir burda olur. O, hər ehtimala qarşı öz zurnasını da götürür. Geri dönərkən çaydan keçmək lazım gəlir. Birinci vəzir keçir, o əbasının ətəyini qaldırdığı zaman qurşağına keçirdiyi zurna görsənir. Bunu gören padşah vəzirdən soruşur:

– Ay vəzir, o qurşağındakı nədir?

Vəzir cavab verir:

– Padşah sağ olsun, səndəkindən.

Padşah bir şey başa düşməsə də, üstün vurmur. Saraya gələndən sonra padşah taxta çıxır və vəziri yanına çağırır deyir:

– Vəzir, bayaq ovda mən səndən söz soruşdum, verdiyin cavab mənə çatmadı, de görüm belindəki nə idi?

Vəzir yenə həmin cavabı verir:

– Padşah sağ olsun, səndəkindən.

Bu yerdə padşah qəzəblənir, bunu gören vəzir əhvalatı padşaha danışır. Padşah zurnaçının arxasınca adam göndərir. Zurnaçının ürəyi səksəkədə idi. Bilirdi ki, gec-tez bu işin üstü açılacaq. Padşahın adamları ona bildirəndə ki, padşah səni çağırır ürəyi qırılıb düşdü ayağının altına. Zurnaçı saraya çatan kimi padşah onun yanına çağırırdı və üzünü saray əhlinə tutub dedi:

Eşidin və ağah olun, bu kişi mənim sirrimi vəzirə açmayaraq onu aldadıb, axmaq vəzir isə artıq zurnaçı olub. Bu gündən bu ağıllı zurnaçını özümə vəzir edirəm, vəziri isə zurnaçı edirəm. O, yaxşı zurna çalır. Bu axmaq vəzirdən vəzir yox, zurnaçı olar.

VI. DASTANLAR

KOROĞLUNUN ŞİRVAN SƏFƏRİ¹

Koroğlunun yaşdaşmış zamanlarıydı. Dayı çox davıya-şaviya girmirdi. Hələ dəliləri üçün təbdir tökürdü; onlar çox oyan-bı yana getməyib hələ yaxınlarda ovlayıb-quşdayıb günlərini keçirdirdilər.

Koroğlunun başında 20-30 dəlisi qalmışdı, xanımlardan da Nigardı, Telliydi, bir-ikisi də başqa dəlilərin arvadlarıydı.

Koroğlunun dəstəsində Yetim Mırad adlı bir cavan oğlan var idi. Koroğlu bir vaxt bını yoldan tapıb gətirmişdi, deyibnən, adına Yetim Mırad deyərdilər. Yetim Mırad hindi böyüyüb 18-19 yaşına yetişmişdi. Çox gözəl-göğçək, ağıllı-kamallı, vıran-yıxan bir igid idi. Bir gün dəlilərin hamısı Çənlibəldə idi. Şaddıx-şadyanalıx eliyirdilər. Koroğlu bir də baxub gördü ki, Yetim Mıradın üzü bahar bıldı kimi tutulub, qaş-qabağını sallayıb, ah-uf eləyir.

Koroğlu tez yerinnən qopunub Mıradın yanına gəlirdi. Əzəl soruşdı ki, bala Mırad nolub niyə belə bikefsən?

Mırad bir söz demədi. Onda Koroğlu görək bına nə dedi:

Nədür sənün dərdün, qəmün?
Bircə danış, aman Mırad?
Hansı şeydi tutmur çəmün,
Hər dərdündən yaman, Mırad?

Üst başuvi sögməginən,
Qaş-qabağın tökməginən,
Beylə fikir çəkməginən,
Belün olar kaman, Mırad.

Çox da baxma yanı-yanı,
Yandırıp yaxma insanı,
Sən bu Koroğlunun canı,
Dərdüvi de, aman, Mırad.

1. Dastanın variantı Şirvanın ustad aşıqları-Şamil Piriyev, Aşıq Ağalar, Aşıq Bəylər, Aşıq Barat, Aşıq Pirməməd və f.e.d. Ə.Cəfərzadənin şəxsi arxivindən əldə edilmiş tutuşdurulmuş və ilk dəfə Şirvan folklor antologiyası (tərtib edən. S. Qəniyev. Bakı. 1994) toplusunda işıq üzü görmüşdür.

Söz bu yerə yetişəndə Mırad dayı dözə bilmədi, hönkürüb ağlamağa başladı. İşi belə gören Koroğlu götürüb bir də belə dedi:

Gecə-gündüz ağlamaqdan,
Kar aşarmı, Yetim Mırad?
Öz sinəvi dağlamaqdan,
Kar aşarmı, Yetim Mırad?

Dərdi-qəmi cözdəməydən,
Üzə vırıb üzdəməydən.
Dayanıban gözdəməydən,
Kar aşarmı, Yetim Mırad.

Gözdərüvi silməməynən,
Şaddıq-edib gülməməynən.
Qoç Koroğlu bilməməynən,
Kar aşarmı, Yetim Mırad.

Söz tamam yetəndə, Yetim Mırad başını yuxarı qalxızıb dərin bir ah çəkdi. Sora dedi:

– Qoç Koroğlu, izin ver sözümi sazınan deyim. Çünki dərd mənı yandırır, hələ billəm ki, dilnən desəm dilim yanar.

Koroğlu izin verdi. Yetim Mırad sazı sinəsinə basıb belə dedi:

Bir gözəl sevmişəm Şirvan elində,
Həsərin çəkməkdən canə gəlmişəm,
Nə müddətə ah çəkərəm yolunda,
Çənlibelə yana-yana gəlmişəm.

Gördüm onu bir bulağın başında,
Nöqsanı yox kirpiyində qaşında,
Ancaq olu on dörd-on beş yaşında,
Eşq ucunnan imtahanə gəlmişəm.

İtirmişəm səbri, huşi, qaralı,
Görən yoxdu onun kimi maralı,
O günnən ki, düşdüm onnan aralı,
Məcnun kimi biyabanə gəlmişəm.

Bir gözəldi, gözəllərin gözidi,
Aşıqların söhbətüdi, sözüdi,

Şirvan xanı Abdullahın qızıdı,
Sevgim dönüb bir dastanə gəlmişəm.

Yetim Mirad gecələri yatmadı,
Çox yalvardı, əli yarə yetmədi,
Hücum etdi amma gücü çatmadı,
Baş götürüb bu meydanə gəlmişəm.

Yetim Mirad saznan dediyini dilnən də dedi ki, bəs üç ay mınnan qabaq Şirvana at dalıycan gedəndə Şirvan xanı Abdulla xanın qızı Cənnət xanımı Nanəli bılağın başında görüb ona aşiq oldum. Qızın da mənə məramı oldu. Amma ki, həndəvərdə qoşun çox idi. Gücüm çatmadı ki, götürüb bira gətirəm.

Yetim Mirad sözünü tamama yetirəndə Koroğlu dedi:

– Ə, Mirad, elə bınan öteri qan-yaş tökürsən? O qızı gedib gətirməy mənə borc olsun.

Nigar xanım irəli yeriyib dedi:

– Ay Koroğlu, dayı sən qocalmısan, gedib özünü bərkə-boşa vırma: Qoy cahıllar getsinlər:

Koroğlu Nigar xanımın süzünən incinib dedi:

– Əgər ki, qocalmısan deməseydün, bəlkəm getmiyeydim:

Amma hindi ki, sən mənə qoca dedün, Şirvana gedəcəyəm də, Cənnət xanımı gətirəcəyəm də.

Dəlilər çox dedilər, Koroğlu irazı olmadı, Helə dedi: “Toyuğun qıçı birdi ki, birdi”. Həmin gecə Koroğlu səfərə irahladı: Qıratın qabağına bir çuval iran səbzəsi tökdürdü, yalın qırx hörüyə hörürdü, qılınc, qalxan, əmud götürdü. Obaşdanna Nigar xanımnın, dəlilərnən halallaşib yola düşdü.

Koroğlunun heç Şirvana yolu düşməmişdi. Odu ki, hardan keçib, hayana gedəcəyini bilmirdi. Qırat çoxdan səfərə çıxmıdığınnan yel kimi uçurdu. Koroğlu bir də onda gördü ki, bir böyük çayın qırağında. İstədi çayı keçsin. Qırat çaya girən kimi çay onu bırıb qırağa qayırdı. Koroğlu atı bir də suya vurdu. Çay bir atı bırıb dala qayırdı. Onda Koroğlu hirsənib atı çaydan qırağa çəkdi. Bir az aralıdan hərləndirib Qırata bir qırmanc vurdu. Qırat qızılquş kimi yerinnən qopub o biri taya düşdü. Koroğlu dönüb gördü ki, atın dal ayaqları suya düşüb. Gülüb dedi:

– Ay çay, sən kür, mən kür, biz bir yerdə yola getmərik. O vaxdan həmin çayın adına Kür deyəllər.

Koroğlu bir qədər gedənnən sora atı bir çəmənnyə bıraxıb, özi də otun üstündə uzandı. Bir azdan onu yuxu apardı. Səs-küyə ayıldı, gördü ki, 10-15 atdı Qıratı kəmənd atıb tutmaq istiyir. Tez yerinnən qopunub qılınca əl elədi, düşdi bı adamların üstünə. Bı adamlar Koroğlunun geyiminə, sır-sıfatına, bıqlarına, silahına baxıb çox təcirbə qaldılar, qorxudan hərə bir yana qaşdı.

Koroğlu irəli yeriyib Qıratı tutdu və üstünə aşırılıb mindi. Yavaş-yavaş dağa tərəf getməkdə olsun. Sizə kimmən deyim, bı atı tutmaq istəyənərdən. Sən demə bılar Şirvan xanının sərhəd gözetçiləriymiş. Bılar gəlib öz böyüklərinə deyər ki, bir pəhlivan bizim torpağa gəldi, tutmağa gücümüz çatmadı. Böyükləri bılara xeyli qoşun verər, Koroğlunun dalıycan baş qoyallar.

Koroğlu bir də onda gördü ki, daldan bının üstünə bir qoşun gəlir ucu-bacağı görünməyir. Əvvəl istədi qaçsın, çün qaçmaq da igitdikdəndi. Amma sora fikirəşdi ki, çoxdandı heç döyüşməyirəm. Elə yaxşı oldu, bir az bıları qorxudaram, həmi öz kefim durular, həmi də bılar əl çəkib gedəllər.

Koroğlu Qıratın cilovun çəkdi, başın geri qayırdı, bir nərə vurub özünü qoşuna vırdı, sağdan vırdı, soldan çıxdı, qoşunnarı pərən-pərən elədi.

Qoşun böyüğü ağ baydaq qalxırdı, sülh elədi. Koroğluya yaxınlaşib soruşdu:

– Ay pəhlivan, sənün igitdügüvə, bazburutuva söz ola bilməz. Ancaq hələ bir də görək kimsən, nəçisən, hardan gəlib, hayana gedirsən?

Koroğlu bının cavabında götürübən görək nə dedi:

Koroğluyam, Çənlibeldən gəlmişəm,
Atımı Şirvana çaparam indi.
Yerə də quylansa Şirvanın xanı,
Arayıb, axtarıb taparam indi.

Əgər ki, döyüşmək keçsə könlündən,
Ayıraram onu yar-yoldaşınnan,
Düşman bədəninən, düşman başınnan,
Bir uca minarə yaparam indi.

Dost qoymaz dostunu qalsın qarada,
Qoysa əgər dostuq olmaz arada,

Gərək gözü yaşdı Yetim Mırada,
Gül üzlü Cənnəti aparam indi.

Qoşun böyüğü və qoşun əhli tamamən Koroğlunu tanıdı, nə iş səbəbinə gəldiyini də bildi. Qoşun böyüğü dedi:

Şirvan eli bir alınmaz qaladı,
Getmə, Qoç Koroğlu, gəl qayıt indi.
Hər guşəsi cadı, tilsim bələdi,
Getmə, Qoç Koroğlu, gəl qayıt indi.

Xanın vardı neçə yüz min qoşunu,
Qoymaz qala bir daş üstə daşını,
Doğrar bədənini, kəsər başını,
Getmə, Qoç Koroğlu, gəl qayıt indi.

Abdullah xan yaman gözü qanmıdı,
İgidlər içində addı-sannıdı,
Cənnət xanım özgiyə nişanmıdı,
Getmə, Qoç Koroğlu, gəl qayıt indi.

Koroğlu bına dedi:

– Oğul, görürəm ki, sən hələ Qoç Koroğlunu yaxşı tanımamısan. Mən dost yolunda cannan da keçərəm. İgid gərək bir qaşığı qanınnan ötrü sözünnən dönməyə. Həm də ki, Nigar xanım mənə qoca deyib. Abdulla xan o qızı gözünün içində də saxlasa, gərək onu aparıb həmin Yetim Mıradı söyündürəm, həm də Nigar xanıma sübut eliyəm ki, nə qədər ki, ölməmişəm, hələ əvvəlki Koroğluyam. İndi, qardaşlar, yaxşısı bıdı ki, siz mənə Şirvanın yolunu göstərin, yolçu yolda gərək.

Qoşunun böyüğü Koroğluya yolu başa saldı.

Koroğlu Qıratın başın bıraxdı. Qırat qızılquş kimi havalandı, az vaxtdan sora Koroğlunu Şirvan elinə yetirdi.

Koroğlu baxıb gördü ki, bu şəhər elə gözəl, elə yaraşığılıdı, heç görüdüğü şəhərrərin heç birinə oxşamır. Ürəyi cuşa gəldi, gərək Koroğlu Şirvanı necə tərif elədi:

Şirvanın gözəlliyi,
Cəmi Hindistana dəyər.
Bağları, meşələri,
Küllü Gürcüstana dəyər.

Axır soyuq bulaqları,
Meyvə doludu bağları,
Başı qarlı, şiş dağları,
Yüz min Dağıstana dəyər.

Uca-uca damları var,
Damlarında şamları var,
Çox gözəl axşamları var,
Hər günü bir aya dəyər.

Gözəlləri ay qabaqlı,
İncə belli, gül yavaqlı,
Şirin sözlü, bal dodaqlı,
Ləli Bədəxşana dəyər.

Bu şəhərin tayı yoxdu,
Gözəlinin sayı yoxdu,
Toyu çoxdu, vayı yoxdu,
Tərifli rizvana dəyər.

Koroğlunun budu sözü,
Belə şəhər olmaz düzü.
Yolda qalıb Mırad gözü,
Eləsəm virana dəyər.

Koroğlu bını deyib, şəhərə daxil oldi. Qıratı sürüb karvansaranın ağzına gəldi. Karvansaraçı bir Koroğluya, bir də Qırata baxıb gördü ki, bınnan xata əskik döyül. Özi də, atı da çox nataraz şeydi. Ona görə dedi:

– Ay qardaş, vallah-billah, simi-vallah boş yerimiz yoxdu.

Koroğlu dedi:

– Ay karvansaraçı qardaş, mən bu şəhərə nabələdəm. Yengi gəlişimdi. Hələ heç bir yan tanıdıram. Bı gecəni nə tər var, gərək bında qalam. Atıma bi yer elə, özüm ha yanda oldı qalacam.

Karvansaraçı gördü bir ökbəli danışır, dedi:

– Qardaş, yerim yoxdu, nağayırım axı? Özümü öldürmüyəcəm ki?

Koroğlu bına bir çəp-çəp baxıb dedi:

– Neynək, sən öldürməsən də, mən öldürərəm.

Mını diyib qılınca əl elədi, istədi karvansaraçının başını üzsün. Kişi Koroğlunun ayağına yıxılıb aman istədi. “Qələt eləmişəm” dedi. Koroğlu mınnan əl çəkdi.

Koroğlunun başına bir xeylaq adam yığılmışdı. Bılar dedilər:

– Ay qardaş, kimsən, nəçisən, bir sözüvi-sirüvi bizə de, bəlkəm bir köməgimiz dəydi.

Koroğlu bıların cavabında aldı, görək nə dedi:

Koroğluyam, Çənlibeldi məskənim,
At minibəm bu cövlanə gəlmişəm.
Yetim Mirad Cənnət deyib ağlayır,
O səbəbdən bu Şirvanə gəlmişəm.

Sizin yerin bağçasıvar, barı var,
Almasıvar, heyvasıvar, barı var,
Miradımın buralarda yarı var,
Ona görə mən bu yanə gəlmişəm.

Koroğluyam dörd tərəfim yağdı,
Sinəmdəki oğulsuzluq dağıdı.
Baş ağarib, qocalığın çağıdı,
Amma genə mərd-mərdanə gəlmişəm.

Karvansaraçı Koroğlunu böyük hörmət-izzətiynən içəri apardı. Atına da, özünə də yaxşı yer verdi, çörək-çay tədarükünə başladı.

Sən demə bı adamların içində Abdulla xanın bir istəkli dostu var iymiş. Hələ o sahat tüpürdü dabannarına, yügürəppə gəldi Abdulla xanın qulluğuna. Dedi:

– Ay öyi yıxılmış, Koroğlu gəlib, helə bı sahat karvansaradadı. Özi də diyir Cənnət xanımın dalısıycan gəlmişəm.

Abdulla xanın helə bil başınnan tüsdi qopdı, tez vəzir-vəkilini çağırıb dedi:

– Koroğlu gəlib ki, Cənnəti aparsın. Bir tədbir tökün ki, onu tutub öldürək, həmi cəmi xannar içində başımız uca olsun, həmi də qız öydə qalsın.

Bıların içində bir qoca vəzir var iydi, İbrahim vəzir adında. O, irəli yeriyyəb əlini döşünə qoydı, təzim eliyib dedi:

– Xan sağ olsun, biz Koroğlunu gücnən tuta bilmərik. Məsləhət bıdı ki, oni hiyleynən tutaq. Hindi sən adam göndər karvarsarıya, hör-

mət ehtiramnan oni bıra gətirtir. Bırda qonaq elə, hörmət görgöz, 3-4 gün qalsun, Allah kərimdi, fikirrəşib bir şey taparuğ, əlimizdən qaça bilməz.

Hamı bı təklifə “afərin” dedi. Abdulla xan 5-6 nəfər hörmətdi adamlardan Koroğlunun yanına göndərdi.

Koroğlu karvansarada əyləşmişdi. Bir də onda gördi ki, 5-6 nəfər kişi içəri girdi. Bılar Koroğluna yaxınlaşıb salam verdilər. Və dedilər:

– Biz Abdulla xanın adamlarıyug. Xan bizi sənün qulluğuna göndərdi. Səni öz sarayına qonaq çağırır.

Koroğlu elə bını istiyirdi ki, yolu bir saraya irast düşsün, görsün Cənnət xanımı nə cürnə görüb-aparmaq olar. Odu ki, atı karvansaraçıya tapşırıb, bı kişilərnən bahəm gəldi Abdulla xanın qulluğuna. Abdulla xan Koroğlunu çox böyük ehtiramnan qarşıladi, görüşüb hal-əhval tutdu, amma neyçün gəlməyini soruşmadı. Koroğlu bı qalmağnan bırda qalmağda olsun, sizə xəbəri verim Abdulla xanan onun vəzirinnən.

İki-üç gündən sora xan vəziri bir xəlvətə çəkib soruşdu:

– Vəzir, nağayırımsan? Bir iş tarazdiya bilmisənmi?

Vəzir dedi:

– Xan sağ olsun, tarazdamışam. Məsləhət bıdı ki, Koroğlunun yatdığı otağın üstünə çıxıb ordan onun başına bir yekə daş sahib, onu öldürək. Yoxsa ki, bı zalım oğluna heç bir fənd yoxdı.

Xan irazı oldı.

Vəzir qullardan birini gecəynən Koroğlu yatan otağın üstünə çıxartdı. Bı otağın üstündə iri-iri pəncərələri var iydi. Vəzir qula tapşırıldı ki, Koroğlu yatıb yuxuya gedən kimi bir iri daşı pəncərədən onun başına sal, ölsün.

Onu da deyim ki, Koroğlu çox sayıq yatan adam iydi, lap quşdan sayaqdı. Həmi də başa düşmüşdü ki, xan bına nahaq yerə hörmət eləmir, neysə bir əngəli var. Ona görə bir az da ehtiyatlı olmuşdu.

Qul öyün üstündə durub gözdeyirdi ki, Koroğlu yuxuya getsin, nə təhər oldusa, bının özünü yuxu tutdu. Qul uzanıb yatdı, özü də bu qul yaman yuxuda danışardı.

Koroğlu bir də gördü ki, öyün üstünnən səs gəlir. Tez yuxarı dırmaşdı, qulu və daşı görüb bir söz demədi. Öz yorğanını gətirib qulun üstünə örtüb aşağı düşdü.

Xannan vəzir çox gözdedilər, quldan xəbər çıxmadı. Vəzir başqa bir qulu göndərdi ki, get gör o nanəcim oğlu nağayırır.

Qul gəlib gördü ki, bı qul pəstahnan yatıb. Vəzirə xəbər gətirdi.

Vəzir aralıdan pısa-pısa gəlib gördü ki, doğrudan da, bının göndərdiyi qul yatıb, üstündə də Koroğlunun yorğanı. Vəzir o sahat barmağını dişdədi. Dedi: “Ey dili-qafil, Koroğlu bu hiyləni başa düşdi, Allah axırın xeyir eləsin”.

Vəzir təzə tədbir görməkdə olsun, sizə kimnən deyim Cənnət xanımnan. Qaravaşdar Cənnət xanıma xəbər verdi ki, Qoç Koroğlu dədövə qonaq gəlib.

Cənnət xanım o sahat başa düşdi ki, deyəsən, aralıqda Mirad sözü var. Çünki Mirad ona demişdi ki, bəs mən Koroğlunun dəlilərinənəm.

Cənnət xanım bir namə yazıb qaravaş Səliməyə verdi ki, aparıb bir noyınən Koroğluya yetir və cavabını gətir. Qaravaş iki gün, iki gecə güddü, firsət tapmadı ki, naməni Koroğluya verə. Üçüncü gün firsət tapıb naməni Koroğluya verdi. Koroğlu açıb gördü ki, Cənnət xanım yazıb.

Nə müddətədi yol gözlərəm,
Nə durmusan, qoç Koroğlu?
Atam salıb məni bəstə,
Gəl qapını aç, Koroğlu!

Dağlar başı duman olar,
Əlif qəddim kaman olar,
Mənim halım yaman olar,
Tez ağarar saç, Koroğlu.

Gəl eşit, Cənnət sözünü,
Yoldan yığ Mirad gözünü.
Çox da incitmə özünü,
Götür məni qaç, Koroğlu!

Koroğlu bının cavabında Cənnət xanıma bir belə namə göndərdi:

Ala gözlü Cənnət xanım,
Apararam səni indi.
Sənə qurban gözüm, canım,
Apararam səni indi.

Dağlar başı duman olmaz,
Əlif qəddün kaman olmaz,
Sənün halun yaman olmaz,
Apararam səni indi.

Çənnibeldə inci mənəm,
Yolunda yovuncu mənəm,
Dost yolunda incimənəm,
Apararam səni indi.

Qaravaş naməni gətirib Cənnət xanımın yanına gəldi. Cənnət xanım naməni oxuyub məzmununan halı oldu. Oturub Koroğlunu gözləməkdə olsun. Sizə kimnən xəbər verim-Abdulla xanın vəzirindən.

Abdulla xanın vəziri Koroğlunu öldürmək üçün gecə vaxtı on bir nəfər qara qul göndərdi. Qulun hərəsi bir şeynən silahlanmışdı: biri qılnc, biri nizə, biri ox, biri əmud, biri xəncəl, bir toppuz, biri kəmənd, biri körda, biri zincir, bri balta, qəmə götürmüşdü. Bılar gecə vaxdı qəfildən Koroğluya hücum elədilər.

Koroğlu hələ o sahat yerindən qopunub misri qılınca əl elədi; sağdan vırıb soldan çıxdı, soldan vırıb sağdan çıxdı. Bı on bir nəfərin hamısını qırdı. Başdarını da kəsib həyəət tulladı. Meyidlərini də qapının ağzına üst-üstə yığdı, sonra da irahət uzanıb yatdı.

Vəzir sabaynan xəbər tutdı ki, Koroğlu beycə on bir nəfər qara qul öldürüb. Bildi ki, bının qullarıdı. Ürəyində dedi ki, yaxşı sən Koroğlu ol, mən də İbrahim vəzir. Əgər sənün başuvi əkməsəm, anamdan əmdigim süt haramım olsun.

Vəzir Koroğlunu öz öyünə qonaq çağırırdı. Aşbaza tapşırırdı ki, bəs filan qaba bı zəhəri tökərsən.

Xörək ortalığa gələndə Allahın əmriynən aşbaz qabları çaşbaş saldı, zəhər töküldüğü xörəgi vəzirə verdi. Vəzir bir-iki yeyən kimi cəhənnəmə vasil oldu.

Həmin gecə Cənnət xanım Koroğluna ismarış göndərdi ki, bəs durma, gəl məni apar, yoxsa atam məni burdan uzaqlaşdıracaq.

Gecəynən Koroğlu geyinib-kecinib Qırata mindi. Cənnət xanımın imarətinə tərəf yol aldı. Elə qarıya çatmışdı ki, gördü Cənnət xanım bıdı darvazanın ağzında durub. Tez əl atıb qızı yerdən qalxırdı, tərkinə alıb şəhərdən çıxdı.

Bılar şəhərdən azacıq aralanmışdılar ki, şəhərə səs düşdü ki, bəs Koroğlu Cənnət xanımı qaçırdıb aparıb. Şirvanda nə ki, əli silah tutan vardı, atlandı Koroğlunun dalıycan düşdü.

Koroğlu bir də dala baxanda gördü ki, elə bir şəhər əhli hamısı öyünnən çıxıb, qarışqa kimi axışır. Atı saxladı. Cənnət xanım dedi:

– Koroğlu, nağayırmaq fikrindəsən?

Koroğlu dedi:

– İstəyirəm dədəvün camahatına bir qolumun gücün görkəzəm.

Cənnət xanım yalvardı:

– A Koroğlu, axı qoşunun ucı-bıcağı yoxdu, gəl çıxmaq gedək. Az işdən çox iş çıxartmadı.

Koroğlu qulaq asmadı. Atın başın dala döndərdi. Qırat özün dərya-yi-leşkərə vırdı, Koroğlunun misri qılıncı heç kimə aman vermədi. İşi belə görən qoşun əhli qaçmağa üz qoydu. Koroğlu dayı onların dalıycan getmədi. Çənnibelə tərəf üz qoydu. Göz yumub açınca Qırat onları Çənnibelə çatdırdı. Dəlilər onların pişvazına çıxdılar. Cənnət xanıma “xoş gəlmisən” elədilər. Elə həmin gün toy məclisi quruldu. Aşıq Cünun Yetim Mıradnan Cənnət xanıma bir qəşəng toy elədi. Bəg tərifiyə Nigar xanım soruşdu:

– Ay qoç Koroğlu, bir de görək, nə təhər gedib-gəldin, kimə irast düşdün, nə iş gördün?

Koroğlu sazi Aşıq Cünunna alıb sinəsinə basdı, görək nə dedi:

Sənə deyim, Nigar xanım,
Söz sinəmnən axdı gəldi.
Bir çay keşdim mənənlən dəli,
Qırat ona baxdı gəldi.

Vəzir qurdu neçə hiylə,
Çəkdi məni şirin dilə,
Mənim baxtım gülə-gülə,
Düşmanları yaxdı gəldi.

Koroğluyam, düşüb canım,
Xannar, paşalar düşmanım,
Sənə deyim, Nigar xanım,
Qocalığın vaxdı gəldi.

Dəlilənmən Nigar xanım Koroğluya ürək-dirək verdilər, təskin elədilər. Dedilər ki, bəs bı igidliyi ki sən eləyirsən, sənə qocalıq yoxdu. Kim ki, el yolunda, yetim-yesir yolunda can qoya, el də onu öz canı bilər. Sənün dalunda bir el var, kim sənə bata bilər?!

“KÜÇƏ RZA”

USTADNAMƏ

Bir yaşından-beş yaşına gələndə,
Gözəlləşib bu qız, yaxşı qız olar.
Beş yaşından-on yaşına gələndə,
Açılar qönçə tək bir nərgiz olar.

On birində, vəsmə yaxar qaşına,
On ikidə kətan örtər başına,
Elə ki, yetişdi on üç yaşına,
Qoyma gedə qonşulara söz olar.

On dördündə gözəllərə qatılar,
On beşində elçilərə satılar,
On altıda şirin toyu tutular,
Elçilər qapıda pəyənduz olar.

On yeddidə al gərdəni qurular,
On səkkizdə şux məmələr qırılar,
On doqquzda sular kimi durular,
Ürəyi-ürəklə əcəb saz olar.

İyirmidə sanki bənzər gəlinə,
İyirmi birdə sığal verər telinə,
Elə ki, baş vurdu eşqin gölünə,
Silinər tazədən quba qaz olar.

Otuzunda, oğul-uşaq yetirər,
Qırx yaşında hər zülümü götürər,
Əlli yaşda ölüm köksdən ötürər,
Utanmaz heç kəsdən, üzbəüz olar.

Altmışında Mustafanın sözünə,
Yetmişində ağ tor gələr gözünə,

1. Şirvanda bu dastan - “Kiçik Rza”, və “Küçə Rza” adıyla məlumdur.

Səksəndən, doxsandan keçsə yüzünə,
Ocaqlar başında tək yalqız olar.

Ustadlar ustadnaməni bir deməyib, iki deyib, biz də deyək iki
olsun: Dostların başı dik olsun.

Bir xuyi mələkdi, xilqəti insan,
Yoxdu bərabəri söz arasında.
Məsəl ki, bir ovçu ahusun görsə,
Var qiya baxışı göz arasında.

Var qiya baxışı canlar dəlinə,
Canını qoyasan can bədəninə,
Düşməmişən tülək-tərlən əlinə,
Dağıda tükünü toz arasında.

Dağıda tükünü, tökə çöllərə,
Dibaça deyəllər hər misallara,
Laçın kimi süzdürəsən göllərə,
Öldürdü aşığı, naz arasında.

Öldürdü aşığı ötdükcə dil-dil,
Gözləri yasəmən, saçları sünbül,
Sənin tək bir gül, mən tək bülbül,
Olmaz zimistannan yaz arasında.

Olmaz zimistanda tayın, yoldaşın,
Xuraman yerişin, qəh-qəh gülüşün,
Tanıram yerişin, ceyran baxışın,
Əgər olsan yüz min qız arasında.

Əgər olsa bizim ilə dillərin,
Var olsun əllərin, aç düymələrin,
Miskin Baba deyər,-ağ məmələrin-
Öləndə qəbrimi qaz arasında.

Ustadlar ustadnaməni üç demiş, biz də deyək üç olsun, düşmən
ömrü puç olsun.

Könül, yaş ötüşür, ehtiyatlı ol,
Eyləmə başına güc, qocalanda.
Ağıl azalanda, tamah çoxalar,
Yaxşını, yamanı seç qocalanda.

Karvanın ötüşüb eyləmə soraq,
Tanımaz, gəzəsən əlində çıraq,
Doğru-yalan olar, yaxının-uzaq,
Dilin də dayanmaz dinc, qocalanda.

Gənlikdə nə oldu, almadın vecə,
Ömür gəldi-getdi bilmədin necə,
Qorx ki, oğul-uşaq, nəvə-nəticə,
Baxmaya üzünə, heç qocalanda.

Dediyim şerlər, yazdığım qəzəl,
Bir vaxt sənin idi, a nazlı gözəl,
İndi, heç olmasa, arada bir gəl,
Gözlərim önündən keç qocalanda.

Ağrılar tapılar canında tez-tez,
Başqa nə çarən var, dözməmişən, döz,
Nə çəkilən dərddir, nə deyilən söz,
Qızıldan da olsa tac qocalanda.

Toylu günlərini döndərər yasa,
Göz tovuşdan düşər, dil olar qısa,
Ömür də vec verməz, Aşiq Xanmusa,
Başlar yurddan yurda köç qocalanda.

Ustadlar belə buyurlar ki, Əcəm vilayətində bir aşiq var idi. Bu
aşıqın adına Dədə Yedgar deyərtilər. Dədə Yedgar öz dövrünün adlı-
sanlı ustad aşıqlarından idi. Onun səsi, sədası eldən-elə, obadan-oba-
ya, dildən-dilə gəzirdi.

Bir gün şah oğlu, Şah Abbas dərviş libasında vəzirə ilə bir kəndin
kənarından keçərkən, kənddə toy səsi eşidib, yanındakı vəzirə dedi:

– Vəzir, gəl bir bu kəndin toyuna tamaşa edək. Onsuz da burada
bizi tanıyan olmaz.

Elə də etdilər. Toyda aşığın məharəti - gözəl danışığı, mələhətli səsi şahın xoşuna gəldi və toyda onu kənara çağırırdı dedi:

– Aşıq, adın nədir?

Aşıq dedi:

– Dədə Yedgar.

– Çox gözəl addır. Həm Dədə, həm də Yedgar, mən də Şah Abbasam, amma heç kəsə demə. Sən mənim xoşuma gəlmisən, amma de görüm, sən də aşıq yadigarın var, ya yox? Yəni şeyird yetirmisənmi?

Dədə Yedgar dərviş libasında olan Şah Abbasa dedi:

– Yox, qurbanın olum, şah, yoxdu.

Şah Abbas dedi:

– Bəs, ay aşıq, səndən sonra, bu qədər ad-sanı, söz-sovu kimə tapşırıb gedəcəksən? Sənin yəqin ki, yaşın əllini keçib, amma hələ bir şeyirdən yoxdu. Şeyirdsiz aşıq sonsuz adam kimidir. Ondan sonra onun yolunu davam etdirən, çırağını yandıran olmur. Al, bu sənənin xələtin, amma unutm ki, sən mütləq şeyird yetirməlisən. Sözüünə əməl etməyi unutma. Özündə heç kimə bir söz demə.

Şah Abbas öz vəziri ilə yollarına davam etdilər, aşıq isə o gündən şagird axtarırdı ki, sonra şahın qəzəbinə gəlməsin. O gündən kəndlərdə, obalarda, toyda-şənliklərdə gözü kamil şagird axtarırdı.

Günlərin birində Dədə Yedgar yenə də böyük bir məclisdə idi. Orada arif adamlar, bəylər və xanlar da var idi. Aşıq gördü ki, məclisin lap ayaq tərəfində bir cavan uşaq əyləşib, ona çox fikir verir. Aşıq məclisi yola verib qurtarandan sonra gördü ki, həmin cavan uşaq hələ yerindən durmayıb. Elə mattım-mattım ona baxır. Aşığı maraqlandırdı:

– Bala, nə qulluğun var?

Uşaq tez yerindən qalxıb aşığa yaxınlaşdı:

– Ustad, yanına gəlmişəm, əl mənim, ətək sənə. Ya əlimi kəs, ya da ətəyimi. Mənə bu sənəti öyrədərsənmi?

– Adın nədir?

Yetim olduğuma görə mənə Küçə Rza deyirlər. Nənəmlə yaşayıram. Deyirlər babamın da gözəl səsi olub.

Uşağın belə sərrast danışmağı aşığı tutdu. Odur ki, Dədə Yedgar uşağı xeyli sorğu-sual elədi, səsinə dinlədi, və bəyəndi. Onun sənətə bağlılığını görüb, özünə şagird götürür. Bir neçə vaxt ustad-şagird toylarda, şənliklərdə saz çalıb, söz qoşub, məclis apardılar. Oğlan getdikcə püxtələşirdi və çalışırdı ki, çox şey öyrənib, bilsin. Amma Dədə Yedgar hiss edir ki, belə getsə, bu oğlan onun hörmətindən də artıq

hörmət qazanacaq. Ona görə kim aşıqdan xəbər alırdısa ki:-Ay Dədə Yedgar, bu şagirdinin adı nədir? Deyərdi:

– Küçə Rza.

– Ay aşıq, Rzanı başa düşdük, bəs küçə nə deməkdir?

– Yetim idi, küçələrdə qalmışdı, mən gətirib adam eləmişəm.

Bu sözdən Rza çox pərişan olardı, amma etiraz etməzdi. Ona görə də çalışırdı ki, daxilən zənginləşsin və sənətə daha da möhkəm yiyələnsin.

Sizə haradan xəbər verək, Şah Abbasdan. Günlərin bir günü Şah Abbas vəzirə dedi:

– Vəzir, sən bilirsen ki, Osmanlı Şah Xotkarın qızını almaq istəyirəm. Oraya kimi və nə göndərsək mərifətli olar?

Vəzir dedi:

– Şah sağ olsun, ora əvvəl adlı-sanlı adamlar, və hədiyyələrlə elçi getmək lazımdır.

Şah dedi:

– Ağıllı fikirdir. Elsilərlə bir aşıq da olsa pis olmaz. Deyirlər ki, Şah Xotkar çox aşıqbazdır. Bir aşıq da lazımdır. Həm bizim adamlar üçün, həm də oradakılar üçün çalsın-çağırınsın, şadlıq eləsin. Aşıq həmişə xeyir-duaçıdır.

Vəzir razı oldu. Şah Abbas soruşdu:

– Bəs aşıq kimi göndərək?

– Dədə Yedgar kamil aşıqdır. Onu göndərsək pis olmaz, - deyər vəzir dilləndi.

Bəli, bir neçə gün sonra həm tədarük hazır oldu, həm də ayanlar, əşrəflər, aqillər, kamillər cəm oldular.

Vəzir ustad aşıq Dədə Yedgar üçün adam göndərdi ki, tez olsun, durmasın gəlsin Şahın hüzuruna. Qasid gəlib aşığı Şahın hüzuruna dəvət etdi. Dədə Yedgar məmuniyyətlə, - deyib, sevincək yola hazırlaşdı.

Küçə Rza ustadın yenə də hansısa bir məclisə hazırlaşdığını görüb istədi ki, o da ustadıyla getsin. Amma aşıq Küçə Rzanı aparmaq istəməyib dedi:

– Sən gəlmə, ora uşaq-muşaq məclisi deyil. Küçə Rza dedi:

– Ustad, heç bir ağırlığım olmaz. Xahiş eləyirəm ki, qoy mən də gedim. Sazımı götürürəm, qulluğunda duraram.

Birdən Dədə Yedigargin yadına vaxtilə Şahın ona verdiyi söz düşdü. Küçə Rzaya hiss etdirmədən dedi:

– Yaxşı, amma saraya girmərsən. Oturarsan qapının ağzında.

Oğlan çox dedi, çox yalvardı, axırda Dədə Yedgar razı oldu, bu

şərtlə ki, şahın otağına girməsin və qapının ağzında otursun. Küçə Rza razı oldu. Amma ürəyində min bir xəyal və arzuları var idi.

Bir azdan onlar şahın qulluğuna yetişdilər. Saraya girəndə Dədə Yedgar Küçə Rzaya dedi:

– Bax burada otur.

Küçə Rza qapının ağzında oturmaqda olsun, Dədə Yedgar içəri daxil olub, Şah Abbasa ədəb-ərkanla salam verib, əmrini gözlədi. Şah onunla görüşəndən sonra dedi:

– De görüm, sənin indi şagirdin var, ya yox?

Dədə Yedgar dedi:

– Var, şah, qurbanın olum.

– Bəs hanı?

– Qapıda gözləyir.

Şahın göstərişi ilə Rzanı içəri gətirdilər. Küçə Rza içəri girib şaha təzim etdi.

Küçə Rza ilə görüşəndən sonra şah üzünü Dədə Yedigara tutub dedi:

– Səni Osmanlı vilayətinə göndərirəm. Mənim əyyan-əşrəflərimlə orada çalib-oxuyub, mən istəyən qızı saz ilə, söz ilə alıb, gətirə bilərsənmi?

Dədə Yedgar qeyri-iradi olaraq dedi:

– Qoç oğlu, qoç kimi, şahım, onda nə var ki, o mənim əlimdə.

Bu sözləri eşidən Küçə Rza narazı halda başını yelləyir. Şah dedi:

– Bala, biz söhbət edəndə sən başını niyə tərpədirin?

Dədə Yedgar oğlandan qabaq tez dedi:

– Şah, qurbanın olum, onun başı elə anadan gəlmə belədir.

Küçə Rza ustasını pərt eləməyib dedi:

– Şah sağ olsun, ustadım düz deyir, başım anadangəlmə yellələnir, amma bu, o yellənməkdən deyil. Bunun başqa məqsədi var.

Şah oğlana dedi:

– Bala, nə məqsəddi?

Küçə Rza dedi:

– Şah sağ olsun, mən sizin söhbətinizə qulaq asıram. Hər şey yaxşıdır: amma bu uzun səfərə getməkdə və bu xeyir işdə, ustadının dilindən bir dəfə də “Allah qoysa” eşidilmədi. Qoysun mən də gedim. Allah qoysa qızı tezliklə şad-xürrəm gətirərik, inşallah.

Şah Abbas gördü ki, Küçə Rza çox ağıllı danışır, əmr elədi, Küçə Rza üçün də bir dəst aşiq paltarları və bir sədəfli saz gətirsinlər. Sonra

Dədə Yedgara dedi:

– Şagirdini də apararsan, ustad.

Dədə Yedgar üzde razı oldu, ürəkdə isə yox. Bu zalım oğlu haradan mənə rast oldu? Bu mənim deyəsən, zavalım olacaq. Mağil bir təhər başımı saxlayırdım.

Söz tamama yetdi. Səhəri gün qoşun-kəcavə Osmanlı vilayətinə yola düşdü. Günə bir mənzil gəlib, yetişdilər Osmanlı vilayətinə. O yerə gəldilər ki, artıq şəhərin kənarı idi. Vəzir gəcavəni saxlatdırıb, dedi:

– Biz bu şəhərin kənarında çadırları qurub, həm dincimizi ala, həm də gözləyək aşiqlər getsin şəhərə, şahdan icazə istəsinlər və sonra da biz gedək.

Elə də oldu. Aşıqlar sazlarını çiyinlərinə salıb, şəhərə daxil oldular və gəlib şahın sarayına çıxdılar. Əvvəlcə elçi gəlib şahı soruşdu. Şah sarayda olmadı. Şahın qızı aşiqləri özü qəbul etdi. Aşıqlar şah otağına qədəm qoyanda, qız min bir ziynətlə bəzədilmiş otaqda əyləşmişdi. Aşıqlar otağa daxil olanda Küçə Rza dedi:

– Ustad, ayaq saxla, bu otağa, bu təntənəyə və bu qıza bax, bunlara söz deməmək, lap qəbahətdi.

Dədə Yedgar dedi:

– Ay bala, başına dönüm, bizi bəlaya salma.

Ağzımızdan bir başqa söz çıxar, hər iki şahın yanında biabır olarıq.

Küçə Rza dedi:

– Ustad, heç elə şey ola bilməz, onda mənə icazə ver mən deyim.

Dədə Yedgar naəlac icazə verdi.

Küçə Rza sazı köynəkdən çıxarıb dedi:

– Xanım, ustadım bir az kefsizdir, mənə icazə ver sizin görüşünüzə bir xanə oxuyum.

Şah qızı dedi:

– Buyur, aşiq.

Aldı görək Küçə Rza nə dedi:

Qədəm qoyub gəldik şah otağına,

Şahın otağında bir qız durubdu.

Düzülmüş aynalar sağ-soluna,

Elə bildim ayla, ulduz durubdu.

Qız dedi:

– Ustadına bərəkallah. Əyər mümkünsə, bir bənd də qoy ustadın oxusun.

Küçə Rza dedi:
- Xanım, ustadım yorğundu, izin verin, ikinci bəndi də özüm deyim.

Qız dedi:

- Buyur.

Aldı Küçə Rza görək nə dedi:

Piyalələr irəfdədir birbəbir,
Xalı, gəbə döşənibdi yerbəyer,
Hər tərəf gül-çiçək, iy verir ətir,
Ürəyim qəşş edib tabsız durubdu.

İstədi desin ki, - ay ustad, üçüncü bəndi buyur, Gördü Dədə Yedgar ona göz ağardır. Aldı Küçə Rza:

Rza deyir, bir də çəkmərəm ahı,
Dadıma yetişsin şahların şahı,
Ərşdə məlakələr, qadir, ilahı,
Görəm bu qız, necə mənsiz durubdu?

Söz tamama yetdi. Şah qızı axırıncı sözdən bərk qəzəbləndi və Küçə Rzaya acığı tutdu.

- Aşıq, o nə sözdü mənə oxudun? "Görən bu qız, necə mənsiz durubdu?"

Küçə Rza dedi:

- Xanım, qafiyə xatirinə dedim. Məni bağışla.

Xanım dedi:

- Yox, mən bu sözün üstündə səni zindana saldıracam. Şah qızı Küçə Rzanı həmin anda zindana saldırdı. Dədə Yedgarı isə buraxıb dedi:

- Aşıq, sən get, sənə dəymirəm.

Dədə Yedgar sarısını udmuşdu. Bu sözü eşidəndə bir az özünə gəldi. Ürəyində toy-büsat idi və deyində-deyində şəhrin kənarındakı adamlarının yanına gəlib çıxdı. Gördülər Dədə Yedgar tək gəlir, Ondən soruşdular:

- Ay aşıq, bəs Küçə Rza hanı?

Dədə Yedgar dedi:

- Ağzı pədər havayı danışdığına görə, şahın qızı onu damladı.

Camaat əhli çox peşman oldular. Vəzir irəli gəlib dedi:

- Qəm eləmiyin, Şah Abbasın məktubu var, aparıb Şah Xotkara yetirərəm. Küçə Rzanı da xilas edərəm. Sonra vəzir üz qoydu şəhərə. Gəlib Şah Xotkarın sarayına daxil oldu. Bu zaman şah haradansa səfərdən təzəcə qayıtmışdı. Vəzir şahın yanına gəlmək üçün icazə istədi. Şahın adamları şaha bildirdilər: - Şah sağ olsun Şah Abbasın bir elçisi sənəin hüzuruna gəlib.

Şah buyurdu:

- Deyin gəlsin.

Şah Abbasın vəziri içəri girib ədəb-ərkanla məktubu ona verdi. Şah Xotkar məktubu oxuyub məzmunundan hali oldu.

Vəzir dedi:

- Şah sağ olsun, biz sənəin qızını, Şah Abbasa almaq üçün elçiliyə gəlmişik və bütün şaha layiq qızıl-gümüş, xonça-xələt bir sözlə nə lazımdı öz qaydasında. Biz hər cür hazır gəlmişik. Sizin aşiqsevər olduğunuzu yaxşı bildiyimiz üçün qulluğunuza aşiq da gətirmişik. Şah Xotkar sözlərdən razı qalır və deyir:

- Mənim Şah Abbasa böyük hörmətim var. Mən razı, sabah gəlin, şənliyimizi eləyək. Əvvəlcə həm sizin, həm də bizim aşiqlərimiz çalıb-çağırırsınlar, cavanlarımız oynayıb şənəlsinlər və toy şənliyindən sonra sizinlə toy barədə danışaram. Vəzir bu təklifə çox şad oldu və dedi:

- Şah sağ olsun, bir də bizim aşiqi sizin qızınız zindana saldırıb.

Şah əmr verdi, aşiqi zindandan azad edib, gətirdilər. Şah maraqlanıb qızına dedi:

- Ay qızım, bu aşiqi niyə zindana saldırıbsan? Bu nə əhvalatdır? Qız olduğu kimi əhvalatı atasına danışdı. Şah Xotkar gülüb qızına dedi:

- Ay qızım, nə olsun, aşiq elə qaşdan, gözdən, gözəllikdən danışar, oxuyar. Bir qəbahət deyil ki, ondan ötrü yazığı bir zindana da saldırırsan. Aşıq səni təriflədiyinə görə hələ aşığa bir xələt də verməlisən.

Qız gülümsəyərək otaqdan çıxdı.

Şah dedi:

- Vəzir, sabah mən də bir aşiq gətirərəm sizin aşiqlərlə deyişərlər. De görüm, sizin bu aşiq, bizim aşiqlərlə bacaramı?

Küçə Rza vəzirdən qabaq əlini gözünün üstə qoyub, razılığını bildirdi.

Şəhəri şah Xotkar əmr verdi ki, gedin bir aşiq gətirin! Meydanda aşiqlər oxusun, çalsın, deyişsin, amma Ərəb Eyvazı gətirməyin.

ƏrəbEyvaz məmləkətdə adlı-sanlı aşiq idi. Özü də meydangir. Amma ağzından çox pədravayi və sözün bilməz idi.

Cavanlar aşıq dalınca getdilər, ancaq Ərəb Eyvazdan başqa bir aşıq tapa bilmədilər. Əlacları kəsilib, Ərəb Eyvazı gətirdilər. Şah dedi:

– Neynək, gətirmisiz, qoy çalib-oxusun amma, cızığdan çıxmasın.

Sabahı meydan qızışdı, çalan, çağırın, deyən-gülən, bir sözlə, şənlik başladı! Ərəb Eyvazın adını eşidən Dədə Yedgar məclisə gəlmədi. Özünü xəstəliyə vurdu. Dedilər, aşıqlar gəlsin!

Ta bayaq Ərəb Eyvaz sazı köyəkdən çıxarıb, meydana girdi, meydana sulamağa başladı. Bu tərəfdən də çarəsiz qalan Küçə Rza sazını sinəsinə basıb, meydana var-gəl etdi. Ərəb Eyvaz belə baxdı ki, gördü bir cavan oğlan onun önündə dayanıb, sinəsində də sazı var. Ərəb Eyvaz cavana dedi:

– Bala, sən kimsən? Mənim meydanıma gəlmisən. Bu uşaq, muşaq meydanı deyil. Get, ustadın varsa, qoy o gəlsin!

Küçə Rza dedi:

– Aşıq, mənim ustadım burdadı, ancaq mən onu rəva bilmədim sənənlə döş-döşə gəlsin. Buyur bu meydan, bu da biz.

Ərəb Eyvaz özünü şahın yanında yaxşı olsun deyə, birinci şahı tərifləməyə başladı. Aldı görək Eyvaz nə dedi:

Sənə salam olsun, ay Əcəmzadə,
Bu dövrən, Osmanlı şah Xötkarı.
Hər kəsənin məzhəbi var, dini var,
Bu dövrən, Osmanlı şah Xötkarı.

Küçə Rza aldı onun cavabında görək nə dedi:

Al, cavabını deyim, ay Osmanzadə,
Bu dövrən, şah oğlu Şah Abbası.
Biz tutmuşuq Məhəmmədin dinini,
Bu dövrən şah oğlu Şah Abbası.

Ərəb Eyvaz:

Bizim şahın mayası var, nəri var,
Tükənməyən dövləti var, varı var,
Şah Abbas tək onun çox nökeri var,
Bu dövrən, Osmanlı şah Xötkarı.

Küçə Rza:

Bizim şahın gövhəri var, xanı var,
Hər dərde yüz min-yüz min malı var,
Şah Xötkartək çoxlu hərəkarı var,
Bu dövrən şah oğlu Şah Abbası.

Ərəb Eyvaz:

Bizim şahın qalası var, bürcü var,
Yüzmin-yüzmin gəliri var, xerci var,
Çox şahların hələ ona borcu var,
Bu dövrən, Osmanlı, şah Xötkarı.

Küçə Rza:

Küçə deyir, könül qalib təlaşda,
Uzaqdı, vətən də, qohum-qardaş, da,
İnsaf da, mürvət də, ağıl da, baş da,
Bu dövrən şah oğlu, Şah Abbası.

Söz tamam oldu. Əmr olundu ki, aşıqlar oxumasın. Hər iki aşığın sazını aldılar və Şah Xotkar əmr verdi ki, onların boynu vurulsun! Bir qədər fikirə gedən Şah aramla dilləndi:

– Ay camaat, biz dedik ki, aşıqlar ürək açan sözlər oxusunlar, bu şənlikdə hamının üzü gülsün, qəlbi açılsın. Onlar isə hər ikisi əksinə, hələ oxumaqları bir yana. biz şahları təhqir etdilər. Biri məni hərəkar, o biri isə Şah Abbası nöker elədi. Mən sizə dedim axı, Ərəb Eyvazı məclisə gətirməyin. Mənim Şah Abbasla hələ əvvəldən dostluğum var. Bu sözü eşidib o mənə nə deməz.

El-camaat hamı şaha minnət etdilər, yalvardılar ki, aşıqları əhv etsin. Şah onlara qulaq asıb dedi:

– Qoy, Ərəb Eyvaz onda bir şey oxusun, görək öz günahını bilirmi? Aldı Ərəb Eyvaz görək nə dedi:

Ay ağalar, bir tərlanım uçubdur,
Sağ əlimdən, sol əlimə alınca.
Onu tutan heç xeyrini görməsin,
Mən yazığın naləsi var dalıyca.

– Şah, məni bağışla, bir qəfil sözdü özümdən asılı olmayaraq çıxdı ağızımdan.

Aldı ikinci bəndi görək nə dedi:

Meyxanələr qurulubdu mey üçün,
Molla olan əlif yazar bey üçün,
Dəli könlüm, qəm çəkirsən, nə üçün?
Hər əməlin sədası var dalıcan.

Şah Xotkar aşığın nəyə işarə vurduğunu başa düşdü, yəni aşığı öldürmək günahdı. Bu əməlin səndən sonra, sənin dalınca deyiləcək. Şah dedi:

– Deyin, üçüncü bəndini də oxusun.
Aldı Ərəb Eyvaz:

Budur gəldi gözəllərin gallahı,
Sınəm üstə eşqin kəlamullahı,
Ərəb Eyvaz deyir:-qədir ilahı,
Min bir dərdin dəvası var dalınca.

Söz tamama yetdi. El-oba Ərəb Eyvazı xilas etdilər. Küçə Rza isə qolları bağlı dar meydanına aparıldı. Arxadan bir səs eşitdi.

– Necəsən, axır ki, sənə mənə qalib gəldim. Bir də ki, mən sənə dedim axı, bura uşaq-muşaq meydanı deyil. İndi səni dara çəkərlər, onda bilərsən.

Küçə Rza belə baxdı ki, görsün bu kimdi, gördü ki, Ərəb Eyvazdı. Özünü o yerə qoymayıb dedi:

– Mənim də sənin kimi havadarlarım olsaydı, mən də xilas olardım.

Şah dedi ki, çağırın bunun havadarını. Küçə Rza bir məktub yazdı havadarına: - Dədə Yedgar, işimin bitən yeridi, tez özünü mənə yetir!

Dədə Yedgar öz adamlarının əlində bir məktub gəldiyini görüb, tez başını bürüdü və özünü möhkəm xəstəliyə vurdu. Qasid ona yaxınlaşıb dedi:

– Ay Dədə Yedgar, yaman yerdə oxşamladıq. Küçə Rzanı dara çəkirlər, dedi-ustadım gəlsin bir halal-hümmət eyləyək.

Dədə Yedgar güclə başını qaldırıb dedi:

– Bala, mən də ölüm yatağındayam. Yaman haldayam. Mənim ora gedən halım hanı? Mən də ölürem, məndən ona çarə yoxdu.

Qasid kor-peşman qayıtdı. Qasidin getdiyini gören Dədə Yedgar öz-özüyü deyirək deyirdi:

– Hə, ustadına kəm baxanın gözlərinə qan damar. Çox mənəm-mənəm deyirdin, indi çək cəzanı. “Dərin suda nə işim var ki, Xıdı İlyası da çağırım”. Aşıq babasan, get “gəraylımı, “gözəlləmə”ni oxu, beş-on şahını al. Allah min bərəkət versin. Yoxsa indi, özü yıxılan, ağlamaz. Yaxşı ki, mən getməmişəm.

Qasid şəhərin qırağındakı bərxanadan çox çəkmədi ki, qayıtdı gəldi dar meydanına və Küçə Rzaya, nə cür olmuşdu, o cür də dedi. Küçə Rza bilirdi ki, belə də olacaq, aldı görək nə dedi:

Bizimlə yar-yoldaş olan,
Yorlub yolda qalan oldu.
İki dostun söhbətisə,
Bir-birinə yalan oldu.

Yalanın heç olmaz adı,
Şeytandı onun ustadı,
Bir kəsənin çıxsa adı,
Deyirlər, bu filan oldu.

Küçə Rza arar, arar,
Can cəsəddə tutmaz qərar,
Daha demək niyə yarar,
Keçən keçdi, olan oldu.

Ustadından gileylənən Küçə Rza ətrafa göz gəzdirib, öz adamlarını gözü yaşlı gördü və onlara təsəlli verərək, hamının eşidəcəyi səsə dedi:

İgid ölər, adı qalar,
Müxənnətin nəyi qalar?!

Bu atalar sözünü eşidən Xotkar şah dilləndi:

– Deyin, bu cavan aşıq daha bir bənd oxusun! Sözləri xoşuma gəlsə, imdad edərəm.

Küçə Rza dedi:

– Şah sağ olsun, aşıq qolu bağlı və sazsız nə oxuyar? Şah onun qolunu açdırdı və sazını da özüne qaytardı. Aldı görək Küçə Rza “Qoçaman şikəstə” üstündə nə dedi:

Duman gəl, get bu dağlardan,
Bahar olcaq, qar əylənməz.
Dedim, sevmə dəli könül,
Bivəfadı yar, əylənməz.

Şah dedi:

– Oğlan, bizdən diləyin nədir? Sənin boynunu vurdururam. Bir sözün varsa, de, bəlkə xilas oldun.

Küçə Rzanın gözüne yenə də Ərəb Eyvaz göründü, özünü itirmədən aldı görək nə dedi:

Tərlənin boynu aladı,
Bayqunun bağı yaradı,
Dünya boş karvansaradı,
Hər gələnin gedər, əylənməz.

Şah gördü ki, Küçə Rza da nə yalvarmaq, nə yaxarmaq, nə də ayağa düşmək yoxdur. Bir tərəfdən acığı tutmuşdu, bir tərəfdən isə oğlanın belə mərdanə olmağı xoşuna gəlirdi, dedi:

– Aşıq, sənin vaxtın qurtarır və sənin ölüm dəqiqələrin yaxınlaşmaqdadır. De görək axırıncı sözün nədir?

Aldı Küçə Rza:

Şamama bəslənər tağda,
Piltələr qovrular yağda,
Küçə Rza yaman çağda,
Əcəl gəlsə can, əylənməz.

Sözünü tamam eləyən Küçə Rza dedi:

– Şah sağ olsun, mən hazır, əmrini ver!

Şah Xotkar gördü ki, bu oğlan çox mərd və qorxmaz oğuldu. Əmr etdi ki, onun ölüm hökmü geri oxunsun və mənim yanına gətirilsin! Ölüm hökmü geri oxundu və Küçə Rzanı şahın hüzuruna gətirdilər. Şah Xotkar Küçə Rzaya dedi:

– Bala, sən canından qorxmadın?

Küçə Rza dedi:

– Bir canımız var. Allah əmanətidir, haçan aparar-aparar. Ancaq kişi gərək yaltaq və xain olmasın.

Şah dedi:

– Sənə bir təklifim var, əgər onu yerinə yetirə bilsən, qızı da sizə verəcəyəm, üstəlik çoxu qızıl-gümüş də.

Küçə Rza dedi:

– Buyurun, bəqədir qüvvə.

– Bizim bu ətrafda bir gözəl var, adına Xalığoşa deyirlər, hələ onun

xallarını tərif eləyən bir bənzərsiz, qənirə aşıq olmayıb. Onun da şərti belədir ki, kim onun xallarını düzgün, taraz, yerbəyər tərif eləsə, ona gedəcəm. Ancaq neçə aşıq gedibsə, tərif yox təhrif edib, o, da onların sazın əlindən alıb özlərinin də aşıqlıq adını üstündən götürüb. İndi de görüm, sən bu işin öhdəsindən gələ bilsən, ya yox?

Küçə Rza dedi:

– Orada nə böyük iş var. Allahı çağırıb düşərəm yola. Xuda yar olsa, onun xallarını tərif edib, sizin saraya gətirərəm.

Küçə Rzanı burxdılar ki, get adamlarınla görüş, səhər tezdən burada ol!

Küçə Rza şəhərin kənarındakı öz bərxanələrinə gəlib, adamlarıyla görüşüb, əhvalatı onlara söylədi və sonra Dədə Yedgara dedi:

– Ustad, yaman günün ömrü az olar. Şah Abbasın yanında basıb bağlamaq şert deyil ey... Adam gedib, o dünyanı görüb gəlir. Neynək, hər cəfayə dözərəm, tək sən sağaldur ayağa... öz işində ol.

Səhəri Küçə Rza şahın adamları ilə getməkdə olsunlar Xalığoşagilin elinə. Onlar gəlib Xalığoşagilin evinə yetişəndə şahın adamları Küçə Rzaya dedilər:

– Ev budur, indi biz səni kənarıya dayanıb gözləyirik, görək Xalığoşa səni nə günə qoyacaq.

Küçə Rza şahın adamlarına dedi:

– Siz oturun məni gözləyin, mən də görüm sizin bu Xalığoşa doğrudanmı siz deyənəndi.

Tək-tənha sazını götürüb, düz Xalığoşagilin qapısının ağzında əyləşdi. Xalığoşanın anası qapıdan çıxanda, qapının ağzında cavan bir aşıq görüb ah çəkdi.

– Sən kimsən, ay, bala? Yazıq deyilsən? Özünü tələyə salma, cavansan nə qədər ki, qızım səni görməyib, çıx get! Olmaya sən də sövdəyə düşmüşsən?

Küçə Rza dedi:

– Hə xala, bu sövdədən əl çəkən deyiləm.

Xalığoşanın anası yenidən ona dedi:

– Ay bala, şahzadələr, xan zadələr onun eşqinə düşüb. Arzularına çata bilməyiblər. Sənin ağzından süd iyi gəlir, yazıqsan, get çörəyini qazan. Bundan sənə kar aşmaz.

Bu söz-söhbətə, səsə Xalığoşa evdən çıxdı, nə çıxdı!

Küçə Rza Xalığoşanı görəndə, onun gözəlliyinə heyran oldu. sanki o aya deyir sən çıxma, mən çıxım. İki göz gərəkdə ki, qızın xətti-

xalina, gül camalına tamaşa edə. Küçə Rza yapışib yerində qalmışdı. Gözünü qıza o qədər zilləmişdi ki, heç kiprik qırpmırdı da, ağızından da dabaq dəymiş mal kimi su axırdı. Xalıqoşa cavan aşığa baxıb dedi:

– Ay aşıq, xeyir olsun? Sən hara, bura hara?

Küçə Rza bu səsdən eləsən, qəflət yuxusundan ayıldı. Tez özünü birtəhər ələ alıb ağızının suyunu silib dedi:

– Xanım, eşitmişəm, kim sənin xallarına tərif desə, şərtinə əməl edəcəksiniz. Mən də bu sorağa gəlmişəm.

Xalıqoşa baxdı ki, bu oğlan lap cavandı, ona görə heyfislənib dedi:

– Bala, sən uşaqsan. Mənim xallarımı hələ düzgün vəsf eyləyən aşıq olmayıb. Sonra bir evin qapısını açıb, bir neçə saz göstərdi.

– Gör neçə aşıqların sazını alıb, onların aşıqlıq adını da üstündən götürmüşəm. Amma sənə heyfim gəlir. Çıx get!

Küçə Rza bir az irəli yeriyib dedi:

– Xanım, nə danışırsız, ölüb-qalan yerimdi.

Xalıqoşa nəəlac qalıb, hirsə dedi:

– Neynək, bax on, üç iki xalımın hansını biri-birindən əskik vəsf etsən, vay halına!

Səs-küyə camaat yığıldı. Məclis quruldu.

Küçə Rzaya da elə bu gərəkdir. Sazı köynəklən çıxarıb sinəsinə basdı və ərz etdi. Xanım, bir şərtim var. Gərəkdir axıra kimi gözümün qabağında əyləşsən. Xalıqoşa da maraqla onun qarşısında əyləşdi. Görək Küçə Rza Xalıqoşanın xallarını “Şirvan şikəstəsi” üstündə necə tərif edir:

Bir xalın yaxşıdı, bir xalın yaman,
Bir xalın könlümə salıbdır güman.
Bir xalın buluddur, dağlarda duman,
Bir xalın baharın, yazın gəlir.

Bir xalın qaradı, gedir qeysəri,
Bir xalın sarıandı, çəkər övsəri,
Bir xalın da gəzir abi-kövsəri,
Bir xalın ördəynən, qazın gəlir.

Xalıqoşa lap mat qalmışdı. Gördü ki, yox bu aşıq o, aşıqlardan deyil. Bir də ki, özü dediyindən də, xallarına bir az da artıq tərif deyir. Bu yerdə Xalıqoşa cavan aşığa dedi:

– Aşıq çox sağ ol! Yaxşı tərif dedin. Gəl xələtini verim, çıx get. Qorxuram axırda işləri korlayasan. Sənə yazığım gəlir. Küçə Rza dedi:

– Keçəl suya getməz. Xanım, ölüb-qalan yerim buradadır, qovsan da gedən deyiləm.

Xalıqoşa yenə nəəlac qalıb dedi:

– Görürəm, yaman üzlü yetimsən, de gəlsin!

Aldı Küçə Rza axırıncı bəndi, görək nə dedi:

Bir xalın sarıdı, bənzər irəngə,
Bir xalın heyvətək, gələmməz rəngə,
Bir xalın Küçəni salıbdı ləngə,
Bir xalın söhbətən, sazın gəlir.

Xalıqoşa dedi:

– Aşıq, çox sağ ol! Sən mənim xallarımı mən deyəndən artıq vəsf elədin, indi mən öz şərtimə əməl etməyə hazırım.

Sonra anasını yanına çağırıb dedi:

– Anacan, mənim baş paltarımı, toy libasımı, hazır elə, mən bu cavan aşıqla gedirəm.

Anası Xalıqoşanın pal-patarını hazır edəndən sonra Küçə Rzaya dedi:

– Ay kürəkən, mənim qızımı hansı vilayətə aparırsan? Harada olmağınızı bilim, hərdənbir qızıma baş çəkimi?

Küçə Rza dedi:

– Ay ana, mən sənə kürekənin deyiləm. yetimə qoğal hardadı, sən qızını Şah Xötkarın sarayında tapa bilərsən.

– Ay bala, bəs sənə zəhmətini?

– Ana, mənimki də qalıb Allaha.

Xalıqoşa da işin nə yerdə olduğunu bilib, heç bir söz demədi. Şah Xötkarın adamları gəlib tontənə ilə Xalıqoşanı şahın sarayına apardılar. Bir neçə gün toy-şənlik başladı.

Sizə xəbər verək Dədə Yedgardan. Dədə Yedgar gördü ki, Küçə Rza buradan da almaçıq, üzü ağ qayıtdı. Ürəyində fikirləşdi ki, bu məni çörəkdən qoyacaq. Bu bilik ki, bu istedad ki, onda var, bunun döşündə fil də dayanmaz. Mənim bazarım bağlandı-Allaha təvəkkül-deyib, fikirə getdi.

Bir neçə gün keçdi. Xötkar şah qızı üçün də böyük təmtəraqa toy çaldırıb, Küçə Rzaya və Dədə Yedgara bəndi deyincən qızıl, pul və xələt verdi. Kəcavə bəzənib, Əcəm vilayətinə yola düşdü. Vətənə daxil olanda Küçə Rza, Dədə Yedgara dedi:

– Ustad, gəl bu qızıldan, puldan mənim payıma nə düşür onu ver,

burdan bizim kəndə yaxındı. Mən çıxım gedim, nənəmin yanına, ad da olsun sənin ki, qızı sən aldın gətirdin.

Dədə Yedgar üzünü turşudub dedi:

– O nə qızıl, nə pul, nə xələtdi, sən mənə hələ çox borclusan.

Mənim haqqımdan çıxmamısan.

Küçə Rza dedi:

– Ustad, heç olmasa, beşdən bir, ondan bir də versən razıyam.

Dədə Yedgar bir az da acıqlı:

– Sənə, heç bir manatın özü də düşmür.

İşi belə görən Küçə Rza ustadının lap ağ elədiyini görüb, sazı köynəkdən çıxarıb, “Sallama gəraylı”yla aldı görək nə dedi:

Gədədən bəyliyə çatan,
Elin qədrini, nə bilər?
Danışıb sözün bilməyən,
Dilin qədrini, nə bilər?

Bağ becərib, gül əkməyən,
Barı çəkib, ev tikməyən,
Zəhmət çəkib, tər tökməyən,
Pulun qədrini, nə bilər.

Küçə Rza düşüb bəndə,
Can qurbandı dərdi məndə,
Haqqa qul olmayan bəndə,
Qulun qədrini, nə bilər.

Gəcavədə olanlar hamısı-əyan və əşrəflər Küçə Rzaya afərin dedilər. Amma iki aşiq sirlərini özlərindən başqa heç kəsə bildirmirdilər.

Bu dəfə Dədə Yedgar sazı köynəkdən çıxarıb, aldı görək Küçə Rza neçə imtahana çəkdi:

Səndən xəbər alım, ay Küçə Rza,
Ərşin xoruzunun nə irəngi var?
Ağzını açanda nə deyib, açır?
Niyə oxşar, niyə bənzər həngi var?

Aldı Küçə Rza:

Al cavabın deyim, ay Dədə Yedgar,
Ərşin xoruzunun, ağ irəngi var.

Ağzını açanda bismillah deyir,
Lailhadan, illələha həki var.

Dədə Yedgar:

Nə günü mehraca gedib peyğəmbər?
Nəçə yerdən ona qurulub minbər?
Nəçə burcu var, göylərdə ləngər?
Nəçə yerdən hasasının bəndi var?

Küçə Rza:

Cümə günü mehraca getdi peyğəmbər,
Səkkiz yerdən ona quruldu minbər,
On iki bürcü var, göylərdə ləngər,
Doqquz yerdən hasasının bəndi var.

Dədə Yedgar dedi:

– Küçə Rza, başın salamat ikən çıx burdan get!
İndi nənən kənddə çoxdandı gözləyir, bir qıfilbənd də desəm boğazın quruyacaq, sonra səni yaman günə salaram.

Küçə Rza işə üçüncü bəndi gözləyirdi.

– Ustad, əl çəkən deyiləm. Sözünün üçüncü bəndini de. Dədə Yedgar belə baxdı ki, xeyr, bu xına, o, xınadan deyil, daş qayaya rast gəlib. Ona görə aldı axırıncı bəndi görək nə dedi:

Dədə Yedgar:

Nə günündə yaranıbdı bu dünya?
Nə günündə hasil oldu mühəyya?
Nə çəkildi xəcil oldu Sürəyya?
Nə günündə mələmətin cəngi var?

Küçə Rza:

Cümə günü yaranıbdı bu dünya,
Gələnlər şənib hasil oldu mühəyya,
Nur çəkildi, xəcil oldu Sürəyya,
Məşhər günü mələmətin cəngi var.

Söz tamam oldu, amma Dədə Yedgar Küçə Rzaya bir arşın bez də vermədi. Küçə Rza da ondan ayrılıb, düz öz evlərinə gəldi. Nənəsi onu sağ-salamat görüb, çox sevindi. Allaha dua etdi.

– Ay bala, səfəriniz necə keçdi?
– Ay nənə, lap uğurlu, çox yaxşı keçdi.
– Allaha şükür, olsun ay bala. Ay oğul, bəs xələtdən, zaddan heç bir şeyin olmadı?

Küçə Rza başını aşağı salıb bikef-bikef dedi:

– Bağışladım ustadıma.

Küçə Rzanın nənəsi dedi:

– Çox yaxşı, bala, qazancın daha da halal olar. Nə qədər ustadı uca tutsan, bir o qədər də ucalarsan, qəm eləmə, bala.

Küçə Rza bir neçə gün evdən bayıra da çıxmadı. Al xəbəri Şah oğlu Şah Abbasdan. Muştuluqçular gəldi ki, bəs gedənlərimiz sağ-salamat, uğurla qayıdılar. Şah hamını qəbul etdi. Böyük qonaqlıq verdi, şadyanalıq etdi. Üç gün-üç gecə məclis qurdurdu. Dədə Yedgara xələt verib evinə yola saldı.

Dədə Yedgar evinə çatanda arvadı onu qarşıladı. Gördü ki, kişi o qədər xələt, pul götürüb ki, gəl görəsən. Hələ ömründə bu qədər qızıl, pul, ipək, şal görməmişdi. Arvad dedi:

– A kişi, gətir xələti tök ortalığa.

Dədə Yedgar arvadına dedi:

– Arvad, gətirdiklərim xələtdən, puldan, bir arşın çit, bir manat pul götürsən, mənəm-sənsən!

Arvad dedi:

– Ay kişi, belə niyə? Bunlar hamısı bizim deyil?

Kişi dedi:

– Arvad, malımız ortaqdı. Ona görə də əmanətə xəyanət olmaz. İşin axırını gözlə.

Aradan on-on beş gün keçmişdi. Günlərin birində Dədə Yedgar bir qıfılənd yazıb, Küçə Rzaya göndərdi və altından da yazdı ki, Küçə Rza, bu qıfıləndin cavabını açma bilməsən, nənki kənddən, hətta bu məmləkətdən çıxmalısən! Səni gözüüm görməsin!

Aldı görək, o, qıfıləndi necə yazdı:

Əzəl-əldən bəlli bəşər yox ikən,
Əzəl başdan hansı şəhər salındı?
De, kimə can gəldi, də iləm çalındı?
Neçə il cəsədi yerdə, kim qıldı?

Nədən yaramıbdı, İsrəfil suri?
Kim qıya baxçağnan yandırdı Turu?

O, kim idi, onun alnında nuru?
Onu kim tanıdı, müsəlman oldu?

O nədir ki, durub canı üstündə?
O kimdir ki, gəzər diri qəstində?
O kim olub inayəti üstündə?
Mayallaq daşını səhraya saldı.

Sonra isə kağızı qatlayıb, verdi bacısı oğluna.

– Apar, bu kağızı Küçə Rzanı harada olsa, tap, ver ona və gör sənə də deyəcək. Nə desə, onu tez mənə yetir.

Oğlan gecəni yatıb, xoruzun ilk banı ayılıb yola düşdü. Ta gün bir səlbə boyu qalxmış, o Küçə Rzagilin kəndinə yetişdi. Yolda ona bir qarı rast gəldi. Oğlan qarıya dedi:

– Ay nənə, Küçə Rzanın evi hansıdır?

Qarı çoxbilmiş və zarafatçı idi. Gördü ki, oğlan qarib adamdı, ona görə ona dedi:

– Ay bala hansı Küçə Rzanı deyirsən? O, mənim ərimin arvadının, bacısı oğlunu?

Oğlan çaş-baş olub qarıya dedi:

– Xeyir, nənə. Mən Küçə Rzanı deyirəm.

Qarı bir az gülümsəyib dedi:

– Bala, o görünən dəyə onunkudu, get! Ömrün uzun olsun, sözün gödək!

Oğlan gəlib Küçə Rzagilin evini tapıb, onunla görüşüb üç bənd bağlama şeri ona təqdim etdi. Küçə Rza məktubu oxuyub, məzmunundan halı oldu və düşüb cürə sazını sinəsinə alıb, bir var-gəl etdi. Nənəsi onu belə görüb dedi:

– Ay oğul, yenə yadına nə düşdü? Bir çay-çörəyini ye, yanına adam gəlib, bəlkə qonağın acdı, çörək yeyin, sonra toyu danışarsız.

Küçə Rza nənəsinə dedi:

– Nənəcan, bu adam toyçu deyil. Sən işində ol, mən də öz işimdə.

Sonra Küçə Rza aldı görək “Aşuran” havası ilə qıfıləndlərin cavabını necə dedi:

Əzəl əldən bəlli-bəşər yox ikən,
Əzəl başdan Yəmən şəhri salındı.
Adəmə can gəldi, qələm çalındı,
Yetmiş il cəsədi yerdə o, qaldı.

Nurdan yaranıbdı İsrafil suru,
Haqq qiya baxcağın yandırdı Turu,
Həzrət Rasulun alnında nuru,
Xədicə tanıdı, müsəlman oldu.

O torpaqdı durub diri qəsdində,
O, Küçədi gəzər canı üstündə,
Həzrət Əli inayəti üstündə,
Mayallaq daşını səhrayə saldı.

Söz tamama yetdi. Küçə Rza qıfılbəndlərin cavabını yazıb oğlana verdi və dedi:

– Ustadıma məndən salam de. Bir də de ki, uzağı bir həftəyə mən bu kənddən çıxıb gedəcəyəm, ondan narahat olmasın. Amma üç bənd bağlama da mən yazıram, onu da ustadıma ver! Və ona de ki, sağlıq olsa görüşərik.

Aldı görək Küçə Rza ustadına yazdığı üçbənd bağlamayı necə dedi:

Sənə salam olsun, ay Dədə Yedgar!
Alnımızda yazı, nə irəng idi?
Yazıçı kim idi, yazan kim idi?
Əlində qələmi, nə irəng idi?

Nədən qara idi, zülmətin daşı?
Neçə min illikdir dünyanın başı?
Yerin altındakı gov mahu, yaşı?
Arxasının tükü nə irəng idi?

Küçə deyir: nədir dərdin çarası?
Nə qədərdir yemən-göyün arası?
O kim idi peyğəmbərin lələsi?
Çiyində əbası, nə irəng idi?

Söz tamama yetdi. Birlikdə yedilər, içdilər. Küçə Rza oğlanı yola salanda oğlan dedi:

– Ay aşiq, mən sizin kəndə girəndə bir qarı belə bir söz dedi: “o, oğlan mənim ərimin, arvadımın bacısı oğludur”. Və mən də çaş-baş qaldım, onun kim olduğunu da bilmədim.

Küçə Rza gülərək dedi:

– O, qarı mənim xalamdı.

Oğlan dedi:

– Axı belə də bir söz dedi: - ömrün uzun olsun, sözün gödək!”

– Hə, ona görə deyib ki, yəni onunla gödək danış. Ondan narahat olma, hələ az bilənimiz odur.

Odur ki, əl-ələ verib, xudahafizləşdilər. Dədə Yedgarın gözü yolda qalmışdı. O, bacısı oğlunu səbrsizliklə gözləyirdi. Nəhayət, oğlan özünü Dədə Yedgara yetirib onun intizarına son qoydu. Dədə Yedgar ondan soruşdu:

– Hə, de görək, hərif neylədi?! Bacıoğlu, indi bildin mənim kim olduğumu?

Bacıoğlu heç bir söz də demədən məktubu çıxarıb, Dədə Yedgara verdi və dedi:

– Ustad, Küçə Rza dediyin qıfılbəndləri açdı, sonra da o bir bağlama göndərib sənə, açmağa, gör nə yazıb. Dədə Yedgar Küçə Rzanın yazdığı qıfılbəndi oxudu, gördü ki, xeyr, bu açılan qıfılbənd deyil.

– Oğul, bəs axırıncı sözü nə oldu?

– Ustad, o dedi ki, uzağı bir həftəyə mən bu kənddən çıxıb, başqa vilayətə gedəcəyəm, təkə ustadım məndən narazı qalmasın.

Dədə Yedgar hər şeyi yaxşı ölçüb-biçirdi. Səhər tezdən bir ata süvar olub, özünü yetirdi Küçə Rzanın yanına. Gəlib onların evinə çatdı. Küçə Rza gördü ki, ustadı gəlib. Tez əl-ayağa düşdü, görüşüb-öpuşdükdən sonra yemək-icmək üçün əyləşəndə Dədə Yedgar dedi:

– Küçə Rza, yemək vaxtı deyil, gedirik bizə.

– Ustad, xeyir olsun?

Gedərik, görərsən.

Ustadlı-şagirdli gəldilər Dədə Yedgargilə. Sonra Ustad Dədə Yedgar böyük məclis düzəldib, xalqın içində Küçə Rzaya “Ustad Aşiq” adı verdi. O, Küçə Rzaya yaxınlaşıb dedi:

– Küçə Rza, sən mənim sınaqlarımdan çox məhərətlə çıxmısan. İndi mən ölsəm də qəm etmələrəm. Çünki sən kimi bir şagird qoyub gedirəm. Bunu da səbəbi Şah oğlu Şah Abbas oldu, rəhmət düzənə. Onun sözü olmasaydı, mən şagird bərədə sonsuz qalardım.

Məclisin sonu yaxınlaşanda Dədə Yedgar Küçə Rzaya dedi:

– İndi gedək xələtini verim. Allah əmanəti kimi saxlamışam. Gəl əmanətə yiyə dur, mənimki buracan idi.

Küçə Rza da xələtin çox hissəsini ustadına verib dedi:

– Ustad, mənə halal elə bunlar hamısı sənin sayəndədir.

Ustadla-şagird görüşüb-öpüşüb yenidən məclisə başladılar. Bir neçə gün yemək-icməkdən sonra Toyda Şah Abbasda iştirak edirdi. ustadı Küçə Rzanı evləndirib, ona elə bir toy şənliyi elədi ki, gəl görəsən.

Onlar mətləblərinə yetişib, ömürlərini axırnadək yenə də bir oldular. Allah sizi də xoş muradınıza yetirsin.

ŞİRVANLI QƏHRƏMAN ŞAH

Sizə haradan xəbər verim: Pirani Şirvandan. Kimdən? Ziyad xandan. Ziyad xanın var-dövləti həddindən aşmışdı. Amma övlad üzünə həsrət kəsilmişdi. Aqil kişilərin məsləhəti ilə o, bir çox ehsanlar verdi, yal-yalavaqlara əl tutdu. Neçə-neçə yoxsula kömək elədi. Mal-dövlətinin bir hissəsini kasıblara payladı. Günlər keçdi, aylar dolandı, ən nəhayət, Ziyad xanın bir oğlu oldu. Dayələr tutuldu. Uşağa ad qoydular-Qəhrəman. Uşağa xüsusi mollalar dərs verdi. İgidlərdən gülüş tutmaq, qılınc çalmağ öyrəndi. Aqillərlə oturub durdu. Günlərin birində Qəhrəman dərsdən gəlib yatmışdı. Yuxuda gördü ki, bir nurani dərviş əlində badə durub başının üstündə deyir:

Oğul, al bu badəni iç. Qəhrəman dedi:

– Ağa dərviş, bu badə bizə haram buyrulub.

Dərviş dedi:

– Bala, bu badə o badələrdən deyil, bu Leylinin-Məcnuna, Vərqanı-Güllüyə, Abbası-Gülgözə yetirən badədir Al, iç, sən də mətləbinə çatarsan. Qəhrəman badəni içdi, sonra dedi:

– Ağa, yandım, mənə bir təsəlli.

Dərviş dedi:

– Oğul, iki şəhadət barmağımın arasından bax, gör nələr görünür.

Qəhrəman dedi:

– Uzaq-uzaq yollar.

Dərviş dedi:

– Daha nə görürsən?

Qəhrəman:

– Ağa, bir şəhər görünür, şəhərdə bir imarət, imarətin külfəngi-rəsində bir gözəl qız.

Dərviş dedi:

– Oğul, bu şəhər Şam şəhəridir. O qız, da Şam padşahının qızı

Mələk xanımdır. Onu sənə buta, səni ona tuta verdim. Bir çox əziyyətdən sonra, öz mətləb-muradına yetərsən. Özündə üç gündən sonra ayılasan. Bunu deyib dərviş qeyb oldu.

Səhər açıldı. Gözlənilər Qəhrəman otaqdan çıxmadı. Qəhrəmanın anası onun otağına gəlib, gördü ki, Qəhrəman ağır vəziyyətdədir. Qohum-qonşu yığıldı. Nə qədər həkim gəldi. Qəhrəmanı yuxudan ayıldı bilmədilər.

Ziyad xan əl-ayağı düşdü. Dünya yola salmış bir təbib gətirdilər. O, Qəhrəmanın vəziyyəti ilə tanış olub dedi:

– Xan sağ olsun, narahatçılığa dəyməz. Oğlunuza buta verilib. İki-üç günə ayılar, darıxmayın.

Hamı dağılıb getdi. Qəhrəmanı ayrı bir otaqda yerləşdirdilər.

Üç gündən sonra Qəhrəman yuxudan ayıldı. Ətrafa göz gəzdirdi. Öz otağında deyildi. Anasını başının üstündə gördü və soruşdu:

– Ana, mənə buraya niyə salmışsınız?

Anası oğlunu fikrindən daşındırmaq üçün dedi:

– Bala, dərsini bilmədiyən üçün atan sənə cəza verib.

Qəhrəman gördü ki, anası baş-ayaq vurur. Od içində tüğyan edən Qəhrəman dərdindən anasını hali etmədi. Anası rəngi avazını oğlunu başdan-ayağa süzüb, kövrələ-kövrələ dedi:

– Oğul, düzünü de, görüm, sənə nə olub?

Qəhrəman dedi:

– Ana, sən mənə bir qızıl onluq ver. Gedim bazara dəyib gəlim. Sonra dərdimi sənə açacağam.

Anası bir söz demədən, oğluna iki qızıl onluq verdi.

Qəhrəman bir az fikrə getdi. Gördü ki, fikirləri şərə çevrilib, oxumağa hazırlaşır. Odur ki, sazəndə dedi:

Usta, səndənir gözəl saz istəyəm,

Sazların içində, gözəl saz ola.

Dindirəndə imran dili söyləyə,

Şeyda bülbül kimi, xoş avaz ola.

Usta əlini atıb sazlardan birini Qəhrəmana verdi. Saz Qəhrəmanın xoşuna gəlmədi. Aldı görək ikinci dəfə ustaya nə dedi, necə dedi:

Yamanı namərdə, yaxşını mərdə,

Tərifin eylərəm hər çatan yerdə,

Nə iri vurmaya, nədə ki, pərdə,
O, alçaq xərəkli xoş avaz ola.

Bu sözdən sonra usta özü üçün düzəltdiyi sazını Qəhrəmana verdi.
Qəhrəman sazı bəyənir və görək ustaya nə deyir:

Usta sazbənd, dillərinə mayılam,
Eşqin vurğunuyam, haqqa sayılam,
Qəhrəmanam bax bu saza qayılam,
Ancaq ki, mənimlə xoş avaz ola.

Söz tamama yetdi. Qəhrəman qızıl onluğu verib sazı aldı və evlərinə gəldi. Pəri xanım gördü ki, oğlu gəlir, əlində də çömçəyə oxşar bir şey. Anası oğluna dedi:

– Ay oğul, bu çömçə nəyimizə lazımdır. Apar bunu qaytar.

Qəhrəman:

– Ana, bu çömçə deyil, bu sazdır. Bundan sonra mənə gərək olacaq.

– Ay bala, sən saz çalmaq bilmirsən. Eşitdiyimə görə aşiq onlar əvvəlcə ustad yanında durmalısən ki, sənə saz çalmağı öyrətsin.

– Ana mənə badə verən ağam, hər şeyi də qıyıb. Saz da çala bilirəm, söz də oxuya bilirəm. Sarayın həyətindəkilər, Qəhrəmanın əlinə də saz görüb hamısı onun başına yığıldı. Qəhrəman dedi:

– Ana, indi qulaq as, gör ağam mənə necə badə verib:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Şahi-mərdan mənə badə veribdir.
Yanıb eşq oduna büryan olduğum,
Dolduruban dolu badə veribdir.

Bu sözü deyirəm şairə, şana,
Qaynayıbdır cismim dönübdür qana,
Ərzimi eyləyim, atama-xana,
Şan içində mələkzadə veribdir.

Sizə qurban olum yığışan canlar,
Məhəbbət yolunda çox olur qanlar,
Qəhrəmanın dərindən bir Mələk anlar,
Şam içində mələkzadə veribdir.

Söz tamama yetişdi. Adamlar başa düşdülər ki, loğmanın buyurduğu düz imiş. Qəhrəmana badə verilib, və o butanın dalınca mütləq getməli olacaq. Səsə xan da gəlib çıxdı. İşdən hali oldu. anası yalvarmağa başladı ki, oğlu getməsin. Atasını gözü dolmuş, anasını ağlar görən Qəhrəman aldı görək nə dedi:

Başına döndüyüm gülüzlü, ana,
Ana! Xələl qatma işimə mənim.
Get, fələk əlindən şikayət eylə,
Fələk ağı qatdı aşıma mənim.

Gözlə ana, yollarımı, gəlincə,
Əl çəkməyəm ətəyindən ölüncə,
Qayıtmaram, vallah, yarı görüncə,
Bir sevdadır salıb, başıma mənim.

Gələ-gələ işlərimiz zay oldu,
Axdı göz yaşlarım qanlı çay oldu,
Qəhrəman da məcnunlara tay oldu,
Xəbər getsin həm tay-tuşuma mənim.

Söz tamama yetdi. Pəri xanım oğlunu bu yoldan qaytarmaq üçün, ağlaya-ağlaya dedi:

Gəl getmə, ay oğul, gözümdən iraq,
Sənsən mənim din-imanım, ay oğul.
Sən gedərsən, canım çıxar özümdən,
Yandırarsan xati-xanım, ay oğul.

Oğul, mənim işmi yaman eylədin,
Əydin əlif qəddim, kaman eylədin,
Axır seyraquba güman eylədin,
Hər ötgün axşamda şamım, ay oğul.

Aman oğul, iraq getmə gözümdən,
Doymamışam şirin-şəkər sözündən,
Oğul da çıxarmı ona sözündən?
Həsərətində qalar Pəri, ay oğul.

Söz tamama yetdi. Pəri xanım ərinin boynuna sarılıb yalvardı ki, sən, qoyma getsin. Xan özündə deyildi. Aman-zaman, güclə tapdığı oğluna bilmədi, nə desin, necə desin. Bu ara xanın adamlarının arasından dünyagörmüş vəzir qabağa yeridi.

– Xan sağ olsun. Oğlunun taleyini ötən dəfə həkim bəyan etmişdi. Ona heç nə etmək olmaz. Bir də ki, ona badəni verən, ağalar ağası, Qənbər ağası özüdür. Saxlamaq olmaz. Qəhrəmanı bu yoldan.

Qəhrəman hamı ilə halal hümbət etdi. Puldan-paradan götürüb atına mindi və yola düşdü. Gəlib Ləngəbizi keçib. Küdrünün düzündə qalın dumana düşdü, yolu azdı. Əlacsız qalib, bilmədi nə eləsin, könlü qubarlandı. Aldı görək nə deyir:

Bu yerlərdə aciz müssər qalmışam,
İraq deyil hələ bura-Vətəndir.
Mən bir ah çəkərəm duhi-dilimdən,
Ahinaləm şəri üzündən ötəndir.

Şahi-mərdan mən yetimin piridi,
Qanlı yaşdan didələrim çürüdü,
Başım üstə ərənlərin piridi,
Əli özü yenə dada yetəndi.

Qəhrəman ismini çəkdi ağası,
Qulağıma gəldi ağamın səsi,
Dəmir göy atı var, yaşıl əbası,
Elə sandım qəm evindən ötəndi.

Söz tamam yetişdi. Bu anda duman çəkildi. Qəhrəman yoluna davam etdi. Bir qədər gedəndən sonra gəlib Kür-Arazın qovuşduğu yerə yetişdi. Atı suya vurdu. Bir az çaya daxil oldu. Gördü ki, çay yavaş-yavaş güclənir. Su, deyəsən, atı yıxacaq. At burulğana düşəcək. Geri də qayıda bilməyəcək. Odur ki, ağalar ağasını imdada çağırdı.

Yetişmişəm Kür-Arazın üstünə,
Xıdır İlyas, Xıdır Zində, mədəd hey,
Abi-rəvan durub, canım qəsdinə,
Xıdır İlyas, Xıdır Zində, mədəd hey.

Abi-rəvan bir dil bilməz yağıdır,
Başım üstə duran gözlər sağıdır,
İndi bildim, yaman günün çağıdır,
Xıdır İlyas, Xıdır Zində, mədəd hey.

Qəhrəmanın bəxti yatıb amandı,
İndi halı yamandan da yamandı,
Çay yamanca coşub, niyyəti qandı,
Xıdır İlyas, Xıdır Zində, mədəd hey.

Artıq su onu atı ilə birlikdə bükməyə başladı. Əcəlinin çatdığını yəqin edən Qəhrəman yenə ümidini şah-mərdanda gördü:

Mənim ağam Şahi-mərdan Əlidi,
Qəriblər dadına çatandan mədəd.
Şəhadət barmağıyla Babi-Xeybəri,
Götürüb xışmnan atandan mədəd.

Badi gəldi zarıdı batil donunda,
Qüdrətin qələmi onun qolunda,
Əsmail üzündə Aslan donunda,
Rəsulun yolunda, yatandan mədəd.

Qəhrəmanam mən olmuşam sərsəri,
Yeddi min, ləşgərin idi sərvəri.
Vuruşub tez ələ aldı Xeybəri,
Qanını qanlara qatandan, mədəd.

Artıq su işini görrürdü. Qəhrəmanın sonu yetişmişdi. Odur ki, son anda fürsəti verməyib əlini göylərə uzadıb görək nə dedi:

Canım qurban olsun mərdə,
Hax bəla versin namərdə.
Özün qul deyib, hər yerdə,
Satandan imdad istərəm.

Heç bilmədin yar fəndini,
Əmməmişəm ləb qəndini,

Dağıdıb düşmən səddini,
Çapandan imdad istərəm.

Qəhrəmanam dar ayaqda,
Burulğandı sol da sağ da,
Yarım gəzir ağ otağda,
Görəndən imdad istərəm.

Söz tamama yetənə kimi, su səngidi. Qan-qan deyən, çay elə bil, o çay deyildi. Qəhrəman ağasının köməyi ilə xilas oldu... Yənə yoluna davam etdi. Az getdi, yüz getdi. Nəhayət, atı da yoruldu. Atı buraxıb payı-piyada yoluna davam etdi. Bir müddət yol getdi. Yorulub əldən düşdü. Bir tərənin döşündə uzanıb yatdı. Bu ara ona badə verən nurani bir kişi onun yanına gəlir və ayıldır:

– Qəhrəman, indi gözünü yum, mən deyəndə açarsan. “Aç” sözünü eşidən kimi Qəhrəman gözünü açdı. Gördü ki, bura ayrı bir diyardı. Nurani kişi dilləndi.

– Bax, o, gördüyün Şam şəhəridir. Mənzilə çatdın. Oğul, gör gələnlər kimdir?

Qəhrəman o, yana baxanda ağası qeyb oldu. Qəhrəman oradan gəlir bir bulaq üstünə çatır. Ağasının verdiyi atı qolbənd eyləyib buraxdı. Özü də dincəlməyə başladı.

İndi sizə xəbər verim Şam şəhərinin şahından. Neçə vaxt idi ki, şahın xəzinəsini yarıblarmış. Odur ki, padşah qəzəblənib, qarovulçulara əmr vermiş ki, oğru mütləq tapılmalıdır.

Qarovulçular gəzə-gəzə gəlib Qəhrəman yatan yerə çatırlar. Qəhrəmanın yad adam olduğunu görüb, onu oyadırlar. Heç bir şey soruşmadan əl-ayağını bağladılar. Qəhrəman soruşdu:

– Məni niyə tutursunuz? Hara aparırsınız? Qarovulçular dedi:

– Şəhərə, Şahın qulluğuna. Sən yad adamsan. Özün də oğru. Neçə vaxtdır padşahın xəzinəsini çapıb-talayan elə sənsənmiş.

Qəhrəman bunu eşidib, and-aman etdi. Gördü ki, ona inanmırlar. Belə qərara gəldi ki, özünün xan oğlu olduğunu bildirsin:

Məni qolu bağlı Şama aparma,
Şam içində nazlı yarım var mənim.
Qiyaməti gəl qoparma başıma,
Mən cailəm, namus-arım var mənim.

Qarovulçular hirsələndilər:

– Çox danışma, düş qabağa. Özü də aqlını yığ başına. Oğru olduğunu boynuna al. Qəhrəman dedi:

Atam Şirvan şahı qızıl quşludur,
Anam Pəri xanım, xoş baxışlıdı,
Bacım Gözəl xanım, gözü yaşlıdı,
Şirvan kimi bir diyarım var mənim.

Qarovulçular onun sözüne inanmadılar.

– Hə, şah oğlusan, özü də bu kökdə, bu libasda. Az danış.

Belə münasibət Qəhrəmanı daha da coşdurdu. Odur ki, yanıqlı səsle dilləndi:

Ay ağalar, məni yoxsul sanmayın,
Baba dağda yüz yaylağın var mənim.
Yaz açılcaq igidlərin məskəni,
Durna gözlü bulaqlarım, var mənim.

Əlli min atım var, eyvazı kəhər,
Əlli min sığırım sağına gələr,
Əlli min quşum var şəhərbəşəhər,
Kür qırağı-sər oylağım, var mənim.

Qəhrəmanam, bağı dolu qan mənəm,
Eşq oduna alışaram, yanmaram,
Şah oğluyam, şahzadəyəm xan mənəm,
Təbriz kimi xaracdarım var mənim.

Qarovulçular gördülər ki, Qəhrəman heç oğruya oxşamır. Üstündə də heç nə yoxdur. Odur ki, qolunu açıb, buraxdılar.

Qəhrəman oradan gəlib, Şam şəhərinə çatır. O, bir qoca qarının evində gecələyir. Qonşuda yaşayan bir Mirzə ilə tanış olur. Ürəyindəkiləri ona açır. Dünyagörmüş kişi deyir:

– Bala, sən ki haqq eşqdir. Haqq aşığıları haqq elçisidir. Qorxma, get otur, şahın elçi daşının üstündə. İşin uğurlu oar. Mirzənin dedikləri Qəhrəmanın aqlına batdı. Səhər gedib oturur elçi daşının üstündə. Bu-nu gören şah qulluqçuları Qəhrəmanı şahın yanına aparırlar. Şah onu dinləyib, gülür. Əmr edir ki, atınlara zindana. Bu zaman vəzir-vəkil

şaha təzim deyirlər:

– Şah sağ olsun, bəlkə düz deyir. Bu cavanın haqq aşığı olmasını yoxlayaq.

Bu vaxt Qəhrəman pəncərədən gördü ki, bir dəstə durna səf ilə uçuur. Bu an ətrafi duman bürüdü. Durnalar yolu tapa bilmədilər. Çəşbaş qaldılar. Şah dedi:

– Haqq aşiqisənsə, durnalara bir yol aç. Qəhrəmanın əlinə fürsət düşdüyü üçün sevindi.

Aldı görək necə dedi:

Böyük-böyük olub gedən, durnalar,
Yoldan ötrü nə daməndə qalmırsınız?
Mənim yaxam dərddli zalım əlində,
Siz kimin uğrunda bəndə qalmırsınız?

Bu vaxt haqq tərəfindən durnalar döndülər və ayrı səmtə-düz yolla uçuğa başladılar. Şah bunu görüb dedi:

– Haqq aşiqdirsə, indi durnalardan tel alsın.

Aldı Qəhrəman:

Qədir-mövləm sizə çəmən-çöl versin,
Cənab Əli sizə bələd yol versin.
Müşkəldə qalmışam, durna tel versin,
Təldən ötrü nə daməndə qalmırsınız?

Qəhrəmanam, imtahana girmişəm,
Neçə vaxtdı göz yaşımı silmişəm.
Haqqın ədalətin yerin bilmişəm,
Bəs siz niyə bu məkanda qalmırsınız?

Qəhrəman gördü ki, şah başını aşağı salıb, nəşə fikirləşir. Odur ki, yavaş-yavaş gözdən uzaqlaşan durnalara xitabən:

Ay ağalar, heç kim qərib olmasın,
Qərib olan burada yaman sızlayar.
Qoyar başın qəmli dizin üstünə,
Deyər dərdin, pünhan-pünhan sızlayar.

Qəriblik eyelədi canıma əsər,
Ağır zəncirləri boynumu kəsər?
Qarğasam ahular dərbədər düşər,
Yanar dağlar, çənlə-dumana sızlayar.

Məcnun kimi ayrı düşdüm yarımdan,
Bülbül kimi gileyliyəm xarımdan.
Ərşdə mələklər yatmaz ahımdan,
Mələk ağlar, rəfi-yanə, sızlayar.

Söz tamama yetişdi. Durnalara agah oldu ki, Qəhrəman onlardan tel istəyir. Durnaların başçısı dedi, hərə bir tel çəkib atsin. Durnalar, hərəsi bir tel çəkib yerə atdılar...

Şəhərin üstünə tökülən durna tellərini görən saray əyanları heyrət-ləndilər.

Əhvalatı xidmətçilər Mələk xanıma çatdırmışdılar. Mələk xanım öz rəfiqələri ilə gəlib durdu otağın kiçik pəncərəsinin qabağında. Pəncərənin açıq yerindən Qəhrəmanı gördü. Yəqin etdi ki, yuxuda buta verilənin özündü. Bilmədi nə etsin. Atasının son sözünü gözləyirdi. Qəhrəmanın haqq aşiqi olduğuna, saray əhli inandı. Şah yenə qəzəblənib dedi:

– Haqq aşığıdı, nədi bilmirəm. Mənim bu oğlana veriləsi qızım yoxdur. Qəhrəmana əyan oldu ki, Mələk xanım pəncərədə onu dinləyir. Odur ki, şəhərdən aralıda görünən dağlara üz tutub görək nə dedi:

Mənlə həmdəm olan dağlar,
Dağlar, sizdə nəyim qaldı?
Meyxanədə mey içdiyim,
Bəy oğlu bəylərim qaldı.

Dumanlı, çiskinli dağlar,
Məni burda görən ağlar,
Qabağı güllü baxçalar,
Xoşbəxt otaqlarım qaldı.

Yerişi Quba qazıdır,
Duruşu durna avazıdır.
Mənə baxan xumar gözdür,
Dalımca nöş ağlar qaldı?

Söz tamama yetdi. Hamı yəqin etdi ki, Qəhrəmanınkı haqq vergi-sidir. Amma şah inadından dönmədi. Bildirdi ki, bir də Qəhrəmanı bu-ralarda görsəm, dara çəkdirəcəm. Qəhrəman kor-peşman saraydan çıxdı. Geri baxanda gördü ki, Mələk xanım küləfirəngidə durub ağla-ya-ağlaya ona baxır. Sevgilisinin bu halına dözməyən Qəhrəman aldı görək nə dedi:

Gəl ağlama, xumar gözlüm,
Haqq işi nizama salar.
Son qoyalar ayrılığa,
Haqq özü nizama salır.

Sevmişəm ala gözünü,
Dəhanda- şirin sözünü,
Deyirəm, sözün düzünü,
Haqq özü nazama salar.

Qəhrəman ellər aşığı,
Könüllərin yaraşığı,
Sevənlərin gur işığı,
Haqq özü nizama salar.

Şah da Qəhrəmanın səsini eşidirdi. Bunun cavabında Mələk xanım heç nədən çəkinmədən küləfirəngidən belə dedi:

Yatmış idim, gəldi girdi yuxuma,
Göründü gözümə haralar indi?
Seyrəğubun tənə-tənə sözləri,
Gözəl yeri bizdən aralar indi.

Atam məni nədanlara satacaq,
İstəməsəm, zindanlara atacaq.
Ağ günümə qaraları qatacaq,
Onun hədyan sözü yaralar indi.

Qurban olum danışdığın dilinə,
Sona olum uçum qonum gölünə.
Nə müddətdir göz dikmişəm yoluna,
Mələk kimi baxtı qaralar indi.

Atası qızını yanına çağrtdırdı. Məsələni soruşdu. Qız dedi:
– Ata, bizə ərənlər ərəni buta verib. Biz bir-birimizinik. Bizim qabağımızı kəsən xeyir tapmaz. Sən gəl qarğış yiyəsi olma. Hönkür-hönkür ağlayan Mələk xanım zariya-zariya dedi:

Əzəl gündən bizə yağlı olanın,
Görüm onun xanımını dağılsın,
Əyyub kimi şan-şan olsun əndamı,
Qurd düşübən cismi qanı dağılsın

İnsafdımı hər nə desən baş üstə,
Axıtdım didədən yaşı-yaş üstə,
Heç durmasın onun daşı-daş üstə,
Şan-şan olub hər məkanı dağılsın.

Mələk xanım xanımların başıdır,
Töküdü- yaş ayrılığın yaşıdır.
Atam mənim naşılardan naşıdır,
Heç çörək tapmasın namı dağılsın.

Söz tamama yetdi. Şah dedi: - Qəhrəmanı da qaytarın Qəhrəmanı içəri gətirdilər. İki sevgili üz-üzə dayandılar. İlk dəfə bir-birini seyr edirdilər. Saray əyanları onlara tamaşa edirdilər. Şah dedi:

– Qızım da deyir ki, siz haqq aşıqısınız. Məni qarğıdı heç bir şey olmadı. İndi Qəhrəman bu vəzir qarğısın, görək ona bir şey olacaqmı? Vəzir haqq aşıqlarına çoxdan inanmışdı. Şah belə deyəndə, ürəyi düşdü. Qorxusundan sapsarı oldu. Bilmədi nə desin. O, bilirdi ki, Qəhrəman nə desə, o olacaq. Aldı görək Qəhrəman necə dedi:

Vəzir, səni qarğımışam,
Haqq işini bitirməsin.
Göydən keçən min-bir bəla,
Birin səndən ötürməsin.

Nuzdlaş ananın başına,
Ağrısı düşsün dişinə,
Çatan tüpürsün leşinə,
Molla səni götürməsin.

O, gözünə batsın bıçaq,
İllərcə yatasan naçaq,
Qohum-qardaş düşsün qaçaq,
Sənlə işi bitirməsin.

Söz tamama yetdi. Vəzir üzə üstə yerə yığılıb, ağzından qan açıldı.
Əlindəki bıçaq gözünə batdı və öldü. Qəhrəman dedi:

– Şah, qızı verməsən səni də qarğıyıb öldürəcəyəm.

Şah dedi:

– Qarğa görək nə olur?

Aldı Qəhrəman:

Sənə bir sözüüm var, Süleyman paşa,
Ahu naləm, asımanı yandırır.
Get səni qarğıdım dönəsən daşa,
Yetim vəzir bir xötkarı yandırır.

Süleyman paşasan üzün gülməsin,
Heç kim sənin pis üzünü görməsin,
Heç dilinə lailahə gəlməsin,
Od tutuban xanımının dağılsın.

Qəhrəmanam, sənə qarğış eylərəm,
Xəncər alıb bağrım başı teylərəm.
Nalələrim sənə bir-bir söylərəm,
Qurd düşübən cism-canın dağılsın.

Söz tamama yetdi. Qəhrəman qarğıyıb şahı daşa döndərdi. Şəhər əhli Qəhrəmanın haqq aşığı olduğunu görərək qırx gün, qırx gecə toy edib Mələk xanımı Qəhrəmana verdilər. Qəhrəman bir az Şam şəhərində qaldıqdan sonra Mələk xanımı da götürüb Şirvana gəldi və ata-anası ilə görüşdü. Onlar üçün Şirvan adəti üzrə toy etdilər. Toy vaxtdan haqq aşığı Şirvanda ədalətli şah oldu. Ömür gün yoldaşı Mələk xanımla ölkəni ədalətlə idarə etdilər. Qəhrəman şahın vaxtında Şirvan daha da güdrətli dövlət oldu. Şahın sarayında aşiq-şairlər məclisi yaradıldı.

ADIGÖZƏL VƏ ASLAN ŞAH

Ustadnamə

Gəlmisən cahana, yaxşı otur-dur,
Danış şirin-şirin söz, vədəsində.
Ağıla, kamala sığın, bel bağla,
Qoru mərifətin, öz vədəsində.

Tədbirli ol, qeyli- qala qarışma,
Darılıb hər şeydən coşma, savaşıma.
Şeytana bac verib, həddini aşma,
Yeri də gələndə döz, vədəsində.

Bir vəfalı yarı istə, könül ver,
Cəhənnəmi çəkər tək mayasız nər,
Vəfa meydanında fərz elə hünər,
Gözəlin narını üz vədəsində.

Nə gözəl nemətdi, bilik, qanacaq,
İmanlıya pir sayılır hər ocaq,
Ellər səni yad edib axtaracaq,
Əgər qoysan halal iz, vədəsində.

Dostu el gəzdikcə halalca dolan,
Fəl verib qəlbini almasın şeytan,
Hər yerdə dost qazan, əziz, mehriban,
Eldə açıq üzlə gəz vədəsində.

Ustadlar ustadnaməni bir deməz, iki deyər. Biz də deyək, iki olsun, düşməni qəsdə qəlbində qalsın.

Hər kəs əsiridir doğma yerinin,
Yad el cənnət ola, dad verməz şirin.
Qırıb zəncirini daş qəfəslərin,
Bir quş olub mən vətənə gedərəm.

Nadan məclisində tutmaz qərarım,
Kamillər içində artar vüqarım,

Bərkdə, başda qibləgahdı dostlarım,
Üzüm tutub ərək çatana gedərəm.

Daşdəmirəm, sazım əldən üzülsə,
Qan ağlaram, durnam səfdən üzülsə,
Yarın əli əllərimdən üzülsə,
Gündoğandan, günbatana gedərəm.

Ustadlar ustadnaməni üç deməz, üç deyər, biz də deyək üç olsun,
düşmənin ömrü puç olsun.

Dəli könül, heç ahu-zar eyimə,
Hər iş qaydasında keçib gedəcək.
Dünyanı dərdini dördəlli qamorlanyanlar-
Əcəl şərbətini içib gedəcək.

Qapında var olsa, süfrəndə aşın,
Dostların çoxalar, ucalar başın,
Bədbəxtlik üz versə, qohum-qardaşım,
Hərəsi bir yana qaçıb gedəcək.

Sirrini söyləmə vəfasızlara,
Xəyanət eyləyər əhdə, ilqara,
Yalançı dostunu çəksələr dara,
Sirrini aləmə- açib gedəcək.

İstər nökrə olsun, istər hökmdar,
Dünyada hər kəsin ömür payı var,
Bir gün də gələcək Bilal dili-zar,
Bu gözəl dünyadan köçüb gedəcək.

Ustadlar belə ərz edirdilər ki, Misir vilayətində Əhməd adlı bir şah vardı. Əhməd şah çox güclü, varlı bir hökmdar idi. Özü də həddindən artıq səxavət sahibi imiş. Onun bir cüt oğlanları var idi.

Oğlanlarını nəzir-niyazla tapmışdı. Allah təala onlara hər qabiliyyətə yanaşı bənzərsiz boy-buxun və Yusif misallı gözəllik vermişdi. Hər iki oğlanları biri-birindən qəşəng və tərbiyəli idi.

Vaxt o vaxt oldu ki, Əhməd şahın gözlərinə tor gəldi və başladı ah-

amana. O həkim, o cərrah qalmaq ki, ona baxmasın. Əlac olmadı ki, olmadı. Əhməd şah, çoxlu nəzir-niyaz etdi, çoxlu ac qarınlar doyurdu və hey Allaha dua elədi, “ilahi, mənim gözlərim açılsın, yolunda qurbanlar kəsərəm”. Günlərin bir günü Əhməd Şahın evinə bir dərviş gəlir. Salam-kələmdən sonra dərviş deyir:

– Ey Əhməd şah, mən gəlmişəm sənin gözlərinin əlacını deyim. Bil və agah ol, sənin gözlərinin dərmanı qızıl balıqdır. Sən bir qızıl balıq tutdur, onun ətini sənin gözünün dərmanıdır. Dərviş sözünü deyərək birdən-birə Əhməd şahdan ayrılıb, yoluna davam etdi. Səhəri günü camaata səs saldılar ki, kim dəryadan qızıl balıq tutub şaha versə, onu dünya malından qəni edəcəyik.

Bu soruğu eşidən camaat özlərini verib dəniz sahilinə balıq ovuna getməkdə olsun, bir qoca torçu ömrünü-gününü balıqçılıqla keçirmişdi, o da öz torunu götürüb bir sahilə yolandı. Adıgözəllə Aslanda dərvişə toratdılar. Bəli, qoca balıqçı torunu dəryaya atıb, bir neçə saat gözlədikdən sonra qızıl balıq gəlib onun toruna düşür. Bundan çox sevinən qoca balıqçı camaata car çəkir ki, bəs qızıl balığı mən tutmuşam, daha heç kim narahat olmasın. Qoca balıqçı qızıl balığı götürüb gəldi Aslanla Adıgözəlin yanına. Hamı şad olub, qocaya əhsən dedilər. Aslan dedi:

– Ey camaat, atam bir xəzinə açıb, hamınıza müjdə verəcək, kim şad xəbər aparsa ona muştuluq verəcək.

Camaat hamı Əhməd şah göz aydınlığına getməkdə, iki qardaş sahil boyu gəlirdilər. Adıgözəl qızıl balığa baxdı, gördü ki, bu bala qızıl-balıqdır. Qorxusundan ürəyi elə vurur ki, az qalır çartlasın. Anasından ayrı düşən balığa onun yazığı gəldi. Adıgözəlin gözləri doldu və dedi:

– Bunu anasından ayıraraq candan eləmək özü də bir cinayətdir, bu da yaşamaq istəyir. Bir də ona diqqətlə baxıb dedi:

– Axı atalar deyib ki, at dəryaya, balıq da bilməsə, xaliq bilər. Odur ki, balığı başına üç dəfə dolayıb atdı dənizə. Bunu gören Aslan qışqırıb dedi:

– Adıgözəl, neylədin? Sən evimizi yıxdın.

Adıgözəl dedi:

– Qardaş, qoy atam boynumu vurdursun, balığı suya mən buraxdım.

Məsələdən agah olan Əhməd şah çox pərişan oldu. Səhər əmr verdi ki, dar ağacı quruldu. Oğlanlarının ikisini də dar ağacının altına gətirdi və sual etdi:

– Hansınız balığı suya atdı?

Adıgözəl dedi:

– Ata, mən.

Aslan dedi:

– Yox ata can, balıq mənim əlimdən sürüşüb suya düşdü.

Aslan Adıgözəli o qədər çox istəyirdi odur ki, onun yerinə özü dar ağacından asılsın. Odu ki, o qardaş dedi mənəm günahkar, bu qardaş dedi yox, mənəm günahkar. El, camaat işi belə görüb hamı Əhməd şaha yalvar-yaxar etdi ki, cavandılar sən bunların günahından keç.

Əhməd şah xalqın xahişini eşidib dedi:

– Yaxşı, amma bir şərtlə. Onları mənim vətənimdən sürgün edin. Onlar məni gora imansız göndərdilər. Artıq mən oğulsuzam. Qərarım qətidir. Anaları qollarını açıb, hər iki oğlanlarının boynunu qucaqlayıb gözlərindən öpdü və bir bayatı çəkdi:

Aşiq illər ayrısı,
Bülbül güllər ayrısı.
Bir günüzə dözməzdim,
Düşdük illər ayrısı.

Ana Adıgözəlin cibinə bir qızıl alma, Aslanın isə cibinə bir qiy-mətli daş qoydu və dedi:

– Oğlanlarım, dara düşəndə bunlar köməyinizə gələr, gedin, Allah işinizi avand eləsin. Bunu deyib ana onların hər ikisinin gözündən öpüb yola saldı.

Ata oğlanları haqqında hökm verəndən sonra yana-yana, ağlaya-ağlaya dedi:

– Onların hərəsinə bir at bir az da yemək-içmək qoyun ki, bir yana gedib çıxınca acından ölməsinlər.

Bəli, Aslan ilə Adıgözəlin hərəsinə bir at verdilər, bir az da yemək-içmək verib, iki cəllada onları öz torpağından çıxartmağı tapşırırdı. Cəllad qardaşları sərhədə qədər ötürdülər.

Aslan ilə Adıgözəl uzun müddət yol getdilər. Vətəndən çıxdılar, peyri-bir məmləkətin torpağına qədəm qoydular.

Atları yoruldu, azuqələri qurtardı, aclıq və yorğunluq əl verdi. Aslan Adıgözəlin üzünə baxanda onu ağlamaq tutdu. Adıgözəl dedi:

– Qardaş, niyə ağlayırsan, axı deyiblər ki, kişi ağlamaz.

Aslan dedi:

– Qardaş, sənin o gül rəngini belə solan görməmişdim. Allah mə-

nim ölümümü sənın qabağında eləsin.

Adıgözəl dedi:

– Qardaş, qəm eləmə. Atalar deyib; “qapımı bağlayan fələk, bir gün açar, ağlama”.

Bu söhbət əsnasında qabaqda bir qəbiristanlıq görüldü.

Aslan dedi:

– Qardaş, qəbiristanın yəqin ki, bir şəhəri, ya bir kəndi olmalıdır. Gəl belə eyləyək, sən heydən düşmüşən, məni bu qəbiristanda gözlə, mən gedim bir qədər dilənim, dolanım bir qədər yemək-içmək alım, axşama özümü sənə yetirərəm. Sonra yolumuza davam edərək. Adıgözəl qəbiristanda gözləməkdə olsun, eşit Aslandan. Aslan bir qədər getmişdi, gördü ki, bir böyük şəhər görünür. Özünü şəhərə yetirə-yetirməyə, gördü böyük bir yığınaqdı, o da özünü verdi bu yığınağa. Onu gördü ki, bir bəzəkli quş gəldi qondu onun başına. Məclis əhli onu tanımadı. Gəlib quşu ondan alıb bir də buraxdılar. Quş yenə havada bir neçə dövrə vurub yenə Aslanın başına qondu. Aslanı aparıb bir dama salıb, damın da ağzın bağladılar. Quş yenə uçub damın üstünə düşdü. Elin başbilənləri onu damdan çıxarırlar. Onunla tanış oldular. Aslan qərrib diyardan olduğunu söylədi.

El ağsaqqalı dedi:

– Ey Aslan bizim dədə-baba adətımız belədi, şəhərimizin şahı öləndən sonra, biz şah qoymaq üçün bu dövlət quşunu uçurdarıq, quş kimin başına qonsa, onu şah seçib, hamımız on ehtiram edərək. İndi sən qərrib də olsan bizim tacı-taxtın sahibi, biz də, sənın vəzir, vəkili olmalıyıq. Aslan heç bir söz demədi. Aslan, şah olmaq o qədər başı qarışdı ki, Adıgözəl yadından çıxdı.

Al xəbəri Adıgözəldən. Adıgözəl gözlədi, axşam oldu, qaş qaraldı, qardaşı gəlmədi. Adıgözəlin ürəyinə min bir xəyal, fikir gəldi. Öz-özünə fikirləşdi, bəlkə, qardaşım məni atıb getdi. Sənəsinə üç bənd söz gəldi, aldı görək “Şeşəngi” havası üstündə nə dedi:

Axşam oldu, qaranlıqlar qovuşdu,
Gözlərim yolların, gəlmədi qardaş.
Bir nədan uşağam, ürəyim düşdü,
Gözlərim yolların, gəlmədi qardaş.

Qardaş odur, qardaşımı götürə,
Gətürübən bir mənzilə yetirə,

Getdi ki, qardaşım çörək gətirə,
Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş.

Adıgözələm, canım tapdı azarlar,
Qələm alıb sər xəttimi yazarlar,
Allah xətrəsinə saxla, məzarlar,
Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş.

Aslan gedəndə cibindəki dəryanuru Adıgözələ vermişdi ki, onu saxlasın və demişdi ki, qardaş, birdən gecəyə düşərəm, yolu azaram, bu dəryanuru qoy bir qəbir daşının üstünə qoymuş. Onun işığı hər yana düşər, azmış olsam, gəlib səni onun işığı ilə taparam. Adıgözəl də həmin dəryanuru bir qəbir daşının üstünə özünün də gözüne yuxu getmişdi.

Al xəbəri qırxharamdan. Qırxharamının başçısı Tülü Tayır atn başını çəkib dedi:

– O, qəbiristandan gələn işıq nə ola bilər? Dedilər, bəlkə bəzirgandı, gedəyin, onları qarət edək. Atları işıq gələn tərəfə döndürdilər. Nə gördülər, bir oğlandı döş daşına söykənib yatıb, dəryanurın şəfəqi onun üzünə düşüb, oğlanın işığı dəryanura. Oğlan o qədər gözəldi, heç kəs qorxudan cəsarət edib yaxına gələ bilmədi. Biri dedi, xortdandı, biri dedi cindi, biri dedi aldı. Axırda Tülü Tayır qılıncın siyirib düz endirdi, oğlanın boğazında saxladı. Adıgözəl hövlak yuxudan ayıldı, elə bildi ki, qardaşı gəlib. Əvəzində nə gördü: nə qardaş, qılınc boğazına söykənib. Tülü Tayır deyir:

– Kimsən, nədən tərpanmə, yoxsa boğazını üzərəm.

Adıgözəl dedi:

– Mən bir fəqirəm, burada gecələmişəm, mənə niyə öldürürsünüz. Bax mən onsuz da ölüyə tayam, mənə öldürüb günaha batma və mənə icazə ver bir bənd söz deyim. Aldı görək Adıgözəl “Qədimşikəstə” ilə nə dedi:

Gecənin yarısı gələn haramı,
Mövlama bağısla, öldürmə məni.
Əl vuruban sızıldatma yaramı,
Mövlama bağısla, öldürmə məni.

Mən də nə torpağam, nə də ki daşam,
Məni kim qarğadı bu dərde düşəm,
Vətəndən ayrılmış bir qərib quşam,
Mövlama bağısla, öldürmə məni.

Başına döndüyüm, qırx harambaşı,
Axıtma gözümdən bu qanlı yaşı,
Adıgözələm, mən Aslanın qardaşı,
Allaha bağısla, öldürmə məni.

Söz tamama yetdi. Tülü Tayır baxdı ki, bu bir cavan oğandı, gəl görəsən, lap Yusif misallı. Fikirləşdi ki, özümün evladım yox, hələ bunu özümə oğulluğa götürərəm. Allah təala özü bunu mənə yetirib. O, bu fikrindən ayrılıb dedi:

– Oğlan, səni öldürürəm, bu şərtlə ki, mənə oğul olasan. Çarəsiz qalan Adıgözəl razı oldu. Onu atn tərkinə alıb, yollarına davam etdilər. Sübh çağı hərəmilər hərə öz mənzilinə getməkdə, Tülü Tayır isə evə gəlib şad-xüraman öz yoldaşı səslədi:

– Ay Yetər, ay Yetər, gör sənə nə gətirmişəm. Hələ deyirdin oğlum yoxdur, bax bu da oğul, sal yaxandan olsun doğma balamız. Elə də oldu.

Al xəbəri Aslan şahdan. Aslan şah səhəri gün ayıldı ki, ay aman Adıgözəl qəbiristanda qalıb. Tez oraya adam göndərdi, nə qədər gəzdilər tapılmadı.

Bu minvalla bir neçə vaxt aradan keçmişdi. Adıgözəl artıq cavanlıq taxtına çıxmışdı. Tanrı ona o qədər gözəllik, ədəb-ərkan vermişdi ki, görün deyirdi bir də görüm. Qonşu qızlar kimi Yetərin də Adıgözələ gözü düşmüşdü. Gözləyirdi ki, əri səfərə getsin. Günlərin birində yenə adəti üzrə Tülü Tayır özü qırx günün səfərinə getməkdə, al xəbəri Yetər xanımdan. Yetər xanım Adıgözəli yanına çağırıb dedi:

– Adıgözəl, sənə bir təklifim var.

Adıgözəl dedi:

– Buyur, ana.

Yetər xanım dedi:

– Hələ birincisi, həməən ana sözünü danmalısan.

Adıgözəl heç nə başa düşmədi, dedi:

– Buyur, nə qulluğun var, yerinə yetirəm.

Yetər xanım dedi:

– Buyruğum belədir ki, mən Tülü Tayırın qızı yerindəyəm, o, mənə zorla gətirib. İndi isə sən mənə almalısan, vəssalam.

Adıgözəli dəhşət bürüdü və qulaqlarına inanmayıb dedi:

– Ana, nə dedin?

Yetər xanım məğrur-məğrur dedi:

– Adıgözəl, təkrara ehtiyac yoxdu. Dediym kimi də olacaq!
Adıgözəl özünü ələ alıb dedi:
– Ana, eşit və bil ki, mən ata, ana, qardaş, vətənimə itirsəm də, vicdanımı itirməmişəm və ölərəm, itirmərəm. Tahir məni ölümdən xilas edib, sənə ana demişəm, el məni sizin oğlunuz kimi tanıyır, bəs xəyanət, bəs namus?
Yetər xanım dedi:
– Çox da namus, qeyrətdən dəm vurma, sən razı ol, mən Tülü Tayırı elə üyüdüüm ki, tozu dəyirməndə da tapılmasın.
Adıgözəl dedi:
– Hər nə cəfa etsən dözərəm, fəqət bu xəyanətə yol vermərəm.
Yetər xanım nə qədər hiylə işlətdisə də, baş tutmadı. Yetər xanım Adıgözələ yaxınlaşıb dedi:
– Heç olmasa hər yanağımdan bir busə al.
Adıgözəl dedi:
– Kəsərəm o dodaqları!
Yetər xanım dedi:
– Heç olmasa ana əvəzinə bircə kəlmə yarım de.
Adıgözəl dedi:
– Kəsərəm o ana deyən dili çəşsa!
Yetər xanım dedi:
– A zalım, məni yandırma, heç olmasa məni bir şirin baxışlarla hərədən süz.
Adıgözəl dedi:
– Tökərəm o gözləri ki, yediyi çörəyə və əmanətə xəyanət edə. Yetər xanımın hər şeydən əli üzüldü, heç bir əməli, hiyləsi baş tutmadı. Axırda yenə hiylə yolunu seçdi. Adıgözələ dedi:
– Adıgözəl, mən səni sınavırdım, çox sağ ol. Sən hələ etibarlı oğlansanmış, amma bu söz-söhbəti başqa bir adam bilsə, özünü ölmüş bil. Adıgözəl dedi:
– Arxayın ol, ana, sən mənim həm o dünyada, həm bu dünyada əziz anamsan.
Əhvalat beləcə qalmaqda, gün keçdi, həftə tamam oldu, həftələr ötdü ay tamam oldu. Tülü Tayır otuz doqquz gün keçib qırx tamam olan günü səfərdən qayıtmışdı. Həmişə olduğu kimi Yetər xanım yenə onu nəvazişlə qarşıladı. Xoş gəlmişən, beş gəlmişən öz qaydasında, yemək-içmək öz qaydasında idi. Süfrə yığışdı, ara sakitləşdi, hər kəs öz yerinə çəkildi. Yetərin ürəyinə gəldi ki, birdən Adıgözəl söhbəti

Tülü Tayıra açar. Onda da Tülü Tayır hər tikəsini qulağı boyda edər. Elə isə “qara məni basınca, mən qaranı basım”, - deyib hiyləyə əl atdı.

Tülü Tayır da durub yataq otağına gəldi. O burada nə görsə yaxşıdı, Yetər xanım ağlayır. Özünü də elə bir hala salıb ki, nə onda olasan, nə onu görəsən. Qənşərində isə bir dolu stəkan zəhər. Tülü Tayırı heyrət bürüdü. Yetər xanımın bu halı az qala Tütü Tayırı onun ayaqlarına salsın. O, Yetər xanıma yaxınlaşıb dedi:

– Ey mənim mələyim, bu hal nədi ki, sən edirsən? Sən mənim gəlib-gedən nəfəsimdən, sən bu halına dözmərəm, məni başa sal görürüm nə olub? Yetər xanım cazibədar gözlərini Tülü Tayırın gözlərinə elə mehriban, elə cəzbedici baxışla zillədi ki, Tülü Tayır canından keçməyə belə hazır idi. Yetər xanım dedi:

– Tülü Tayır, de görüm sən məni özünə almısan, yoxsa çölün bir avarasına? Tülü Tayır dedi:

– Bu nə sözdü?

Yetər xanım dedi:

– Sən gedəni, özünə oğul götürdüyn, ölümdən xilas etdiyin o haramzadə mənə min cür sevginamə oxuyur. Məni alıb, var-dövlətini də talayıb aradan çıxmaq fikrində idi. Bir təhər özümü saxlamışam ki, bu da Tülü Tayırın yaxşılığı. Odur ki, sən onu səhər tezdən cəllada verib öldürməsən bu bir stəkan zəhəri içib özümü öldürməliyəm, bir də onun bir kəlməsini eşitsəm, yenə də məni sağ görməyəcəksən.

Tülü Tayır onu sakit edib dedi:

– Mənim gözəlüm, sabah kecdi, bu gecə onu verərəm iki cəllada, aparıb meşədə öldürüb qayıdalar.

Yetər xanım dedi:

– Bu şərtlə ki, onun qanlı paltarını mənə gətirsinlər.

Tülü Tayır tez iki nəfər harami yoldaşını gecə ikən çağırırdı və ömrü elədi ki, yuxudaykən Adıgözəli aparıb meşədə öldürürsünüz və onun tikəsini qulağırcan etməyincə qayıtmayın. Qanlı paltarını da gətirib verirsiniz Yetər xanıma!

Adıgözəli gecəyənən ağzını, qollarını bağlayıb götürdülər özü də bilmədi. Cəlladlar Adıgözəli aparanda Yetər xanım da burada idi. O bircə bunu dedi:

– Necəsən, ay çörək itirən?

Adıgözəl səsinə də çıxartmayıb belə bircə dəfə Tülü Tayırın gözlərinə baxdı, sanki, yerə, göyə and içir, misafir edir ki, mən sənə xəyanət etməmişəm. İşin üstü açılmağından ehtiyat edən Yetər xanım dedi:

– Aparın!

Cəlladlar Adıgözəli aparandan bir an belə keçmiş Tülü Tayır yüyürüb cəlladın birini səslədi. Cəllad dayandı, çıxarıb öz qılıncını ona verdi və qulağına nə isə dedi. Yetər xanım dedi:

– Tülü Tayır, sən qılıncını niyə ona verdin.

Tülü Tayır dedi:

– Mənim yarım, dedim mənim qılıncımla öldürün ki, mənim də ürəyim sakit olsun. Yetər xanım işin tamam öz xeyrinə olmağını görüb çox şad oldu. Bundan sonra sakit yaşayacağına tam əmin oldu. Al xəbəri cəlladlardan. O biri cəllad bu birindən soruşdu.

– Səni Tülü Tayır niyə çağırırd və nə dedi?

Bu biri cəllad dedi:

– Əyə, yeri gedək bir yana çıxacaq, sonra nə dediyini deyəcəm.

O yerə gəldilər ki, bu biri cəllad dedi:

– Ta burdan qaranlıq, burdan qalın yeri yoxdu bu meşənin, ədə dayan.

Qılıncı Adıgözələ endirəndə, bu biri cəllad onun əlini tutdu və dedi:

– Əyə, qulağımı bəri tut, Tülü Tayır qılıncı mənə verəndə dedi ki, əgər Adıgözəlin bir tük əskik olsa, nəslinizi kəsərəm. Aparın Adıgözəli sağ-salamat ötürün getsin. Onun üst paltarın alın, ovdan, quşdan vurun, qanarı bulayın gətirin verin Yetər xanıma-hə indi bildin ki, Tülü Tayır mənə nə tapşırıb? Hə, indi hünərin var Adıgözələ bir çırtma vur.

Bu biri cəllad dedi:

– Əyə, gətir ağzından öpüm, nə yaxşı ki, dedin, heç belə bir oğula adam qıyar?

Adıgözəl gördü ki, cəlladlar çox pıçı-pıçı danışılar, dedi:

– Ey cəlladlar, mübahisə etməyin, mənim qollarımı açın. Sizə əmr veriblər, siz də nə günah var, məni öldürəcəksiniz. Mənim sizdən bir xahişim var, məni öldürdüyünüz yerdə mənə qəbir qazın, “Yasin” oxuyun və məni müsəlman adətiylə kəfn-dəfn edib mənə bir başdaşı qoyub, üstünə Adıgözəl Əhməd oğlu, misirli bu sözləri yazın. Mənim bu məzarımı tapıb, elimə, ölkəmə xəbər yetər. Mənim burada dəfn olunduğumu bilən atam, anam, qardaşım gəlib məni ziyarət edərlər.

Mənim sözüm bu qədər deyib bir kəlməyi-şəhadət gətirdi, Adıgözəl dönüb belə baxanda gördü ki, cəlladlar ikisi də dəsma çəkib ağlayırlar. Cəlladbaşı dedi:

– Adıgözəl, biz səni öldürməyəcəyik, ondan fikir etmə, çünki Tülü Tayırın öz tapşırığıdı, mənə dedi ki, “mənim ağzımdan Adıgözəlin gözlərindən öpüb, deyərsiz ki, mən hər şeyi yaxşı bilirəm. O, hələ

mənim oğlumdur ki, oğlumdur. Amma neyləyim, başqa çıxış yolum olmadı. Getsin, Allah işini avand eləsin, fırladağı başa düşdüyüm üçün işin üstünü vurmadım”, indi üst paltarını soyun ver bizə, al mənim paltarımı gey. Sənin üst paltarını qana-qxa bulayıb aparıb Yetər xanıma verməliyik. Adıgözəl razı olub üst paltarın soyunub cəlladlara verdi, əvəzində isə onlardan paltar alıb əyninə geydi. Cəlladlarla öpüşüb-görüşüb ayrılarda dedi:

– Siz də sağ olun, Tülü Tayır da. O, hələ mənim atamdır ki, atam, məndə onun oğluyam. Mən ona minnətdaram və qarşısında alnım açıq, üzüm ağdı. Sağlıq olsa, tezliklə qismət olarsa görüşərik.

Adıgözəl meşəboyu yol getməkdə, cəlladlar da meşədən qurddan-quşdan vurub, Adıgözəlin paltarını onun qanına bulayıb gətirib Yetər xanıma verdilər. Yetər xanım Adıgözəlin öldüyünü yəqin edib, o gündən belə arın-axayın yaşayırdı. Daxilən isə Adıgözəlin dərdindən günbəgündən qüzey qarı kimi əriyirdi.

Al xəbəri Adıgözəldən. Adıgözəl qaranlıq meşədə gecəni sabah elədi və üz tutub günə bir mənzil yol getdi, gəlib bir şəhərə çıxdı. Nəbələld olduğundan, özünü bir dükanın qabağına verdi. Gördü burada çoxlu adam var, bura isə halvaçı dükanıdır. Özünü verib bir səkinin üstündə oturdu, ta axşam oldu, adamlar dağılmışdı. Hər kəsən öz evinə getdi. Amma Adıgözələ bir hardan gəlib, hara gedirsən deyən omadı. Halvaçı dükanın ağzını bağlayıb evə getmək istəyəndə, gördü səkinin üstündə bir cavan oğlan oturub, diqqətlə baxdı ki, bu oğlan, halvaçı dedi:

– Oğlan, xeyir olsun. Hamı çıxıb evinə-əşiyinə getdi, bəs sən hələ tək-tənha oturmusan. Nə gözləyirsən?

Oğlan dedi:

– Mənim bu şəhərdə heç kimim yoxdu, özüm də nəbələldəm.

Halvaçı Musa dedi:

– Buyur, mənimlə gedək, bu gecə mənə qonaq qalarsan, sabah Allah kərimdi.

Adıgözəl razı olub halvaçı Musa ilə bir yerdə getdilər evə. Xeyli söhbətdən sonra halvaçı dedi:

– Oğul, mənim də heç kimim yoxdu, gəl mənə şagird ol, bir yerdə halva sataq. Sənə də bir gün-güzəran yaradaram. Adıgözəl razı oldu. Sabahdan Adıgözəl şalvaçıyla dükana gəlib, alverə başladılar. Bir neçə gün beləcə keçdi. Adıgözəlin gözəl camalı bütün məhəlləyə, sonra isə şəhərə yayıldı. Bu oğlanın adını eşidən, üzünü görən, başqa yerə yox, ancaq onun dükanına gəlirdilər. Çox çəkmədi, Adıgözəlin səs-

sorağı şəhərə dağıldı. Ona görə halvaçının alveri birə-beş artmışdı. Al xəbəri bu şəhərin valisinin qızı Nazlı xanımdan. Bu səs-soraq onun da qulağına yetişdi. Bir gün kəninin birinə bir nimçə verib dedi:

– Ay qız, get, o tərifi göylərə çıxan halvaçının dükanından halva al gətir, həm də orada bir oğlan var, ondan da bir xəbər gətir, o, kimdi. Onu bu qədər tərifləyirlər.

Qız nimçəni qoltuğuna vurub gəldi ki, halva alsın. Keçib növbəyə dayandı. Növbə ona çatmışdı, o isə halva almağı unudub, iki gözü idi, bir də bu oğlan. Axırda gördü ki, halva qurtardı, dükənçi də dükanı bağlamaq istəyir. Qız bir başına, bir dizinə vura-vura qayıtdı, onda ki, gün günortadan əyilmişdi. Bunu belə görən Nazlı xanım hirs başına vurub dedi:

– Ay mürtəd qızı, səni haçandı göndərmişəm, indi gəlirsən, özün də halva almamısan?

Nazlı xanım onu yoxlayanda qız dedi:

– Xanım, məndə günah yoxdu, mən görəni sən görsəydin, bu həftə evə qayıtmazdın, mən hələ tez gəlmişəm.

Nazlı xanım dedi:

– O nə sözdü?

Qız dedi:

– Gedib öz gözlərinlə görməsən, inanmazsan. Allahtaala belə gözəllikdə oğul tək-tək yaradar. İndi özün bil. Nazlı xanım xeyli fikirləşəndən sonra dedi:

– Ay qız, mən sənə, yazılı vərəqələr verəcəyəm, onları gecəyənə bütün tinlərə və dükən qapılarına yapışdır, amma o, halvaçının dükanına yapışdırma. Oydu ki, qız vərəqləri alıb bütün dükanlara və tinlərə vurdu, halvaçının dükanından başqa. Vərəqlərə yazılıb, “valinin qızı hamama gedəcək, bu gün heç kəs alver etməsin”. Şəhər hər dükana gələn geri qayıtdı. Ancaq Adıgözəl dükanı açıb öz işində idi. Nazlı xanım qırx incəbel qızla hamama gedən gördü ki, bir dükən açıqdı. Kəniş işarə etdi. Yəni həmin dükandı. Nazlı xanım hirsənərək dedi:

– Qızlar, siz durun burda, mən gedim görüm o kimdir ki, mənim əmrimi rədd edib alver edir!

Mən bir naz ilə özünü dükana yetirdi, görəcəyi oğlana dedi:

– Oğlan, bilmirsən qızlar hamam gedəcək, alver etmək, küçyə çıxmaq olmaz?

Adıgözəl başını qaldırdı. Qarşısındakı məleykəboylu, şux baxışlı, cənnət hurilərini oxşar gözəli görüb diksindi. Qırıq səsə dedi:

– Xanım, mən qəribəm, mənim dükanımın divarına heç nə vurma-

yıblar və mənə də xəbərdarlıq edən olmayıb. Bağışla, bu saat bağlaram.

Qız dedi:

– Xeyr, bununla başını qurtara bilmərsən, səni dara çəkdirəcəyəm.

Oğlan dedi:

– Müntəzirəm, xanım.

Qız dedi:

– Gözlərini ovduracağam.

Adıgözəl yavaşca dilləndi:

– Hökm sənindir, nə istərsən buyur.

Qız dedi:

– Üçüncü təklifimi qəbul etsən günahlarını bağışlaram.

Oğlan dedi:

– Buyur.

Qız dedi:

– De görüm, məni alarsan?

Deyilən sözdən Adıgözəl çaşdı, özünü itirdi. Bir az fikirləşib səsi titrəyə-titrəyə cavab verdi:

– Xanım, mən kiməm ki, səni alam. Mən bir qərib kimsəsiz adamam, heç nəyim yoxdu, mən səni necə ala bilərəm.

Qız dedi:

– Adıgözəl, sən razı ol, hər iş mənim boynuma.

Adıgözəl bir könlüdən min könlü razı olub, Nazlı xanımla əhd-peyman etdi. Nazlı xanım dedi:

– Adıgözəl, məni burada gözlərsən sənə heç bir işdə işin yoxdu.

İlqar-iman edib, bir-birinə könlü verdilər. Nazlı xanım dükandan çıxıb yönəldi qızlara tərəf, dönüb onlara dedi:

– Qızlar, yaman hirsənmişəm bu vəziyyətdə mən hamama gedə bilmərəm, qayıdın, qalsın başqa vaxta.

Oradan bütün qızlar qayıdıb hərə öz yerinə getdi. Nazlı xanım o sirdaşın yanına çağıraraq dedi:

– Ala bu pulu get bir kənkənçi çağır.

Qız gedib bir kənkənçi çağırdı.

Nazlı xanım dedi:

– Kənkənçi, buradan halvaçının dükanına lağım atmalısən. De görək neçə günə lağımı ata bilərsən?

Kənkənçi dedi:

– Xanım ağır işdi, baxır qiymətinə.

Nazlı xanım dedi:

– Qiyməti sən istəyəndən bir az da artıq, tut, indidən verim.
Nazlı xanım onun cibinə bir neçə qızıl onluq qoydu. Kəpkançı dedi:

– Xanım, bir həftəyə lağım ataram.

Nazlı xanım dedi:

– Xeyr, gecdi.

Kəpkançı dedi:

– Torpağını daşıyan olsa, üç gündə halvaçının dükənina çıxaram.

Nazlı xanım dedi:

– Torpağını bu qızla mən daşıyacağam, sən işində ol.

Kəpkançı üç günün tamamında halvaçının dükənina çatdı. Axşam-üstü idi ki, Adıgözəl gördü yer tərənir, həm də yerin altından gurhagurup gəlir. Öz-özünə dedi: “bu nə ola bilər”. Tez dükənə bağlayıb o künc bu küncünə nəzər yetirəndə bir də gördü ki, düz ayağının altından yer aralandı və bir nəfər adam əlində külüng peyda oldu. Adıgözəl öz-özünə dedi: “Allah, sən saxla, su adamı eşitmişdim, çöl adamı eşidib görməmişdim, deyib, istədi qapıdan çıxıb qaça, kəpkan dedi:

– Yerindən tərənmə.

Adıgözəl bir küncə qısılıb dayandı və nə görsə yaxşıdı, bunu yanaqları cənnət alması kimi bərq vuran, sevincindən gözləri alışıb-yanan Nazlı xanım, yanında da bir qız. Nazlı xanım dedi:

– Hə, Adıgözəl, necəsən? Analar sənə tək oğlan doğubsa, mənə tək oğlan doğub. Atalar yaxşı deyiblər ki, aslanın erkəyi, dişisi olmaz.

Adıgözəllə Nazlı xanım bu minvalla istədikləri vaxtda beləcə görüşürdülər.

Nazlı xanım dedi:

– Adıgözəl, sən darıxma, toyu da özüm edəcəyəm.

Bundarı beləcə görüşmələrində olsunlar, sizə kimdən deyim Şəmi Cuhud deyilən bir böyük alverçidən. Şəmi Cuhud Hindistanda Hüseyin bəyin Zənbağ adında bir qızına möhkəmcə vurulmuşdu. Özü yaşlı olduğundan bilirdi ki, qız ona getməz. Odur ki, fikirləşdi ki, halvaçının şeyirdini, nəyin bahasına olursa-olsun, alıb aparmalıyam. Xeyli söhbətdən sonra halvaçıya dedi:

– Halvaçı, Adıgözəli mənə sat.

Halvaçı təəccüblə dedi:

– Şəmi, sənənlə dostam, amma belə zarafatımız yoxdu axı. Adıgözəl mənə bələm.

Bu söhbətləri qapının daldından eşidən Adıgözəl, ürəyində ağasına sağ ol dedi. Şəmini lənətlədi. İçəri girdi. Onlara salam verdi. Şəmi

Adıgözəli görüb halvaçını kənara çəkdi.

– Kişi, bunu etməlisən - cibindən bir kisə qızıl çıxarıb əlavə etdi, bax al, sabah filan tindəki pinəçinin yanına göndərsən, dalısla da işin yoxdu. İşdi, sirr səndən oyana olsa, onda özünü bu dünyada hesab etmə.

Şəmi Cuhud gəlib öz tədarükündə oldu. Səhər dəvələr yüklənib yola düşəndə karvanbaşına dedi:

– O filan tində pinəçi sandıq verəcək, onu da yücün bir tayı kimi dəvəyə çatarsan.

Oradan gəldi pinəçinin yanına, bir bədənəmə sandıq qoydurdu onun yanına və dedi:

– Pinəçi, sənənin yanına bir oğlan gələcək, onu bu sandığa salarsan, ağzını da qıfıllayarsan, sarvan gəlib götürəcək, al, bu da sənənin haqqı deyib Şəmi Cuhud onun cibinə bir ovuc qızıl tökdü. Pinəçi qızılı görəndə kimi gözləri buz üstünə çıxan dana gözü oxşadı və durub Şəmi Cuhudun qarşısında baş əydi.

Aradan xeyli keçmişdi, Adıgözəl təzəcə alverə başlamışdı ki, halvaçı onu səsəldi?

– Adıgözəl, bazarın tinində pinəçi var, onda mənə başmaqlarım var, get onu al gətir.

Adıgözəl xəbərdən xəbərsiz birbaşa yollandı pinəçinin yanına, pinəçi isə elə hazır vəziyyətdə hər işi qurmuşdu. Adıgözəl gəlib salam elədi və dedi:

– Ağamın başmaqları üçün gəlmişəm.

Pinəçi dedi:

– Oğul, düş o sandıqdadı götür. Sonra gözü görmür o sandığın küncündə xırda gülməxlər var, onları da yığ oradan ver mənə. Adıgözəl sandığa düşən kimi pinəçi sandığı elə vurdu ki, sandıq öz-özünə bağlandı və həmin dəqiqə də sarvan hazır oldu. Adıgözələ hər şey əyan oldu. Bildi ki, bu hiylə Şəmi Cuhudundu. Amma artıq əlindən nə gələrdi. Sandığı dəvəyə çatdırdılar və yola rəvan oldular. Sandıqda nəfəs yeri, bir də göz yeri var idi. O, göz yerindən baxdı, gördü ki, Nazlı xanımın qapısından keçirlər, küləfirəngidə isə Nazlı xanımın gərdisin görün Adıgözəl ağzını o nəfəs yerindən tutub görək nə oxuyurdu:

Adıgözəl:

Uzaq yerlərdən gəlmişəm,

Halal eylə, Nazlı yarım.

Yorulub yorğun olmuşdum,

Halal eylə, Nazlı yarım.

Nazlı xanım gördü ki, bu səs Adıgözəlindi. Ətrafa göz gəzdirdi ki, Adıgözəldən nə əcəb, o, ki, bayıra çıxan deyil. Onu tapmayıb aldı onun cavabında:

Nazlı xanım:

Uzaq yerlərdən gəlmisən,
Getmə, gözəl yarım, getmə.
Yorulub yorğun ol musan,
Getmə, gözəl yarım, getmə.

Aldı Adıgözəl:

Atım-atım atılmışam,
Dəvələrə çatılmışam,
Şəmi Cuhuda satılmışam,
Halal eylə, Nazlı yarım.

Aldı Nazlı xanım:

Özüm dərdimi yozaram,
Gedirsən, qürbət gəzərəm,
Sənsiz mən neçə dözərəm,
Getmə, gözəl yarım, getmə.

Aldı Nazlı xanım:

Başıma vurmüüşəm çalma,
Mənim təqsirimə qalma,
Sənə verim qızıl alma,
Getmə, Adıgözəl, getmə.

Aldı Adıgözəl:

Dərdi-qəmi götürmüşəm,
Ömrü başa yetirmişəm,
Aslan qardaş itirmişəm,
Halal eylə, Nazlı yarım.

İşi belə görən Şəmi Cuhud sarvana dedi:

– Dəvəni möhkəm çəkin. Geri baxsan özündən küs.

Sarvan dedi:

– Ay Şəmi, mən, dəvənin bundan artıq yerişi yoxdu ki, sürüm, istəmirsən yükünü buradaca qoyuram yerə.

Şəmi Cuhud onun cibinə də bir az pul basdı. Amma sarvanın çarəsi kəsilmişdi ki, neyləsin, artıq başqa çarə də yox idi.

Aldı Adıgözəl

Məmələrin kündə-kündə,
Qolların boynuma Kündə,
Məni aparırlar Hində, -
Halal eylə, Nazlı yarım.

Nazlı xanım:

Gözüm qaldı dağda, qarda,
Gül-çiçəkdə, heyva, narda,
Məni qoyub intizarda,
Getmə, Adıgözəl, getmə.

Nazlı xanım belə baxdı səs, gedən karvandan gəlir. Bu karvan hara, Adıgözəl hara? Aldı görək sarvana nə dedi:

Nazlı xanım:

Çərxin dönsün, fələk, sənin,
Bu gələn yarın səsidir.
Heç mürvətin yoxmuş sənin,
Bu gələn yarın səsidir.

Saxla, karvanın dayansın,
Cəmi yatanlar oyansın,
Sarvan, görüm evin yansın,
Bu gələn yarın səsidir.

Saxla, qoy karvanın dursun,
Dəvələr boynunu bursun,
Şəmi Cuhud, balan ölsün,
Bu gələn yarın səsidir.

Söz tamama yetdi. Nazlı xanım ağlaya-ağlaya qalmaqda, sarvan gözdən itdi, ta gəlib, mənzilə çatdı. Şəmi Cuhud bütün yükbarını gəmiyə yığıb Hində yola düşdü. Gəmi xeyli getmiş, Şəmi Cuhud sandığın ağzını açıdırıb, Adıgözəli bayıra çıxartdı. Adıgözəl belə baxdı ki, suyun üzündə gedir. Adıgözəl dedi:

– Kimdi məni bu tilsimə salan?

Şəmi Cuhud irəli yeriyib dedi:

– Oğul, niyə tilsim olur, mən səni oğulluğa götürmüşəm. Sənin ağ-
lına, kamalına, əxlaq və əqidənə o qədər aşıq olmuşam ki, səni rəva
bilmədim halva satasan. Sənə Hind gözəli almışam və bütün var-
dövlətimi də sənin adına keçirəcəyəm. Mənim ölüb gedən vaxtımdı,
qoy bu var-dövlət sənin kimi bir oğlana qalsın.

O, Şəmi Cuhudun hiyləsindən heç nə anlamadı. Ürəyində Nazlıya
olan məhəbbətinə yansa da, qorxusundan heç nə demədi. Çarəsiz
qalıb ona razılıq elədi və minnətdarlığını bildirdi.

Şəmi Cuhud düşərgəyə yetişdi və oradan öz dostun Hüseyn bəyin
evinə gəldi. Xeyli mətəhini xırıd eylədi və bir neçə gün qonaq qalan-
dan sonra dostuna dedi:

– Əziz dost, qızın Zənbaq xanımı bax oğluma almaq istəyirəm, sö-
zün nədir? O, Adıgözəli içəri çağırdı. Hamı oğlanın gözəlliyinə hey-
ran qaldı.

Dostu dedi:

– Qardaş, iş sahibi özü bilər, qoy qız desin.

Səhəri gün anası qızına məsələni açdı.

Qız dedi:

– Oğlanı görməsəm, söz deyə bilmərəm.

Odur ki, axşam çağı qızı rəfiqələri ilə Adıgözəlin seyrə çıxdığı
bağa göndərdilər. Adıgözəli görən qızlar məəttəl qaldılar.

Qız isə Adıgözəli görən kimi bir könüldən min könülə aşıq oldu.
Hüseyn bəy qızına yeddi gün, yeddi gecə toy vuruldu bir neçə gün
sonra onları atlı dəstə ilə yola saldılar. Şəmi Cuhud atlılara doyunca
xələt verib, yarı yoldan geri qayıtdı. Özləri isə yenə də gəmiyə mi-
nib vətənə tərəf yol aldılar. Suyun üzü ilə bir qədər gəlmiş, Şəmi Cu-
hud bosmanı yoxladı və ona dedi:

– Bosman, bir nəfəri suya atmaq üçün məndən nə qədər pul alarsan?

Bosman dedi:

– Kişi, elə də şey olarmı?

Şəmi Cuhud cibindən bir kisə yalançı, saxta qızıldan çıxarıb, kisə-
nin ağzını açıb, bosmana göstərdi və dedi:

– Bunun hamısı indi sənin olar.

Bosman qızılı görən kimi, insafı, mürvəti, vicdanı, imanını unutdu və
razı oldu. Şəmi Cuhud oğlanı nişan verdi və oradan çəkildi kənarə.

Gəmi suyun üzüyə gəldi, birdən bosman Adıgözəli səsələdi və dedi:

– Oğlan, al bu vedrəni, en aşağı, beş-altı vedrə bu sudan qazanlara
tök, xahiş edirəm.

Adıgözəl pillələrdən aşağı enib bir vedrə su gətirim deyəndə baxdı
ki, iki nəfər və bosman onun əlinə döyür və əmr edirlər ki, əlini burax
qulpdan. Adıgözəl belə baxdı, can şirindi, əlin buraxsa, dəryaya qərç
olacaq götürüb görək bosmana nə dedi, necə dedi:

Adıgözəl:

Başına döyündüyüm, ay bosman başı,
Tut qolumdan qoyma düşüm dəryayə,
Gözümdən axıtma sel kimi yaşı,
Tut qolumdan, qoyma düşüm dəryayə.

Şəmi Cuhud dedi:

– Baxmayın, yalvarışına döyün əllərinə.

Adıgözəl baxdı ki, zülm ərşə dirəndi, aldı görək daha nə dedi:

Dağ başına munca-munca, qarım var,
Mən cavanam, namusum var, arım var,
Gözü yolda bir istəkli yarım var,
Tut qolumdan qoyma düşüm dəryayə.

Adıgözəl dedi:

– Ey insafsızlar, qoyun heç olmasa, sözlümün üçüncü bəndini deyim.

Aldı görək Adıgözəl daha nə dedi:

Atam nalə çəkdi, anam ağladı,
Qardaş dərdi ürəyimi dağladı,
Adıgözələm, əcəl məni haxladı,
Tut əlimdən, qoyma düşüm dəryayə.

Söz ağzından çıxmağıyla Adıgözəlin əli qulpdan üzülüb birbaş get-
di suya. Bu dəmdə qızıl haqq tərəfindən hazır oldu. Adıgözəli alıb ağ-
zına düz gətirib çıxartdı sahilə. (Balığı tutdun at dəryayə, balıq bilmə-
sə də xaliq biləcəkdir) Adıgözəl özündə deyildi, sahilin bir tərəfində
uzanmışdı. Al xəbəri Alı çobandan. Alı çoban sürünü dəniz kənarında
otarırdı. Baxdı ki, sürünün bir tərəfi balaca hürkdü. Tez itlərə “tut”
elədi. İtlər getdi, özü də o tərəfə boylandı. Gördü sahilə bir nəfər

uzanıb, öz-özünə dedi, yəqin bu məndən qoyun tutmaq istəyir, hay vurdu və dedi:

– Ayə, hay-hoy, kimsən, o suyun qırağına uzanmısan. Mənim malım tutuyədi, sən öləsən gör səni əcəl tutub, yaxşı deyiblər, keçinin əcəli çatanda çobanın çomğına sürtünər. Dur oradan rədd ol əlim sənə dəyməmiş!

Adıgözəl yuxudan dik ayıldı və başının üstündə çomağa söykənmiş bir çobanı gördü və əllərini göyə tutub dua elədi:

– Şükür ilahi-mən sağam!

Çoban dedi:

– Əlbəttə, şükür, sən öləsən əlində bir qoyundan, keçidən tutsaydım, səni bircə çomağa qurban edərdim.

Adıgözəl bir az özün ələ alıb dedi:

– Çoban qardaş, mən nə oğruyam, nə də əyri. Mən bir gəmidə idim, gəmi suya qərç oldu, məni isə bir balıq ağzına alıb bu sahilə necə gətirdi, bilmədim.

Çoban baxdı ki, çox gözəl oğlandı. Doğurdan da, bu qabiliyyətə oğurluq, əyrilik yaraşmır, odur ki, çoban dedi:

– Bəs məndən nə diləyin var?

Adıgözəl dedi:

– Heç bir diləyim yoxdu, ancaq məni qardaşlığa götür. Mən də sənənlə qoyun otararam və sənə yoldaşlıq edəyəm.

Alı çoban razı oldu. Hər gün Adıgözəl qəmli mahnılar oxuyar, çoban qardaşını kövrəldərdi. Onun niyə qəmli oxuduğunu soruşanda Adıgözəl bir bəhanə ilə sözü dəyişdi. Bunlar bir neçə vaxt dostluq, qardaşlıq edib, bir yerdə qoyun otarmaqda olsunlar, sizə kimdən deyim, Şəmi Cuhuddan. Adıgözəl suya düşən kimi, Şəmi Cuhud bir vay-qışqırıq saldı, gəmini saxlatdı, o qədər çağır-bağır elədi ki, lap guya ürəyi dayandı, öldü, ölümdən qayıtdı. Zənbağ xanımı onun yanına gətirdilər. Zənbağ xanım əhvalatı gözüylə gördüyü üçün hər şeyi yəqin eylədi. Amma Adıgözəl suya düşməyini o öz gözləri ilə görməmişdi. Odur ki, qaldı Şəmi Cuhudun ixtiyarında. Bu əhvalatdan bir həftə keçmiş Şəmi Cuhudun fikri tamam dəyişdi. Zənbağ xanımla evlənmək fikrinə düşdü. Zənbağ xanım işin nə yerdə olduğunu başa düşdü. Şəmi Cuhuddan qırx gün möhlət istədi ki, Adıgözəl qırxı çıxsın. Sonra hə, yox deyərəm. Sizə kimdən deyim, Nazlı xanımdan. Əhvalatı öyrənmək üçün o əvvəl sandıq düzəldən pinəcdən başladı. Nazlı xanım pinəçini tutdurub evinə gətirdi. Onu o qədər döydü ki, axırda o

məsələni boynuna aldı. Əhvalatı olduğu kimi ona açdı. Nazlı xanımın adamları öyrəndilər ki, Şəmi Cuhud bir aya qayıdacaq. Bir gün xəbər oldu ki, Şəmi Cuhud gəlib. Özünə də bir qız alıb. Bu xəbəri eşidən Nazlı xanım bir gün Zənbağ xanımın yanına gəlib onunla həmsöhbət oldu. Zənbağ xanım başına gələn qəzavü-qədəri olduğu kimi Nazlı xanıma söylədi. O, danışdıqca Adıgözəl adını çəkirdi və hər dönüb Nazlı xanımın üzünə baxanda onun rənginin payız havası kimi dəyişdiyini görürdü. Zənbağ xanım ondan bunun səbəbini soruşanda, Nazlı xanım özünü o yerə qoymadan ona diqqətlə qulaq asırdı. O yerə iş gəldi ki, Nazlı xanım tab gətirə bilməyib, Adıgözəl onun yarı olduğunu bütün təfəsilatı ilə Zənbağ xanıma danışdı. Oydu ki, o gündən hər ikisi bacı kimi olub, gündə gəl-gətləri olurdu. Bunlar burda qalmaqda, al xəbəri Adıgözəldən. Adıgözəllə çoban bir gün uca bir dağın başında qoyun otarırdılar. Adıgözəl gördü ki, bir şəhər görünür. Üzünü çobana tutub dedi:

– Qardaş, sinəmə üç bənd söz gəlib, gərək mənə cavab verəsən.

Alı çoban dedi:

– Buyur qardaş, kasıbın olduğundan.

Aldı Adıgözəl:

Canım çoban, gözüm çoban,
O görünən nə şəhərdi?
Sənə qurban özüm, çoban,
O görünən nə şəhərdi?

Aldı çoban:

Canım qardaş, gözüm qardaş,
O görünən Yəmən şəhəri.
Sənə qurban özüm, qardaş,
O görünən Yəmən şəhəri.

Adıgözəl:

Cəsəddən çıxar canımız,
Damar da vurmaz qanımız,
Kimdi sizin soltanımız?
O görünən nə şəhərdi?

Aldı Çoban:

Cəsəddən çıxmıb canımız,
Damardan vurur qanımız,

Aslan şahdı soltanımız,
O görünən Yəmən şəhəri.

Aslan şah adını eşidən Adıgözəl ta bayağ ürəyi getdi. Çoban əl-ayağa düşdü ki, kaş deməyəydim. Aslan şahın qardaşıma nə pislili keçib ki, adını eşidən kimi ürəyi getdi. Xeyli vaxtdan sonra Adıgözəl özünə gəldi və aldı görək nə dedi:

Sənə qurban olum tanrı,
Mətləbimi bitir bəri,
Adıgözəlin xilaskarı,
O görünən nə şəhərdir?

Aldı çoban:

Mənim adım Alı çoban,
Nə bəy tanıram, nə də xan,
Bu sözümdə doğru inan,
O görünən Yəmən şəhri.

Söz tamam yetdi, Alı çoban dedi:

– Qardaş, bu nə əhvalatdı, olmaya şəhər əhlisən. O şahın sənə bir pislili-zadı keçib. And olsun bu qoyunun qurbanlığına, onu bu bəzəkli çomağa qurban eylərəm. Mənə də dəli çoban deyərlər, sən düzünü söylə.

Adıgözəl bir söz demədən, xahiş elədi ki, onu şəhərə gəzməyə göndərsin. Çoban razı olub ona on ədəd kök qoyun verib dedi:

– Bu qoyunları apararsan o şəhərin kənarında bir sallaqxana var, orada qəssab Nəsir adlı bir qəssab var, ver qoyunları ona, qiymətini özü bilir, pulu al, gir şəhərə, nə kefindi, al, xərclə. Amma gələndə çoxlu tütün, kağız al mənimçün. Papirosun lap qurtarıb. Özün də axşama qayıt gəl ki, bu şəhərin adamlarına etibar yoxdu.

Adıgözəl alıb qoyunları şəhərə yolladı. Sorağa-soraq gəlib sallaqxanayı tapdı. Qəssab Nəsirlə görüşüb qoyunları ona verdi və dedi:

Alı çoban dedi ki, haqq-hesabı özü bilir. Qəssab qoyunların haqqını verib onu yola salanda Şəmi Cuhud qəflətən bunları gördü və Adıgözəl ayrılıb gedən kimi özünü verdi qəssabın yanına və dedi:

– Qəssab, sənə istədiyini qədər qızıl verəcəyəm, həmən oğlanı doğrayıb, ətin qoyun ətinə qatıb satarsan, yoxsa özündən küs.

Qəssab qızıl adını eşidəndə, dabaq dəymiş öküz kimi başladı ağzından su axmağa və Şəmi Cuhudu arxayın etdi. Şəmi Cuhud aralanan kimi şagirdini tez oğlanın dalınca göndərdi və dedi ki, dəynən ağam deyir bir məni görsün ona sözümdə var. Çox keçmədi ki, şagird Adıgözəl tapıb qəssabın yanına qayırdı. Qəssab dedi:

– Ay oğlan, yadımdan çıxmışdı, səhər saat birə-ikiyə mənə on beş kök heyvan gətir. Mənə vacib lazımdı, gözləyəcəyəm.

Qəssab bunu dedi və onlar ayrıldılar. Adıgözəl oradan ayrılan kimi özünə bir əba, bir papaq və bir az yundan yolmadan tapıb, özünə qəşəng biğ-saqqal qoyub, qoltuğuna bir qədər dəftər, kitab alıb, özün dərviş adlandırdı və çatana deyirdi ki, mən baxıcıyam, kimin nəyi itibəsə, onun yerini bilirəm və deyərəm. Belə-belə əlaltından soraqlaşdı ki, Şəmi Cuhudun evi hansıdır: Ona nişan verdilər ki, bax o görünən binadı. O, həmin binaya üz tutub gedə-gedə deyirdi:

– Ay heyvanı itən, ay qızılı, pulu itən, mən baxıcıyam, hər şeydən xəbərdaram. Kimi saxlayıb deyirdi:

– Dərviş baba, mənim evimdən çoxlu pulum oğurlanıb. Bir mənimçün o kitaba bax.

Adıgözəl kitadını bir az varaqalayıb deyirdi:

– Uzaq başı on günə pulun yeri çıxar. Biri deyirdi, “Ağa dərviş, mənim malımı tövlədən aparıblar, bir mənimçün də bax”. Bu minvalla Şəmi Cuhudun lap qapısının ağzında yenə bir ağız səsləndi:

– Mən baxıcıyam, ay malı itən, ay pulu itən.

Ağzın qapıdan içəri tutub yenə də səsləndi:

– Ay adamı itən, ay adamı suya düşən, mən dərvişəm, baxıcıyam, buyurun, baxdırın.

Bu səs Zənbağ xanımın qulağına yetişdi. Bu dəmdə Nazlı xanım da onunla həmsöhbət idi. Zənbağ xanım dedi:

– Nazlı xanım, o kimdi, görək, nə deyir, bir obaxıcıyı bura səsle görək nə deyir.

Nazlı xanım qapıya çıxıb dərvişə səslədi:

– Ağa dərviş, içəri buyur, gəl bizimçün bir kitab aç.

Adıgözəl içəri girəndə Zənbağ xanımla, Nazlı xanımla bir yerdə görəndə ürəyi tablaşmadı, gözləri yaşardı. Müşkül-müşkül baxan xanımlar dedi:

– Ağa dərviş, sənə nə oldu ki, belə həsrət çəkib, köks ötürdün.

Adıgözəl özünü o yerə qoymadı. Gözaltı baxdı ki, Nazlı xanım zülüm-zülüm ağlıyır. Adıgözəl dedi:

– Xanım, niyə ağlıyorsan?
Nazlı xanım dedi:
– Dərviş baba, sənin gözlərin mənim Adıgözəlimin gözlərinə oxşadı, ona görə əhvalım pis oldu. Adıgözəl Zanbaq xanımın da ağlamasını görüb, bir bayatı dedi:

Aşıq naçar ağlama,
Gündi, keçər, ağlama,
Qapını bağlayan fələk,
Bir gün açar, ağlama.

Söz tamama yetdi. Zanbaq xanım dedi:
– Dərviş baba, Şəmi Cuhud gəlməyə bir az qalıb gələr. Sən bir kitab aç görək. Aldı Zanbaq xanım görək nə dedi:

Zanbaq xanım:

Qurban olum, dərviş baba,
Bir xəbər ver Adıgözəldən,
Haqq özü baxsın hesaba,
Bir xəbər ver Adıgözəldən.

Aldı Adıgözəl:

Sizə qurban dərviş baba,
Yox xəbərim Adıgözəldən.
Bir də baxaram kitaba,
Yox xəbərim Adıgözəldən.

Aldı Zanbaq xanım:

Şəhrinin adı Yəmən,
Şeyda bülbüllər, yasəmən,
Verəcəyəm otuz tümən,
Bir xəbər ver Adıgözəldən.

Adıgözəl bir az da özünü məğrur saxlayıb dedi:

Şəhrinin adı Yəmən,
Şeyda bülbüllər, yasəmən,
Əgər versəz də yüz tümən,
Yox xəbərim Adıgözəldən.

Zanbaq xanım dedi:
– Dərviş baba, suya düşəndən xəbər verirsənmi?
Adıgözəl dedi:
– Xanımlar, xəbər verməyinə verərəm, ancaq onun xərci ağırdı.
Aldı Zanbaq xanım ağlaya-ağlaya. Zanbaq xanım:

Mən ağlaram zarı-zarı,
Rəhmin gəlsin mənə barı,
Dərviş baba, səni tanı,
Bir xəbər ver Adıgözəldən.

Adıgözəl artıq özü də tab gətirə bilmədi, aldı görək nə dedi:

Özüdü dərviş donunda,
Gözəllər sağı solunda,
Adıgözəl durub yanında,
Var xəbərim Adıgözəldən.

Söz tamama yetcək Adıgözəl tamam libasını atıb bir yana, üzündəki yundan düzəlmiş bıç-saqqalı atdı bir yana, elə biləsən ki, otağa Adıgözəlin işığı düşdü. Xanımlar tərəddüd etdilər. Adıgözəl dedi:

– Yox canım, belə olmaz. Siz məni tez ölümə düçar edərsiz. Mən gəldim sizi arxayın edim ki, ölməmişəm. İndi mən getməliyəm, bu yaxında yenə görüşərik. Adıgözəl oradan çıxıb, özünü bazara yetirdi. Bir az xəm-xuruş alıb, qardaşına çoxlu tütün-tənbəki alıb, gün batar-batmaz özünü yetirdi çobanın yanına. Görüşüb-öpüşdülər. Çoban hal-əhval tutdu ki, nə gördün, nə eşitdin, qardaş. Adıgözəl çox razılığını bildirdi və dedi:

– Qardaş, qəssab yenə səhərə davar istəyir, özü də lap təcili.

Çoban dedi:

– Səhər yenə on beş erkək var, onları apararsan.

Elə də oldu, ötlük heyvanları gətirib qəssaba verdi. Qəssab dedi:

– Oğlan, bu gün köməyimiz yoxdu, keç o şagirdə kömək elə.

– Adıgözəl qoyunları sallaqanaya Qəssab şagirdini çağıraraq dedi: salanda onun əl-qolunun bağla yıx yerə. Onu kəsib ətinə ötlərə qatmaq lazımdır. Adıgözəlin xəbərdən xəbəri yox, bir də onu gördü ki, iki tərəfdən onu necə götürdülər və haçan əl-qolu bağlandığını özü də bilmədi. Qəssab tez-tez bıçağı sovlamağa başladı. Bu məqamda qapı dö-

yüldü. Qəssab özünü qapıya verdi. gördü ki, şahdan əmr gəldi ki, əlində su da içirsənsə onu yerə qoy tez gəl. Qəssab dönüb şagirdə dedi:

– Mən getdim, sən işində ol, başın kəs, ətin qat ətlərə. Hər tərəziyə bircə tikə atsan kifayətdi.

Qəssab getməkdə, şagird bıçağını götürüb, Adıgözələ tərəf gələndə gördü ki, oğlan elə ağlayır onun gözünün yaşı qan əvəzinə axıb lillənir.

Şagird dedi:

– Əyə, bir qaşiq qandan öteri niyə belə ağlayırsan, bəs deyiblər kişi ağlamaz ?

Adıgözəl dedi:

– Oğlan, düz deyirsən, amma sən mənim dərdimi bilsən, sən də ağlarsan. Gəl sən məni kəsmə, anamdən mənə yadigar qalan bir qızıl alma var, əlini salcibindən, götür, sonra da məni öldürmə, xeyir taparsan.

Şagird dedi:

– Axı qəssab məni öldürtdürər, sənənin ölümünün əvəzinə Şəmi Cuhuddan xeyli qızıl alıb.

Adıgözəl dedi:

– Sən uzaq başı beş gün orda-burda gizlən, ələ düşmə, ondan sonra böyük dövlət səhibi olarsan.

Şagird belə baxdı gördü belə oğul ölməkdənsə, özüm ölsəm yaxşıdır – deyib oğlanın əl-qolunu açdı və dedi:

– Sənənin ananın yadigarı qızıl almanı da sənə bağışlayıram, get, amma unutma ki, sənənin qətlinə fərman verən Şəmi Cuhuddu.

Şagird sonra Adıgözəlın boynunu qucaqlayıb üzündən öpüb dedi:

– Get, Allah köməyin olsun, mən isə günü bu dəqiqədən e'tibarən bu şəhərdən çıxıb gedərəm.

Adıgözəl dedi:

– Sağ ol, qardaş, sən çox uzaq getmə, harada olsan səni mən tapacağam. Yaxşılığının əvəzi çatar.

Şagird şəhərdən çıxıb getməkdə, Adıgözəl birbaşa Alı çobanın yanına gəlməkdə. Çoban yenidən Adıgözəli xoş səfa ilə qarşıladı, bu səfərini soruşdu. Adıgözəl çox mə'yus idi, səbəbini Alı çoban xəbər alanda o, dedi:

– Qardaş, məni istəyirsənsə, sabah mənimlə şəhərə gedək.

Alı çoban dedi:

– Mən hazır, hara desən gözüm üstə. Mənə Alı çoban deyirlər, məndə söz bir dənə olar.

Səhəri Alı çoban sürünü başqa çobana tapşırıb, Adıgözəllə bərabər gəldilər şəhərə, o yerə ki, Şəmi Cuhudun imarəti idi.

Adıgözəl dedi:

– Qardaş, sən bu qapıda məni gözləyərsən, ta mən gəlinəcə.

Amma içəri kimi olur-olsun buraxmırsan. Səndən xahişim ancaq budur, vəssalam.

Alı çoban dedi:

– Qardaş, mənim gözlərim üstə. Get işində ol, bir qoşun gəlsə yenə qorxum yoxdu. Bu şərtlə kişinin evinə oğurluğa, bir də xainliklə girmə bu da vəssalam.

Adıgözəl dedi:

– Qardaş, arxayın ol.

Adıgözəl Şəmi Cuhudun evinə gəlib Zənbağ xanımla görüşüb, Nazlı xanıma bura gəlməyini xahiş etdi. Nazlı xanım çoxdan burada idi. Adıgözəl başına gələn qəzavü qədəri danışdı. Zənbağ xanım dedi:

– Adıgözəl, Şəminin gələn vaxıdı, dur get. Gəlib səni burda görəsə, necə olur olsun səni öldürtdürər. Mən ondan qırx gün vaxt almışam ki, ona getməyə. O vaxta hələ beş gün var.

Onacan da ya dəvə ölər, ya dəvəçi, mən ona gedən deyiləm.

Adıgözəl dedi:

– Xanımlar, daha fikir etməyin. Allah-taalanın köməyi ilə cəmi sınaqlarından keçmişəm, daha qorxum yoxdur. Yüz Şəmi də gələ, mənim bir qoçaq qardaşım var, o, qapıda dayanıb içəri heç kəsi buraxan deyil, qəm etməyin.

Onlar yenə söz-söhbətdə olsunlar, al xəbəri Şəmi Cuhuddan.

Şəmi Cuhud həyat qapısına yaxınlaşanda, qapıda bir nəfərin əyləşib şirin-şirin popiros çəkdiyini gördü və soruşdu:

– Ə, kimsən, bu qapıda oturmusan?

Çoban əhəmiyyət vermədi. Şəmi bir az da həyəcanla:

– Əyə, kimsən, dur bu qapının ağzından

Alı çoban ona tərs-tərs baxıb, dedi:

– Kişi, yolunu düz get, başın bədəninə ağır eləməsin!

Şəmi Cuhud lap hirsələnib dedi:

– A kişi, bura mənim evim-əşiyimdi, məni öz evimə qoymayacaqsan?

Alı çoban dedi:

– Niyə qoymuram, evini əlindən alan yoxdur ki, orada adam var, qoy o adam çıxsın gəlsin, sonra get, o evin, o da sən.

Şəmi Cuhud dedi:

– O adam kimdir?
 – O, mənim qardaşımdır.
 Şəmi dedi:
 – Qardaşın mənim evimdə neyləyir?
 Çoban dedi:
 – Bilmirəm, gələr, özündən xəbər alarsan.
 Bunu eşidən Şəmi Cuhud həy vurub, birbaşa şahın taxtı-tacına üz qoydu. Onu hamı tanıyırdı. Şaha xəbər verdilər ki, Şəmi Cuhud sənin yanına gəlmək istəyir. Şah dedi:
 – Qoyun gəlsin.
 Şəmi Cuhud gəlib şahın qədəmlərinə düşdü və başladı yalvarmağa.
 – Şah sağ olsun, günün günorta çağı qapıda bir nəfər durub məni öz evinə buraxmır, səbəbini soruşuram, deyir, “qardaşım evdən çıxmamış səni içəri buraxan deyiləm”. Şah sağ olsun, gündüzün günorta çağı da talan olar? Amanın günüdür, şah, mənə bir çarə.
 Şah vəzirini çağırıb əmr etdi ki, bir neçə yasovul göndərsin, Şəmi Cuhudun evinə girənləri onun hüzuruna gətirsinlər. Vəzir bir neçə yasovul göndərdi ki, gəndin Şəmi Cuhudun evinə girənləri qolları bağlı götürüb gətirin.
 Yasovullar Şəmi Cuhudla bərabər gələndə, Alı çoban gördü ki, bunlar yaraq-yasaqlıdır, tez özün ələ aldı. Sapandının bağlarını açıb, verib özünü bir topa daşlığa və durub səsləndi:
 – Ey gələnlər, gəlməyin, hələ qardaşım çıxmayıb!
 Bunlar istədilər ki, hücum etsinlər. Alı çoban əl atıb, sapandına bir-iki daş qoyub bunların başının üstündən elə vıyılatdı ki, yasovullar bilmədilər başlarını hara soxsun və qaçıb şaha xəbər verdilər ki, şah sağ olsun, bu xına, o xınadan deyil. Kişi özünü verib bir topa daşlığa, bir ordu da getsə xeyri yoxdu, –”qardaşım evdən çıxmıyınca, bu evə heç kəsi qoymaram!”
 Şəmi Cuhud da əlini ovuşdura-ovuşdura təstiq etdi.
 Aslan şah dedi:
 – Vəzir, mən and içmişdim ki, qardaşımdan sonra qan tökməyə-cəyəm, amma bu nə isə məni vadar edir ki, bunlara ölüm fərmanı verim.
 Vəzir dedi:
 – Şah sağ olsun, səbrdən salamat çıxar. Gəl bu səfər başqa cür yol ilə onlara müraciət edən, görək nə olar.
 Şah razı oldu və bir namə yazdı: “Alı çoban qardaşını götürüb mənim huzuruma gəlməyini xahiş edirəm”.

Qasid çağırıb məktubu verdilər ki, apar Alı çoğana ver.
 Qasid məktubu götürüb yola düşdü. Amma Şəmi Cuhud bu səfər özü getmədi. Qasid çobana yaxınlaşanda o, dedi:
 – Hə, sən nə buyurursan?
 Qasid məktubu ona verib, tez dala qayıtdı. Bu zaman Adıgözəl evdən çıxıb qızlarla sağollaşırdı ki, Alı çoban onu səslədi:
 – Ay qardaş, gəl çıx görək, şah bir namə yazıb, gör nə deyir.
 Adıgözəl məktubu açan tək qardaşının dəsti xəttini tanıdı, və öpüb gözlərinə sürtdü.
 Alı çoban dedi:
 – Ayə, niyə halın bir təhər oldu, olmaya qorxub eləyirsən?
 Adıgözəl dedi:
 – Qardaş, mənim əlimi şahın əlinə verincə məni qoru, şah ilə dil-dilə dəyəndən sonra qorxma, hər şey aydın olar.
 Çoban dedi:
 – Qardaş, bu çomaqla, bu sapadı boş-boşuna gəzdirmirəm. Mənim şahdan-zaddan qorxum yoxdu. İndi nə deyirsən?
 Adıgözəl dedi:
 – Qardaş, şah bizi də’vət edir qulluğuna, biz də getməliyik.
 Oydu, hər iki qardaş qoşulub bir-birinə yollandılar şahın hüzuruna. Şah eşitdi ki, müqqəsirlər öz xoşuna onun də’vətinə gəlir, şad olub, onları öz yanına gəlməsini əmr etdi. Otaqları bir-bir keçirdilər. Axırın-cı mərtəbəyə çatanda əmr olundu ki, şahın otağına bir-bir çıxmalıyıq.
 Adıgözəl dedi:
 – Qardaş, mən çıxım, şaha sorğu-sualımı verim, sonra sən çıxarsan.
 Alı çoban razı oldu və dedi:
 – Qardaş, orada səni incitsələr, ayağını bircə dəfə döşəməyə vur, bir taqqılı eşidim, o saat yanındayam. Nəbadə ürəyinə qorxu salasan. Boş yerə bu sapandla bu çomağı saxlamıram ki. Bu taxta-tuxtanın hamı sındırıb tökərəm.
 Adıgözəl çobana baxıb bir köks ötürdü və ürəyindən keçdi, “Bütün insanlar kaş sən kimi e’tibarlı olaydı”. Adıgözəli şahın qulluğuna apardılar.
 Xidmətçi onu içəri buraxıb adət üzrə özü geri qayıtdı. Adıgözəl şahı görən kimi tanıdı. Aslan şah isə onu tanımadı. Aslan şah ona yer göstərüb oturmağı təklif etdi. Adıgözəl Aslanın səsini eşitəcək, tab gətirməyib bayaqdan bulud tək dolmuş gözlərindən yaş leysan kimi axdı.
 Aslan şah oğlanın ağlamağını görüb dedi:

– Niyə ağlayırsan, bəs günün günorta çağı Şəmi Cuhudun evini qarət edəndə bilmirdin ki, axırı belə olacaq?

Aslan şah danışdıqca elə bil Adıgözəlın yarasını soyurdular və nəhayət, Aslan şah dedi:

– Oğlan, sənın gözlərin mənım itkin qardaşımın gözlərinə oxşayır. And olsun onun itgin canına ki, sənə rəhm eylərəm, düzünü de.

Adıgözəl baxdı ki, Aslan şah onu tamamilə tanımayıır. Adıgözəl dedi:

– Şah sağ olsun, icazə versən dərdimi oxuya-oxuya deyim.

Aslan şah dedi:

– Buyur, necə xatirindi ərz elə.

Aldı Adıgözəl görək nə dedi:

İki qardaş idik padişahzadə,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.
Atamız yoruldu qaldıq piyadə,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Gözlədim, gəlmədim gün gəldi batdı,
Tamam inni-cinni çəkildi, yatdı,
Tülü Tayır mənə atalıq etdi
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Adıgözəl belə baxdı ki, şah ondan betər ağlayır. Sual etdi:

– Şah, sən niyə ağlayırsan?

Aslan dedi:

– Yarımın qaysağımı soydun. Biz də iki qardaş idik.

Vətəndən sürgün olunanda atamız bizə bir at vermişdir, o da yoruldu piyada qaldıq. Sonra mən qardaşımı itirdim. O gündən gözüm yolda, qulağım səsdədi ki; kaş onun bir sorağın, alaydım.

Adıgözəl dəsmalıyla gözünü silə-silə dedi:

- Şah, gerisinə qulaq as.

Bir halaçı ilə halva satdım,
Bir Qul oluban Şəmi Cuhuda satıldım,
Sandıqlarda dəvələrə çatıldım,
Ədalətli şahım eşit ərzimi.

Bizimnən gəlirdi qırx nəfər atlı,
Rüşvət verdiribən geri qaytardı.

Bosman başı mənı dərya atdı,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Mahi balıq mənı çəkdi dahana,
Götürübən qusdu çöl- biyabana.
Rast gəldim bir insafılı çobana,
Ədalətli şahım eşit, ərzimi.

Adıgözəl burada deyib danışmaqda al Alı çobandan.

Alı çoban çox darıxdı, çöl-bayır havası hara, bu bürkülü, cansızıcı otaq hara. Çoban torbasını açıb bir popiros eşdi və çaxmaq - qovunu işə salıb papirosunu odladı. Xidmətçi gəlib dedi:

– Ay kişi, bu necə papirosdur, axı bu şah otağıdı, tüstü aləmi götürdü, belə olmaz.

Alı çoban bir-iki qullab vurdu. Otaq tamam tüstüylə doldu.

Xidmətçi pəncərələri açanda, tüstü pəncərələrdən elə gur çıxdı ki, baxan deyirdi otaqda deyəsən yanğın var. Axır ki, çoban uzunluğu yarım arşın olan papirosunu alıb ayağı altına əzişdirib söndürdü və gözaltı keşikçiyə baxıb dedi:

– Gəl, sənə də birini eşim.

Keşikçi dedi:

– Qardaş, sənın bir papirosun mənə bir ay bəsdı.

Çoban gülə-gülə dedi:

– Hə, eşitməmişən ki, belə zılxın belə də qazanı olar?

Çoban gözləməkdə, gürək Adıgözəl sözünə necə davam edirdi.

Aldı Adıgözəl:

Alı çoban ilə qoyun otardım,
Gələndən, gedəndən xəbər tutardım,
Qızıl alma verib başım qutardım,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Qəssab Həsir əl-ayağım bağladı,
Şagird gəlib bıçağımı sovladı,
Şahdan fərman gəldi, əlin saxladı,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Payız olcaq bağlar tökər xəzəli,
Şagird olan ustadından söz alı.

Günahkarsa gəl öldür Adıgözəli,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Adıgözəl adını eşidən Aslan şah ürəyi qəşş edib tacı-taxtından tap-pılıyla dəydi yerə. Tappılıtını eşidən Alı çoban yəqin etdi ki, qardaşı ona işarə etdi, ta bayaq keşikçini bir yana eləyib, qalxdı yuxarı mərtə-bəyə, şahın uzandığını gürüb, Adıgözələ dedi:

– Qardaş, qorxma, yaxşı eləmişən. Qoy qolan canını da mən alım, soyaq paltarını sən geyin, ol taxtı-tacın yiyəsi.

Bunu deyib çoban şaha şığıyanda Adıgözəl dedi:

– Qardaş, əl vurma, indi hər şeyi öz gözlərinlə görüb, şahidi olacaqsan.

Alı çoban dedi:

– Qardaş, yaman uydurmusan. Bu, bu gün ayılan deyil, bu ayılan kimi bizim ikimizi də dara çəkdirəcək.

Adıgözəl ani təbəssümlə Alı çobana baxıb, köks ötürdü.

Birdən Aslan şah yerindən durdu və hər ikisi bir-biriylə elə sar-maşdı ki, gəl görəsən. Alı çoban bunların bir-biriylə bu qədər görü-şüb, öpüşüb, ağlamalarından xəbəri yox idi. Adıgözəl Alı çobanı başa saldı ki, bu mənim qardaşım Aslan şahdı. Alı çoban məsələnin nə yerdə olduğunu görüb, sakit oldu və bir papiros çəkməsinə icazə istə-di. Aslan şah ona minnətdarlıqla icazə verdi. Çoban isə elə papiros бүkdü ki, tüstüsündən göz-gözü görmədi və dönüb şaha dedi:

– Şah, ağrın alım, o papirosu çəkməyə nə var, oğul istəyirəm bu papirosu çəkə. Bir qədər gülüşmə getdi və Adıgözəl dedi:

– Qardaş, gecikmək olmaz, bizi çox işlər gözləyir. Sən əmr ver, hə-lə ki, heç kəs məsələdən xəbər tutmayıb, birinci Tülütayır arvadıyla, sora halvaçı, sora bosmanbaşı, Şəmi Cuhud, qəssab Nəsir, bir də şagirdi bu meydana yığılsın. Burada mənim başıma gələn əhvalatı xalqa ərz edim. Xalq onlar barədə nə qərara gəlsə, o qərarı yerinə yetirməyi xahiş edirəm.

Elə də oldu. Bir neçə saat ərzində bütün o, Adıgözəl deyən şəxslər hamı burda hazır oldu. Şah meydan açdı, məclis qurdu və Adıgözələ söz verdi. Adıgözəl sözə başlayanda Alı çoban tutun torbasına əl atdı ki, birin eşsin, Adıgözəl gülə-gülə dedi:

– Qardaş, sən işində ol, həm də fikirin məndə olsun.

Adıgözəl başını gələn əhvalatı yığışan xalqa yerbəyər danışdı və sonra dedi:

– İndi Tülütayır bir yana, arvadı bir yana çıxsın. Elə də oldu.

Bosman, qəssab Nəsir, Şəmi Cuhud bir tərəfə çəkilsin!

Tülütayır, şagird, Alı çoban o biri tərəfə çəkilsin.

Adıgözəl olduğu kimi ərz edib, xalqa müraciət etdi və dedi:

– Mənim qardaşım yox, xalq bunlar haqqında nə qərara gəlir, qoy desinlər.

El, camaat Yetər xanımın, halvaçının, bosmanın, Şəmi Cuhudun və qəssabın ağır cinayətə cəlb olunmasını xahiş etdilər. Tülütayır, çobana, şagirdə öz minnətdarlıqların bildirdilər. Alı çoban söz alıb bir xahiş etdi ki, o şəxslərin taleyin mənə tapşırınsınlar. Elə də oldu. Alı çoban o beş nəfəri salıb çomağın döşünə şəhərdən çıxarıb, bir dağın başına, onları bircə-bircə sapanda qoyub sıldırım qayalardan dərələrdə atdı. Bu dünyanın eysi-işrətindən, kefi-ləzzətindən bir dəfəlik məh-rum edib göndərdi cəhənnəmə.

Aslan şah məsələni tamam aydın biləndən sonra, Nazlı xanımı Adıgözələ, Zambağ xanımı da özü üçün el adəti ilə alıb, hərəsi üçün yeddi gün, yeddi gecə toy çaldırıb, şənlik elədilər. Sonra xalqın razılı-ğı ilə Tülütayır öz yerində şah tikdi, şagirdi ona xəzinədar verdi. Alı çoban isə ona sərkərdə verib, özləri isə Yəməndən çıxıb min təmtəraq ilə ilə atalarının vilayətinə- öz vətənlərinə qayıtdılar.

Oğlanlarının sağ-salamat gəlməsini eşidən ata hər iki övladını qu-caqlayıb, üzlərindən, gözlərindən öpdü. Kişinin sevincindən və Allah-taalanın rəhmindən gözləri işığa gəldi. Burada da bir neçə gün, neçə gecə toy şənliyi başlandı. El, camaat elə bir şənlik etdi ki, elə bil, yer də, göy də bu günlərdə sevinc içində idi.

Onlar mətləb-muradlarına yetişdilər. Allah-taala sizi də xoşbəxt eləsin, hər arzu-muradınıza yetirsən və gələn qadadan-bələdan uzaq etsin, hifz eləsin.

AŞIQ TƏHMİR AZI

Maxaç şəhərində Zaman adlı, sinni keçmiş kasıb bir kişi var idi. Bu kişinin böyüyü Tərhan, kiçiyi Təhmiraz adlı iki oğlu var idi.

Günlərin bir günündə Zaman kişi çox bərk noxoşladı. O, ölüm halında oğlanlarını yanına çağırıb dedi:

1. "Adgözəl və Aslan şah" dastanının variantlarıdır. Folklorşünas Ə.H.Tahirov tərəfindən Dərbənd regionundan Mauxtar əli oğlu adlı şəxsdən toplanmışdır. 1939-cu ildə "Dastanlar" adlı kitabda işıq üzü görmüşdür.

– Ay balalarım, bəlkə mən bu yastıqdan qalxmadım. Məndən sizə vəsiyyə, bu vilayətdə qalmayın, olub-qalanımızı satıb başqa bir vilayətə qazanc arıncə gedin. Qabağımıza çıxan nemətə tək vurun keçməyin.

Oğlanlar atalarının vəsiyyətinə əməl edəcəklərinə and içdilər. Bir azdan sonra Zaman kişi öldü, oğlanları onu el adətincə basdırdılar.

Bir gün Tərhan qardaşının yanına gəlib dedi:

– Qardaş, atamızın vəsiyyətinə yerinə yetirək. İndi ki, bu yurdda qalmağımızı atamız bizə məsləhət görmədi, gəl baş götürüb qeyri-məmləkətə gedək.

Təhmiraz dedi:

– Qardaşım, necə desən əməl etməyə borcumdur. İki qardaş, ata varidatını satıb, həmə gün şəhərdən çıxıb, gün çıxan tərəfə bir müddət yol getdikdən sonra, gəlib bir qəbiristanə çatdılar. Təhmirazı həm aclıq, həm də yorğunluq taqətdən salmış idi. Tərhan qardaşını belə bir halda görüb dedi:

– Qardaş, gün çox ertədir, heç günorta belə olmayıb. Sən burada mənə gözlə, mən bəlkə bu yaxınlıqlardan sənə üçün çörək tapa bildim. Təhmiraz razı oldu. Tərhan onu burada qoyub çıxıb getdi.

Yəmən vilayətinin padşahı vəfat etmişdi. El qaydasına görə camaat meydançaya yığışib, dövlət quşu uçurdular ki, özlərinə yeni padşah seçsinlər.

Tərhan qardaşından ayrıldıktan sonra, çörək üçün gözə-gözə yolun azıb gəlib haman şəhərə çıxıb gördü ki, burada şəhər əhli şəqirən təqirən nə ki, var meydançaya cəm olublar. Tərhan bu camaatın birinə yan alıb xəbər aldı:

Qardaş, burada nə vəqə olmuşdur ki, camaat yığışibdir?

Camaatdan biri:

– Bu şəhərin padşahı vəfat edib, camaat özünə yenidən padşah seçmək üçün quş uçurur. Bu quş hər kimin başına qonsa, o adam padşah seçiləcək.

Çörək Tərhanın yadından çıxıb, dayandı tamaşaya. Meydana toplaşan camaat səbirsizliklə uçurulan dövlət quşunu gözləyirdi. Bir də gördülər ki, dövlət quşu qalxdı havaya, enib göydən qondu Tərhanın başına.

El yerbəyerdən çıxır dedilər: - Biz bu qərbi tanımırıq, dövlət quşu aqlını itiribdir. Təzədən uçurdun.

Dövlət quşunu bir də uçurdular. Quş yenə də Tərhanın başına

qondu, hamı heyətdə qaldı.

Tərhanı aparıb saldılar qaranlıq bir dama, damın qapısına bir qıfıl vurub, quşu yenidən uçurdular. Dövlət quşu qalxıb havaya, enib bacadan yenə qondu Tərhanın başına. İşi belə görə camaat Tərhanı özlərinə padşah seçdilər.

Təhmiraz Tərhanın yolunu çox gözlədi, gördü ki, gəlib çıxmadı, bir tərəfdən də hava qaraldı, canına qorxu düşən Təhmiraz, qardaşını harayına çağırmaq üçün görək nə deyir:

Aldı Təhmiraz:

Axşam oldu, qaranlıqlar qarışdı,
Gözlərim yolları, gəlmədi qardaş,
Mən bir nadan uşaq, ürəyim bişdi,
Gözlərim yolları, gəlmədi qardaş

Qardaş odur, qardaşımı yetirə,
Gətiribən mətləbini bitirə,
Qardaş gedib mənə çörək gətirə,
Gözlərim yolları, gəlmədi qardaş

Təhmiraz haqdan endi azarlar,
Qələm alıb surətini yazarlar,
Allah üçün siz saxlayın məzarlar,
Gözlərim yolları, gəlmədi qardaş.

Söz tamam oldu, ümüdi hər bir yerdən kəsilib, başladı yol getməyə. Bir meşənin içində yolunu itirdi, həm gecə qaranlıqdı, həm də qorxu. Təhmirazı çaş etmişdi. Belə bir münasib halda görək harayına kimi çağıracaq:

Aldı Təhmiraz:

Müşküldə qalmışam, çağırıram səni,
Sən yetiş dadıma allah amandır.
Mənə vətənimdən saldın aralı,
Sən yetiş dadıma allah amandır.

Ruzu qiyaməti qoparan allah,
Nuhun gəmisini qurtaran allah,

Yusif qiyudan qurtaran allah,
Sən yetiş dadıma allah amandır.

Saralıban heyva kimi solmuşam,
Axıb-axıb peymanəyə dolmuşam,
Təhmirazam, bu müşküldə qalmışam,
Sən yetiş dadıma allah, amandır.

Təhmiraz sözünü qurtarıb getməyə başladı. Canını qurd-quşdan qorumaq üçün hündür bir ağaca çıxdı. Səhər açılmaqda idi. Səhər açılan kimi ağacdən enib dar bir cığır tapıb getməyə başladı.

Bir müddət gedəndən sonra zil qaranlıq bir meşəyə daxil oldu. Gördü ki, meşənin baş tərəfindən bir odunçu gedir. Təhmiraz özünü odunçuya yetirib salam verdi. Odunçu onun salamını aldıqdan sonra, onun kim olduğunu soruşdu. Təhmiraz başına gələn müsibəti ona nağıl etdi. Odunçu dedi:

– Bala, mənim övladım yoxdur, gəl mənə oğul ol.

Təhmiraz razı olduqdan sonra, odunçu onu evinə apardı.

Bu şəhərin padşahı Ədil paşanın qızı Dilşad xanım vəziyyətdə Təhmirazı görüb ona aşiq olmuşdu. Səhər tezdən qul-qarabaşını cəm edib, nar bağını səyahətə çıxmışdı ki, bəlkəm vəziyyətdəki gördüyü oğlanı orada tapa bilər.

Təhmiraz odunçu ilə şəhərə gəldi. Onlar bağın kənarındakı bulağın başından keçirdilər. Təhmiraz olduqca bərk yorğun idi. Odunçuya dedi:

Əşi, sən asta get mən bu bulaqda əl-üzümü yuyum, gəlib sənə çataram. Odunçu razı oldu. Təhmiraz bulaqda əl-üzünü yumaqda olsun.

Dilşad xanım, min naz, işvə ilə qızlardan ayrılıb, asta-asta bulağa tərəf gəldi ki, əl yaylığını yusun. Gördü ki, bulağın başında üç gecəlik ay misalında bir gözəl oğlan əl-üzünü yuyur. Dilşad xanım oğlanı gören kimi könül əldən verib saplanıb yerində qaldı.

Təhmiraz başını yuxarı qaldıraraq üstünə düşən kölgənin nə olduğunu bilmək istədi. Gördü ki, bulağın başında quba qaz yerləşli, ahu baxışlı, bir qız dayanıb. Haman saat çomağın götürüb getmək istəyəndə Dilşad xanım dal gərdəndəki qulac saçını saz edib sinəsinə basdı, görək Təhmiraza nə dedi:

Aldı Dilşad:

Uzaq yollardan gəlersən,
Getmə gözəl oğlan, getmə.

Yorulub yolda qalarsan,
Getmə gözəl oğlan, getmə!

Dilşad xanım belə deyəndə, Təhmiraz çomağın saz edib sinəsinə basdı, görək qıza nə cavab verdi:

Aldı Təhmiraz:

Bəzənmişən tovuz kimi,
Dinmə gözəl xanım dinmə.
Qapında mən gəda kimi
Dinmə gözəl xanım, dinmə.

Aldı Dilşad:

Oxursan adı qaraya,
Məlhəm edərəm yaraya,
Buyur gəl, Kuskü saraya,
Getmə, gözəl oğlan, getmə!

Aldı Təhmiraz:

Qaşların qandadır, qanda,
Kipriklərin durub sanda,
Mən harada, saray handa,
Dinmə gözəl xanım, dinmə.

Aldı Dilşad:

Dilşadam bağlaram çalma,
Mən ölüm bu sözə qalma,
Sənə verim qızıl alma,
Getmə gözəl oğlan, getmə!

Aldı Təhmiraz:

Təhmirazın bağı daşdır,
Bağı daşdır, gözü yaşdır,
Təhmiraz bir cüt qardaşdır,
Dinmə gözəl xanım, dinmə!

Söz müxtəsər oldu. Dilşad gördü ki, oğlan getmək istəyir, söz ilə dedi:
– Səni and verirəm cavan canıma, gəl getmə. Qal mənim yanımda.

Təhmiraz dedi:

– Xanım, mən heç bir şey anlamıram. Mən gedib gərək qardaşımı tapam. Sağ qalsam qulluğana gələrəm.

Qız ağladı. Təhmiraz özünü odunçuya yetirib bazara tərəf getməkdə olsunlar.

Haman odunçu bu şəhərin halva bişirəninin odunçusu idi. Ulağını çəkib dükanın qabağında saxlayıb odununu boşaldırdı. Halvaçı dükandan çıxıb gördü ki, bunun odunçusunun yanında gözəl bir oğlan dayanıb, odunçusundan xəbər aldı:

– Bu oğlan nəçidir?

Oduçu dedi:

– Qərrib bir oğlandır, meşədən tapmışam.

Halvaçı dedi:

– Gəlsənə bu oğlanı satasan mənə.

Oduçu razı oldu. Halvaçı Təhmirazı bir neçə qızıla odunçudan alıb dükanında şeyird saxladı. Təhmiraz çox çəkmədi ki, halva bişirməkdə böyük ad qazandı, şəhərin camaatı yer-yerdən axışib halva almağa gəlirdi. Halvaçı əyər gündə bir onluq qazanırdısa, Təhmiraz onun dükanına gələndən bəri, gündə üç-dörd onluğa pul demirdi.

Dilşad xanım Təhmirazdan ayrılandan sonra daima peşəsi ağlamaq idi. Dilşad xanım bir gün paltarını dəyişib evdən çıxdı. Carsı rasta ilə gedirdi. Dükanlara, yığıncaqlara Təhmirazı görmək üçün baxırdı. Təsədüfən yolu halvaçı dükanının qabağında düşdü. Təhmirazı orada görcək, haman dükanı belədlədi, sonra imarətinə qayıdıb bir qarabaş göndərdi ki, Təhmirazı qatıb qabağına gətirsin.

Qarabaş daban basma özünü bazara, haman halvaçı dükanına yetirib xəbər aldı:

– Burada Təhmiraz kimdir?

Təhmiraz yeriyib irəli dedi:

– Mənəm, neçə girvənkə halva gərəkdir?

Qarabaş dedi:

– Nə səfeh-səfeh danışırısan? Mənə halva nə lazımdır? Düş qabağıma, xanım səni çağırır. Təhmirazı qorxu aldı, elə bildi ki, müştəriyə pis halva veribdir. Dəsliyini çıxartdı, sonra qarabaşa qoşulub getdilər.

Dilşad xanım gül bağında Təhmirazın yolunu səbrsizliklə gözləyirdi. Bir də gördü ki, yeni çiçək açmış ağacların arasından Təhmiraz göründü. Haman saat qarabaşa göz elədi: Qarabaş onları tək buraxıb getdi. Dilşad xanım yüz nazı-qəmzə ilə Təhmirazın qabağına çıxıb,

qulac qolunu onun boynuna salan kimi oğlan bildi ki, iş nə yerdədir. Qız onu bağın bir xəlvət yerinə çəkdi. Dilşad xanım söhbətini zərif yerdən başlayıb, əsl mətləbə gəlib çatdı. Təhmiraz da ürəyini ona açıb məhəbbətini ona söylədi. Hər iki aşiqi-məşuq bir qədər əylənəndən sonra, Təhmiraz dedi:

– Xanım, axşamdır. İzn ver gedim dükana.

Dilşad xanım dedi:

– Təhmiraz, mən səndən başqa kimsəyə gedən deyiləm. Bir keçər, ikiyə addımlayanda, elə bu vaxtda mənə deyərsən. İşimiz ətrafında bir tədbir tökərik.

Təhmiraz razılıq verib, yenidən görüşüb-öpüşüb ayrıldılar.

Hindistan vilayətində Şamil deyilən yaşı keçmiş bir tacir var idi. Şamil, Xosrov tacirin qızı Pəri xanıma aşiq idi. Dəfələrlə qıza elçi göndərib, onu istəmişsə də, qız onun qocalığını bilib, ona ərə getməkdən boyun qaçırmış idi. Şamil qızın eşqi ilə gecəni-gündüzə qatıb, ilan kimi yatağında qıvrılırdı. Bir sabah bazara çıxdı. Bir küpə girən qarıya rast gəldi. Qarı Şamili görüb dedi:

– Tacir başı, sən bu gün çox damaqsız görünürsən.

Şamil acıqlanıb dedi:

– Məndən əl çək!

Küpəgiren qarı Şamildən əl çəkməyib qır-saqqız olub yapışib yaxasına dedi:

– Mənə bir tumanlıq al, sənin dərdinə əlac edim.

Şamil dedi:

– Ay küp dibində yatan. Sən nə bilirsən ki, mənim dərdim nədir?

Qarı dedi:

– Nə üçün bilmirəm! Səni bu kökə salan Xosrov tacirin qızı Pəri xanım deyilmi?

Şamil dedi:

– Qarı, mən necə edim Pəri xanıma alım?

Qarı dedi:

– Tumanlığımı al, sonra deyim.

Şamil qarının ovcuna qızıl basdı, qarı dedi:

– Gedərsən vilayətbəvilayət gəzərsən. Dünyada misli görünməmiş Yusif gözəlliyində bir oğlan tapıb gətirərsən. Elə ki, ikisinin də bir-birinə meylı oldu, sonra deyərsən ki, səni bu oğlan üçün alıram. Kəbin kəsildəndən sonra bu şəhərdən çıxıb oğlanın başın batırıb, qıza sahib olarsan.

Şamil qarıdan ayrılıb, şəhər-şəhər gözə-gözə gəlib çıxdı Təhmiraz olan məmləkətə. Bu qədər gəzdi ki, elə bir gözəl oğlan tapa bilmədi. Geri qayıdırdı ki, yolu halvaçı dükəninin qabağından düşdü.

Gördü burada elə bir oğlan vardır ki, gözəllikdə "Yusif-Kənan" kimidir. Şamil sevincək dükana girib halvaçıya yan alıb dedi:

– Bu oğlanı sat mənə.

Halvaçı dedi:

– Satmaram. O, mənim dükanıma gələni mən çörək tapmışam.

Şamil dedi:

– Ağırlığı barabarında qızıl versəm, verərsənmi?

Halvaçı qızıl adı eşidən kimi gözləri halqalandı, razılıq verdi. Şamil tez bir sandıq qayırtırdı dükana gətirdi, halvaçının haq-hesablarını kəsib, səhər gün çıxan kimi Təhmirazı sandığa qoyub, ağızını bağlayıb qatırlara çatıb, yol getməyin binasını qoydular.

Dilşad Təhmirazın verdiyi vədədə çıxıb yol ağızında onu gözləyirdi, gördü ki, karvan gəlir Təhmiraz da sandığın içində nəfəs yerindən baxırdı, Dilşad xanımı görəndə kimi, alıb görək onu harayına necə çağırırdı:

Aldı Təhmiraz:

Yolum düşdü qərib elə,
Halal elə nazlı yarım.
Düşmüşəm mən dildən-dilə,
Halal elə, nazlı yarım.

Təhmiraz belə oxuduqda Dilşad onu səsindən tanıyıb, bildi ki, sevgilisi sandığın içindədir. Özünü atıb, qatır karvanının qabağını saxlayıb, qulac saçın saz edib, görək nə dedi:

Aldı Dilşad:

Saxla karvan, qoyun düşsün,
Bu gələnin yarın səsidir.
Qatırların mövlam qırsın,
Bu gələnin yarın səsidir.

Aldı Təhmiraz:

Sandıqlara atılmışam,
Qatırlara çatılmışam,
Bir tacirə satılmışam.
Halal elə nazlı, yarım.

Aldı Dilşad:

Əynimə geyim darayı,
Mən kimə edim harayı,
Yıxaram Küşkü sarayı,
Bu gələnin yarın səsidir.

Söz tamama yetdi. Dilşad xanım ağlaya-ağlaya qalmaqda, karvan gözdən itdi, ta gəlib mənzilə çatdı. Şamil, sandığın ağızını açıb Təhmirazı bayıra buraxdı. Təhmiraz Şamildən soruşdu:

– Sən kimsən? - mənə niyə buraya gətirmisən?

Bütün bunlar mənə tilsim kimi görünür.

– Oğul, niyə tilsim olur, mən səni oğulluğa götürmüşəm. Sənin ağılına, kamalına, əxlaq və əqidənə o qədər aşıq olmuşam ki, səni rəva bilmədim halva satasan. Sənə hind gözəli almışam və bütün var-dövlətimi də sənin adına keçirəcəyəm. Mənim ölüb gedən vaxtımda qoy bu var-dövlət sənin kimi bir oğlana qalsın.

Təhmiraz Şamilin hiyləsindən heç nə anlamadı. Çarəsiz qalıb ona razılıq elədi, minnətdarlığını bildirdi.

Şamil oradan çıxıb tacir Xosrovun evinə gəldi. Bir neçə gün qonaq qalandan sonra dostuna dedi:

– Əziz dost, qızın Pəri xanımı oğluma almaq istəyirəm, sözün nədir? O, Təhmirazı içəri çağırırdı. Hamı oğlanın gözəlliyinə heyran qaldı.

Xosrov dedi:

– Şamil, iş sahibi özü bilər, qoy qız desin.

Səhəri gün anası qızına məsələni açdı.

Qız dedi:

– Oğlanı görməsəm, söz deyə bilmərəm.

Odur ki, axşam çağı Pəri xanım rəfiqələri ilə Təhmiraz olan bağa gəldilər. Qızlar Təhmirazı görəndə kimi onun gözəlliyinə heyran qaldılar.

Pəri isə Təhmirazı görəndə kimi bir könlükdən min könlüklə ona aşıq oldu. Pəri ona yaxınlaşıb onun kim, nəçi olduğunu, niyə belə dərddə olduğunu soruşdu.

Təhmiraz dedi:

– Xanım, izin ver dərdimi saznan deyim:

Pəri xanım izin verdi:

Aldı Təhmiraz:

Qurban olum ala gözlü dilbər,im,
Yolum düşüb, sizin yanə gəlmişəm.

Atam yox, anam yox, qərib ellərdə,
Yolum düşüb, sizin yanə gəlmişəm!

Açılıbdı gül üzünün laləsi,
Görüm ölsün seryaqıbn balası,
Çıxıb ərşə mən yetimin naləsi,
Yolum düşüb, sizin yanə gəlmişəm.

Təhmiraz deyir: işim ahu-zar olub,
Gül yanağım saralıban, həm solub,
Cavan canım əldən-ələ satılıb,
Yolum düşüb, sizin yanə gəlmişəm.

Söz tamama yetəndən sonra Təhmiraz başına gələn Pəri xanıma nağıl etdi. Hər ikisinin meyli bir-birinə düşüb, könüllərini bir-birinə açıqdən sonra qol-boyun olub, çəkildilər bağın xəlvət bir guşəsinə. Sarmaşq gülə sarılan kimi bir-birinə sarılıb, kefdə, damaqda olsunlar.

Şamil çox gözlədi, gördü ki, Təhmiraz gəlib çıxmadı, başladı axtarmağa. Bir qədər irəli gəlib, gördü ki, Təhmiraz Pəri xanımı qucaqlayıb, elə yatıblar ki, heç özlərindən xəbərləri yoxdur. Şamil başına döyə-döyə özünü yetirib qarıya dedi:

– Ay imansız, bu nə işidi sən gördün. Təhmiraz Pəri xanımı alıb qucağına bağda yatıblar.

Qarı dedi:

– Qorxma, yarım saat çəkməz ki, Təhmirazı burada görərsən - deyib, daban basma özünü yetirdi Pəri xanımın bağına. Bağın qapısında bir qazaqa rast gəlib ovcuna bir qızıl basıb dedi:

– Qardaş, mənim oğlum evdən neçə gündür acıq edib, Pəri xanımın bağından çıxmır. Aman günüdür onu mənə yetir.

Qazaq qızılı alıb, bağa daxil oldu. Gəlib gördü ki, bir qız bir oğlan burada ya, tıblar. Yapışib oğlanın qolundan, qucağına yola düzəldi. Qarı Təhmirazı qazaqdan alıb, birbaşa özünü Şamilə yetirdi. Şamil Təhmirazı qarından alıb evdə saxlamaqda olsun.

Qazaq Təhmirazı aparanda Pəri xanımın xəbəri olmadı. Bir vədə Pəri xanımın bədənini üşütmə aldı, qız hövlank gözünü açıb, gördü ki, Təhmiraz yanında yoxdur, ağlaya-ağlaya özümü imarətə yetirib, yataq otağına keçib, üzü quylu yıxılıb, başladı ağlamağa. Günü-gündən gül üzü saralıb soldu. Tacir Xosrova xəbər çatdı ki, qızın bərk xəstədir.

Xosrov tacir həkimi çağırıb qızını müalicə etdirdi. Yenə də qız özünə gəlmədi. Xosrova xəbər getdi ki, qızın lap əldən gedir. Tacir Xosrov elan etdi ki, hər kim mənim qızımı sağatsa qızımı ona verəcəm.

Şamil bu xəbəri eşidən kimi Təhmirazı çağırıb, ona bir dəst libası geyindirib dedi:

– Oğul, Xosrov tacirin qızı Pəri xanım bərk naxoşdur, gedərsən haman imarətin qabağında dayanarsan. Qapıçı səndən nəçi olduğunu xəbər alacaq, onda deyərsən ki, həkiməm. Səni aparacqlar tacir Xosrovun yanına, onunla şərt kəsərsən ki, qızı sağaltsan, gərək sənə versin. Elə ki, razılaşdı, girərsən Pəri xanımın otağına, sən qorxma, mən elə bir iş eləmişəm ki, Pəri xanım səni görəndən kimi ayılacaq.

Təhmiraz həkim libası geyib Pəri xanımın iqamətinin qabağına gedib, bir baş tacir Xosrovun yanına gəldi.

Xosrov oturmuşdu otağında, gördü ki, cavan bir həkim gəlir. Tez ona yer göstərib xəbər aldı:

– Oğul, həkimсэн?

– Bəli, həkiməm!

– Oğul, mənim xəstə qızıma dərman edib, onu sağalda bilərsənmi?

– Sağaldaram, ancaq mənə bir həftə vaxt ver.

– Xub, indi ki, belə oldu qulaq as deyim: əgər mənim qızım Pəri xanımı sağalda bilsən, qızımı sənə verəcəyəm. Sağalda bilsən buradan sağ-salamat evinə qayıda bilməyəcəksən.

Təhmiraz razı oldu, şərt qoyub, kağız bağlaşmasından sonra Pəri xanımın otağına keçdi.

Pəri xanımın Təhmirazı görəndən kimi qulac qollarını açıb Təhmirazı qucaqladı. Hər iki aşiq-məşuq bir həftə burada qalıb, kef-damaqda oldular.

Bir həftə tamam olan kimi, Təhmiraz Pəri xanımın sağaldığını şadyanaçılıqla Xosrova söylədi.

Xosrov haman günü böyük şadlıq etdi: öz ilqarından dönməyib, Pəri xanımı Təhmiraza verdi. Şamil bu xəbəri eşidən kimi Təhmiraza yiyə çıxıb üç gün, üç gecə toy edəndən sonra, Təhmiraz istədi gəlin otağına keçsin - Şamil Təhmirazın qabağını kəsib dedi:

– Sən necə qardaşsan ki, qardaşın Tərlandı tapmamış toy edirsən! Gəl mən xərcini çəkim, gedək Tərlandı tapıb sənə yetirəm, yenidən toy edək.

Təhmiraz razı oldu. Şamil tez bir gəmi tutub, bütün malını, pulunu, hər nə var idi, həmin gəmiyə yığıb, Pəri xanımı və Təhmirazı gəmiyə mindirib bir baş Yəmən şəhərinə getdilər.

Gəmi dərmanın lap ortasından gedirdi. Şamil qalxıb gəmiçinin qulağına dedi:

– Al bu kisə qızılı. Təhmirazı dərmanın elə bir yerinə tullarsan ki, heç nişanəsi tapılmasın. Gəmiçi qızilları görən kimi gözləri kəlləsinə çıxıb, razılıq verib, gün batan kimi öz adamlarını hazırlatdırıb, Təhmiraz Pəri xanımınan gəzişən yerdə yapışıb qolundan dərnyaya atmaq istəyəndə Pəri xanım başladı bunlara yalvarmağa. Təhmiraz işi belə görəndə göz yaşlarını bahar buludu kimi axıdıb görək gəmiçiyə necə yalvarmağa başladı:

Aldı Təhmiraz:

Sənə qurban olum ay gəmi sürən!
Tut qolumdan, qoyma, batım dərnyaya!
Sənə kömək olsun, yaradan xuda,
Tut qolumdan qoyma, batım dərnyaya!

Təhmiraz belə deyəndə, gəmiçinin ürəyinə rəhm düşüb, göz işarəsi verdi. Əlaltı adamları əl saxladılar.

Aldı Təhmiraz:

Saralıban heyva kimi soldum mən,
Axıb-axıb peyvənəyə doldum mən,
Gəmiçi qardaş, sənə qurban olum mən,
Tut qolumdan qoyma, batım dərnyaya.

Təhmirazam, bu ellərdə bəykəstəm,
Dərilmişəm qızıl gül tək mən dəstəm,
Dərdi-qəm əlimdən mən çox şikəstəm,
Tut qolumdan qoyma batım, dərnyaya!

Söz tamama yetdi, gəmiçi özünü itirib nə edəcəyini bilmirdi. Şamil işi belə görəndə özünü gəmiçiyə yetirib göz vurdu. Zalım gəmiçi puldan keçə bilməyib o, da, adamlarına işarə verdi. Həmin saat Təhmirazı atdılar dərnyaya. Pəri xanım da özünü saxlaya bilməyib onun dalınca dərnyaya atılmaq istəyəndə tutub, qoymadılar. Şamilin Təhmirazı etdiyi ziyan və sitemi görən Pəri xanım iş aşkar olundu. Dal gərdəndəki qulac saçın sinə-sinə saz edib görək nə dedi:

Aldı Pəri xanım:

Sənə qurban olum kərəmli xuda!
Xudam Təhmirazı sən özün saxla.
Səndən mədət istərsən qərib eldə,
Xudam Təhmirazı sən özün saxla.

Gizlin sirlərini demədi mənə,
Pünhan dərdlərini demədim ona,
Şamil atdı onu dərnyaya, ümməna,
Xudam Təhmirazı sən özün saxla.

Ağı çıxarıbsan, qara bağlaram,
Şirin canı eşq oduna dağlaram,
Mən Pəriyəm məhsərə can saxlaram,
Xudam Təhmirazı sən özün saxla.

Söz tamam oldu. Pəri xanım olub yenə yığıldı. Onu otağa apardılar, gəmiçi də xod verib gəmini sürdü.

Şamil Yəmən şəhərinə gəlib özünə mənzil tutdu, Pəri xanıma xüsusi bir gözəl imarət verdi. Darıxmamaqçun əlinin altına bir çox xidmətçi verdi. Bir gün özü durub Pəri xanımın yanına gəlib dedi:

– Ey nəzənin sənəm, bil və agah ol! Səni mən özüm üçün gətirmişəm. Təhmiraz yurdsuz bir uşaq idi. Dərnyada qərğ olub getdi. Gəl kəbininizi kəsək, adəti üzrə toyumuza başlayaq.

Pəri xanım bu zalım tacirin əlindən yaxasını qurtarmaq üçün dedi:

– Mən razıyam, ancaq mən əhd eləmişəm ki, hər kim məni almaq istəsə, görək bir il gözləsin. Sən də gözləməlisən.

Şamil razı oldu, həmin barmağına bir üzük taxıb getdi. Pəri xanım da çəkilib otağına Təhmiraz deyib, ağlıya-ağlıya onun yolunu gözləməkdə olsun.

Təhmiraz dərnyaya düşən kimi qoluna qüvvət gəlib, üzməyə başladı, o qədər üzdü ki, ta qüvvədən düşdü, başladı ağlamağa. Birdən bir tufan qopdu. Dərnyaya moça gəldi, Təhmirazı ağzına alıb, o yan-bu yana ata-ata sahilə çıxartdı.

Nəfəsi kəsilmiş Təhmiraz sürünüb bir az bəridə qumun altında uzandı, ta bir neçə saat, özünə gəldikdən sonra, qalxıb başladı yol getməyə, ac-susuz çölləri gəzirdi ki, bəlkəm bir adama rast gəldi. Ağzını çevirib gün çıxan tərəfə neçə gün-neçə gecə yol getdikdən sonra bir

çobana rast gəldi. Salam verdi. Çoban onun salamını aldıqdan sonra haradan gəlib haraya gedəcəyini soruşdu. Təhmiraz, çobanın çomağını götürüb saz edib aldı görək nə dedi:

Aldı Təhmiraz:

Canım çoban, gözüm çoban,
Bu şəhər, hansı, şəhərdir?
Sənə qurban özüm çoban,
Bu şəhər, hansı, şəhərdir?

Aldı Çoban:

Canım oğlan, gözüm oğlan,
Bu şəhər Yəmən şəhridir.
Sənə qurban özüm oğlan,
Bu şəhər, Yəmən şəhərdir?

Aldı Təhmiraz:

Hansıdır sizin obanız?
Hara çıxıb ah-nalınız?
Necədir bəy-bəyzadınız?
Bu şəhər, hansı şəhərdir?

Aldı Çoban:

Görünən bizim obamız,
Ərşə çıxıbdır nalamız,
Tamam bəydi-bəyzadımız,
Bu şəhər, Yəmən şəhridir.

Aldı Təhmiraz:

Təhmirazam, nədir adın?
Nədir sən qibləgahın?
Kimdir sən padşahın?
Bu şəhər, hansı şəhərdir?

Aldı Çoban:

Əli çoban mənim adım,
Bil Kəbədir qibləgahım,
Tərhan şahdır padşahım,
Bu şəhər, Yəmən şəhridir?

Söz tamam olan kimi Təhmiraz başına gələn müsibəti ona nağıl elədi, ancaq Tərhan şahın onun öz qardaşı olduğunu bilmədi. Çoban Təhmiraz üçün süd sağıb, çörək doğradı, başladılar yeməyə. Yeyib doyandan sonra çoban Təhmirazı özünə sığə qardaş qəbul edib, birbaşa evlərinə gəldi, anasını çağırıb, Təhmirazı ona tapşırıb özü qoyuna getdi.

Şamil Yəmən şəhərində tanınan adam olmuşdu. Tərhan şahın da bu adam xoşuna gəlib, özünə vəzir eləmişdi. Bir gün Şamil bazarı gəzirdi. Təhmiraz da çobanın anasına yalvarıb ət almağa bazara çıxmışdı. Təhmiraz qəssab dükənina ət almaq üçün getdi. Şamil onu görüb tanıdı. Tez özünü yetirib qəssabın yanına, onun qulağına dedi:

– Xəbər al, bu oğlanın adı Təhmiraz olsa, dükanın dalına çəkib, başını kəs.

Şamil üstəlik bir ovuc qızıl dəxi qəssaba verib getdi. Qəssab başladı Təhmirazı yubandırmağa, başını kəsmək üçün qəssab Təhmirazı qəsdən yubatdı.

Təhmiraz qəssabın ona ət vermək istəmədiyini görüb dedi:

– Məni yola sal gedim.

Qəssab dedi:

– Oğul, səbr elə, sənə ət yaxşı yerindən vermək istəyirəm.

Təhmiraz bir söz deməyib bir tərəfdə durdu, ət qurtaran kimi qəssab Təhmirazın qolundan tutub çıxdı dükanın dalına, istədi kəsə başını. Təhmiraz ağladı və görək qəssaba necə yalvardı:

Aldı Təhmiraz:

Sənə qurban olum qəssablar başı,
Amandır qəssabım, kəsmə başımı,
Axıtma didəmdən qanlı yaşımı,
Amandır qəssabım kəsmə başımı.

Mən burada iki dolu bağıyam,
Lalə kimi ciyər başı dağıyam,
Qəssab başı bir tacirin oğluyam,
Amandır qəssabım kəsmə, başımı.

Təhmiraz belə oxuyanda qəssab xəbər aldı:

– Ədə, adın nədir?

– Qulaq as adıma da deyim:

Aldı Təhmiraz:

Qəssablar içində ucalsın başın,
Var oslun dünyada alverin, işin,
Mahmudun oğluyam, cavandır yaşım,
Amandır, qəssabım, kəsmə başımı.

Qəssab bir az fikrə getdi. Sonra bıçağını itiləməyə başladı. Təhmiraz da başladı, ağlamağa.

Əli Çoban çox gözlədi, gördü ki, daha Təhmiraz gəlib çıxmadı. Çomağını əlinə alıb bir baş qəssabın yanına gəldi, bir tərəfdən də qəssab bıçağın hazırlayıb, Təhmirazın başını kəsmək istəyirdi ki, bir də gördü ki, bir gurultu qopdu. Əli Çoban əlində çomaq içəri girib qəssabın başının üstünü aldı. Əli Çoban gördü ki, qəssab Təhmirazın başını kəsmək istəyir, dəyənəyi qaldırıb, qəssabın başına vurdu və onun başını qarqız kimi para-para etdi. Təhmirazı evlərinə gətirib, sonra onu evdən bayıra buraxmadı.

Bir neçə ay Təhmiraz Çobanın yanında qalıb, əmlək quzunun ətindən yeyib, ətə-cana gəldi. Bir gün sevgilisi Pəri xanım yadına düşdü. O, Əli Çobana dedi:

– Qardaş, mənə bir dəst falçı paltarı tap. Əvvəl gedim öz sevgilimi tapım, sonra Şamildən öz qisasımı alım.

Əli Çoban dedi:

– Gəl, sən getmə, qal evdə. Mən gedim sənə qissəni Şamildən alım, sonra soraqlaşib sevgilini də tapıb sənə yetirim.

– Xeyr, mən özüm getməliyəm - dedi.

– İndi ki, getmək istəyirsən, mən də səni tək buraxmaram. Mən də gedirəm.

Hər ikisi libaslarını dəyişib çoban dəyənəyini əllərinə aldılar. Təhmiraz bir neçə kitab götürüb düşdülər şəhərin küçələrinə. Gəlib çatdılar bağlı-bağatlı bir imarətin qabağına. Təhmiraz gördü ki, eyvanda gözəl bir qız oturub. Onu görən kimi, bildi ki, bu Pəri xanımdır. Əli Çobanı işdən halı etdi və onu qoydu qapıda. Özü kitab əlində - fala - baxıram - deyə daxil oldu eyvana. Aynanın qabağında dayanıb durdu.

Pəri xanım Təhmirazı tanımadı, ancaq xəbər aldı:

– Kimsən?

– Falçıyam.

Belə deyəndə Pəri xanım hörüklərini sinəyə saz edib, görək Təhmirazdan nə xahiş etdi:

Aldı Pəri xanım:

Sənə qurban olum a falçı qardaş,
Allahçın baxginən, kitablara sən.
Yanımdan gedibdir sən tək sirdaşım,
Allahçın baxginən, kitablara sən.

Pəri xanım belə oxuyanda Təhmiraz kitabları qoyub qabağına bir neçəsini vərəqləyib, sonra Pəri xanıma görək nə cavab verdi:

Aldı Təhmiraz:

Sənə xəbər verim can, Pəri xanım,
Baxcağın bilmişəm kitablara, mən,
Sənə qurban olsun, bu şirin canım,
Baxcağın bilmişəm kitablara, mən,

Aldı Pəri xanım:

Uzaq ellərə mən salmışam soraq,
Niyətim yaxındır, yoxsamı uzaq,
Baxginən kitaba vərəqbəvərəq,
Allahçın baxginən, kitablara sən.

Aldı Təhmiraz:

Uca dağlar bürünübdür dumana,
Könlün gedib başqa-başqa gümana,
Sevdiyini atılıb, dərya, ümmana,
Baxcağın bilmişəm kitablara mən.

Aldı Pəri xanım:

Mən Pəriyəm budur sözün əzəli,
Payız olcaq bağlar tökər xəzəli,
Aldılar əlimdən Təhmiraz gözəli,
Onunçun baxginən kitablara sən.

Aldı Təhmiraz:

Təhmirazam, hər qız qallam amanda,
Seryaqıblar görüm qalsın damanda,
Sevgilin qalmayıb dərya, ümmanda,
Baxcağın bilmişəm kitablara, mən.

Hər ikisi sözlərini bitirib, Təhmiraz falçı paltarını soyunub bir yana atdı. Pəri xanım Təhmirazı tanıdı, hər iki həsrətli yenidən görüşüb - öpüşdülər. Onlar burada qalmaqda olsunlar. Sizə deyim Şamildən.

Pəri xanım Şamilə verdiyi vədə tamam idi. Durub bir baş özünü Pəri xanımın imarətinə yetirdi. Əli Çoban da qapıda dayanıb Təhmirazı gözləyirdi. Əli Çoban gördü ki, Şamil gəlir. Şamil Əli çobanı görən kimi qorxusundan qayıdıb tez özünü padşahın imarətinə yetirib, qoşundan bir neçə nəfərini götürüb gəldi. Əli çoban gördü ki, Şamil bu dəfə qoşunun bir hissəsini gətirir, çuxasını çıxarıb qoluna doladı, dəyənəyini əlinə alıb, çıxdı qoşunun qabağına. Başladılar vuruşmağa. Bu qoşunun içində heç bir işdən xəbəri olmayan Həmid deyilən bir zırpı var idi. Həmid gördü ki, Çoban qoşunu qırıb tökəcək, əlini göyə qaldırıb onun çomağını əlindən aldı və ikiyə böldü. Əlinin tez əl-qolunu bağladılar. Şamil içəri girib gördü ki, Təhmiraz Pəri xanımla kefdədilər. Əmr verdi ki, Təhmirazın qollarını bağlasınlar. Pəri xanım buna dözməyib zülm-zülm ağladı. Buna dözməyən Təhmiraz aldı görək nə dedi:

Səhər-səhər mey içdiyim,
Əcəb gəzir saği bülbül,
Mənim kimi məcnun olmaz.
İtirmisən yarı bülbül.

Ayağının bax məsfinə,
Durub zalım can qəsdinə,
Uç qon piyalə üstünə,
Eylə cəh-cəh barı, bülbül.

Təhmirazam bu medarə,
Tapılmaz dərdimə çarə,
Qaşın qara, gözün qara,
Çöksün altı, sarı bülbül.

Söz tamama yetdi. Şamil Əli Çoban ilə Təhmirazı tutub padşahın hüzuruna apardı. Padşahdan xahiş etdi ki, onları assınlar.

Tərhan şah Şamilə dedi:

– Vəzir, mən and içmişdim ki, qardaşımdan sonra qan tökməyəcəyəm, amma sən məni vadar edirsən ki, bunlara ölüm fərmanı verim? Bu nə məsələdir?

Baş vəzir işə qarışdı:

– Şah sağ olsun, səbrdən salamat çıxar. Sən bu səfər başqa cür yol ilə onlara müraciət edin, görək nə olur. Şah əmr etdi. Tutulanları padşahın hüzuruna gətirdilər. Təhmiraz içəri daxil olanda, Tərhan şah baxdı ki, bu oğlanın gözləri qardaşının gözlərinə oxşayır. Bir az səbr etdi Tərhan şah onları dindirməyə başladı. Təhmiraz xahiş etdi ki, izin versinlər mən sözümü sazla deyim:

Aldı Təhmiraz:

İki qardaş idik padşahzadə,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.
Atımız yoruldu, qaldıq piyalə,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Gözlədim gəlmədi, gün batdı,
Tamam inni-cinni çəkildi, yatdı,
Halvaçı mənə atalıq etdi,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Təhmiraz gördü ki, şahın gözlərindən yaş gəlir. Tərhan dedi:

– Şah sağ olsun, siz niyə ağlayırsınız?
– Biz də iki qardaş idik.

Aldı Təhmiraz:

Bir halvaçı ilə halva satdım,
Bir qul olub bil Şəmiyə satıldım,
Sandıqlarda dövələrə çatıldım,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Əli Çoban ilə qoyun otardım,
Gələndən, gedəndən xəbər tutardım,
Təhmirazam, qızıl verib qurtardım,
Ədalətli şahım, eşit ərzimi.

Söz tamama yetdi. Təhmiraz saz ilə dedi ki, başına gələnləri sözlə nağıl etdi. Tərhan şah baxdı ki, elə bu onun doğmaca qardaşı Təhmirazdı. Qucaqlayıb - öpüşdülər.

Tərhan şah əmr verdi cəlladlara, cəlladlar Şamil vəzirin boynunu

vurdular. Çoban Əli ilə Təhmirazın qollarını açıdırıb, dedi:
– Siz burada durun, mən bu dəqiqə gəlirəm. Tərլan oradan çıxıb paltarın dəyişib, gəldi Pəri xanımın yanına. Tərլan Pəri xanımın otağına gələn kimi elə bildi ki, gələn Təhmirazdır. Aldı görək nə dedi:

Aldı Pəri xanım:

Çəmənler laləzar olsun,
Budur gözəl yarım, gəldi.
Qəmgin könüllər sağ olsun,
Budur gözəl yarım gəldi.

Aldı Tərլan şah:

Çəmənler laləzar olsa,
Sənin yarın mən deyiləm.
Qəmgin könüllər şad olsa,
Sənin yarın mən deyiləm.

Aldı Pəri xanım:

Cibiyə tökdün alçanı,
Gəzirsən bağı-bağçanı,
Sevmisən məndən yaxşını,
Budur gözəl yarım gəldi.

Aldı Tərլan şah:

Qoç igidlərin başıyam,
Həm ipəyi, həm aşıyam,
Təhmirazın qardaşıyam,
Sənin yarın mən deyiləm.

Aldı Pəri xanım:

Məni Pəriyəm, əldə sazım,
Dəhanda qalmasın sözüüm,
Həm qaynım, həm iki gözüüm,
Budur gözəl yarım gəldi.

Aldı Tərլan şah:

Tərլan şaham sərdə tacım,
Misirdən gəlir xəracım,

Həm gəlinim, həm də bacım,
Sənin yarın mən deyiləm.

Söz tamama yetdi. Tərլan Pəri xanımı götürüb bir baş imarətinə gətirdi. Təhmiraz yenidən sevgilisiylə görüşdü.

– Qardaş, izin ver indi gedim.

Tərլan dedi:

– Hara gedirsən?

Təhmiraz dedi:

– Əli Çoban ilə şertim var, gerek onun yanında qalam. Təhmiraz pəri xanımı götürüb Əli Çobana qoşulub, gəldilər Şamilin varından, pulundan özlərinə lazım olan qəder götürüb, qalanını fəqirlərə payladılar. Əli Çoban Təhmirazla Pəri xanıma toy edib, Pəri xanımın əlini Təhmirazın əlinə verdi.

VII. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR

ŞİRVAN MAHALINDA TƏRƏKƏMƏÇİLİYƏ AİD ATALAR SÖZLƏRİ

Tatın dovğası, tərəkəmənin lovğası.
Tərəkəmənin qarısı, susuz yerin arası.
Tərəkəminin atasını döy, atını döymə.
Tapan tapanın olsa, dağda çoban xan olar.
Çobanın könlü olsa, təkədən pendir tutar.
Yayın tozu, qışın alafıdır.
Hər azarlayan qoyun ölsə, sürüdə qoyun qalmaz.
Çox qoyunu canavar yedi, bizi kimi yunu dağılan olmadı.
Öküzü tayıynan qoşarlar.
Çox qoyunun çox balası olar.
Tərəkəmə nökrə bir verər, itə iki.
Çobanı özündən olanın qoyunu ekiz doğar.
Tərəkəminin çobanı – qamışlığın qabanı.
At getdi – örkən apardı.
Qulun at olunca, yiyəsi mat olar.
Qoç döyüşünə qoç dayanar.
At tapıldı - yəhər tapılmadı.
Tərəkəmə yeddi oğula dedi: “Yoxdu“, bir qıza dedi: “Çoxdu“.
Qara keçənin dörd küncü var, hərəsi bir oğulun.
Nabırkı köçü bərkə dirənib.
Eşşəyə min, ata çatınca.
Öküz öldü ortağ ayrıldı.
Gomuş balası – quyruğu ağ.
Qoduğ böyüyər – çulu böyüməz.
Yaylaq yolunun yoxuşu varsa, enişi də var.
Tərəkəmədən qız almaq asan, quzu almaq çətinidir.
Tərəkəmə çomağı başa bərk vurur, daşa yavaş.
Dədəsi öldü - dedi: “Vaxtı çatmışdı“; dəvəsi öldü - dedi: “Belim sındı“.
Köç başlanmamış bulağı uçurdu.
Məni aranda tutdan elədi, yaylaqda qurutdan.
Tərəkəmənin atı da oğru olar, iti də.
Tərəkəmə özünü Koroğlu bilər, eşşəyini Qırat.
İtdən çox çarıq oğurlayan yoxdur, yenə də ayağı yalındır.

Tərəkəmə toy bilməz, loy bilməz; daş bilər, baş bilər.
Qonşu qonşu olsa, keçini camış qiymətinə satarsan.
Allafın işi alaf satmaqdır, istər ata tök, istər eşşəyə.
Sürüdə ayrılan qoyunu canavar yeyər.
Dəvəçi ilə qonaq olanın darvazası gen gərək.
Keçinin əcəli çatanda, çobanın ağacına sürtünər.
Kələxana¹ gomuşu yatmağa yararır.
Bir dana bir naxırını adını batırır.
Mal yiyəsinə oxşamasa - haramdır.
İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz.
Camışa qoşulan dananı qurd yeyər.
Atlı atını çapar, dayçalı deyər: “Mən də varam“.
İnək elə xar oldu - eşşəyə çidar oldu.
Zəgliylə zəg döymək olmaz.
Eşşəyə min – baxtın açılınsın.
Tərəkəmə öz şorunu bal bilər, tatın balını ayranca bilməz.
Buynuzsuz qoçun qisası buynuzluda qalmaz.
Naxırda malım yox, nobatda başım ağrıyır.
Atın dörd ayağı var, o da büdrəyir.
Dəvə satan bir il dövlətli olar, dəvə alan bir il kasıb.
Özgə buzovunu bağlayanın çatısı əlində qalar.
Eşşək eşşəyi borc qaşırır.
Eşşəyə dedilər: “Mərifətini göstər“, getdi küllükdə ağnadı.
Özün olasan xər, çulun məxmər.
Naxırçı qızı naxır əppəyi istər.
Qoyun deyib: məni sür xarabalığa, abadan eləməsəm, kəs başımı.
Bir atı gətirincə, yeddi nəğməni tamam eləyir.
Köçən yurdun qədrini düşən yurdda bilərlər.
Dəvə yaxını otlar, uzağı gözdər.
Qapan it dişini göstərməz.
Qurddan çoban olmaz.
Qurd qurdluğun yerə qoysa, qurd olmaz - murd olar.
At ölüncə otlar.
İt ilxısı – köpək sürüsü.
Ağ at arpa yeməzmi?
Onun üzü, çərçi dəvəsinin dizi.

1. Şamaxı rayonunda kənd adıdır.

İt itlə savaşıanda qurda girəvə düşər.
 Qurdun əti qurda haramdır.
 Sağsağan yalançı olsa da, şad xəbər verir.
 Tərəkəmənin özünü öyməyi də var, söyməyi də.
 İt elə bilər ki, pişik evdə yatmaqla ev yiyəsidir.
 Tərəkəmədə oğru da çoxdur, doğru da.
 At olanda meydan olmur.
 Öküz bilir kotan nə çəkir.
 Köpəyə umud olduq, özümüz də hüzmədik.
 Ağıl saqqalnan olsaydı, keçidən böyük alim olmazdı.
 Tərəkəmə pendirində qurdu görməz.
 Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər.
 Öküzü taya tərəf çəkə bilməyəndə, tayı öküzə tərəf çək.
 Örkən nə qədər uzun olsa, yenə doğanaqdan keçəcəkdir.
 Atlının qaydası piyadaya gülməkdir.
 Əlli ilini ulağı dəyirmanın yolunu tanımır.
 Tüklü motal pendiri yaxşı saxlayır.
 At minən atdan yegin gərək.
 Az gözən qoyun quyruq bağlar.
 Qoça öz buynuzu ağırlıq eləməz.
 Kor qoyun gecə də otlar.
 Qurd öz örüşündə ac qalmaz.
 Hər bulağın suyu sərin olar, üstündə yeməli şey olar.
 Yaylağın hər şeyi yeməlidir, dumanı, çəni olmasa.
 Qoyun deyər: qarnımı doldur, qara basdır məni. Keçi deyər: qarnımı
 doldur, qora basdır məni.
 Obası Podarsa, özü də çodar olar.
 Tərəkəmə tazını gördü dedi: “Yiyəsi ac saxlayıb”.
 Eşidib parağı qırxarlar, bilmir hansını qırxarlar.
 Tərəkəmə alaşanı külaşa qoşar.
 Hər qoluna bəlgə dolayan Koroğlu olmaz.
 Qurdun dadamalı, pəyədə yeyər malı.
 Çobanın oynamağı ələ düşməz.
 Qoyunu qurda tapşırma.
 Tərəkəmənin “Allahı” qoyundur, “Peyğəmbəri” keçii.
 Elə ki, gəlir yaylağın axırı, açılır çoxunun paxırı.
 Tərəkəmənin gərək pişiyi də doğar ola.
 Əmcək əmcəklə döyüşər, o ki, tərəkəmə ola.

Başı yeddi yerdən yarlmayıbsa - tərəkəmə deyil.
 Aranda qalan qarının qarğıışı tutar olar.
 Tərəkəmə haram yeməz.
 Oğru olmayan tərəkəməyə qız verməzlər.
 Dəli tərəkəməni görəndə ağıla gələr.
 Dağa duman gələndə sürü arxacda gərək.
 Yağ yağa qovuşar, yarmalar yavan qalar.
 Çobanı özündən olanın qoyunu südlü olar.
 Tərəkəmə yaylaqda adam tanımaz.
 İlan vuran ala çatıdan da qorxar.
 Tərəkəmə arvadı cırığı elə düyünləyər – yamaqdan artıq, qabı elə
 yalar – yumaqdan artıq.
 Bir arxa su gəlib, güman var ki, bir də gələ.
 Bulağı tikənə rəhmət, sökənə lənət deyərlər.
 Tərəkəmənin qoyun-quzuycan oğlu-qızı olmasa, razı olmaz.
 Çoban naharda savaşa, şamda barışar.
 Tərəkəmə ömründə iki dəfə çimər: bir doğulanda, bir də öləndə.
 Axsaq at yügrək olar.
 Sabahını gözləməyən itinə suluq verər.
 Ac eşşək atdan bərk qaçar.
 Erkek quzu qurbanlıq üçün doğular.
 Eşşəkdən soruşublar: “Niyə bərk qaçırsan?” Deyib: “Bizləyəndən
 soruş”.
 Tərəkəmə yaxşılıq bilən olsa, gərək heyvan kəsməyə.
 Bir ata doqquz oğul bəsləyər, amma doqquz oğul bir atanı bəsləməz.
 Qurdla qoyunun nə dostluğu?
 Təki ayrınam olsun, qab tapılmasın.
 Tatın on iki uşağı olar, tərəkəmənin on iki dəvəsi.
 Haramzada oğuldan, halalzadə nöker yaxşıdır.
 Tatın öküzü kök olar, özü arıq.
 Səkil keçiyə doqquz çoban gərək.
 Buzovu olandan ağartı gizlətmə.
 Tərəkəmə bir yerə gedəndə atı itə tapşırar.
 Qurd qoyun yeməkdən tövbə eləməz.
 Durna görsən qış, leylək görsən yaz gələr.
 Tat doyunca, türk (tərəkəmə) ölüncə yeyər.
 Qurdun yanında quş da doyar.
 Qurdla quzu yeyib, doyunca ağlama!

Qoyunun paçası, keçinin başı dadlı olar.
Keçi yatdığı yeri eşib yatar.
Tərəkəmə köpəyi qonağa quyruq bulamaz.
Hər sürüdə beş-altı qoyun olar, qalanı oyun.
Yorğa at yolda qalar, yortağan at mənzilə yetər.
Tərəkəmənin atı öldü, dedi: “Atam ölseydi, belə ağrımazdım”.
Çoban yastıq istəməz.
Yügrək at öz yemini artırar.
Zirək arvad dəvə üstündə patava toxuyar.
Tərəkəmə öz obasını Bağdadlıdan böyük bilər.
Tərəkəm arvadı yas yerində yetim quzularım deyib ağlar.
Qoyun üç baş otlar.
Tərəkəminin dostu it, düşmanı qurd olar.
Qızınmadıq istisindən, kor olduq tüstüsündən.
Tərəkəmənin sözü - yulğunun gözü.
Tat ildə bir pud qurd yeyər, tərəkəmə ildə bir pud tük.
Fətir! - məni mənzilə yetir.
Tat olanı deyər, tərəkəmə yalanı.
Bozdamac – əlim xəmir, qarnım ac.
Çörəyi bol olanın tüsütüsü gür çıxar.
Dövlətlinin balası un dəyirmanından gələnə gözlər; kasıbın balası çörəyin təndirdən çıxmağını gözləməz.
Çoban qoyuna o qədər “nənəm-nənəm” dedi ki, axırda öz nənəsinin adı yadından çıxdı.
Pirdirdəki piriniz, biz də sizin biriniz.
Alan alıb aldanıb, satan satıb sallanıb.
Qaymağı üzdən, balı dibdən yeyərlər.

MƏSƏLLƏR

AY KƏRİM, ALDIN BAHARI, ÇIXDIN YAZA

Sündü kəndində Kərim adında kasıb bir oğlan yaşayırmış. O, Bahar adlı bir qıza aşiq olur. Atası Baharı ona verməyib deyir:
– Mən deyən xərci gətirməsən, Baharı sənə verməyəcəm. Əgər mən istəyən xərci gətirsən Bahar sənə olacaq.
Çarəsiz qalan Kərim hərdən bir qədər borc pul toplayıb qızın atasının istədiyi xərci verəndən sonra toy edib Baharı evinə gəlin gətirir.

Kərim dəmirçi idi. Bir gün, dəmirçixanada dəmir döydüyü vaxt borclu olduğu adamlardan biri içəri girib deyir:
– Kərim, mənim borcumu nə vaxt qaytaracaqsan?
Özünü itirən Kərim çəkici barmağına vurur. Barmağı qana boyanır.
Kərim barmağına baxıb dərli-dərli deyir:
– Axx “Ay Kərim, aldın Baharı, çıxdın yaza”.
O gündən bu ifadə Sündü camaatı arasında xalq məsəli kimi işlənir.

Musa qohumundur?

Rəvayətə görə, Sündü kəndində Musa adlı ağıldan kasıb bir kişi yaşayırmış. Bir gün o, işdən evə gəlib arvadına deyir:
– Arvad, bir az xəşil bişir yeyək. Arvad cavab verir:
– A kişi, evimizdə un yoxdur.
– Yaxşı, onda bir az əriştə bişir!
– Dedim ki, un yoxdur.
– Yaxşı onda bir az şullu bişir.
Arvad bərk hirsələnib deyir:
– Ay başı batmış! Şullu da undan olur. Dedim ki, unumuz yoxdur. O gündən Sündü kəndində olmayan bir şeyi kim-kimdən təkrar istəsə deyirlər?
– Musa qohumundur?

Molla Musanın duasından olmasın

Molla Musa təxminən, 1802-1803-cü illərdə Cənubi Şirvandakı “Baba-Bozum” adlı yerdə (indi Səlyan rayonunun Kərimbəyli kəndinin yaxınlığında) anadan olmuşdur. Ona Molla Musa deyilməsinin səbəbi maraqlı bir əhvalatla bağlıdır.

Hələ Baba-bozumunda ikən bir gün onların qapısına uzaq kəndlərin birindən iki qadın və bir kişi gəlir. Məlum olur ki, ana, oğul və gəлиндən ibarət olan bu kiçik ailənin böyük bir dərdi var; 3-4 il əvvəl evlənmələrinə baxmayaraq, gənc ər-arvadın övladı olmur, odur ki, öz yeganə oğlundan övlad görmək məqsədi ilə ana onları bu ocağa gətirmiş, molla ocağında dua yazdırıb Allahdan nəvə diləsin. Musanın atası və qardaşı evdə yox imiş, bir neçə gündən sonra qayıdacaqlarmış. Bunu bilən qarı, Musanın yaxasından əl çəkmir: “Atan molla, qardaşın molla, ola bilməz ki, sən dua yaza bilməyəsən. Uzaq yerdən gəlmişik, ev-eşiyimiz yiyəsiz qalıb, bizə əlac elə”, - deyib yalvarır. Bu

zaman gənc gəlinin yaşmaq üstündən yerə dikilmiş gözlərində elə bir yalvarış hiss edən şair ürəkli Musa dözə bilmir, qardaşının qələmdavətini götürüb və nə isə yazıb qarıya verir, “üstünə bağlayın“, -deyir. Onlar gedirlər. Bir ildən sonra həmin ailə Musagilin qapısına gəlir, qarşılarında yanı buzovlu bir inək, qucaqlarında isə təzə doğulmuş bir körpə varmış, qarı hey durmadan “can molla, qələminə qurban olum“, - deyib Musaya dil-ağız edirmiş, Musanın molla və duaya münasibətini yaxşı bilən atası və qardaşı məsələni açıb ağartmır, yalnız qarıdan Musanın yazdığı duanı alıb gözdən keçirirlər:

Ay köynəyi, sarı gəlin,
Sən yarınnan qarı, gəlin!
Allah kömək olsun sənə,
İl başında bala görüm,
Qucağında barı, gəlin!

Qonaqlar çıxıb gedəndən sonra bu məsələ ailə arasında açılır, qarı və oğlunun Musaya kəlməbaşı “Molla“ deməsi isə camaat arasında yayılır, hələ indi də bəzi kəmsavad mollaların yazdıqları “duaya“ baxan o ətraf adamları cızmaqaradan bir şey dərk etmədikdə “Molla Musanın duasından olmasın“, deyib zarafatla gülürlər. O vaxtdan bəri ailə və qohumlar arasında bu “molla“ adı Musanın adına zarafatla əvəz olunur.

Ellər abadan olandan - Diyallı xaraba idi.

Dərbənd hökmdarı böyük qoşunla bu əraziyə gəlib çıxır. Diyallı kəndindən bir az aralıda çadırını qurdurur. Görür ki, onun qulluğuna, görüşünə kənddən heç kim gəlmədi. İki gün keçir. Şah vəzirə çağırır soruşur:

– Bu eldən, bizim pişvazımıza çıxan niyə yoxdur?

– Şah sağ olsun, öyrəndim. Deyirlər ki, kəndin camaatı çox diribaş, öyilməz diyallılardır. Onlar heç kimə öyilməzlər.

Şah vəzirə deyir ki, xəbər verin ki, pişvazıma çıxınsınlar, yoxsa hamısını qılıncdan keçirəcəyəm, heç kəs şahı eşitmir. Kənd əhalisinin əksəri hissəsini qətlə yetirirlər. Kəndi yandırır. Sağ qalanlar dağlara qaçır.

Hökmdar səfərindən kor-peşiman geri qayıdır. Hirsli soyumur. Diyallının başına gətirdiyi fəlakəti hər yana çatdırmağı qət edir. Odur ki, əmr edir ki, Dərbəndin girişinə belə bir lövhə assınlar: “Aləm abadandı, Diyallı isə xaraba“. Bu məsələ dəyişib bu günkü formasına düşmüşdür: “Ölkə abadan olanda, Diyallı xaraba idi“.

VIII. LƏTİFƏLƏR

Doqquza heç razı olmaz

Qaravəllilər¹ görürlər ki, Kəlbə Saleh şəhərdən gəlir. Özü də, qanı çox qaradır. Onun başına yığılırlar:

– Kəbleyi, nə olub, kefin yoxdur?

– Nə kefim olacaq, məsciddə cəddinə qurban olduğum Ağsa Seyid-əli ilə rastlaşdım. O da camaatın içində mənə ən çətin bir sual verdi: “İslamın şərti neçədir?“

Kəlbə Saleh fikrini tamamlamamış dostlarından biri əlini onun çiyinə qoyub dedi:

– Kəlbə Saleh, əşsi deyə bilmirdin ki, doqquz?!

– A zalım, qoymursan sözümlü qurtaram. Sən doqquz deyirsən, mən on iki dedim, razılaşmadı. Doqquza heç yerli dibli razı olmazdı.

Yançağını yerə bas

Bir gün el yaylağa qalxanda köç Şamaxının yaxınlığında dayanır. Tərəkmə arvadları şəhərə baş çəkirlər. Baş bazar adamla zıv vururdu. Arvadlar fala baxan mollaya yaxınlaşır:

– Molla qardaş, inəyimizin südü xarablayıb, hər sağanda bir sərnici süd sağıram. Yağ düşür ki, düşür. Yəqin ki, gözə gəlib. Başına dönüm, o kitabı açıb dərindən bax. Yaxşı da bir qələm çal.

Molla başdan yuxarı tərəkmə qadını süzdü, adını öyrəndi və bu şe’ri gözəl xətlə kağıza köçürdü.

Ay gözəyən, Xanımağa,

Bitik neyləsin, yağa.

Yançağını bas yerə,

Cəhd elə çalxamağa.

Sonra kağızı üçkünc büküb qadına verdi...

Seyid Ağanın gülməcələrindən²

Ağam özündən razı, yersiz danışan adam haqqında deyir:

– Boynuna baxıram, şükür edirəm, ağına baxıb fikir.

1. Şamaxıda kənd adı.

2. Göyçay rayonu, Potu kəndi

* * *

Ağam sağlığında yaramaz işlər görmüş mərhumu belə yada salar:
– Allah rəhmət eləsin... Yanındakılara.

* * *

Ağanın zarafatlarından biri də belədir:
– Ə kişi, bu göyərçin nə həyasız quşdur. Çəpəri nə qədər qaldırırsa, yenə üzümü aparır ki, aparır.

* * *

Bir kəndlinin camışı doğur. Yiyəsi sevincindən xırmana çıxıb Ağamı mustuluqlayır:

– Sən öləsən, belə fərasətli camışı mən birinci kərədir ki, görürəm.

Ağam soruşur:

– A kişi, nə olub?

– Nə olacaq, camış gözünə döndüyüm keçir Arazın o tayına. O, Araz, deyə Potu kanalına işarə edirdi. Gecə orada doğur. Sonra da tənbellik etməyib, balasını alır iki buynuzunun arasına çayı keçib gəlir. Ağam bərkədən gülmür və deyir:

– A kişi elə danışırsan ki, bişmiş toyuğun gülməyi gəlir. Belə yalan olar?

Bir səbrə

Bir gün bir kişinin evinə qonaq gəlir. Kişi üçün ev sahibi xəşil bişirdir. İsti-isti çəkmirlər xəşili. Qonaq acıbmış, tavaxıl etməyib, xəşili büktələyir. Ağzını göyə açıb a qarddaaş, göyyddəki pərdiləri neçəyə almısan deyir ki, xəşil ağzında soyusun. Ev yiyəsi onun ağzının yanmasını hiss etməsin. Ev sahibi işi başa düşür. Aramla qonağın sualına cavab verir.

– Bir səbrə, iki püfləməyə almışam.

Kürüksüz gəlib

Bir gün bir çoban, bir şəhərlinin evinə qonaq gəlir. Gətirib buna yarpaq dolması bişirirlər. Çoban da öyrənib həmişə bozartmadan, kababdan yeməyə. Belə şeylər görməyibmiş. Üçüncü gün buna küftə qoyurlar. Çoban çomağı götürüb küftəni bir o tərəfə, bir də bu tərəfə

çevirir. Deyir:

– Bu nə işdi. Dünən, srağagün kürkə bürünüb gəlmişdi, bu gün kürksüz gəlib.

Ağılsız kişi

Bir arvadın ağılsız əri varmış. Bu kişi heç bir iş yaratmırmış. Nə iş dalınca gedirmiş, boş gəlirmiş.

Bir gün arvad buna pul verir ki, get çörək al. Kişi gedir, çörək alsın. Görür bir lotu oturub çırtıx çalır. Deyir ki, nə olar mənə də öyrət. Lotu deyir:

“Pul ver, öyrədim“. Kişi çörək pulunu verir bu lotuya. O da çırtıx çalmağı öyrədir buna. Kişi özündən razı halda gəlir evə. Arvad hirs-lənir. Səhəri gün yenə çörək üçün pul verir ki, əgər bu dəfə çörəksiz gəlsən, özündən küs. Kişi yenə gedib görür ki, həmin lotu yenə otu-rub, barmaqlarını çarpazlayıb, başqa cür çırtıx çalır. Bu dəfə də çörək pulunu verib lotuya yalvarır ki, bunu da mənə öyrət.

Lotu kişinin avamlılığından istifadə edib pulu alır, kişini öyrədir. Yenə arvad hirs-lənir. Üçüncü dəfə kişi yenə görür ki, lotu barmaq-larını qatlayıb, o biri əli ilə çırtıx vurur. Yenə pulu verib çırtıx çalmağı öyrənir və evə gələndə arvad hirs-lənir. Başlayır kişi ilə savaşımağa ki, kül sənə başuva, əlindən heç nə gəlmir. Kişi hirs-lənir ki, a köpəyin qızı, bəs bu nədi, bəs bu nədi? – deyə-deyə lotu öyrətdiklərini başlayır çalmağa. Yəni mənim də bacardığım iş var.

Lahıc lətifələrindən¹

Uzaq bir şəhərdən Lahıca gəlin gəlir. Toyun səhəri dana kəsməli olurlar. Bıçaq da damda qalıbmış. Başlayırlar dananı dama dartmağa. Nə qədər əlləşirlər dananı dama çıxara bilmirlər. Gəlin xəbər alır ki, dananı niyə dama çıxarırsız? Deyirlər ki, bıçaq damda qalıb. İndi də dananı kəsməliyik. Pə necə edək? Gəlin deyir ki, dananı çıxarıncə elə bıçağı götürün, işiniz asan olsun. Görürlər ki, gəlin deyən çox asan oldu. Gəlinin ağına heyran olurlar. Kəndin ağsaqqalları irəli gəlib deyir ki, mütləq bu gəlinin başını mismarlamaq lazımdı ki, ağıl qaçmasın.

1. İsmayılı rayonunda qədim kənddir.

* * *

Bir gün də Lahıc arvadı un götürüb çörək bişirmək istəyir. Un torbasını evin dirəyinə söykəyibləmiş. Arvad un götürmək istəyir, lakin dirək qalır arvadın qollarının arasında.

Arvad qışqırıb hay-haray salır. Bütün kənd tökülüb gəlir. Hamı götür-qoy eləyir, bu arvada çarə edə bilmirlər. Axırda qazı gəlir baxıb, bu işə lap məətəl qalır. Deyir ki, “Bəs bu işin bir çarəsi var. Ya gərək arvadın qolları kəsilsə, ya da dirək. Əgər dirək kəsilsə ev uçular, arvad ölər, ancaq qolları kəsilsə, yenə də yaşayar”.

* * *

Ermənilər dəstə ilə meşədən keçirmiş. Bu vaxt üç Lahıc da meşədə odun qırırmış. Erməniləri görəndə kimi bunlar qaçıb gizlənilər kolluqda. Birincisi kürkə bürünür, dartıb çıxarıb birincisinin başını kəsirlər.

Erməni deyir ki, görün köpək oğlunun qanı necə də qaradı. İkinci Lahıc deyir ki, hamısı bağanə (moruq) yeməkdən. Bunu eşidən ermənilər ikincisini də tutdular. Üçüncüsü başlayır ki, kül başuvuza heç gör mən dinirəm?

* * *

Bir Lahıc İsmayılı rayonundan öz atı ilə kəndlərinə-Lahıca gedirmiş. At yorğa getdiyindən başını aşağı-yuxarı endirib-qaldırmış. Bunu görəndə kişi, nəşə fikirləşib atdan başlayır sorğu-sual etməyə.

– Ay, at, məni yeyəcəksən?

At yenə həmin hərəkətini edir.

– Ay at, balalarımı yeyəcəksən?

At yenə hərəkəti edir.

Kişi üçüncü dəfə soruşur:

– Ay, at, arvadımı da yiyəcəksən?

At, yenə “hə” işarəsi edir.

Bundan hirsələnən kişi düşür və başlayır atı yerə yıxıb başını kəsir və deyir: “İndi ye görüm necə yiyəcəksən bizi?”

Atanın xeyratına paylarsan

İsmayılıda Beydulla adlı hazırcavab bir kişi vardı. Bir gün o,

272

Göycaya bazara gedir. Göycayın məzəli adamlarından biri deyir ki, uşaqlar, bu kişi İsmayılıda hazırcavablığı ilə tanınan Beydulladır. Mən ona bir söz atacam. Görək cavab verə biləcəymi?

Göycaylı Beydulla kişiyə yaxınlaşır:

–Ay Beydulla kişi, xoş gördük. Səndən bir şey öyrənmək istəyirəm. Bir eşşəyim var, onu kəsib Sizin tərəflərə aparsam sata bilərəmmi?

Beydulla:

–Nə olar, a qardaş, kəsib gətirərsən, satdığını satarsan, sata bilmədiyini də atanın xeyratına paylarsan.

Şəkiyə çox gedib-gəlib

Bir gün Respublikanın xalq artisti Lütfəli Abdullayev İsmayılıya qonaq gəlir. Ona Beydullanın hazırcavablığından danışirlar. O, Beydulla ilə görüşməyi qərara alır. Rayon mərkəzində “Qocalar” parkında skamyada əyləşmiş Beydullanı ona nişan verirlər.

Lütfəli deyir:

–Ə, Beydulla dediyiniz bu kişidir? Elə bu da mənə oxşayır ki. Boydan da mənim kimi yanıqdır.

Əhvalatdan xəbərdar olan Beydulla:

–Ola bilər, mənim atam bir vaxt Şəkiyə çox gedib-gəlirmiş.

Bu cavab Lütfəlinin çox xoşuna gəlir. Onlar həmişəlik dost olurlar.

Yarıdan aşağı düşməsin

Lahıc kəndinin sakini pasport almaq üçün rayon mərkəzinə gəlir. Ona deyirlər ki, pasport üçün yarıdan yuxarı şəkil lazımdır. Kişi bir fotoqrafçı götürüb kəndə gəlir. Bir quyu qazıb içinə girir. Qonum-qonşu soruşur:

– Ay kişi, nə edirsən?!

– Pasport almaq üçün yarıdan yuxarı şəkil lazımdır. Quyuya girirəm ki, yarıdan aşağı düşməsin.

Məni çağırırdın ki!

Lahıca Qulu Şeyda adlı zarafatçı bir kişi yaşayırmış.

Bir gün o, həyətdə oturub çarıq yamayırmış. Qonşuda yaşayan bir qadın hasarın dibindən Şeydanın arvadını səsləyir. Lakin nə qədər

273

çağırırsa da, cavab verən olmur. Qapının açıq olduğunu görüb qadın həyəətə girir. Görür ki, Qulu Şeyda həyətdədir. Qadın hirsələnir:

– Ay Şeyda, səhərdən boğazım yırtıldı çağırmaqdan. Niyə cavab vermirsən?

Qulu Şeyda halını pozmadan:

– Sən məni çağırırdın ki!

Səni 25 manat öldürəcək

İsmayılıda Ələsgər adlı olduqca varlı, varlı olduğu qədər də xəsis bir kişi yaşayırdı. Bir gün o, ağır xəstələnir. Tanış-biliş ona dəyməyə gəlir. Gələnlər arasında onun yaxın dostu Piri kişi də vardı. Ələsgər hədsiz dərəcədə heyifsilənə-heyifsilənə deyir:

– Piri, Allaha and olsun, bu dərmanlara dünən bizim uşaq nə az, nə çox, düz 25 manat pul verib.

Piri kişi bığaltı gülümsəyib deyir:

– Ələsgər, mən belə görürəm ki, səni xəstəlik yox, öldürsə elə o 25 manat öldürəcək.

Bəlkə oradan tapdım

Məktəbdə idman dərində şıltaqlıq edən bir uşağa müəllim bildirir ki, səhər məktəbə valideynini də gətirsin.

Uşaq evə gəlir. Anasına deyir ki, müəllim valideynimi istəyir. Ana çəşbaş qalır. Durub evi axtarır. Heç nə tapa bilmir. Səhər uşağını da götürüb məktəbə gəlir.

Müəllimi tapır və deyir:

– Müəllim! Allaha and olsun ki, uşaq dünən deyəndən, o zəhrimara qalmış valideynə görə evdə axtarmadığım yer qalmadı. Tapa bilmədim. Uşağın atası da burada yoxdur. Gəlsin, onun da cibinə baxaram. Bəlkə oradan tapdım.

Qaraqorxu

Bir nəfər başqa ölkəyə səfərə getmişdi. Bir neçə müddət qaldıqdan sonra evinə qayıdır. Yolu uzaq olduğu üçün axşama düşür, görür ki, evinə çata bilməyəcək. Yolun kənarında bir xaraba dəyirmanı olduğunu bildirdi. Özü-özünə fikirləşib deyir ki, gecə qaranlıqda yol get-

274

məkdənsə, bu dəyirməndə yatım, səhər durub gedərəm. O, dəyirmanı gədir, bir küncdə uzanıb yatmaq istəyir. Hələ gözüne yuxu getməmişdi ki, bir çox adamın tappıltı ilə dəyirmanı doluşduğunu gördü. Bu tək adam qorxdu və qaçıb taxtanın dalında gizləndi.

Bu adamlar qırxlotular idilər. Padşahın xəzinəsini çapıb, külli miqdarda qızıl oğurlayıblar. Fikirləşiblər ki, xaraba dəyirməndə heç kəs yoxdur, gedib qızilları bölüşdürsünlər. Sonra lotulardan biri dedi:

– Hələ gecədən çox qalib, gəlin bir də gedək bəlkə bir şey gətirək bildik. Yoldaşlarından biri dedi:

– Bəs bu gətirdiyimizi neyləyək?

Obiri dedi:

– Bura ki, xaraba dəyirmanıdır, bura kim gələcək, qayıdıb buradan götürərik.

Hamı bu sözlə razılaşdı. Hərə öz qızılını bir tərəfdə gizlətməyi qərara aldı. Biri dedi ki, mən də qızılını taxtanın dalında gizlədəcəm. Taxtanın dalındakı adam qorxuya düşdü və özü-özünə dedi:

– Mən nə edim, çıxıb qaçmağa yerim yox, sirr batsın deyər, bunlar məni görsələr öldürəcəklər. Yaxşısı budur ki, bunlara bir qaraqorxu gəlim, bəlkə bir nəticə oldu. Odur ki, bərkdən və tez-tez qorxulu səslə qışqırmağa başladı.

– A kədə, Həsən, qapını bas! A gidə Qurban, qoyma oradan! Göndər Qocanı, tutsun bacanı, Səməd ordan, Vəli burdan, adə vurun, tutun qoymayın qaça!..

Oğrular qorxuya düşüb, gətirdiklərini də qoyub qaçdılar. Bu adam taxtanın dalından çıxıb qızilları torbaya yığdı, tez dəyirməndən çıxıb evinə tərəf getməyə başladı.

Hara aparır

Kişi təzəcə mıx toxtağını bir yana qoyub çubuqları bir-birinə çatıb, çığı alaçığını yanına çəkib, qəlbi (keçəni) evin üstünə çəkmək istəyirdi. Elə bu vaxt güclü bir külək qopur, gəl görəsən. Kişi çatı, sicim ilə qəlbi nə qədər bağlayırsa, külək onu göyə qaldırır. Kişi qəlbin ucundan möhkəmcə yapışır. Külək qəlbi kişi ilə birlikdə havaya qaldırır aparır.

Səsə qohum-qonşu yığışır. Biri kişiyyə deyir:

– A kişi, qəlb cəhənnəmə, da sən hara gedirsən?

Kişi göydə gedə-gdə deyir:

275

– A kişi, sən o qurban olduğumdan soruş ki, keçə sənindi, yoxsa mənəm. Əgər mənəm isə bu qənədi yanmış külək hara aparır...

Çin – qayçı

Şamaxının Xınıslı kəndində “can“ deyib “çor“ eşidən, sözü bir-birinin boğazından qaratikan kolu kimi keçən ər-arvad varmış. Bir dəfə ağbatı xeyirlər çay kənarında taxıl əkirmişlər. Yorulub əldən düşmüş ər-arvad çayın qırağında oturub nahar edirlər. Çörək yeyən kişi arvadına deyir:

– Arvad, inşallah, yaxşı taxılıımız olar. Çinlə biçərik, həm qış urzusu yığarıq, həm də uşaqlara əyin-baş alarıq.

Arvad ağzındakı tikəni udaraq:

– A kişi, nə yaxşı olar, taxılı qayçı ilə biçərik, sonra da...

Kişi arvadın sözünü kəsib deyir:

– Ay arvad, dəli olmusan, nədir, taxılı da qayçı ilə biçərlər?

Söz düşür arvadın tərs damarına:

– Bəli, ay kişi, qayçı ilə biçərlər, vəssalam.

Kişi “çin“, arvad “qayçı“ deyə-deyə mübahisə qızıdır. Axırda kişi hirsənir və arvadını götürüb atır çaya. Arvad boğulmağa başlayır. Kişinin arvadına yazığı gəlir. Əlini arvadına uzadıb deyir:

– Arvad, yazıqsan, ver əlini, ancaq söz mən deyəndir, çin.

Çayda boğulan arvad şəhadət və orta barmağını qoşalaşdırıb bir-birinə sürtməklə bildirir ki, qayçı, qayçı, qayçı...

Zamana dəyişib

Bir karın yanında buzov mələyir. Kar yanındakı yoldaşına deyir:

– Qardaş, deyəsən, zamana dəyişib?

Yoldaşı deyir:

– Nədən bilirsən?

– Nədən biləcəm, əvvəllər buzov mələyəndə səsi çıxırdı. Odu ey, indi ancaq ağzımı açıb-yumur.

* * *

Qışın oğlan çağı hava qaralan zaman möhkəm çovğun imiş. Mahmud ağa! həyəət enir və görür ki, bir nəfər eşşəkli kişi haraylayır:

– Ay Mahmud kişi, ay evin sahibi!

Mahmud ağa başa düşür ki, bu yad yerin adamıdır, çünki heç kim

onu bu cür çağırmaq. Qarıya çıxıb soruşur:

1. Mahmud Ağa Əhmədağa oğlu - Şamaxıda mesenant, şair, musiqişünas

– Qardaş, kimi istəyirsən?

Kişi soyuqdan əsə-əsə deyir:

– Mahmud kişini, bu evin sahibini.

– Neynirsən onu?

– Qalmağa yerim yoxdu. Dedilər, get onun evində qal.

Mahmud ağa soruşur:

– Əyşi, heç onu tanıyırsan?

– Yox!

– Bilirsən kimdir?

Kişi güclə dişini-dişinin üstünə qoyub deyir:

– Ədə, mən nə bilim nə köpəy oğludur, soyuqdan donuram. Kişidir, çıxsın çölə, mənəm özümə, ulağma yer göstərsin.

Mahmud ağa kəndlinin bu səmimi sözlərinə ürəkdən qəhqəhə çəkib gülür və onu qonaq saxlayır.

* * *

Şamaxı bazarında Cəfərqulu adlı bir kişi var imiş. Lotular ona pul verib onu-bunu söydürər, məzələnməmişlər. Günün birində Mahmud ağa bazara çıxıb. Cəfərqulunu görüb yanına çağırır. Kişi Mahmud ağanı tanımır. Mahmud ağa ona deyir:

– Mahmud ağanın atasını 3 dəfə söy, sənə bir üçlük verim.

Kişi qorxsan da, pul onu tamahlandırır, bir dəfə astadan söyür.

Mahmud ağa deyir:

– Yox, bu ko deyil, gərək bərkədən söyəsən. Kim sənə söz deyə bilər. Söy, başuva dönüm!

Kişi cəsərlənib 3 dəfə Mahmud ağanın atasını söyür və pulu istəyir.

Mahmud ağa deyir:

– Həl bir 3 dəfə də Cəfərqulunun atasına söy, sonra pulu verim.

– Hansı Cəfərqulunun?

– Belə özciyəzövün! Mənəm dədəmi söydüyün kimi gərək özünü-künü də söyəsən.

Cəfərqulu kişi Mahmud ağanı tanıyıb üzr istəyir.

* * *

Mahmud ağa bir tərəkəmə oğlanın gözəl səsi olduğunu eşidib, oğ-

lanı öyrətmək məqsədilə evinə gətirir. Oğlan poeziyanı və muğamatı yaxşı öyrənir. Lakin daima açıq havaya, köçəriliyə öyrəşdiyindənmi, nədənsə bir ildən sonra vərəm xəstəliyinə tutulur. Mahmud ağa onu ən adlı həkimlərə, kurortlara göndərsə də, nəticəsi olmur, vəfat edir. Mahmud ağanın yanına gələn tanışlarından biri deyir:

– Hayıf, o qədər pul tökdün, bir xeyri olmadı.

Mahmud ağa deyir:

– Muğamat üçün milyonlar versəm, “uf“ demərəm. Onda qala ki, muğamatı oxuyan gözəl səsəli adam ola. Onun sağlmasına bütün mülkümü verərdim.

* * *

Mahmud ağa musiqi ilə yatıb-durarmış, özü də bərk yatan imiş. Bir dəfə xahiş edir ki, mən yatanda övvəlcə “Şüştər“, sonra da “Zəng şotor“ çalarsız. Sazəndlər çalmağa başlayır və sonra hiss dirlər ki, Mahmud ağa yatıb və “Şüştər“dən “Şura“, “Mahur“a və s. keçirlər.

Mahmud ağa yuxudan hövlənk ayılıb deyir:

– Adə, ay zalım uşağı, mən yatmışam ey, ölməmişəm axı, “Zəng şotor“ çətindi deyə, hər yerə əl atırsız, fikriniz nədir? Siz öləsüz, tabutda olsam, yenə razı olmaram ki, muğamata xələl qatasız. Evimi dağıdın, muğamatı yox.

* * *

Mahmud ağaya xəbər verirlər ki, Kolanı elatında Məşədi Mustafanın evində musiqi və şe'r məclisi təşkil edilib, bir el şairi orada iştirak edir. Mahmud ağa buna inanmasa da Küdrüyə-Mustafanın evinə adam göndərir və xahiş edir ki, məclis əhlinin hamısı çərşənbə günü ona qonaq gəlsin.

Çərşənbə günü qonaqlar gəlir: bunlar Məşədi Mustafa, çürük İslam, Padar Surxay, Orucəli Gorani, Qasım və Miskin Baba idi. Mahmud Ağa qonaqların əsl köçəri tərəkmə geyimində, əsasən 50-60 yaşlı qocalar olduğunu görüb təəccüblənsə də, özünü o yerə qoymur, onları məclisə dəvət edir. Bunlar əldəqayıрма saz, balaban, qoşa nağara və qaval ilə elə bir şənlik yaradır, gözəl satirik şe'rlər deyirlər ki, hamı heyran qalır. Mahmud ağa deyir:

– Sən öləsən, papaq altında oğullar var imiş, Mərhəbə belə xalqa, qurban olum belə torpağa ki, bu cür istedadlar yetirir.

* * *

Təbrizdən gəlmiş Məşədi Abbas adlı bir xanəndə bir axşam Mahmud ağanın məclisində çox gözəl səsle “Baytı Qacar“ muğamını fars dilində oxuyar. Adətən, qonaq-sənətkarlara, elə məclisdəcə hədiyyə verən Mahmud Ağa hərəkətə gəlmir. Məşədi Abbas pərt olub soruşur: – Məgər Ağanın xoşuna gəlmədi, lütf edib bircə kəlmə xoş söz də demir?

Mahmud ağa deyir:

– Ay zalım oğlu, belə gözəl səsle, rəvadırımı ki, özün türk olasan Şirvanda farsca, qəzəl oxuyasan? Öz dilimizdə oxusaydın, mən nə desəydin verəsiydim. Farsca oxudun, get haqqımı onlardan al.

* * *

Mahmud ağa bir iş üçün Tiflisə gedir və üç gün ləngiyir. Onu bir gürcü knyazı evinə dəvət edir. Mahmud ağa gürcü xörəklərindən heç birini yeyə bilmir və qonaq qaldığı evdə musiqisiz yatıb-durmalı olur. Süb tezdən xidmətçisini çağırır deyir:

– Mən Şirvan torpağından, Nanəli bulağın suyundan, Məhəmməd-həsənin səmindən kənarında yaşaya bilmərəm. Faytonu qoşdur, tez vətənə gedək.

* * *

Mahmud ağa bərk xəstələnir, həkim, dava-dərman kömək etmir, xəstəlik daha da şiddətlənir. Bu zaman Seyid Əzim gəlir, xəlvəti çalğıcılara və Məhəmməd-həsənə xəbər göndərir: qonşu otaqda çalib-oxumağa başlayırlar.

Mahmud ağa musiqini eşitcək dikəlir, yerində oturur, haş-guşla dinləyir, sonra deyir:

– Ay kişi, həkimə niyə zəhmət verirsiniz? Mənim dərmanım-məlhəmin musiqidir. Qoyun gəlib burda çalsınlar.

Həqiqətən də Mahmud ağa 2-3 gündən sonra sağalır...¹

El şairi Canan Seyran oğlunun gülməcələrindən

Kəndin çobanı Bayram adlı birisi olur. Canan kişinin iri əmcəkli, südlü bir qoyunu var idi. Bayram hər gün bu qoyunu tutub sağır və südünə çörək doğrayıb yeyərmiş. Canan işdən hali olur. Amma bunu çobana deməyə utanır. Bir gün sürü yatağa gələndə Canan Bayramla

qarşılaşır. Bayram onu qabaqlayıb soruşur:

1.İsgəndər Etibar - Məndən elə nə qaldı. B., 1993, "İşıq", səh. 79-86
– Canan kişi, necəsən? Kefin yoxdur. Canan fürsət düşdüyünü
görüb, çoxdan fikirləşdiyini ona belə bəyan edir:

Mən aşıq saqqala xoş,
Gül yanaq, saqqala xoş,
Bayram sağır qoyunu,
Qalıbdı çaqqana¹ boş.

* * *

Müharibə zamanı, camaatın aclıq çəkən vaxtı imiş. Çöldə bir qrup
adam öküz-kotanla qan-tər içində yer əkirlərmiş, Canan kişi də onla-
rın arasında. Bu zaman boz atın üstündə sədr onlara yaxınlaşır. Canan
kişi yəqin edir ki, sədr yaxşıca yeyib-içib. Sədr atın üstündən soruşur:

– Canan kişi, necəsən? Yorulmamısınız ki?

Canan kişi bir ac qarına işləyən yoldaşlarına, bir də keyf içində
olan sədrə baxıb deyir:

“Kore dərə“, “Kol“² təpəsi,
Yoğundur sədr nəsi,
Canan yeyib göy kətəsi,
Tək-tək alır o nəfəsi.

Söz sədri tutur. Atına bir qamçı vurub oradan uzaqlaşır.

IX. 0ÄI İ Ä†ÄĒÄĐ

1. Çaqqana-süd
sağılan mis qab.
2.Nabur kəndi ərazisində
toponimlər.

(Nehrə)

Evimizdə iki gəlin var,
İkisi də bir boyda.
(Qapımın tayları)

Atdım atana,
Dəydi kotana,
Dəryada balığa
Düzdə ceyrana.

(İldırım)

Qızılgül haça verər?
Sana gör neçə verər?
Torpaqsız yerdə bitər,
Yarpaqsız haça verər.
(Maral buynuzu)

Səndən bir budət istərəm,
Nə yayı görsün, nə qışı,
Nə erkək olsun, nə dişi.

(Göbələk)

Ağquş ağ gün olar,
Qara quş ondan keçər.
(Kəlağayı dəzgahı)

Bir çil toyuğum var,
İçində küllü mıncığım.

(Xaş-xaş)

Tata bax, tata,
Qızıl yəhər ata,
Altı dəryadır,
Üstü dumandır,
Ortadakı oda bax!

Uzun qız evlər gəzər.

(Oxlov)

(Lampa)

Təp-təzə qabdı,
Deşik-deşikdi.

(Aşsüzən)

Bir ağıl malım var,
Hamısı qaşqa.

(Lobyə)

İçi qırmızı, bayrı yaşıl,
Özünə şahlıq yaraşır.

(Qarpız)

Dağdan gəlib dadıq-dadıq,
Heç kim onu dada bilməz.
Cilfə toxur nazik-nazik,
Heç kim onu geyə bilməz.
(Hörümçək toru)

Əvvəl-əvvəl pırıldayır,
Sonralıqca guruldayır.
Başın aşağı eləsən,
Bulaq kimi şırıldayır.

O nədir ki, burum-burum burulur,
Yayda ölür, qışda yenə dirilər.

(Soba)

Qaradır qarğa deyil,
Qanadlıdır, quş deyil,
İy bilir, tula deyil.
(Dozanqurdu)
Gecə qalxır, gündüz salxır.
(Cəftə)

Babamın bir donu var,
Qatlamaq olmaz.
Üstü dolu, yumru şayr.
Sanamaq olmaz.
(Göy və ulduzlar)

Atası misli qoca
Anası yayma xatın
Qızı ellər gözəli
Oğlu ellər dəlisi
(Üzümün kötüyü, üzüm
yarpağı, üzüm salxımı, içgi).

Gedən leylək, gələn leylək,
Bir qıç üstə duran leylək.
(Qapı)

Yük üstə para kömbə.
(Ay)

Körpü altda dörd güyüm.
(İnək əmcəyi)

Dam üstə dana dingildər.
(Qovurğa)

Bir qoca kişi,
Dağdan bir ilxı at endirir.
(Ülgüclə baş qırxanda)

Araba gedir irzi yox,
Yulğun yanır gözü yox.
Zirzəmidə işləyir -
Dimdiyi var, gözü yox.
(Soxulcan)

Mən gedirəm, o qalır.
(Ləpir)

Tap-tappaca, gül abbaca,
Əmir qasım, bu boydaca.
(Lampa)

Göydən düşdü, yerə yapışdı.
(Ad)

Adamdan hündür, pişikdən alçaq.
(Papaq)

İki sinni qapaq-qapaq,
Birini de, birini tapaq.
(Yer və göy)

O yanı daş, bu yanı daş
İçində 40-50 baş.
(Hamam)

Balaca kişi quyu qazar.
(Damcı)

Suya girər yığılar,
Sudan çıxar dağılar.
(At quyruğu)

Bir ağacın iki meyvəsi var:
Biri ağ, biri qara.
(Gecə-gündüz)

Bir təndirim var, iki çörək tutur.
(Qoz)

Anası yerdə qalmış,
Balası ellər gəzmış.
(Üzüm)

Bir öküzüm var,
Quyruğundan tutmasan,
Dama girməz.
(Qaşıq)

Mənim maral inəyim,
Qarnı xaral inəyim,
Tüfrüğü üstündə yatar,
Çəpər yaran inəyim.
(Bal arısı)

Üzü qırışmış qarı,
Böyləri atdan salır.
(Qaymaq)

Ağ atı atda gördüm,
Culun suvatda gördüm.
İgirmi dörd ulduzu,
Bir ayın altda görüm.
(Nal-mıx)

Dəmirədən qatı,
Qılncdan iti,
Allah qüdrəti,
Bəndə öləndə.
(Tüfəng)

Ulama-ay ulama,
Ucunu tük dolama,
Gündüz gedər dağlara,
Gecə gələr salama.
(Orucluq)

Araba gedər irzi yox,
Yulğun yanır gözü yox,
Yovuq düşsə qan sorar,
Dərisi var, tükü yox.
(Zəli)

Donu dərziyə getməz,
Unu dəyirmanına getməz,
Ağacı xarrata getməz.
(İydə)

Hacılar haca gedər,
Cəhd elər gecə gedər,
Bir yumurtanın içində
50 min cücə gedər.
(Nar)

Qalın qamış içində,
Böyrü ala quş yatıb.
(Göz)

Dağdan hündür, yovşandan
alçaq.
(Yol)

Bel sapı, balta sapı,
Bir budağı, beş yarpağı.
(Əl)

Qul atım qulunnasa kim bilər?
Yeddi yaşar qul üstündə
qulunnasa, kim bilər.
(Balıq)

Tupruğu, ay tupruğu,
Neynəyirsən tupruğu?
Gəzdim bütün meşəni,
Tapmadım düz tupruğu.

(Keçi buynuzu)	(İt əmcəyi, qoyun əmcəyi, inək əmcəyi).
Bir öküzüm var, Çullaram-çulun tökər, Çullamaram qabırğaları görünər. (Qarakeçə)	Mən qalırım, O, gedir. (Səs)
Bir quşum var, Ağacda zəng çalır. (Buxov)	İkisi də bir boyda. (Qapı tayları)
Yügürdüm yola, Dağıldı kola. (Nəfəs)	Qaya içində, Ağ atlı oğlan, Atımı çapar. (Nehrə)
Bir bala məndərə, İlxını dağdan əndərə. (Ülgüc)	Ağ quş suya töküldü. (Düyü)
Qara toyuq, qarnı yarıq. (Ocaq)	Altı daş, daş deyil, Üstü daş, daş deyil, Malnan gedir, malnan gəlir, Heç malla yoldaş deyil. (Malın kölgəsi)
Ağa Nəzər, ay ağa Nəzər, Küləkdən iti gəzər. Üstü sarı, altı boz, Adı dağları bəzər. (Ceyran)	Atası evlənməmiş, Oğlu bazara gedir. (Odun yanmamış tüstü qalxar)
Səndən bir at istərəm; Nə erkək olsun, nə diş (Qatır)	Həssəbanı-hüссəbanı, Altı ayağı, bir kürəyi, İkidabanı. (Tərəzi)
Səndən bir corab istərəm, Olmasın culfa işi. (İydə)	Biri deyir: Gəl gedək, Biri deyir: nış gedək, Biri də başın bulayır. (Su, torpaq, qamış)
Səkkiz-səkkiz sədrəcəm, İki xurma, Dörd mərcan.	

Tapdım, tapana ¹ sancdım. (Qaşıq)	Adlı atam var mənim, Güllü xatam var mənim. Dörd anadan olmuş, Doxsan atam var mənim. (Hana)
1. Tapan-alaçılarda qaşığı- bıçaq qoymaq üçün parçadan tikilmiş gözcükləri olan torbalar. Daşdandır, dəmirdəndir, Xörəyi xəmirəndir. Aləmə çörək verir, Amma özü yeməyir. (Dəyirman)	Əyri-üyrü hara gedirsən, Təpəsi deşik, sən nə deyirsən? (Tüstü, baca)
Bir atım var - minmək olmaz, Bir örkənəm var – dolamaq olmaz Bir qırmancım var - vurmaq olmaz. (Külək, yol, İlan)	Göy öküz kola bağlı. (Qarpız)
Nə yerdədir, nə göydə, Cümlə cahan içində. (Ana bətnindəki uşaq)	İki teşt ağız-ağıza. (Yerlə-göy)
Göydən gəlmiş dərvişlər, Kürkün yerə sərmişlər. O qədər oynamışlar, Xurd xəşilə dönmüşlər. (Əriştə aş)	Zalım oğlu yekəpər, Tikan yeyir, qoz tökər. (Dəvə qığı)
Uzun boy, əyri ayaq, Gəzər yastı-yapalaq. (Dəvə)	Tüksüz baş, Misli aş. (Səməni)
Yastı qız evlər gəzər. (Dördayaq)	Hop dedim, hüp dedim, Get bucaqda köp dedim. (Süpürgə)
Sarıdır - saman deyil, Yazılıdır - “Qur’an“ deyil. (Sırğa)	Zər-zərdən yapışdı, Zər qarıya yapışdı. Zərçi baba gəlincə, Zər qapıdan qopmadı. (Açar-qıfıl)
	Habaz, hubaz, Yerə dəyər, sınımaz. (Yarpaq)

Qara öküz yatar qalar, kökü.
Qızıl öküz gedər gəlməz (Qanqal)
(Od və kül)

Min milid, ağız kilid. İçi qırmızı, bayırı boz,
(Qəbir) Nə nar deyil, nə də qoz. (Şəftəli)

Qaz qaqqıldar, belin bükər, Uzun-uzun uzanmış,
Yumurta tökər. Uzanmışa dayanmış,
(Cəhrə) Dayanmışa qar yağmış
(qollar, əllər, dırnaq).

Qızıl bardaq, ağız yox. Bir damın bir dirəyi,
(Boranı) İki damın bir dirəyi.
(Göbələk, burun)

Uzun-uzun qayışlar, Ağac başında kiprikli göz.
Ucu Gəncəyə işlər. (Yol) (Əzgil)

Qara atlaz, iynə batmaz. Tərəzim, tütəngim var,
(Saç) Hər rəngdən irəngim var.
(Palaz)

Ağac başından baxar, Bir öküzüm var, qumlu yüklü.
Cümlə cahanı yıxar. (Tütəng) (Küncüt)

Qara atı yağladım, Qapıbir qonşudurlar, ancaq
Nə işləyir, nə gövşəyir. bir-biri-birini görmürlər.
(Xoruz) (Göz)

Vıy-vıyıldar, vıy-sızıldar, Bir damım var: bir çəngə ot
Vıy iliksiz, vıy sümüksüz. tutmur,
(Su) Milyon-milyon qoşun tutur.
(Qarışqa yuvası)

Həpini, ay həpini, Min taxta, min bir taxta,
Bıçaq kəsməz köpünü. (Su) Bir mismara bənd olub.
(Dəyirman çarxı)

Yaz budağı, yay toxumu, qış

Çölü sarı, Qara toyuq, qarnı yırtıq.
İçi darı. (Təndir)
(İncil)

Bir kişinin yüz pulu var. Hala, hala, ha hala,
(Balıq) Örkən dolandı ağaca, kola.
(Sarmaşiq)

Bağda bitər, tağı yox, Min bir oğlu, bir ata,
Nə qədər sıxsan, yağı yox. (Şabalıd) Hamısı minib bir ata.
(Qarğıdalı)

Fındıqdan iri, Yumurtadan balaca. Adam əlində, şeytan felində,
Payız zamanı, Altı qıçı, o da belində.
Bəzək verir ağaca. (Tərəzi)
(Qoz)

Uzana-uzana gedər, Bir quyum var dayazdı,
Hamıya yamanlıq edər. (Motal)
(İlan)

Dədəmin dörd oğlu var, Dördü də bir boyda.
(Evin divarları)

Dəyirmi təkər, əllərdə gəzər. (Dəf)

X. XALQ MAHNILARI

ŞİRVANIN YOLLARI

Şirvanın yolları həşəm,
Gözləməkdə yarı peşəm,
Bir ay olar görməmişəm,
Harda qaldı mənim yarım,
Ala gözlü vəfadarım?

Şirvanın yolları daşdı,
Mənim yarım qələm qaşdı.
Niyə məndən uzaqlaşdı,
Harda qaldı mənim yarım?
Ala gözlü vəfadarım

Sular gələr axa-axa,
Mən qalmışam baxa-baxa,
İndi birdən gəlib çıxa,
Ala gözlü mənim yarım,
Düz ilqarlı vəfadarım.

ŞİRVANIN

Allı-güllü yolları var Şirvanın,
Hər diyarda şalları var Şirvanın,
Qızıl-gümüş pulları var Şirvanın
Qızdan göyçək dulları var Şirvanın.

Birin alıb muradıma çataram,
Təkliyin də mən daşımı ataram.

Yaz olanda çaylarında sel olur,
Dağlarında lələ-nərgiz bol olur.
Bir könlüdə, o birinə yol olur,
Bağlarında gülləri var Şirvanın
Qızdan göyçək dulları var Şirvanın.

Birin alıb muradıma çataram,
Təkliyin də mən daşımı ataram.

ŞİKƏSTƏ

Şirvanın yastı yolu,
Su gəldi basdı yolu.
Gedirdim səni görüm,
Yağılar kəsdi yolu.

Ay gül camallı yarım,
Ay qoşa xallı yarım
Dodağı ballı yarım.

Şirvanda xan olmuşam,
Çində xaqan olmuşam,
Əlim yerdən üzülüb,
Yernən-yeksan olmuşam.

Ay gül camallı yarım!
Ay qoşa xallı yarım,
Dodağı ballı yarım.

Şirvana haşa gəldi,
Gör nə tamaşa gəldi,
Axır gördüm üzünü,
Hər arzum başa gəldi.

Ay gül camallı yarım!
Ay qoşa xallı yarım,
Dodağı ballı yarım.

SABAH OLDU

Sabah olar, atlar gələr,
Hər bir yeri otlar gələr,
Tamaşana yadlar gələr,
Dur get, oğlan, sabah oldu.

Yandı bağrım, kabab oldu,
Mənim canım sənə qurban,
Sənin canın həlak oldu.

* * *

Sabah olar, güllər açar,
Günəş yerə şəfqət saçar,
Dağ-dərədən duman qaçar.
Dur get, oğlan, sabah oldu,
Yandı bağrım, kabab oldu.
Mənim canım sənə qurban,
Sənin canın həlak oldu.

VƏFADARIM, GƏL.

Şamaxının bağlarını gəzmişəm,
Alma, heyva, üzümünü dərmişəm,
Sizə görə bu məclisə gəlmişəm,
Bir əylənin sizə deyim sözümlü,
Qurban verrəm gözəllərə gözümü.
Gözəl yarım, gəl,
Vəfadarım gəl!

Şamaxıya karvan gələr dalbadal,
Yükü ipək, xara, atlaz, tirmə şal,
Nə istəsən bu məclisdən buyur, al,
Bir əylənin sizə deyim sözümlü,
Qurban verrəm gözəllərə gözümü.
Gözəl yarım, gəl,
Vəfadarım gəl!

Şamaxının gözəlləri al yanaq,
Şümşad boylu, qələm qaşlı, bal dodaq,
Zənəxdanda qoşa xalı, ağ buxaq,
Bir əylənin sizə deyim sözümlü,
Qurban verrəm gözəllərə gözümü.
Gözəl yarım, gəl,
Vəfadarım gəl!

290

CƏBİ OĞLU CAVAD¹

Cavad yatdı at belinə,
Keçmədi düşmən əlinə.
Düşdü namərdin fe'linə
Ay Cəbi oğlu Cavad,
Əlində qələm-dəvat,
Boğazdan asdı cəllad.

Fit dağından yel tək əsdi,
Alxas bəyin əhdin kəsdi,
Cavadım Koroğlu səsdı,
Ay Cəbi oğlu Cavad,
Əlində qələm-dəvat,
Boğazdan asdı cəllad.

Pirsaat selli kimidi,
Pəhləvan belli kimidi,
Hamıyla elli kimidi,
Ay Cəbi oğlu Cavad,
Əlində qələm-dəvat,
Boğazdan asdı cəllad.

GƏLİR SALLANA-SALLANA

Bağda süzən boz bülbüllər,
Sınəmə yeridi millər,
Yar bağında açıb güllər,
Gəlir sallana-sallana.

Yarım sallana-sallana,
Gülüm sallana-sallana.

Göydən gedən, alabaxta,
Qanadı var taxta-taxta,
Mənim yarım ağ otaqda,
Süzür sallana-sallana,

1. Şamaxıda qaçaq olub.

291

Yarım sallana-sallana,
Gülüm sallana-sallana.

Göydən gedən topa qazlar,
Laçın vurur, tükün tozlar,
Alaçıqdan baxan qızlar,
Gəlir sallana-sallana,

Yarım sallana-sallana,
Gülüm sallana-sallana.

MƏNİ

Qardaş dedim, dilim yandı,
Anam başuva dolandı,
Xəncərivün ucu qandı
Qardaşım, öldürmə məni,
Sirdaşım, öldürmə məni.

Nanə bulaq¹, yolu çiçək,
Yeyək kabab, suyun içək,
Gəl qaranı ağdan seçək.
Qardaşım, öldürmə məni,
Sirdaşım, öldürmə məni.

Cavan öldüm, adım qaldı,
Damağında dadım qaldı,
Bigünah, fəryadım qaldı.
Qardaşım, öldürmə məni,
Sirdaşım, öldürmə məni.

İnanma əğyara, gözün,
Vurma canə, yarə, gözün,
Böhtana qıl çarə, özün,
Qardaşım, öldürmə məni,
Sirdaşım, öldürmə məni.

1. Şamaxıda ən məşhur bulaq.

Məmməd, səfa görmədim,
Dostlardan vəfa görmədim,
Heç kimə cəfa görmədim,
Qardaşım, öldürmə məni,
Sirdaşım, öldürmə məni.

NƏRGİZ¹

Budur gəldi, bahar fəsli,
Açılıbdır, lala, nərgiz!
Ağız süddür, dodaq qaymaq,
Dilin batıb, bala Nərgiz!

* * *

Əlimi vermişəm, ələ,
Canım qurban fitnə-felə,
Şəddə kimi incə belə
Tut qolumdan, dola, Nərgiz!

* * *

Sən Tahiri küsdürmüşən,
Qol-qanadın sındırmısan,
Gəlib yolun pusdurmısan,
Necə gedim yola, Nərgiz,
Ay, Nərgiz.

CİNGİR, CİNGİR²

Tiflisin bürcü mənəm,
Dilbilməz gürcü mənəm,
Baş qoyum dizin üstə,
İl yatsam, incimərəm.
Cigir cigir, cigir yarım,
Sənə qurban yazıq canım,
Coşub yenə qaynar qanı.

1. "Tahir və Zöhrə" dastanındandır. Şirvanda xalq mahnısı kimi də oxuyurlar.

2. Deyilənə görə, Şamaxılı xanəndə Mirzə Məhəmmədhəsənin təsniflərinə

dəndir.

Tiflis yolu mirvarı,
Yuxuda gördüm, yarı,
Çağırram bəri baxmaz,
Ağlaram zarı-zarı.
Cigir-cigir, cigir yarım,
Sənə qurban yazıq canım,
Coşub yenə qaynar qanım.

Tiflis yolu meşədir,
Arxı, yolu, şüşədir,
Tiflisdə olan yarım,
Yanağı bənövşədir.
Cigir-cigir, cigir yarım,
Sənə qurban yazıq canım,
Coşub yenə qaynar qanım.

SALAM EYLƏ

Durnam, gedərsən Cavada,
Cövlan edərsən havada,
Sevda atam Murada,
Durnam, ona salam eylə.
Salam eylə, salam eylə,
Salamımı kalan eylə.

Durnam, gedərsən Vətənə,
Bac vermərsən hər yetənə,
Bir iltimasım var sənə,
O, anama salam eylə,
Salam eylə, salam eylə,
Salamımı kalan eylə.

Durnam, gedərsən dağlara!
Baxarsan qönçə bağlara,
Şəfa sulu bağlara,
Durnam, yara salam eylə.
Salam eylə, salam eylə,

Salamımı kalan eylə.
BOYNUNA SAL, GƏL

Çağırırım bağdan, ay gülüm,
Hay verdi dağdan ay gülüm
Üç şahılıq ağıdan, ay gülüm,
Yaylıgın al gəl,
Boynuna sal, gəl.

* * *

Əlində ölək, ay gülüm,
O çərxi-fələk, ay gülüm,
Xalis ipəkdən, ay gülüm,
Çarşabın al, gəl,
Boynuna sal, gəl.

* * *

Əlində sazı, ay gülüm,
Xoşdur avazı, ay gülüm,
Qırmızı qanovuz, ay gülüm,
Örpəyin al, gəl.
Boynuna sal, gəl.

BƏZƏNMİSƏN!

Yenə tovuz kimisən,
Nə qəşəng bəzənmisən,
Geyinib ağ köynəyini,
Örtüb al örpəyini,
Laləsən, süsənmisən
Nə qəşəng bəzənmisən,
Ax, nə qəşəng bəzənmisən.

* * *

Aşiqəm, ay üzünə,
Telini yay üzünə,
Dolanıb diyar-diyar
Ay ala gözlü nigar

Görmədim toy üzünə
Yenə tovuz kimisən
Ax, nə qəşəng bəzənmişən.

* * *

Verib eşqin camını,
Heyran etdin hamını
Yenə aşiq Pənahın,
Coşdurdun ilhamını,
Nə qəşəng bəzənmişən,
Ax, nə qəşəng bəzənmişən.

1. Aşiq Pənahın
bəstələdiyi mahnı
kimi Şirvanda ifa
olunur.

Şirvandı, xan yeridi,
Fit dağı can yeridi,
Sağıma bir ox dəydi,
Solumnan qan yeridi.

Piyalələr qanıdı,
Toxunma dərmannıdı,
Burda bir qız sevmişəm,
Xan soylu, Şirvannıdı.

Şirvanın torpağıyam,
Xan qızının sağıyam,
Al yanaqda gül açmış,
Mən onun yarpağıyam.

Göy bulud, Şirvan ayaz,
Yaz məni, Şirvana yaz,
Günün yad eldə keçər,
Dərdini Şirvana yaz.

Şirvanda təhərim var,
Altımda kəhərim var,
Əyil üzündən öpüm,
Bir ağır səfərim var.

Şirvanın boz dağları,
Basıbdı toz dağları,
Yadına düşər ağlar,
Hərənin öz dağları.

Şirvanın düz hasarı,

XI. ÁĀJĀŌŪĒĀĐ

Yollardan üz
hasarı,
Mərdin ağac

kölgəsi,
Namərdin yüz hasarı.

Şirvanı seçəmmirəm,
Sevdadı, keçəmmirəm,
Könül ipək yumağı,
Dolaşib-açammıram.

Şirvanın sucuqları,
Od tökər ocaqları,
Hamı yara qovuşdu,
Mən gəzdim bucaqları.

Şamaxı bazırımış,
Mirzələr yazarmış,
Nə duman var, nə də çən,
Yar yardan bezarmış.

Şamaxı dağ içində,
Güllü bardağ içində,
Bu yerlərdən qız sevən,
Yanacaq yağ içində.

Mən aşiq qara bağlar,
Ağ üstən qara bağlar,
Şirvanın həsrətindən,
Ürəyim yara bağlar.

Mən aşiq qurban verim,
Qoç kəsim, qurban verim,
Məni Şirvana qaytar,
Canımı qurban verim.

Mən aşiqəm belə yaz,
Qara oxu, qara yaz,
Məni Şirvandan etdin,
Gəlməyəydi, belə yaz!

Şirvanın qarı qaldı,
Yaz gəldi, qarı qaldı,
Abad şəhər yerində,
Xaraba barı qaldı.!

Pirdirəki dağımdı,
Qoynu qəm oylağımdı,
Yaş tökər leysan kimi,
Deyər, yaman çağımdı.

Bağımda üzüm dəydi,
Qaraldı üzüm dəydi,
Qiyamət qorpmadı ki,
Üzünə üzüm dəydi.

Əzizinəm, göy nədi,
Yaşıl nədi, göy nədi?
Yarım yadıma düşdü,
Lap ürəyim göynədi.

Mən aşiq sarı canım,
Ağ libas, sarı canım,
Üzünü görməyəndən,
Qalmayıb yarı canım.

Mən aşiq girdə sinə,
Al yanaq, girdə sinə,
Əqlimi sərdən aldı,
Ağ buxaq, girdə sinə.

Meydanda mərcimiz var,
Sözümüz, mərcimiz var.

Qoyun biz də ağlayaq,
Bizim də dərdimiz var.

1.Şamaxıda baş vermiş 1902-ci il
zəlzələsinə işarədi.

Öyündə var barama,
Dəymə mənim yarama,
Lampa götür, tez yeri,
Anam baxsın yarama.

Kəməri bağla barı,
Açıldı bağla, barı,
Toyumda oynamadın,
Vayımda ağla barı.

Mən aşiq çayım qaldı,
İçmədim, çayım qaldı.
Toyun edə bilmədim,
Ellərdə payım qaldı.

Burdan bir maya getdi,
Gözlədim, çaya getdi,
Güclə oğul böyütdüm,
Zəhmətim zaya getdi.

Qardaş, məni tap apar,
Sınıq könlüm yap, apar,
Eşitsən bacın ölüb,
Gəl bacını tap, apar.

O tayda quzu kimi,
Tükü qırmızı kimi,
Ağlasan elə ağla,
Məhrimin qızı kimi.

Maral, yerin şam olsun,
Ovla, yerin xam olsun,
Deyin balam dərdini,

Gün gəlib axşam olsun.

Soğan əksəm bitərmə?
Sulasam qol atarmı?
Burdan bir səda vursam,
Ünüm sənə yetərmə?
Əzizim qoyuna mən,
Baxaram boyuna mən,
İldə bir qoç bəzərəm,
Getməyəm toyuna mən.

Yemişim para qaldı,
Yemədim para qaldı,
Bu il bol yağış yağdı,
Yamanlıq qara qaldı.

Küdrünün düzən yeri,
Dağ yeri, düzən yeri.
Bir də görə bileydim,
Yar ilə gəzən yeri.

Mən aşiq od apara,
Ay doğub, o da para,
Varmı gör odu sönən -
Sinəmdən od apara.

Mən aşiq oxusana,
Tar çalib oxusana,
Sinəni qanlı gördüm,
Kim vurdu oxu sənə?

Savalan buz bağladı,
Yanın yarıpız bağladı,
Məhrim evinə getdim,
Atımı qız bağladı.

Mən aşiq xalı üstə,
Xalının gölü üstə,
Varislər dava eylər,

Məhrimin malı üstə.

Bostanım çiçəkləndi,
Gül tökdü ləçəkləndi,
Bəs rəhmin harda qaldı?
Zülmün gerçəkləndi.
Yaylığın ağı məndən,
Əl çəkməz yağı məndən,
İlahi, sən rəhm elə,
Götür bu dağı məndən.

Toxum səpili qaldı,
Bostan əkili qaldı,
Hara qoyub gedirsən?
Tifil tökülü qaldı.

Görünən Qaraqaşdı,
Hörülən qarğı saşdı,
Pünhan ağla, gözlərim,
Yağı görməsin, yaşdı.

Eləmi alçaq, yağı,
Silahın al, çax, yağı,
Namərdə meydan verdin,
Namərddən alçaq yağı.

Qəbristan bir kənd oldu,
Dörd yanı gülbənd oldu.
Viran qalsın bu yolu,
Gedən ora bənd oldu.

Mən aşiq öz günümə,
Ağlaram öz günümə,
Fələk əlimə düşsə,
Salaram öz günümə.

Mən aşiq dərdə Kərəm,
Qəm biçib, dərd əkərəm,
Görsə təzədən yanar,

Məndəki dərdə Kərəm.

Mən aşiq dərdə qani,
Ariflər dərdə qani,
İçmişəm qəm şərbətin,
Olmuşam dərdə qani.
Mən aşiqəm, dərd əgər,
Aç sinəni, dərdə gər,
Daş olsan da əridər,
Dağ da olsan, dərd əgər.

Mən aşiq bala dərdi,
Mən əkdim bala dərdi,
Ananı dərd öldürdü,
Sinədə bala dərdi.

Mən aşiq dərdi yağa,
Yamandı dərd, ay ağa,
Heç kəsə əyilmədim,
Salıbdı dərd ayağa.

Aşiq nə çarə görək,
Xalın nə çarə görək,
Bir işi Allah əyə,
Ona nə çarə görək?

Mən aşiq dəli qoyun,
Qurbana gəli, qoyun,
Oğlu ölən ananın,
Adını dəli qoyun.

Aşiq bəy nişan yerdə,
Xalın bəy nişan yerdə.
Əyər məni axtarsan,
Qaldım bey nişan yerdə.

Bir ağı de, ay ana,
Yaralı Ağdabana,

Eşitsin Dədə Şəmşir,
Yetişsin Ağdabana.

Yağı əl atdı qana,
Göyçə döndü zindana,

Elsiz Aşiq Ələsgər,
Necə dözür hicrana.

De kim dözər bu ünə?
Bu dağa, bu düyünə,
Xocalıda düşən qan,
Gedər qiyamət günə.

Əzizim güllü bağlar,
Meyvəli, güllü bağlar,
Gül bülbülün itirib,
Ağlayır güllü bağlar.

Gün keçdi ilə gəlidi,
Göz yaşım gilə gəlidi,
Bala dərdi çəkməkdən,
Sümüyüm dilə gəlidi.

Qardaşıyam, qardaşı,
Get dağlardan qar daşı,
Yüz ilnən ömrü artar,
Bacı görsə qardaşı.

Kəklik daşa dağıldı,
Uçdu dağa dağıldı,
Vuran elə vurdu ki,
Qanım daşa dağıldı.

Mən aşiq dərd əyəni,
Gəl gözək dər-dəyəni,
Tapmadım bircə kəsi,
Düzəldə dərd əyəni.

300

Yazar yazanım mənim,
Söylər ozanım mənim,
Əzəldən qara yazıb,
Yazı yazanım mənim.

Baba dağı aşaram,
Duman gəlsə çaşaram,
Mən bir qaynar qazanam,
Odu az qoy, daşaram.

Gəlin, gəlin, dul gəlin,
Ətəgləri pul gəlin,
Qardaşımın xətrinə,
Ollam sənə qul gəlin.

Neyçün getdün suya sən,
Sudan tapdın dua sən?
Qaraquşcan olmadın,
Bağlamadın yuva sən.

Arançısan, tut göndər,
Doşab göndər, tut göndər,
Özün gələ bilməsən,
Bir kirəkeş tut, göndər.

Ağlamaqdan hayam yox,
Qəterim çox, mayam yox,
Yüz il sövdəgar oldum,
Birdən artıq mayam yox.

Arabam tat evində,
Məskən sal yat evində,
Oynayıb uduzmuşam,
Qalmışam mat evində.

Əzizim bağda dara,
Bağda yu, bağda dara,

Burda dərman olmadı,
Dərmançı, Bağdad ara.

Bağında var sarı gül,
Qırmızı gül, sarı gül,

Mən ayrılıb gedirəm,
Sil gözünü, barı gül.

Bu günün adı nədir?
Şənbədir, adınadır,
Ana, ana dedilər
Bilmədim dadı nədir?

Mən aşiqəm yaxşı yar,
Loğman, yaram yaxşı yar,
Çox yalvardım təbibə,
Bu yaramı yaxşı yar.

Aşiq saz ilə ağlar,
Quba qaz ilə ağlar,
Bu qədər dərdi olan,
Hər gün avazla ağlar.

Mən aşiq qalam qaldı,
Biçmədim, talam qaldı,
Sizdə mənim, a dağlar,
Alagöz balam qaldı.

De, bir, yaran necədi,
Qəmnən aran necədi?
Mənim yaram sağalmaz,
Sənin yaran necədi?

Qoyun yarım ağlasın,
Etibarım ağlasın,
Unutmasın dərdimi,
Aram-aram ağlasın.

301

Keçdim Xilə pirini,¹
Yaram eylər irini,
Bir deyil, iki deyil,
Deyim hansı birini?

1. Qobustan rayonu ərazisindədir.

Gedərəm ellərindən,
Nə gələr əllərindən,
Yaşılbaş sona olub,
Çıxaram göllərindən.

Dağlarda dağdağana,
Bitibdir dağdağana,
Ovçu bir maral vurub
Boyanıb dağda qana.

Dağalara çən gəlincə,
Zülf üzə tən gəlincə,
Əzrayıla can verməm,
Üstümə sən gəlincə.

Dağlarda lala dərdim,
Başıma bəla dərdim,
Nə anam var, nə bacım,
Ağzımdan ala dərdim.

Ağlamışam başdan mən,
Kiprikdən mən, qaşdan mən,
Nə atam var, nə anam,
Yaranmışam daşdan mən.

Bu paltar xasa paltar,
Geyməyə xasa paltar,
Toya qismət olmadı,
Töküldü yasa paltar.

Tiflis yolu mirvari,

Tiflisdə gördüm yarı,
Çağırram bəri baxmaz,
Ağlaram zarı-zarı.

Yaylağın Savalandı,
Tərmanın havalandı,

Nə dərdir candan gedər,
Nə yaran sağalandı.

Mən aşiq ay nədəndi,
Gərdənin aynədəndi,
Bir evdə toy-nağara,
Bir evdə vay, nədəndi?

Savalanın buzu var,
Gülü var, yarpızı var,
Burda bir igid ölüb,
Nə oğlu, nə qızı var.

Aşiq sinədən gələr,¹
Xalın sinədən gələr,
Kimin dərdir çox olsa,
Ahı sinədən gələr.

Haray çəkdim, el dedim,
Kürək dedim, bel dedim,
Balamı sel apardı,
Düşmənimdir el, dedim.

Aşiq dodaqlar üstə,
Xalın dodaqlar üstə,
Qəmli bülbülüm ağlar,
Gülsüz budaqlar üstə.

Aşiq düyün dağlıdı,
Sinən düyün-dağlıdı.
El köçü yola düşdü,

Boş qalan yurd ağladı.

Aşiq bulaqlar üstə,
Ahın bulaqlar üstə,

1. Bundan sonrakı bayatların sək-
kizi Aşiq Xanımdan yazıya alınıb.

Bir qız mənə su verdi,
Yandım bulaqlar üstə.

Mən aşiq xan sarayı,
Bürüyüb qan sarayı,
Şuşa o Şuşa deyil,
Dağlıb Xan sarayı.

Aşiq bağı qan ağlar
Cəsəd ağlar, can ağlar,
Batıb İsa bulağı,
Cabbar ağlar, Xan ağlar.

Yoxdur təbi-təvanım,
Göz yaşıdır gümanım,
Bir xəbər verən hanı,
Hardadır Natavanım?

Mən aşiq arı canım,
Qalmaq yarı canım,
Valehi,Zərnigarı,
Axtarır zarı canım.

Mən aşiqəm tərsinə,
Tərsi getsin tərsinə,
Yaxşının məzarda da,
Bəxti düşüb tərsinə.

İtirdin yarı, aşiq,
Ağlama barı, aşiq,
Yaxşından ayırıblar,

Axtarır Sarı aşiq.

Aşiqəm yaxşıya mən,
Yaxşı Rum, yaxşı Yəmən,
Mən haqqa aşiq oldum,
Yetmədim yaxşıya mən.

Əzizim göyçəyi mən,
Qaranı, göyçəyi mən,
Ağıllı baş gərəkdir,
Neynirəm göyçəyi mən.

Mən aşiq qada düşdü,
Qan düşdü, qada düşdü,
Gül əkdim, tikan dərdim,
Gül dərmək yada düşdü.

Ay doğdu, qadir Allah,
Bu axşam nədir, Allah.
Ya yetir muradıma,
Ya da ver səbir, Allah.

Bu dağların başı qar,
Torpağı qar, daşı qar.
Bu odlanan könlümü,
Söndürməyə daşı qar.

Bu cığır çeşmə yolu,
Gedənlər gəlir dolu.
Səhəng, qulpun qırılısın,
Qırıldı yarın qolu.

Əlində tərəzi var,
Cibində çərəzi var.
Aləmnən güllər, oynar,
Mənimlə qərəzi var.

Bəyaz tut şəkər, şərbət,

Yerin olubdur qürbət.
Yarından ayrı düşən,
Ağlar, ah çəkər əlbət.

Dəvələr sürü-sürü,
Mənim sevdiyim Hürü,

Öldürdüm bəs olmadı,
İndi ardımnan sürün.

Nə qulam, nə ağayam,
Həqiqət dustağyam,
Şirvanıma qurbanlıq,
Bir ovuc torpağyam.

Ulu yoldu Şirvanım,
Şəkər, baldı Şirvanım,
Babam ordan çıxanda,
Boyad qaldı Şirvanım.

Sığmaz şerə, dastana,
Söz yaraşır Şirvana.
Şamaxı göz yarası,
Şirvan bir candır ona.

Neçə yollar talandı,
Yanar oda qalandı.
Zalıma baş əymədi,
Pislik yağıya qaldı.

Yaxşı fəhm et Şirvana,
Bəd gözlə baxma ona.
Şamaxı mərkəz olub,
Ellig Azərbaycana.

Qəlbədən yoxsul olmaram,
Yağıya qul olmaram,
Şirvanımda ölərəm,
Yadlara qul olmaram.

Al könlümü ya sarı,
Sınıb könlüm açarı.
Üz çevirib ah çəkdim
Elim Boyada sarı.

Şəkərin şirin dadı,
Bal dadı, şirin dadı,
Şirvan elə şirindi,
Boyadım Şirvandı.

El dərdi xiymə-xiymə,
Elin dəbinə dəymə.
Pirsaatdan keçəndə
Başın yoxsa, baş əymə.

BAYATI-QIFILBƏNDLƏR¹

Mən aşiqəm dördü zər,
Sona göldə dörd üzər,
Aşiq bir şey görübdü,
Üç üz arvad, dörd üzər.

Mən aşiq, ay usta, kar,
Xoş gəldin, ay ustakar,
Aşiq bir şey görübdü,
Şagird laldı, usta kar.

Mən aşiqəm buz bağlar,
Buz bağçalar, buz bağlar,
Qızmar günəş altında,
O nədir ki, buz bağlar?

Mən aşiq ata mindi,
Gələydi atam indi,
Aşiq bir şey görübdü,
Oğul bir ata mindi.

Bu dağda dana gördüm,
Burnunda tana gördüm,
Səksən oğul, qırx ata,
Yüz əlli ana gördüm.

Mən aşiqəm buz kimi,
Atar kimi, pus kimi.
Qışda ocaqsız qaynar,
Yayda çıxar buz kimi.

Əzizim iki sinə,
İki döş, iki sinə,
Bir bağçada beş meyvə,
Gün düşüb ikisinə.

1. Aşiq Xanmusadan yazıya alınıb.

XII. UŞAQ FOLKLORU

OXŞAMALAR

Ay Allah,
Bu balam xandı-xandı,
Bağçada quş qovandı.
Misri qılinc bel bağı.
Vurmağa pəhləvandı.

Ay Allah,
Dam-dam damcıdı,
Köynəyi narıncıdı.
Dam-dam, dam balası,
Gəl-gəl, atam balası.

Ay Allah,
Bu kimdi, kimdi?
Bağçada-bağda qovundu,
Xəncər-bıçaq belində
Qızlara pəhləvandı.

Ay Allah,
Balam - candı, candı
Babasına həyandı,
El-obaya bəyandı
Nənələrə pəhləvandı.

YANILTMACLAR

Sağ qız axsaq qıza ağ saqqız verdi.

Tüfəngi çaxmaqlayırsan - çaxmaqla,
Çaxmaqlamırsan - çaxmaqlayım.

Yetmiş yeşik yetişmiş yemiş yemişik.

Anam silkdi, silkələdi çobanı,
Çoban silkdi, silkələdi anamı.

Tək cüt dükcə, cüt cüt dükcə, üç cüt dükcə.

O tayda vardı beş-beş boz ala, qoz qaşqa, boz tükü, bez yüklü porsuq.

Əysi qumu toxmaqlama,
Qum səni toxmaqlasa,
Sən qumu toxmaqlama.

Qonşudan bizə beş basma tas aş gəldi.
Pişik vurdu çaladı.
Vaxsey , o beş basma tas aş!
Şaxsey, o beş basma tas aş!

Neynim, necələyim, 12 çöpü necə götürüm.

Yeddi qara, qaşqa, təpəl, səkil, çəpil törəmiş.

Kəklik, kəpənək kölgəliyə gəlin gedək.

Tat tərəkəmə, tut tərəkəmə,
tərəkəmələmə

Süd dələmləndirib,
Yox, dələmələndirilməyib.

DÜZGÜLƏR

1. Xiy, xiy, Xiyanda,
Üzüyüm itib bu yanda.
Üzüyün suyun içərlər,
Xalxaladan keçərlər.
Xalxala mənim olsun.
Kətan köynəyim olsun,
Kotancı getdi, gəlmədi,
Yaylığım aldı, vermədi.
Yaylığımın ucu qara,
Peykamı göndərdim yara.
Xanbalanı öldürdü,
Düşmanımı güldürdü.

* * *

2. İynə, iynə, ucu düymə,
Şam ağacı, şatır keçisi,
Qov ağacı, qotur keçisi.
Göy quşum, göyərçinim,
Ağ quşum, ağarçinim.
Əzmə tikan, Əmirqulu,
Vur nağara, çıx qırağa.

3. Motal, motal, tərsə motal,
Yağ atar, qymaq tutar,
Hacı oğlu mustafanın,
Hər qolundan bir qan atar.
Hoppan, huppan,
Yırlı, yırtıl
Su iç, qurtul.

* * *

4. Həsən bəyin neyi var?
Çaqqır-çuqqur şeyi var.
Göy muncuqlu iti var.
Göyə çıxan atı var.
Evində bir lotu var,

Ayağında potu var.

* * *

5. Nəhrəm ol, ol, ol,
Yağı bol ol, ol.
Yağı bəylər aşıycan,
Ayrıntı göz yaşıycan.
Evimə qonaq gəlibdir,
Aşım yavan qalıbdır.

6. Əlimi bıçaq kəsibdir,
Dəhrə bıçaq kəsibdi
Yağ gətirin, yağlayaq,
Dəsmal verin, bağlayaq.
Dəsmal dəvə boynunda,
Dəvə Şirvan yolunda.
Şirvan yolu gül bağlar,
Qonça bağlar, gül bağlar,
O gülün birin üzəydim,
Saç bağım düzəydim.
Saç bağım gülə batıb,
Qardaşım üstə yatıb,
Qardaş, hophopun olsun,
Qardaş, gül topun olsun.

* * *

7. Digiriqoz, ay digiriqoz,
Biri kəhər, biri qoz,
Mindim kəhər boynuna,
Sürdüm Şirvan yoluna,
Şirvan yolu min bazar,
İçində meymun gəzər.
Meymunun balaları,
Məni görçək ağladı,
İstədi qaçsın getsin,
Yiyəsi tutub bağladı.

* * *

8. Ələm, ələm, qarğı dələm,
Çil əppəyim, çil çörəyim,
Sarı yağım, sarımsağım,
Ağa, mənə bir zu!

* * *

9. Əkil, bəkil quş idi,
Divara qonmuş idi,
Getdim onu tutmağa,
O məni tutmuş idi,
Meydana salmış idi,
Meydanın ağacları,
Bar gətirib ucları.
Çəpər çəkdim, yol açdım,
Qızıl gülə dolaşdım.
Bir dəstə gül dərməmiş,
Nənəsi gəldi, mən qaçdım.

* * *

10. Yağış gəlir yağa-yağa,
Dolu düşür bizim bağa,
Əmim oğlu, Soltan ağa,
Dur gəl, gedək oynamağa,
Oynamağın vaxtı gəlib,
Qızıl gülün taxtı gəlib.

* * *

11. İki xoruz, bir fərə,
Fatmanı verdik ərə.
Allah, yağış yağaydı,
Fatma inək sağaydı.
Fatma buğa, mən buğa,
Gəlin gedək pambığa.
Pambıq alaq olubdur,
Qoyun dabağ olubdur.
Bu zamanın qızları,
Kəbin kəsir özləri.

310

12. Tülkü toyuq apardı,
Sabaha yovuq apardı.
Baxdım hinə,
Çıxdım çölə,
Girdim evə,
Əlimi soyuq apardı.

* * *

13. A teşti, teşti, teşti,
Vurdum, Gilanı keçdi.
İki xoruz savaşdı,
Biri qana bulaşdı.
Qan getdi çaya düşdü,
Çaydan göyərçin uçdu.
Qan dedi, başım üstə,
Qəmər, qəmər üstə.
Qəmər getdi oduna,
Qarğı batdı buduna.
Qarğı deyil, qəmişdir,
Beş barmağım gümüşdür.
Gümüşü verdim tata,
Tat mənə darı verdi.
Darını səpdim quşa,
Quş mənə qanad verdi.
Qanadlandım uçmağa,
Haqq qarısını açmağa.
Qarıçı qarı toxur,
İçində bülbül oxur,
Məndən kiçik qardaşım,
Həqqin kələmin oxur.

* * *

14. Əcəb elədim,
Əlimin içindən gəlib,
İçinin içindən gəlib,
Xətçə biçindən gəlib,
Sayad bulağdan gəlib,
Məşədi bağdan gəlib,

311

Babası yavıǵdan gəlib,
Orucalı daǵdan gəlib,
Sayalı bulaǵdan gəlib,
Xanalı odundan gəlib.

* * *

15. Keçələ, keçəl, dazı keçəl,
Hər gecə pərvazlı keçəl.
Keçib qonar kol başına,
Gah da çıxar yol başına.
Sağsağana göz eylər,
Hər bir işi söz eylər.
Eylədiyün düz eylər,
Düz eylər, taraz eylər,

* * *

16. Qızım qızıl parçası,
Yerə düşər parıldar.
Oǵlan köpək balası,
Qapıda durar mırıldar.

17. Cəhrə deyir, əyir məni,
Üstümə sal dəyirmanı.
Kişi deyər: şalvar hanı?
Arvad deyər: boşə məni.

* * *

18. Əyi, mənə bir çəhrə al, bər-bər bəyirdim,
İldə kələf, ayda şoqqa, gündə bir sap əyirdim,
Əyi vallah, bədnəzərə gəlmişəm.
Get naxıra, bir dana təzdir, gətir,
Mollaya ver, bir dua yazdır, gətir,
Əyi vallah, bədnəzərə gəlmişəm.

* * *

19. Şum, şumu şum içində,
Quyruǵu qan içində.
Getdim qanın silməyə,

312

Qaldım biyan içində,
Biyən olub lap uça,
Altında yatıb xoca,
Salam verdim, almadı,
Qaşqabaǵın salladı,
Təşbehini tullad.
Məni saya salmadı.

* * *

20. Qavali çala-çala getdim baǵa,
Baǵdakı qızlar ilə oynamaǵa.
Əl atdım böyük qızın sinəsinə,
Kiçik qız dad elədi nənəsinə.
Nənəsi bir daş atdı təpəsinə,
Qazı da çıxdı evdən lov səsinə:
Güc verdi nərəsinə.

* * *

21. Atıma kişmiş tökün, kişnəməsin,
İtimə sümük verin, sinsiməsin.
Altıma qəlib sərin, su keçməsin,
Üstümə çadır qurun, gün düşməsin.
Qonaq eləyin halvaya,
Sonra baxım davaya.
(Saqızım düşüb təndirə
Qorxuram arvad öldürə).

* * *

22. Ay Allah, bundan üç dənə ver,
Üç dənə vermə, beş dənə ver,
Göydə gedən quşdara ver,
Çaladakı gomuşdara ver,
Həsərin çəkmişlərə ver,
Dərdindən ölmüşlərə ver,
Çörəyin bölmişlərə ver,
Tamarzı qalmışlara ver.
Qədrin bilmişlərə ver,
Ziyarətə gəlmişlərə ver,

313

* * *

23. Tülkü, tülkü tüməyə,
Tülkü girdi dəməyə.
– Tülkü, hara gedirsən?
– Zümrüd quşun yeməyə.
– Zümrüd quşu hardadır?
– Harda olsa burdadır.
Başı cənnət içində,
Ayaqları ikidir,
Əlində tənəkidir.

* * *

24. O tay, bu tay bədxana,
Qolları bədbədxana.
Yazın kağız yollayın,
Bakılı Məmməd xana.
Məmməd xanın qoşunu,
Aldı bulaq başını,
Bulaq suyu duruldu,
Üstə meydan quruldu.
On iki yaşar qız üstə,
Min dənə igid qırıldı.

* * *

25. Üşüdüm, ay üşüdüm.
Dağdan alma daşdım.
Almacığımlı aldılar,
Mənə cürüm verdilər.
Mən cürümdən bezaram,
Dərin quyu qazaram.
Dərin quyu beş keçi.
Hanı bunun erkəci?
Erkəc qazanda qaynar,
Küçük yanında oynar.
– Küçük sənə nə görə?
– Alnı qaşqa at görə.
Qaşqa atım fil-fili,
Gəl oxu bizim dili,

314

Bizim dil urum dili,
Urumdan gələn atlar,
Ağzında yüyən çatdar.

* * *

26. Hamam, hamam içində,
Suları cam içində.
Dəvə dəlləklik eylər,
Köhnə hamam içində.
Öküz başın qırxdırır,
Pişik bığın tutdurur.
Boyaqçı küpün açdı,
Boyadı əməlatı.

* * *

27. Bu dərə yulğun piri,
Yandırdıq qaldı külü.
Kül yanar, dəmir qızar,
Çalada ördək üzər.
Ördəyi bağlamağa ipək görə.
Yar ilə danışmağa ürək görə.
Yar mənə alma verib, almamışam.
Yeddi gün, yeddi gecə ağlamışam.
Atımı gen dərədə saxlamışam,
Deyəsən, yarımı haxlamışam

* * *

28. İtimi şor dərədə bağlamışam.
İtimə sümük verin, sinsiməsin.
Atıma arpa verin, kişnəməsin.
Nə yaman öyrətmisən bu bülbülü,
Gecələr alıb qaçır qızıl gülü.

* * *

29. Əyşi, hardan gəlirsən?
– Qaqılı qayasından.
– Atın nöşün arıqdır?
– Minməyin bəlasından.

315

- Ayağın nöşün qaradır?
- Qara çaylar keçmişəm.
- Qara çay dərindimi?
- Sel apararı görmüşəm.
- Ağzın nöşün yağlıdır?
- Bildirçincə yemişəm.
- Bildirçincə kökdürmü?
- Qanadların görmüşəm.
- Başın niyə unludur?
- Dəyirmandan gəlmişəm.
- Dəyirman suvaqdırımı?
- Çamçaxını görmüşəm.

30. Çağır-çağır, Gülpəri,
Damda çağır, Gülpəri.
Kündəni it apardı,
Bir də yoğur, Gülpəri.

* * *

31. Həkatı, ay həkatı,
Molla yığar zəkati,
Boyaqçı küpün açdı,
Boyadı əməlatı.
Təmiz qabı murdar elər boyaqçı,
Murdar qabı təmiz elər boyaqçı.

* * *

32. – Qızın biş-düşlə necədir?
– Od-alov parçasıdır.
– İş-gücnən necədir?
– Onu demə, xalası?
Cırığı elə düyünlər,
Yamaqdan artıq.
Qabın elə yalayar,
Yumaqdan artıq.

33. Baş barmaq, başala barmaq,
Uzun hacı, gül hoppacı, balaca bacı.

316

* * *

34. İynə, iynə, ucu düymə,
Səhər səkkiz, durna doqquz.
Durna gəldi, durul çıx,
Tüstü gəldi, burul çıx.
Bəli, bəli, bal ağacı,
Qotur keçi, şam ağacı.
Əmim oğlu həllə dedi,
Əmim qızı hüllə dedi.
Əmim gəldi eşitdi,
Vuraram güllə, dedi.

* * *

35. Bağdan çıxdı mişalagöz,
Biri kəhər, biri boz.
Mindim kəhər boynuna,
Sürdüm Dərbənd yoluna.
Yolda qolum yorıldı,
Arxalığım cırıldı.
Yerdən bir oğlaq çıxdı,
Oğlağı vurdum yerə.
Yer mənə yemlik verdi.
Yemliyi verdim tata,
Tat da mənə tat dedi,
Yüyür atına çat dedi.

* * *

36. İki bacı yan-yana,
Gedirdilər Şirvana.
Şirvan suyu sərindir,
İki bacılar gəlidir.
Gəlinə bax, gəlinə,
Əlin qoyub belinə.
Gəlinə söz deməyin,
Gedər deyər ərinə.

317

* * *

37. Sırrını versən arvada,
Əskik olmaz səndən qada,
Arvad deyər çarığına,
Çarığı deyər birisinə,
Xəbər çatar qaziya,
Adın düşər yazıya.

* * *

38. Ağabalanın bıçağı,
Gümüşdəndir saçağı.
Vurun sandıq açılınsın,
İncil-mərcan seçilsin.
İncil-mincil fil-fili,
Gəl oxu bizim dili.
Bizim dil urum dili,
Çox çətin urum dili,
Urumdan gələn atlar,
Ağzında yüyən çatlar.
Yeri, yeri, yetim oğlan,
Qolundan tutum, oğlan.
Əzizlə, bəsləmən,
Qoynunda yatım, oğlan.

ÇAŞDIRMALAR

1. Atamın bacısı nəvəsinin anası mənim nəyəmdir?
2. Atamın qardaşı oğlunun əmisi oğlunun yoldaşa mənim nəyəmdir?
3. Anamın qardaşı oğlunun bibisi nəvəsinin atası mənim nəyəmdir?
4. Atam sənin atanın dayısı olanda sən mənim nəyəm olursan?
5. Atamın atasının mənim oğlum nəyədir?
6. Babam atamın yeznəsi olanda mən sənə nəyəm oluram?
7. Bibim qızının anasının atası mənim nəyəmdir?
8. Bibim qızının anasının qardaşı oğlu kimdir?
9. Bacımın ərinin qayınatasının bacısı oğlu mənim nəyəmdir?
10. Bacım qızının deyəsinin yoldaşının atası mənim nəyəmdir?
11. Baldızımın baldızı oğlumun nənəsi mənim nəyəmdir?
12. Əmim qızının əmisi oğlunun atası mənim nəyəmdir?
13. Əmim qızının atasının qardaşı gəlini mənim nəyəmdir?
14. Qızımın baldızının qardaşı mənim nəyəmdir?
15. Yeznəmin qayınatasının gəlininin yoldaşı mənim nəyəmdir?
16. Xalam qızının qayınatasının gəlini anamın nəyə olur?
17. Xalamın əri ilə atam necə qohumdur?
18. Xalam oğlunun atasının baldızı oğlu nəyəmdir?

OYUNLAR

HAPPBAN-HUPPBAN

Bir neçə uşaq yığışır bir yerə, ayaqlarını hamı bir yerə uzadır. Başçı bu ayaqlara barmağının başını toxundura-toxundura deyir:

Haapban-huupban
Yırıb, yırtıl
Su iç, qurtul.
Ağ quşum-ağarçımım,
Göy quşum-göyərçinim,
Təkmə-tikan, dəmir qulu,
Vur nağara, çıx qırağa.

Bu mahnı kimin tuşunda bitsə, o ayağını cərgədən çəkib qoyur altına. Başçı belə təkrar-təkrar oxuyur. Kimin ayağında mahnı bitsə, qoyur altına. Beləliklə, hamı ayağını yığır altına.

Başçı yenə başlayır başqa bir mahnım ilə qollarını iç-içə tutub fırlada-fırlada oxumağa:

Qara qoyun qovurması,
Bildirçinin soyutması,
Vay belə-vay belə
Tiyanların içində.

Hamı əllərini qoltuğunda gözlədir. Bir dəqiqədən sonra başqa birindən soruşur:

- Ay xala, huy,
- O deyir,
- Huy...
- Aşın bişib-bişməyib,
- Dəmdədi.
- Yağın əriyib, əriməyib?
- Camdadı.
- Elə isə gətirin yiyək.

Hamı ayaqlarını altından çıxarıb yenə bir yerə yığır. Başlayırlar çimdik-çimdiyə, guya yeyirlər. Ayağı soyuq olanı yığışıb döyərlər:

– Çimdiyim götür, çimdiyim götür. Elə oyunun ikinci sözü yenə beldə başlayır:

– Ay xala, huy!..

Cavab:

– Huy...

– Toyuq o taya keçməyib?

– Keçibdi.

– Kişş elə bəri gəlsin.

– Kişş eləyirəm, getməyir.

– Tut ayaqlarını bağla, bağla eşşəyin üstünə hoşş elə, bəri gəlsin.

Hoşş elədim getdi.

Başçı yenə o birini çağırır:

– Ay xala, huy!

– Huy...

– Toyuq gündə nə qədər yumurtdayırdı?

– Bir silə, bir sərpic.

Bişirdin kimə verdin?

– Yarısa.

– Yaris sənə nə verdi?

– Bi güllü bağça,

Bir sandıqça.

Hamı əl-ələ tutub təkrar oxuya-oxuya oynayırlar.

ØÈÐÀÀÍ ÐÀÝÈÍ Í ÓÍ ÀÀ ØØÈÍÍ Ì ØØ ÀÍ
ØØÈÍÍ ÍÍ ÈÍÀÍÀÈÍÈ

Ağziyirtiq Narınc
Arvadyeriş Miğbil
Armudbaş Ağalı
Ayı Nəcəfqulu
Ağbaşı Bikə
Anbardar Hacı
Atbaş Nəsirxan
Altıbarmaq Fazıl
Ağzısulı Ələm
Arxalıq Məşədi Bikə
Arabaçı Murtuz
Abbas Səhlət
Arvad Siracəddin
Atbaz Məşədi Gəray
Barıday Soltan
Badımcın Şirinnisə
Bic Minayə
Boyaqçı Saday
Bozqarın Yadulla
Boz Xeyrulla
Başayaq Mirqulu
Bəzzaz Hacı Molla Hüseyin
Başmaqçı İbad
Balaban Məşədi Nağı
Başmaq Məşədi Nuğay
Balıqçı Cabbar
Bıg Məhəmməd
Boyaqçı Atamoğlan
Bolşevik Şahbala
Bərə Şüküralı
Burun Xanqulu
Boyunduruq İsrəfil
Bəkməz Zərxanım
Bənnə Tacəddin
Bozbaş Zübeydə

Bıgılı Nişana
Bəlgə İskəndər
Cıppan Tahir
Cıllan İsmayıl (el şairi)
Cin Cavad
Cibgir Alış
Camış Bağır
Cırtqoz Səlbirəvan
Cığal Mirbala
Cırtan Nağdəli
Cındır Ağadayı
Carçı Rüstəm
Cücə Lətif
Cəngi Sona (Şamaxı, XIX əsr,
rəqqas)
Cırcırma Fəzail
Cındar Molla Məcid
Cəhrə Nazəndə
Cəhrə Sifayı
Curgöz Gülara
Corab Mirqulu
Çömçə Fatmanisə
Çöpçü Nabat
Çarıq Sadıg
Çarıq İbrahim
Çotkə Nurməmməd
Çömçə Salman
Çolpa Tağı
Çıgırtma Anaxanım
Çolaq Əziz
Çarıq Süleyman
Çörçil Məhəmməd
Çarıqçı Ağa Cfər
Çatmaqş Zübeydə
Çuxa Soltan

Çiyid Fətulla
Çolaq Güllibəyim
Çomaq Ağasəlim
Çuval Şəkaralı
Çəp Baxış
Çəkməçi Pirverdi
Çürük İslam (el şairi, XIX əsr)
Çayçı Qaroğlan
Çalbiğ Abbas
Qaçaq Seyidqulu (Qobustan)
Qaçaq Fərman (Quba)
Qəlyan Süleyman
Qaymaq Sərfinaz
Qazmaq Saclı
Qaraçı Eynulla
Qartmış Güllü
Qara Nadir
Qazyeriş Badam
Qaloş Abdulla
Qaravəlli Balakişi
Qoç Kəmaləddin
Qıyıq Mirhüseyn
Qambay Nüsəddin
Quzğun Camulla
Quymaq Sayad
Qızıl Süleyman
Qoğal Cümşüd
Qozbel Əhməd
Quşbaz Xanmirzə
Qarmonçalan Sənəm
Qırmızıgöz Gülağa
Qənnadı Ələkbər (şair XIX əsr)
Qəssab Əliskəndər
Qız Gövhər
Qozbel Balaqardaş
Qotur İmamverdi
Qapan Məmməd
Qarpız Mərdan

Qəmpak Hüseyin (şair, XIX əsr)
Qıyıqgöz Aydın
Qalayçı Həsənağa
Qapan Ağahüseyn
Qəmiş Ulduz
Dabbağ İsmayıl (el şairi)
Dovğaçı Azay (el şairi, XIX əsr)
Dəfçalan Sona (el şairi, XIX
əsr)
Dolmaçı Nuru
Dor Ələm
Deyingən Səlmi
Donbagöz Xeyri
Doşab Fatmə
Daş Dursunalı
Donuzbasan Baxşı
Dəcəl Zeynalabdin
Donqa Ağağardaş
Dərğa Yemişalı
Dərzi Ağa Tahir
Dəmirçi Zeynal
Dəllək Hasil
Dodaq Sədrəddin
Dollu Məşədi Mustafa Şirvani
(el şairi, XIX əsr)
Dəmirçi Məhəmməd Rza
Dəyirmançı Güləhməd
Dəryaz Muxtar
Dəmkəş Məhəmməd (Şamaxı
sənətkarı)
Dərzi Məşədi Hüseyinqulu (el
şairi)
Dartma Xanım
Daz Şirinalı
Dıgırış Tağı
Dülgər Əlyusif
Düşük Milayım
El adamı Şərəbanı (şair)

Es Məhəmməd
 Örkən Həmidəğa
 Öküz Ağadadaş
 Örüş Tapdıq
 Ərzəbaz Musa
 Ələngə Ömər
 Ətbəş Əliskəndər
 Əllaf Ağa (el şairi)
 Fətir Badamnışə
 Fıstırıq Məhəmməd
 Fəsəli Səlbinaş
 Xaş Umudağa
 Xrom Xası
 Xalqoşa Saçl (İsmayılı, el şairi)
 Xoruz Musa
 Xurcun Nurbala
 Xurma Məsmə
 Kəkilli Xanım
 Kəmfürsət Dəmir
 Kotan Nurəhməd
 Körük Mirzəxan
 Keçəl Piri (Şamaxı, el şairi)
 Koxa Əmirxan
 Kamaz Camo
 Kəlpeysər Mürşid
 Kombinzon Babakişi
 Kəfcil Süleyman
 Komsomol Qara
 Kor Aşa
 Kərpic Balarza
 Kürək Balazayıd
 Kəllə Məhəmməd (el şairi)
 Kirri Əfruz
 Kəpəgirən Zeyvə
 Kəndirbaz Nəcəfqulu
 Kababçı Balas
 Kazbek Xankişi

324

Kəl Ağababa
 Kasaçı Abdul
 Kürəkçi Teymurağa
 Kosa Pirməmməd
 Gilabi Nəsrulla
 Göygöz Xeyrənsə
 Görük Cəfərqulu
 Göyəm Lazım
 Gic Camulla
 Gödək Xanımana
 Göbək Gövhər
 Gopçu Əhəd
 Gombul Mürşid
 Gülən Fərman
 Göy Alı
 Göbələk Pirməmməd
 Gor Əlabbas
 Heyratı Sadıq (xanəndə)
 Heybə Dursunala
 Həftəso Məşədi Ağaqlu
 Həyasız Çimnaz
 Heyva Mələk
 Xarrat Qulu
 Xata Əmrulla
 Xatakar İmran
 Xoruş Ağadur
 Xiyarburun Qureysi
 Xallı Kövsər
 Xəlfə Ələvsət
 Xəlfə Zərnişan
 İpək Narınc
 İncinar Fərəculla
 İstilni Arif
 İtdiş Xumar
 İybilən Xanım
 Lotu Babayar
 Ləzgi Lətif
 Molokan Cəbi

Misgər Ağa
 Mütrüb Nisə (XIX əsr, el şairi)
 Mərsiyəxan Məşədi Səlminaz
 (Şamaxı, el şairi, XIX əsr)
 Mir Seyfulla Rövzəxan (el şairi, XIX əsr)
 Maladəs Əbiləsən
 Müdir Kamələddin
 Moltanı Rəhim
 Maral Böyükxanım
 Şirindil Əsmər
 Şiponka Teymur
 Şabaş İbadulla
 Şullu Mahı
 Şeytan Əmralı
 Şuluq Xandadaş
 Şümür Ağasəf
 Şəbədə Tapdıq
 Şüməl Ramazan
 Şax İmamqulu
 Şotur Səməd
 Şorgöz Rüstəm
 Şit Məmmədşah
 Nohəbaz Məşədi Dadaş (XIX əsr, el şairi)
 NKVD Ağaçasım
 Nalbənd Şamuli
 Nöyüt Balaqardaş
 Oğru Cahangir
 Ostorojni Abdul
 Pələbiğ Cəfərqulu
 Pıçılı Xanım
 Pəbədə Hətəm
 Papaqçı Qurban
 Pələto Məcid
 Poçtalyon Qasım
 Papaq Soltan
 Pərsəng Xandadaş

325

Paravoz Seyfulla
 Pişik Sarvan
 Piləmə Süleyman
 Yortma Ağayusif
 Yorğa Baloğlan
 Yapıncı Siracəddin
 Yassı Səfəralı
 Yalaq Şərəfəddin
 Yava Soltan
 Sallaq Tükəzban
 Saqqız Badamnışə
 Sarıbiğ Zeynal
 Sarban Məşədi Mövsüm
 Sədr Xeyrulla
 Sarəng Zeynal (El şairi, xanəndə, XIX əsr)
 Segah Allahverdi (xanəndə, XIX əsr)
 Suçu Bağı (Şamaxı, el şairi)
 Sud İsrəfil
 Sərrac Əhmədali
 Solaxay Qasım
 Sinədəftər Ağagül (el şairi)
 Samovar Səttar
 Sarımsaq Nuğay
 Sarmaşiq Nənəxanım
 Spasibo Arif
 Sluşi Vahid
 Segah Soltan (Ağsu, xanəndə, XIX-XX əsr)
 Səlbə Ocaqverdi
 Sicim Urfulla
 Sırıqlı Ağadövlət
 Sadırlı Güləbətın
 Topal Nağdalı
 Torçu Bayram
 Tuluğ Maral
 Tıntın Gülü

Teleqraf Əhmədali	Fıstırıq Zərbalı
Təbib Mir Sahib	Fırıldaq Atamalı
Tüfəngli Məşədi Yusif	Fır-fır Gülzaman
Tərəkəmə Məleykə	Faytonçu Məşədi Qulu (Şama-
Təndir Səknənisi	xı, el şairi)
Torpaq Hüseyin	Radio Cəbrayıl
Təkə Hacı	Razyana Fəridə
Tərəzi Xanəhməd	Yamaq Piri
Tecan Mıxlısa	Yeryapalaq Talıb
Tovariş Umud	Yuxucul Sərxan
Tülkü Babaş	Yançaq Nənəxanım
Tayçarıq Tapdıq	Yambız Şüşəxanım
Ulduz Telli	Yemişbaş Nağı
Umac Sərfinaz	Yekəpər Abdulla
Uzunboğaz Haqverdi	Yetim Paşa (Hacıqabul, el
Uzundiraz Şahverdi	şairi)
Urus Miriş	Yemlik Tükəzban
Uzunçu Fatma	Yosma Yaqub
Urru Üsədulla	Yekəbaş Canməmməd
Üçbarmaq Muxtar	Yanıq Qayıb
Üzərrik Anaş	Yarımcıq Nəcəf
Üzzi Leyli	“Zarınıcı” Məhəmməd (Şama-
Ülgüc Fazil	xı, el şairi, XIX əsr)
Vağzal Müşkünaz (Şamaxı,	Zaval Xəlgullah
XIX əsr, rəqqas)	Zaval Məhəmməd
Vələyaq Ağaverdi	Zorba Misirxan
Vəzzit Talışxan	Zər Zərxanım
Vələdüznə Ağareyim	Zimbala Ağacəfər
Vışka Şahalı	“Zil” Alik (Ağaverdi)
Vəsmə Narınc	Zakonnı Süleyman
Vasvası Münəvvər	Züçü İbadulla (el sənətkarı)
Fasonnı Zərxanım	Zırrama Ağaşirin
Fıstıq Salman	

XIII. TÜRKƏÇARƏLƏR

Ağızda olan yaranı sağaltmaq üçün balı şit kərə yağı ilə qarışdırıb axşamdan-axşama yaranın üstünə sürtmək məsləhətdir. 2-3 gündən sonra yara tam sağalar.

Ağ ciyər xəstəliyi zamanı bal ilə limon turşusunu qarışdırıb qəbul etmək yaxşı effekt verir.

Ağızdan pis qoxu gələndə bir müddət keşniş və ya tumunu çeynəməklə yox olur.

Arıqlamaqdan ötrü yağlı, şirin yeməklərdən istifadə etməmək, turş, duzlu yemək isə məsləhətdir.

Böyrək ağrıları zamanı əvvəlcə bağayarpağının suyu çıxana qədər əzməli, sonra onu balla qarışdırmaq lazımdır. Əmələ gələn məlhəmdən gündə üç dəfə yeməkdən əvvəl bir xörək qaşığı qəbul etmək faydalıdır. Bir həftə ərzində ağrılar tam kəsilər.

Böyrək ağrısı zamanı yarıq dəmləyib içmək də faydalıdır.

Böyrək ağrıları zamanı nanəni çay kimi dəmləyib içmək faydalıdır.

Böyrək ağrıları zamanı üzərliyi yandırır xəstəyə iylətmək, külünü alına sürtmək yaxşı nəticə verir.

Baş ağrısı zamanı kəklik otunun dəmlənib içilməsi çox səmərə verir.

Burundan qan açılarda həmin adamın başının tükündən bir az kəsib, yandırmaq lazımdır. Alışan külü əvvəlcə xəstəyə iylədir, sonra isə həmin külü buruna-qan axan yerə sürtmək lazımdır. Bir azdan qan tamamilə kəsir.

Boranı yemək, şirəsinə içmək qara ciyər xəstəliyinin sağalmasına kömək edən ən yaxşı vasitədir.

Bəlgəmi olan adam novruzgülünü çay kimi dəmləyib içəndə faydası çox olar.

Bədəndən tər iyi gəlməməsi üçün it yemişini gül vaxtı yığır və qurudurlar. Sonra bir qazan suya ondan bir qaşığı töküüb qaynat. Həmin suda çiməndə bədəndən bir müddət tər iyi gəlməz.

Qara ciyər ağrısı zamanı tut doşabı faydalı olur. Belə ki, doşabdan hər gün ac qarına bir xörək qaşığı qəbul etmək faydalıdır.

Qızılca xəstəliyində uşağa at və eşşək südünün verilməsi faydalıdır. Üç gün ərzində uşağa hər dəfə 2-3 xörək qaşığı süd verilsə, xəstə tez sağalar.

Qarğıdalı saçağanı dəmləyib içmək böyrək və sidik yolları

xəstəliklərinə xeyirlidir.

Qanaxma zamanı böyürtikən yarpağını qaynadıb suyunu içəndə qanaxma dayanır.

Qarın ağrısı zamanı yumurtanı suda bərk bişirib, sarısını nanə qurusuna qatıb yemək ağrını tamamilə kəsir.

Quyruğu kəsilməmiş yaranın üstünə qoyub bağlayanda yaraya infeksiya daxil ola bilmir.

Qulaq ağrısı üçün yulğun xeyirlidir. Belə ki, yulğununun gülünü qurut. Sonra ondan bir ovuc 100 qram yağda bişir. Alınan məlhəmi ağrıyan qulağın üstünə qoysan sağalar.

Qarında olan yel və qazların çıxması, azalmasında şüyüd və ya şüyüd suyu faydalıdır.

Dəmirov xəstəliyi zamanı sac qarası ilə kərə yağını qarışdırıb məlhəm düzəltmək lazımdır. Sonra həmin məlhəmi bir həftə müddətində yaranın üstünə qoyub sarımaq lazımdır.

Dəridə gicişmə olanda biyanın kökünü döyüb xəmirə qatmaq və çörək bişirmək lazımdır. Həmin adama yedirtmək lazımdır. Gicişmə 4-5 günə kəsər.

Diş ağrısı zamanı sarıkök çeynəmək faydalıdır.

Diz ağrıları zamanı (duz olanda) həmin yerə istilədirib keçə qoyulması yaxşı nəticə verir.

Diş ağrısı zamanı onun üstünə mixək qoymaq faydalıdır.

Ərik qurusu (və ya qaysı) yemək ürək ağrılarına çox kömək edir.

Əsəb xəstəliyinin sağalması üçün qoz mürəbbəsi yemək çox faydalıdır.

İrinli yaraları bağayarpağı ilə sağaldırlar. Ən yaxşısı budur ki, bağayarpağının suyu çıxana kimi əzəsən. Sonra məlhəmdən yaranın üstünə qoyub sarımaq lazımdır. 3-4 sarğıdan sonra irin sovrulub çıxır və yara sağalır.

İştahası olmayan adam qazayağını suda bişirib (pörtüb) üç gün yese iştahası bərpa olunur.

Yüksək təzyiq olanda itburnu və ya onun kökünü dəmləyib içmək təzyiqi aşağı salır.

Yaranın yerindəki ləkəni aparmaq üçün balı qaymaq ilə qarışdırıb həmin yeri masaj etmək yaxşı nəticə verir.

Yovşanı qurudub bir çimdik bir stəkan qaynar suda dəmləyib ac qarına bir qaşığı içəndə bağırsaqda olan qurdlar tökülər. (Bir həftə ərzində)

Yel xəstəliyi zamanı üzərliyin tumu faydalıdır. Belə ki, bir stəkan üzərlik tumunu işlənmiş əlif yağının içinə töküüb qaynatmaq lazımdır. O qədər qaynamalıdır ki, cəmi bir stəkan məhlul qalsın. Sonra həmin məhlulu ağrıyan yerə gündə iki dəfə (səhər, axşam) sürtmək lazımdır.

Kələm yemək və ya kələm şirəsini qəbul etmək mədə-bağırsaq üçün faydalıdır.

Kökəlmək üçün şirin və ya yağlı eməklərdən daha çox istifadə etmək məsləhətdir.

Mədə xəstəliyi zamanı səhər-səhər ac qarına təmiz bal, zeytun yağı, çaytikanı yağı qəbul etmək faydalıdır.

Mədədə yara olanda pöhrə gicitikanını ovuşdurub yemək yaranın sağalmasına kömək edir.

Malın (inək, dana, buğa) qara ciyərinə suda pörtüb yemək qan azlığının qarşısını alır.

Mədə ağrıları zamanı bağayarpağını çiy-çiy yesən ağrı kəsər və iştaha artar.

Mədədə, bağırsaqda olan qurdu təmizləmək üçün noxud faydalıdır. Noxudu bir neçə gün sirkədə saxlayıb, ac qarına yesən mədə-bağırsaqda olan qurdlar tökülər.

Nanəni dəmləyib içmək ürək döyüntülərini nizama sala bilir.

Öskürək zamanı inək və ya keçi südü içmək çox xeyirlidir.

Soyuqdəymə zamanı turşulu əriştə yemək çox faydalıdır.

Sinə ağrıları olanda və ya sinə göynəyəndə gülxətmi kökünü yerdən çıxarıb tər-təmiz yuyurlar. Sonra onu xırda-xırda doğrayıb suda qaynadırlar. Bu dəmləmədən alınan suyu inək südü ilə yarıbəyər qatıb ilıq halda içirlər. Bir neçə günün içində sinə ağrıları və öskürək tamamilə sağalar.

Soyuqdəymənin başqa bir müalicəsi belədir. Əvvəlcə soyuqdəymədən adamın kürəyini keçi piyi (və ya abqora ilə) ovuşdururlar (massaj). Sonra onu küpələyirlər. Küpəni götürüb üstünü yaxşıca basdırırlar. Bir azdan xəstə yaxşıca tərləyir. Bu zaman ona böyürtikanın mürəbbəsi ilə çay verirlər.

Sarılıq xəstəliyi zamanı xəstəyə gündə 3 dəfə özündən xəbərsiz (çayın tərkibində) 3-5 damcı uşaq sidiyi içirtmək yaxşı nəticə verir.

Sarılıq xəstəliyini bitlə də müalicə edirlər. Sarılıq xəstəliyinə tutulan xəstənin xörəyinin tərkibinə ölmüş bit qatıb ona yedirirlər. Nəticədə xəstə sağalır.

Sətəlcəm zamanı tut bəhməzi içmək çox faydalıdır.

Təzyiqi yuxarı olanlar nar, innab, turşəng yesələr xeyirli olar.
Ürəkbulanması zamanı quşəppəyini təzə-təzə dərib yesən, keçib gedər.

Ürək ağrısı zamanı laləgülünün qurudulmuş toxumunu dəmləyib çay kimi içdikdə ağrılar kəsər.

Çibanı sağaltmaq üçün baş soğanı iki yerə bölürlər. Sonra onun boş hissəsinə yağ qoyub istidə bişirirlər. Bir qədər soyuyana yaxın həmin soğanı yaranın üstünə qoyub sarıyırlar. Bu işi iki-üç gün təkrarlayırlar. Nəticədə yağlı soğan çibanı yetişdirir və çirki yarıdan çıxarır. İki gün sonra yara sağalır.

Çildağı quyuqla döyüb sınığın, çatdağın üstünə qoyanda oranı yumşaldır.

Şalfe diş-damağın sağalmağına və ağrısına çox xeyirlidir. Onun yarpaqları ilə damağı masaj etmək faydalıdır. Və ya şalfeyi qaynadıb dəmləmək və ağzı qarqara etmək diş ağrısını kəsir.

XIV. AŞIQLAR

AŞIQ DOSTU ŞİRVANİ

Mənbələrdə Aşıq Dostunun XVI-XVIII əsrlərdə yaşadığı güman edilir. Onun haqqında ilk dəfə Şəmsəddin Sami bəy, H.Araslı, S.Mümtaz, Ə.Cəfərzadə və başqaları məlumat vermişlər. Aşıq Dostu Şamaxıda anadan olmuş və orada da vəfat etmişdir. Bizə gəlib çatan əsərlərindən bəlli olur ki, o mükəmməl mədrəsə təhsili almışdır. Aşığın ona qədər əsəri Ə.Cəfərzadənin şəxsi arxivində saxlanılır. Bunlar gəraylı və qoşmalardan ibarətdir.

BU YERDƏ

Sabah-sabah seyrə çıxdım,
Qaldım bu yerdə, bu yerdə.
Nazlı yara sarı baxdım.
Qaldım bu yerdə, bu yerdə.

Şirvanın dağların aşdım,
Dolaylarda yolu çaşdım,
Süsən-sünbülə dolaşdım,
Qaldım bu yerdə, bu yerdə.

Yal-yamağlar tamam aldı,
Yemliginin dadı baldı,
Bülbülləri cəh-cəh çaldı,
Qaldım bu yerdə, bu yerdə.

Ceyran-cüyür dəstə-dəstə,
Enib gəldi bulaq üstə,
Dostunu eylədi xəstə,
Qaldım bu yerdə, bu yerdə.

KALVA SƏNDƏ¹

Bir gözələ aşiq oldum,
Kalva səndə, Kalva səndə.
Sarılıban gül tək soldum,
Kalvu səndə, Kalva səndə.

Həsretindən oda yandım,
Özümü pərvanə sandım,
Axırda məzhəbim dandım,
Kalva səndə, Kalva səndə.

Batdı Dostunun əməyi,
Qaldı quru söz deməyi.
Yoxdu bir arxa-köməyi,
Kalva səndə, Kalva səndə.

USTADNAMƏ¹

Gəlmisən cahana, yaxşı otur, dur,
Danış şirin-şirin söz, vədəsində.
Ağıla, kamala sığın, bel bağla,
Qoru mərifətin, az vədəsində.

Tədbirli ol, qeyri-qala qarışma,
Darılıb hər şeydən coşma, savaşıma,
Şeytana bac verib, həddini aşma,
Yeri də gələndə döz, vədəsində!

Bir vəfalı yarı istə, könül ver,
Cəhənnəmi çəkər tək matasız nər,
Vəfa meydanında fərz elə hünər,
Gözəlin narını üz, vədəsində.

1. Kalva - Şamaxı qəzasında kənddir.

2. Əhməd Cəfərzadənin şəxsi arxivindən əldə edilib

Ən gözəl nemətdir bilik, qanacaq,
İmanlıya pir sayılır hər ocaq,
Ellər səni yad edib axtaracaq,
Əgər qoysan halal iz, vədəsində.

Dostu, el gəzdikcə halalca dolan,
Fəl verib qəlbini almasın şeytan,
Hər yerdə dost qazan əziz, mehriban,
Eldə açıq üzlə gəz, vədəsində.

AŞIQ SALEH

Saleh Molla Dadaş Şirvani XVII-XVIII əsrdə yaşayıb-yaradan aşıqlardandır. O, Şamaxının Dədəgünəş kəndində anadan olub. Şamaxı şəhərində vəfat etmişdir. Aşiq haqqında Şəmsəddin Sami bəy "Qamusul-Elan" əsərində məlumat vermişdir. Azərbaycan alimləri H.Araslı və Ə.Cəfərzadə Saleh haqqında fikir söyləmişlər.

Əldə etdiyimiz əsərlərindən aydın olur ki, o, ərəb-fars dillərini mükəmməl bilirmiş.

ZÜLFÜN

Hər zaman ki, düşər başdan-ayağa,
Olur qəddin ilə bərabər zülfün.
Əsib badi-səba dağdır üzdən,
Edər bu aləmi müəttər zülfün.

Xalın hind əhlinin şəhriyarıdır,
Qaşın dəsti-qüdrət zülfüqarıdır,
Camalın ay ikən gündən arıdır,
Sünbül, bənövşədən lalətər zülfün.

Çin elindən gələn ətərə bənzər,
Müşki-ənbər yüklü tüccarə bənzər,
Gənc üstündə yatan şahmara bənzər,
Gah dişlər yanağın, gah öpər zülfün.

Onunçün qorxuram sərindən teldən,
Bir dəm xali olmaq fitnədən-feldən,
Gah düşər gərdənə, gah qucar beldən,
Vurar eşq əhlini bixəbər, zülfün.

Saleh deyir, səndən etmən ictimab,
Onu sevənlərə çox olur savab,
Camalın beytullah, qaşların mehrab,
Kəbə örtüyüdür, müxtəsər zülfün.

BƏLLİDİ ADI

Bir gülzlü nigar sərvə xoşrəftar,
Cümlə xalqa bahar, bəllidi adı.
Zülfün gördüm tərər oldum giriftar,
Keçdi məndən qərar, çeşmi-cəlladı.

Kakili-purçindir, həbbulmətindir,
Şuxi-məhcəbindir, xub nazanənidir,
Padşahi-dindir, sahib-incidir,
Surətdə Şirindir, mənəm Fərhadı.

Bir ləbi xəndanə, qönçə dəhanə,
Bir qaşı kəmanə sinəm nişanə,
Mən düşdüm hicranə, yetmişəm canə,
Bir adil sultanə eylərəm dadı.

Bir əcəb insandır, xub növcavandır,
Hökm Süleymandır, əzimüşşandır,
Rövzeyi-rizvandır, huri qılmandır,
Sərvə xuramandır, qəddi şimşaddı.

Salehəm hələkin, çəkin əməyin,
Hüsnüsən mələyin, zibi fələyin,
Bir gümüş biləyin, qönçə çiçəyin,
Bir tərən tüləyin mənəm səyyadı.

AŞIQ BABAŞ (XVIII əsrin sonu - XIX əsr)

Aşıq Babaş Məsim oğlu XVIII əsrin sonunda Şirvan mahalının Kolanı obasında anadan olmuş, XIX əsrin 50-60-cı illərində vəfat etmişdir. Əldə olunan şeirlərindən savadlı bir şəxs olduğu aydınlaşır. Mərhum A.Cəfərzadənin arxivində aşığın bir neçə şeri hişz olunur.

Sənətin sirlərini oğlu Mürsələdə öyrətmişdir. Babaş Şamaxıda vəfat etmişdir. Aşığın uzaq qohumlarından 5-6 şerini əldə etmişik.

NECƏ OLDU?

Mat qaldım dünyanın həngaməsinə,
Adı bəlli neçə insan necoldu?
Aqillə, nadana qiymət qoymadı,
Neçə-neçə sahib-zaman necoldu?

Adəmdən xatəmə zənd et, fəhm elə,
Necə canlar qovuşubdur xak ilə,
Neçə min nəbilər düşsədə dilə,
Qərib-qərib, pünhan-pünhan necoldu?

Kim kam aldı bu dünyaya gələni,
Halları var ağlamalı, gülməli,
Məhəmməd Mustafa, o, Həzrət Əli,
İmam övladları can-can necoldu?

“Əhsabi-kəhfi” də eylədi bəhsi,
Harda bəndə düşdü Nuhun gəmisini?
Hatəmi, Yusifi, Lutu, Yunisi,
Udan üzü dönmüş, dövrən necoldu?

Gedən gedir, gələnlər olur, bərqərar,
Babaş düşündükcə ürəyi ağlar,
Hələ bundan sonra qiyamət qopar,
Duymayanlar, ya da duyan necoldu?

DÜŞMÜŞƏM

Sevda yolu nə tilsimli olurmuş,
Odlu canım, bir gör hara düşmüşəm?
Məhəbbətə düçar olduğum gündən,
Məcnun kimi ahu-zara düşmüşəm.

Aşıq olub məclislərə varalı,
Çox mətləb görmüşəm ağı-qaralı,
Bir səyyadam ovum məndən aralı,
Onun üçün bu dağlara düşmüşəm.

Bu sevdanın acısı da şirindi,
Məşəqqətli, təlatümlü, dərin di,
Babaş deyir: son söz ərənlərindi,
Demərəm ki, bəxti qara düşmüşəm.

MƏNİ

Ey yaradan, fəda olum yolunda,
Yaratmışan, yetir o yara məni.
Alma əllərimdən ixtiyarımı,
Həsət qoyma əziz dildara məni.

Eşqinə düşməli Məcnun kimiyəm,
Kələfin itirmiş cunun kimiyəm,
Selablardan axan Ceyhun kimiyəm,
Atma axarımdan kənara məni.

Aşıq Oruc doğruyam peymanında
Hax vergisi tüğyan edir canımda,
Yarımın sevdası gəzir qanımda,
Bağışla Heydarı-Kərrara məni.

AŞIQ İBRAHİM 1840-1920

Aşıq İbrahim Hacı Güllü oğlu 1840-cı ildə Şamaxı qəzasının, Əngəxaran kəndində anadan olmuşdur. O, sənətin sirrini həmyerlisi Aşıq İslam Bayram oğlundan (1808-XIX əsrin sonu) öyrənmişdir. Şirvan aşıq sənətinin inkişafında xüsusi xidmətləri olmuşdur. Bir çox havacatlar bəstələsə də onlardan bizə ancaq biri-"İbrahim peşrevi" gəlib çatmışdır. O, 1920-ci ildə vəfat etmişdir.¹

İNAN

Yaxşı nəzər yetir, Şirvan elinə,
Bura yetişdirir cəvahir, inan.
Pirsaat boyunca çıx Baba dağa,
Burada tütyədir hər bir yer, inan.

Qonaq olsan dərk edərsən hörmətin,
Səmimi ülfəti, saf məhəbbətin.
Müşküldür duz-çörəyin qiyməti,
Ərk edib deginən, "süfrə sər", inan.

Bu yerlərin torpağı da, daşı da,
Bərəkətdir, daşdıqca, daşı da.
Burda çörəklidir bəydə, naşı da,
İbrahiməm, gəl gözünlə, gör inan.

GƏLMİŞƏM

"Nəzər haxdır",-doğru deyib atalar,
Nurulu yay idim, gözə gəlmişəm.
Vurgunuyam bu müqəddəs sənətin,
Ülfət qılıb, saza, sözə gəlmişəm.

Uca zirvələrdə mən də var idim,
Fələk vurdu qətrə-qətrə əridim,

1. Aşıq İbrahimin anadan olduğu və vəfat etdiyi il bəzi kitablarda 1826-1914-cü qeyd olunur. Qohumları bu tarixin doğru olduğunu təsdiq edirlər.

Öz mülkümde bir istekli yar idim,
Dağlardan enmişəm, düzə gəlmişəm.

İbrahiməm, getməz könlüm qubarı,
Vədəsiz itirdim, vəfalı yarı,
Bir də görə bilsəm, o vəfadarı,
Sanaram dünyaya təzə gəlmişəm.

QARA HACI YUSİF OĞLU (1852-1932)

Təxminən, 1852-ci ildə Şamaxı qəzasının Gəməüstü kəndində anadan olub. Heç bir təhsil almayıb. El arasında bədahətən şer deməsi ilə məşhur olub. Onun həm də gözəl səsi varmış. Onun hazırca-vablığı haqqında indinin özündə də maraqlı əhvalatlar söylənir. Bir əhvalat belə olub:

– Bir nəfər həmin kənddə gəlir. Qonaq obaya çatanda Qaranı soruşur. Qonaq deyir ki, sizin Qara adlı şairiniz var. Əyər, o, buradadırsa çağırtdırın bir az söhbət edək. Görüm o, mənə cavab verə bilərmi? Bu zaman Qaranın oğlu Əlbala da burada imiş. Bir nəfər deyir ki, sən allah, Qaradan danışma, oğlu burdadır, gedib xəbər verər. Gəlib, səni də, məni də sözlə biyabır edər. Qonaq Əlbalanın Qaranın oğlu olduğunu bildikdən sonra deyir:

– Oğlum, get atana de ki, bir qonaq gəlib belə dedi:

Əzizinəm iki sinə,
İki döş, iki sinə
Bir ağacda beş meyvə.
Gün düşüb, ikisinə.

və bunun cavabını desin. Əlbala gedib atasına həmin bağlamamı deyir. Qara oğlu Əlbalaya deyir ki, qonağa de ki, atam dedi, o beş vaxt namazdı. İki günə qılınır, üçü isə gün görmür. Üstəlik də bir bənd bağlama deyir:

Xoş gəlmisən qonaq kişi,
Bilirsənmi üçnən-beşi?
Qoynumuz bir quzu doğub,
Anası erkək, atası dişi.

Əlbala gəlib qonağa sözün cavabını və üstəlik atasının söylədiyi qıfılbandı deyir. Qonaq qalır məhəttəl, qıfılbandı açma bilmir ki, bilmir...

Qaranın yaradıcılığında dinin və din nümayəndələrinin təbliğinə həsr etdiyi şerləri çox olmuşdur. El şairinin şerlərinin bir qismini aşqların və onun qohumlarının yaddaşından əldə etmişik.

O, 1932-ci ilin yanvar ayında vəfat etmişdir.

XƏBƏR AL, DEYİM (12 imam adına)

Qoçaqlarım, qoç iyidə meydandır,
Müxənnət sərindən tökülən qandır.
Birinci imamın Şahi-Mərdandır,
İkinci imamı xəbər al deyim.

Səhər yelləridi üstümdə əsək,
Nəkir-Məkuirlərdi yolumu kəsən,
İkinci imamım-İmam Həsən,
Üçüncü imamı xəbər al, deyim.

Oxudum “Qurani” açıldı zəhnim,
Fələyin əlindən dağıldı beynim,
Üçüncü imamım İmam-Hüseyn,
Dördüncü imamı xəbər al, deyim.

Bahar olcaq dağlar geyər abidin,
Din içində qiymətlidir hamı-din,
Dördüncü imamım, Zeynal-Abidin,
Beşinci imamı xəbər al, deyim.

Yığıdığım bu dünyanın malın budadıq,
Heç olmadı canımıza bir sadıq,
Beşinci imamım Cəfəri-Sadiq,
Altıncı imamı xəbər al, deyim.

Məclisə girəndə otur, dur, ağır,
Əgər dara düşsən mövlanı çağır.
Altıncı imamım Məhəmməd Bağır,
Yeddinci imamı xəbər al, deyim.

Oruc, namaz bizə lazımdır, lazım,
Cəfanı çəkərəm, dərdinə dözümlü,
Yeddinci imamım Museyi-Kazım,
Səkkizinci imamı xəbər al, deyim.

Tutginan orucu qalmasın qəza,
Dal mənşərdə sənə verərlər cəza,
Səkkizinci imamım İmami-Rza,
Doqquzuncu imamı xəbər al, deyim.

Alıban qılıncı ayırdı dağı,
Onun məskənidir cənnətin bağı,
Doqquzuncu imamım Məhəmməd Tağı,
Onuncu imamı, xəbər al, deyim.

Başımın üstünü alıbdır yağı,
Əriyib qalmayıb, ürəyim yağı,
Onuncu imamım Əni-Ənnağı,
On birinci imam xəbər al, deyim.

Tökülsə üstümə qoşunla ləşgər,
Çağırram piri mi dəryadan keçər,
On birinci imam, İmamı-Ələsgər,
On ikinci imamı xəbər al, deyim.

Payız olçaq bağlar geyər hey duman,
Məkirilər könlündən heç getməz duman,
On ikinci imamım Sahib-Əzzaman,
Qeyri vacibaydan xəbər al, deyim.

AŞIQ ŞIXMİRHÜSEYN (XIX əsr - 1918)

Aşıq Hüseyin (Şıxmırhüseyn) təxminən, XIX əsrin II yarısında Şamaxı qəzasının Ağdərə kəndində anadan olub. O, gənc yaşlarından aşıqlıq sənətinə yiyələnə bilmişdir. Deyilənlərə görə, o, Xaçmaz ətrafındakı kəndlərdən birində varlı ailədən olan Turac adlı bir qızı

sevmiş, lakin o, istəyinə qovuşa bilməmişdir. Aşıq Şıxmırhüseyn tək-cə Şirvan deyil, Quba, Dağıstan mahallarında da məşhur olmuşdur. Aşığın “Hüseyn və Turac” adlı dastanından bəzi qoşmaları əldə edə bilmişik. Aşıq Şıxmırhüseyn 1918-ci ildə Bakıda ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir.

MÜHƏMMƏD

Çağırram ürəkdən “lam” bir, “cim” iki,
Şövgilə gələndə adı Mühəmməd.
Salavatlar gül camala, ya Rəsul,
Din islamın ilk ustadı, Mühəmməd,

Sidqini bağladı şahlar-şahına,
Ona görə yetdi öz muradına,
Səcdə qıldı o, otuz cüz “Qurana”,
Seçmədi doğmadan yadı Mühəmməd.

Dayaq durdu o zəlilə, möhtaca,
“Rəf-rəf” ilə qanad açdı “Meraca”,
Hünərilə yetdi o taxtı-taca”,
Hümbətinə yol aradı, Mühəmməd.

Aşıq Mırhüseynəm qəlbi ataşlı,
Ürəyi qubarlı, gözləri yaşlı,
Çox cəfa çəksəm də mən başı daşlı,
Yetdi mənə, var imdadı, Mühəmməd.

DEDİ MƏNƏ

Baba torpağıma göz tikən həris,
Öz doğma zatını dan dedi mənə.
Çalışdı yox etsin elligimizi,
Haqqını soruşma, yan dedi mənə.

Ağlar getdi neçə aşığın gözü,
İtirib, axtaran olmadı bizi,

İtib, batdı neçə ustadlar sözü,
Zorluyam, gücümü, an dedi mənə.

İmansız məmurlar hey gəldi, getdi,
Hər işi tərsinə bədfərman etdi,
Ermənini üstümüzə kişkırtıdı,
Tökərəm başına qan, dedi mənə.

Dilli ozanların kəsdi dilini,
Həsərət qoydu mizrabına telini,
Aşıq Mirhüseynin tutdu əlini,
Nə din, nə yaz, nə də qan dedi mənə.

AŞIQ DAŞDƏMİR (1868-1928)

Aşıq Daşdəmir Bayram oğlu 1869-cü ildə Şamaxı qəzasının Əngəxaran kəndində anadan olmuşdur. O, Şamaxıda mollaxanada təhsil almış, cavan yaşlarından saza-sözə bağlanmışdır. Bir müddət Mahmud-ağa Əhmədəğa oğlunun məclisində yaxından iştirak etmişdir. Bilalla tanışlığı onun bu ulu sənətə olan məhəbbət və istəyini daha da artırır.

Deyilənə görə, Aşıq Daşdəmir dastanlarımızın gözəl bilicisi olduğu kimi, Şirvan aşıqlarının saz havalarının da gözəl ifaçısı imiş. Aşıq Daşdəmir yaradıcı-ifaçı aşıq olmuşdur. Onun lirik şeirləri ilə yanaşı “Daşdəmir və Əsmər xanım” adlı dastanın olduğunu söyləyirlər. Biz həmin dastandan cəmi bir neçə yarpaq əldə edə bilmişik. Ümumiyyətlə, indiyə kimi aşığın on beş şeirini toplamışıq.

Aşıq Daşdəmir 1928-ci ildə Əngəxaran kəndində vəfat etmişdir.

GEDƏRƏM

Hər kəs əsiridir doğma yerinin,
Yad el cənnət ola, dad verməz şirin,
Qırıb zəncirini daş qəfəslərin.
Bir quş olub, mən Vətənə gedərəm.

Nadan məclisində tutmaz qərarım,
Kamillər içində artar vüqarım,

342

Bərkdə, boşda qibləgahdır dostlarım,
Üzüm tutub, ərək çatana gedərəm.

Daşdəmirəm sazım əldən üzülsə,
Qan ağlaram, durnam səfdən üzülsə,
Yarın əli, əllərimdən üzülsə,
Gün doğandan, günbatana gedərəm.

GETDİ

Bu əmanət ömrün nə vəfası var,
Bir də görərsən ki, var idi, getdi.
Sıdqımı bağladım xali-payına,
Həmdəmirəm, munisim yar idi, getdi.

Dedim, bəlkə yatan bəxtim oyandı,
Taleh bir vaxt dəmanında dayandı.
Canım atəşlərə şam kimi yandı,
Əridi, vədəsiz qar idi, getdi.

Gözüm nə Rumdadı, nə Yəməndədi,
Sanardım ki, ərşdə, gürşdə məndədi.
Sənət dolu hər səriştə məndədi,
Bağımda meyvələr bar idi, getdi.

Daşdəmirəm, daş yadaşım var idi,
Mərd dostlarım, məsləkdaşım var idi,
Şirvanımda uca başım var idi,
Beş arşın ağ idi, sar idi, getdi.

AŞIQ ZƏKƏRİYYƏ (1880-1942)

Zəkəriyyə Hacı oğlu Süleymanov 1880-cü ildə Göyçay qəzasının I Alxasova kəndində anadan olmuşdur. Gözəl səsə, eləcə də zurna, balaban və saz çalmaq məharətinə malik olan Zəkəriyyə dövrünün usta aşıqlarından-Qərameryəmli Aşıq Hüseynin şagirdi olmuşdur. O, uzun

343

illər toylarda çıxış edib, el içində böyük şöhrət qazanmışdır. Aşığın on bir şerini toplamış. Aşıq Zəkəriyyənin çoxlu qoşma, gəraylı, təc-nis, müxəmməs və gözəlləmələri, habelə “Əsmər” adlı nağıl-dastanı vardır. Lakin bu əsərlər hələ işıq üzü görməmişdir.

Aşıq Zəkəriyyə 1938-ci ildə keçirilmiş aşıqlar qurultayının iştirak-cısı olmuşdur. O, 1942-ci ildə doğma kəndində vəfat etmişdir.

SEÇMİŞƏM

Süsən, sünbül, lalə, nərgiz içində,
Bəyənmişəm gözəl yarı, seçmişəm.
Bəxtimə tuş gəlib əqli, kamalı,
Layiq olan vəfadarı seçmişəm.

Dərsimi almışam əziz “Quran”dan,
Pirimlə çıxmışım hər imtahandan,
Ozan olub məclislərə varandan,
Namusu, qeyrəti, arı seçmişəm.

Göz açıban bu dünyaya gələli,
Nəbim Məhəmməddir, pənahım Əli,
Allahu Əkbərdir sözüüm əzəli,
Dada yetən xilaskarı seçmişəm.

Çoxdur Şirvanımda yaradan, yazan,
Yetişib elimdə çox şair, ozan,
Neçə-neçə ustadlardan dərş alan,
Sinə dolu qələndarı seçmişəm.

Məclislərdə İbrahimi görəsən,
Daşdəmirin meydanına girəsən.
Miskin Baba kalamını dərəsən,
Heç çəkməzsən ahi-zarı, seçmişəm.

Bilal “Koroğlu”dan deyə doyunca,
Saz əlində dönür Misri qılınca,
Dadı unudulmaz illər boyunca,
Bu nişanda ustadları, seçmişəm.

Zəkəriyyə sığınmışam xudaya,
Əzəldən bələdəm sirri-dünyaya,
Qayılam ağamın verdiyi paya,
Nə dövləti, nə də varı seçmişəm.

BİLMƏZ

Şəriət, təriqət bir imtahandır,
Günahkarlar onu heç verə bilməz.
Haqqın işi ümmanlardan dərinidir,
Saleh olmayanlar heç girə bilməz.

İstər dövlətli ol, yada ki, kasıb,
Qıl namazı, tut orucu münasib,
Hax günah, savaba tərəzi asıb,
Qul, ağaya şübhə gətirə bilməz.

Kamil yolçu gərək yolu fəth edə,
Yaradan yar ola, müriyyət edə,
Hər kim savab ilə yolu qət edə,
Giriftarı düzsə, itirə bilməz.

Zəkəriyyə haqa ümüd bağlayıb,
Üzün tutub dərigaha, ağlayıb,
Onu yaradanı şərdən saxlayıb,
Qeyri qüvvə dərman, nə çarə bilməz.

AŞIQ MÜRSƏL

Mürsəl Babaş oğlu XIX-XX əsrdə Şirvanın Dağ Kolanlı elatında anadan olmuş, Şamaxıda vəfat etmişdir. Ulu sənətin sirlərini atasından-Aşıq Babaşdan öyrənmiş, sonrada Aşıq Səmədin şagirdi olmuş, Aşıq İbrahim, Aşıq Baba və b. ilə dostluq etmişdir. Onun qoşma və gəraylıları vaxtilə aşıqlar tərəfindən məclislərdə oxunmuşdur. Şerlərinin bir qismini əldə etmişik.

GÜNDƏN

Ustaddan dərslər alıb dolub, bişmişəm,
Söz mülkündə uca zirvə aşmışam,
Bəzi məclislərdən uzaq düşmüşəm,
Hörmətilə izzət azalan gündən.

Oyun imiş kökdən fələyin işi,
Əskik olmur bir an onun təşvişi,
Çənə çəkir hərdən çərxin gərdişi,
Həqiqətin gücü pozulan gündən.

Mürsələm oxuyub kamala doldum,
Gül olub açıldım, vədəsiz soldum,
Yusif kimi mülki-didərgin oldum,
Bəxtimə bu günlər yazılan gündən.

BİLDİM

Saz qurşayıb məclislərə varandan,
Sözün qüdrətini deyəndə bildim.
Əsdi başım üstən səmum yelləri,
Ömür pəncərəmi dəyəndə bildim.

Yaşadım, yaratdım, tuti dil ilə,
Həmrəy oldum ulus ilə, el ilə,
Həyatın mənasın duydum yol ilə,
Başım daşdan-daşa dəyəndə bildim.

Cavanlıq, qocalıq yarışdı bir-bir,
Demə tənəzlüçün çəkirmiş tədbir,
Tərəqqimi aldı ehtiyac əsir,
Fələk qamətini əyəndə bildim.

Kolanı Mürsələm kamalım duru,
Bir vaxt oldum el-obanın məşhuru,
O vaxt ki, azaldı çeşminin nuru,
Düşürəm əlacsız kəməndə bildim.

AŞIQ HÜMBƏT (1894-1959)

1894-cü ildə Şamaxı qəzasının Nəbur kəndində andan olub. O, aşığılıq sənətinin sirlərinə tam bələd bir sənətkar olmuşdur. Aşığın əldə etdiyimiz şərlərindən onun saza-sözə dərinəndən bağlılığı bir daha yəqinləşir. O, həmyerliləri Aşiq Cənəli, Nəburlu Badamla dəyişmiş, Aşiq Şamil, Aşiq Abbasla dost olmuşdur. Aşiq Hümbət 1959-cu ildə vəfat etmişdir.

İLLƏR

İllərin ardınca baxıram bu gün,
Görürəm evimi yıxıbdir illər.
Laylasilə, ağısilə oxşayıb,
Sıyrılıb, aradan çıxıbdir illər.

Elə vurulmuşam mən bu peşəmə,
O günlər ömürdən gedirmiş demə,
Aldadıb, aldadıb fəqət, döşümə,
Qocalıq nişanın taxıbdir illər.

Bəzən də bəxtimə bəd düşüb zərlər,
Hitlərin gözünə çəkilsin millər,
Qəfildən itirdim neçə şiri-nər,
Köksümü yandırıb yaxıbdir illər.

Bənd olandan Zərputa tək sənəmə,
Hümbət, ünüm car olubdur aləmə,
Gah məlhəm tək yayılıbdır sinəmə,
Gah da ildırım tək çıxıbdır illər.

EYLƏYİM

Əzəl gündən saza-sözə vuruldum,
Dedim; könülləri qoy şad eyləyim.
Neçə şagirdlərə bələdçi oldum,
Çalışdım əl tutum, imdad eyləyim.

Özgənin qisməti deyil gərəyim,
Alın yazısilə gedir işlərim,
Bəsimdir halalca duzum, çörəyim,
Peşəm yox, kiməsə irad eyləyim.

Varım oldu doğru mətləb, şirin dil,
Acı söz heç yerdə münasib deyil.
Məclislər keçirdim düzü əlli il,
Olmadı bir kəs ki, inad eyləyim.

Qeyrətlə dolandım mən ellərimi,
Ana, bacı bildim gözəllərimi.
Sazımı, sözüümü, əməllərimi,
Dedim ki, xalqıma isnad eyləyim.

Şamillə, Şakirlə yoldaş olmuşam,
Əli dədə ilə məclis qurmuşam.
Dərslərimi Daşdəmirdən almışam,
Qoy bu gün dostları bir yad eyləyim.

Əff et bu qəm dumanından mən keçim,
Hümbətəm, arayıb yarımı seçim.
Saqi, doldur camı, badə ver, içim,
Pərişan könlümü, abad eyləyim.

AŞIQ ŞAMİL (1902-1985)

Aşıq Şamil 1900-cü ildə Şamaxı qəzasının Tağlabiyan kəndində anadan olmuşdur. O, musiqi sənətinin sirlərini dayısından-Şamaxılı Mahmud ağa məclisinin istedadlı xanəndəsi Mirzə Məmməd Həsənin şagirdi Soltan Hüseyinovdan öyrənmişdir. Xanəndə Soltan Aşıq Bilalla tanış edir... Və həmin gündən Şamil Aşıq Bilalla şeyirdilik edir... Ən nəhayət, bir neçə il sonra Aşıq Bilalın xeyir-duası ilə Şamil müstəqil aşıq kimi məclislərə ayaq açır... sonralar isə ustad balabançı Əli Kərimovla birlikdə təkcə Şirvanda deyil, Dağıstan, Quba, Muğanda məh-

şur olur... Aşıq Şamilla üç dəfə görüşümüz zamanı ondan Şirvan aşıq sənətinə aid çox məsələlər əldə etmişik. Ustad sənətkar 1985-cü ildə vəfat etmişdir.

VAR

Huşuma hakimdir Göycə elləri,
Ürəyim dolusu mərhəmətim var.
O el yetişdirib pir Ələsgəri,
Kamil ustadlara məhəbbətim var.

Davudlar yeridir sanki sərəsər,
Gəncə, Tovuz, Qazax, Şəki, Kəlbəcər,
Əndəlib dillidir orda hər bəşər,
Mənim o torpağa çox hörmətim var.

Hüseyni, Mirzəni görübdür gözüm,
Şəmşir qüdrətinə çatmayır sözüüm.
Molla Cümə xəzinədir, əzizim,
Onlardan doyunca qənimətim var.

Saz tutanda Əmrah yetişər dada,
Söz deyəndə Nəcəf tez düşür yada,
Sarı Aşıq, Valeh Abdalgülabda,
Şamiləm oxuyam pay, qismətim var.

USTADNAMƏ

Hər naşı nabələd “çömçəsin” alıb,
Geniş ümmanlara baş vura bilməz.
Gölməçələr qətrə-qətrə toplanar,
Qoşular dəryaya heç dura bilməz.

Ustad görüb “sərfi-nəhvi” seçənlər,
Haqqın dərgahından badə içənlər,
Saz götürüb imtahandan keçənlər,
Yetər dada, onu avara bilməz.

Anlamaq gərəkdir, “fərzi”, “sünnəti”,
Hansı kitabda var “Quran” qüdrəti?
Kimdə varsa Məhəmmədin hikməti,
Onunla yüz loğman bacara bilməz .

Bir dəfə yaranır, gedir də hamı,
Ürəkdən Allaha bağlı inamı,
Qiblən olsa peyğəmbərin kalamı,
Ağlı, huşu şeytan apara bilməz.

Aşıq olmaz hər dələduz, sərsəri,
Başda ola gərək eşqin əsəri,
Qoymayan yar üçün can ilə səri,
Fərhad olub dağı qopara bilməz.

Dədə Şamil, yol-ərkanı düz anla,
Aç, elm oxu çərxin işin tez anla.
Qurğunu, qur təqdir yazan mizanla,
Bacarmayan çıxar kənara bilməz.

AŞIQ ABBAS (1902-1966)

Abbas Ağabala oğlu 1902-ci ildə Şirvan mahalının Cəyirli obasında anadan olmuşdur. Aşığın doğulduğu Cəyirli kəndi neçə-neçə ustad sənətkarlar yetirmişdir. Aşıq Fərman, Aşıq Fərəc, vaxtilə Şirvanın ustad sənətkarları olmuşlar. Abbas belə bir torpaqda böyümüşdür. Saza-sözə meyli onu qüdrətli el sənətkarı Aşıq Mirzə Bilalın yanına gətirmişdir. Aşıq Bilaldan Şirvan aşıq sənətinin bütün incəliklərini öyrənən Abbas 4-5 ildən sonra məclislərə sərbəst ayaq açır. Aşıq Bilal 37-ci ilin qurbanı oldu. Şirvan aşıq sənəti demək olar ki, sahibsiz qaldı. Aşıq Abbas üzərinə düşdüyü çətinliyi hiss elədi. Neçə-neçə şagirdlər topladı. Bu sənətin incəliklərini, ustadından öyrəndiyi saz havacatları, Şirvan aşıqlarının dastan repertuarını onlara öyrətdi. Aşıq Barat, Aşıq Məmmədəğa, Aşıq Xanmusa, Aşıq Şərbət, Aşıq Xanı kimi istedadlar Aşıq Abbas bulağından su içmişlər.

Aşıq Abbas yaradıcı aşıq olmuşdur. Onun şerhləri toplanıb, çap

edilmişdir.¹ O, 1966-cı ildə vəfat etmişdir.

MƏNİM

Neçə insanlarla dostluq eyelədim,
Olmadı üzümə gülənim mənim.
Bir övlad üzünə həsrət kəsildim,
Hanı göz yaşımı silənim mənim?!

Deyim kim olardı mənim həvəsdə,
Vaxt vardı deyərdim “Qədim şikəstə”,
İndi artıb dərdim olmuşam xəstə,
Olmadı qədrimi bilənim mənim.

Çox sınıq könüllər abad eyelədim,
Neçə şeyirdləri ustad eyelədim,
Dərdə düşdüm, dadi-bidad eyelədim,
Olmadı dərd-sərim bələnim mənim.

Mən Abbasam, Cəyirlidi məkanım,
Quzeyli yaylaqlar ola dərmanım,
Əyər xəstələnsə, qəddar düşmənim,
İstəmərəm olsun ölənim mənim!

YOX

Köçür bala-bala ömür karvanım,
Yollar uzaq, dost-tanışdan gələn yox.
Zəmanədən razı qalan görmədim,
Qəhr əlindən ağlayan çox, gülən yox.

Dosta gəc baxana yağı deyərlər,
Eldə sonsuzlara ağı deyərlər.
Dünya ki, var ona baqi deyərlər,
Nasaq verən olar, dərdi bölən yox.

1. S.Qəniyev. Mən Abbasam Cəyirlidi məkanım, Bakı. 2002.

Bu sənət taxtında hökmüran Abbas,
İndi günün keçib alış-yan, Abbas.
Yar vəfasız, hanı deyən, can Abbas?
Yaxın durub göz yaşımı silən yox.

QOCALMIŞAM

Məclislər içində cövlan edərdim,
Düşüb saçlarıma dən qocalmışam.
Yatdı “Qaraçuxam”, vəfasız çıxdı,
Bircə gün olmadım şən, qocalmışam.

Heyrət etdim bir gün baxıb güzgüyə,
Güvənmədim fələk quran düzgüyə,
Dedim yarım qismət olar özgüyə,
Dünya cavan qalıb, mən qocalmışam.

Düşmənim qalmasın həsrət yarım,
Öləndə də qor tökülər goruma.
Nisgilli könlümün dağ vüqarına,
Tökülüb səmadan çən qocalmışam.

Neçə şagirdlərim gəzir elləri,
Tuti kimi ötür şirin dilləri,
Dedim; Abbas, unut qəmi, kədəri,
Olub şah dağına tən, qocalmışam.

MƏNDƏDİ

“Əlif”, “lam” oxuyub dərşim almışam,
Xəstə Qasım elmi tamam məndədi.
Hər bir sirrə bələd, ilman dilli saz,
Sinəmdən düşməsin çağlam, məndədi.

Axtarıram Alı xanı, Pərinini,
Məclisdə görmürəm Tahir, Zöhrəni,
Tapsam Novruz, Valeh, Kərəm dərşini,
Deyərdim, loğmanım-ilham, məndədi.

Var-dövlət puç şeydir, axırı yoxdur,
Xoş o kəsə nəfsi yox, göziyə toxdur,
Qanan gəlsin halal süfrəm açıxdır,
İlqar, iman, haqqı-salam məndədi.

Taleh mənə qıymasa da bir övlad,
Qismətə qaniyəm, etmədim fəryad.
Neçə “bala quşa” vermişəm qanad,
Şagirdlərim-doğma balam, məndədi.

Abbas, mən qurbanam haqqı-əsasa,
İmamlar yolunda, batmışam yasa,
Vurulmuşam Qurbaniyə, Abbasa,
Onlar yaratdığı kəlam məndədi.

USTADNAMƏ

Çox sınaqdan keçirtdim bu dünyanı,
Vallah-billah, boş, bekara dünyadı.
Nə “Əlini”ni tanırsın, nə də “Vəlini”,
Elliyin yandıran nara dünyadı.

Üzə gülər, tələ qurar hər tində,
Aman verməz, daim durar qəsdində,
Zahirdə “yağlayar”, cəllad batında,
Hər an dönən o şahmara dünyadı.

Güvənmə özünə, sən aldanarsan,
Bir gün yorğun düşüb, yolda qalarsan,
Başına çarə qıl nə qədər varsan,
Dünyaki var qeyri çarə dünyadı.

Halva-halva deyə ovudar səni,
Bir para şöhrətdə oynadar səni,
Nuhun tufanı tək dağıdar səni,
Həvəs edən tari-mara dünyadı.

Dəyirman tək o, boşalıb, dolubdur,
Canlar üyüdübdür, nə də doyubdur.
Milyon yol talanıb, viran olubdur,
Yenə qalxan o dübarə dünyadı.

Abbas hər mətləbi düz qanıram mən,
Az məni, mədh elə, aldanmaram mən.
Onun vəfasına inanmaram mən,
Gidi, namərd, həm avara dünyadı.

AŞIQ ŞƏRBƏT (1909-1980)

Aşıq Şərbət Alməmməd oğlu Səfərov 1909-cu ildə Şamaxının Çarhan kəndində anadan olmuşdur. O, Quba pədoqoji məktəbini bitirmişdir. Respublikamızın bir çox rayonlarında müəllimlik etmişdir. Saza, aşıq sənətinə rəğbəti isə uşaqlıqdan idi. Odur ki, aşıq sənətini öyrənməyi qarşısına məqsəd qoyur. O, Cəyirli Abbasdan aşıq sənətinin sirlərinə aid çox şeylər öyrənmişdir. Aşıq Abbasın xeyir-duasından sonra el məclislərinə ayaq açmış, öz səsi, öz ustalığı ilə ad-san qazanmışdır. Şərbət ADU-nun filologiya fakültəsini də bitirmişdir.

Aşığın şerləri öz orijinallığı, mövzusunun müxtəlifliyi ilə də diqqəti cəlb edir. O, illərlə el məclislərinin bəzəyi olmuşdur. Aşıq 1980-ci ildə Şamaxı şəhərində vəfat etmişdir.

MƏNİMDİR

Dağlar qoynundakı tər bənövşələr,
Sonalar naz edən göllər mənimdir.
Marallı, cüyürlü qalın meşələr,
Şəlaləli dağlar, sellər mənimdir.

Qönçə güllər üstə qonar bülbüllər,
Dağ döşünə seyrə çıxar gözəllər,
Könül açan xoş səfalı bu yerlər,
Bu toylu, busatlı ellər mənimdir.

354

Çarhanlı Şərbətəm, Şirvan elində,
Sınəm kabab oldu, eşqin əlində,
Məni dərdə salan gözəl gəmindən,
Şikayət eyləyən tellər mənimdir.

GƏRƏK

Özün çox öyməsin gözəl olanlar,
Gözəldə nişanlar yerbəyer gərək.
Mərifəti olsun dillər əzbəri,
Məclislərdə yerini bilən gərək,

Yerişiyə heyran edə hər kəsi,
Çatma qaşı ola, mərmər sinəsi,
Lalə tək qızara yanaq girdəsi,
Piyalə gözləri hal bilən gərək.

Ağ buxağa qara xalı yaraşa,
Gərdəninə qara tellər sarmaşa,
Baxsan gul camala gözlər qamaşa,
Kiprikləri ox tək qan tökən gərək.

Bəxtəvərdir belə yarı olan kəs,
Baxıb gül camala eyləsin həvəs,
Belə tamaşaya Şərbət deməz bəs,
Sevən sevgisinə mehriban gərək.

AŞIQ AĞALAR (1913-1979)

Ustad Mirzə Billalı yadigarlarından biri, ustadın yerini, duruşunu, zəngülərini özündə yaşadan, 1943-cü ildən sərbəst aşıqlıq edən Ağalar 1913-cü ildə Şamaxı qəzasının Qəşəd obasında anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarından, atasının yanında toy məclislərinin iştirakçısı olmuş, ulu sənətin sirlərini atasından öyrənmişdir. İlk dəfə utana-utana olsa da, atasının razılığı ilə el məclislərində zümzümə etmiş, sonralar bu zümzümələr püxtələşmiş və şaqraq zəngülərlə əvəz olunmuşdur.

355

Ürəkləri kövrəldən, həmin zəngülələr qırx ilə qədər təkçə Şirvanın deyil, Gürcüstan, Dağıstan, Muğan, Mil, Qarabağ məclislərinin bəzəyi olmuşdur. Aşıq Ağalar Azərbaycan aşıqlarının III-IV qurultaylarında iştirak etmişdir. Aşıq Ağalar 1979-cu ildə vəfat etmişdir.

VƏTƏN

Mən vətənin qurbanıyam hər zaman,
Çünki mənim yarıdanım, Vətənimdir.
Namusum, qüdrətim, şöhrətim, şanıam,
İnsafım, vicdanım, qanıam Vətənimdir.

İlham allam hər açılan səhərdən,
Sevib yazıb yaratdığım əsərdən,
Minnətim yox mənim abi-kövsərdən,
Hər gün açan gülüstanım Vətəndir.

Vətəndir məsləkim, Vətəndir anam,
Vətənsiz demərəm mən də insanam,
İstərəm başına durub dolanam,
Ürəyim, diləyim, canım Vətəndir.

Aşıq Ağalaram, məhəbbət qanan,
Bir sönməz eşq ilə alışıb-yanan,
Soruşsalar, kimdir o gözəl canan,
Deyərəm ki, o canan da Vətəndir.

MƏNİM

Görən neyləmişdim çərxi-fələyə,
Gəlmədi axırım, əzəlim mənim.
Bir kəsin bağına daş atmamışam,
Anadan pak olub əməlim mənim.

Bilmədim ki, nə bələdi qul oldum,
Bir vaxt boynu bükük, hey məlul oldum,
Təki-tənha qəm içində boğuldum,
Kef zalımın oldu, boz zülüm mənim.

Elm müqəddəsdir, elm uludur,
Baba yurdum övliyəylə doludur,
Tutduğum yol ustadların yoludur,
Eşitsin həm doğmam, həm yadım mənim.

Yeddi arxam ilə ucadır adım,
Xəlilli nəslidir əslim, soyadım,
Atam Bilal olub mənim ustadım,
Ağalar, qoy bilsin hər elim mənim.

AŞIQ BƏYLƏR 1914-1991

Aşıq Bəylər Qədirov 1914-cü ildə Salyan rayonunun Çuxanlı kəndində doğulmuşdur. Aşıq Bəylər 1990-cı il 20 aprelə bizə göndərdiyi məktubda yazır: “Aşıq sənətinə uşaqlıqdan vurulmuşam... Odur ki, ilk dəfə ürəyimdəki bu sirri Şirvan aşıq məktəbində öz dəsti-xətti olmuş, “neçə-neçə nadanları” ustad eləyən Aşıq Abbasa açdım... Aşıq kimi yetişməyimdə onun zəhməti qədərsiz olmuşdur... Sonralar məlhəmli Aşıq Şakir və Aşıq Maqsuddan da çox şeylər öyrəndim...»¹ O, Azərbaycan aşıqlarının III qurultayının nümayəndəsi olmuşdur.

Aşıq Bəylər 1938-ci ildən məclislərinin bəzəyi olmuşdur. Aşıq Bəylər iki dəfə aşıqlar qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. O, 1991-ci ildə vəfat etmişdir.

BU YERDƏ

Kür qırağı Seyrəngahdır əzəldən,
Vaqif deyən gözəllər var bu yerdə.
Dəyişib zəmanə, gəlib ruzigar,
Kür-Araz da coşub, daşar bu yerdə.

Dəyişib libasın, daha bu ellər,
Zər-ziba qurşanıb qızlar, gəlinlər,
Geyinib tül, xara, şifon, gülməxmər,
Görənlərin ağıl çəşar bu yerdə.

1. Aşıq Bəylərin məktubu arxivimizdədir.

Yaşılbaş sonalar göldə üzərlər,
Vəcdə gəlib dörd tərəfi gəzərlər,
Bəzənib nazilə səfi düzərlər,
Nəgmə deyib qaqqıladaşar, bu yerdə.

Tamaşa istəsən, tamaşa burda,
Qurşanıb pərilər qumaşa burda,
Çox ömür istəsən, gəl yaşa burda,
Aşıq Bəylər mahını qoşar bu yerdə.

VAR MƏNİM

Doğru yola, düz ilqara, aşıqəm,
Bu xusudə təbiətim var mənim,
Mərdlərin yolunda baş sadağıdır.
Namərdlərdən nə minnətim var mənim.

Qarış-qarış dolanmışam elləri,
Çəməndən dərmışəm incə gülləri,
Yoxdur əvəz edən bizim yerləri,
Vətənimə məhəbbətim var mənim.

Çaylar çağlamasa ümmanlar dolmaz,
Bədəsildə Vətən sevgisi olmaz,
Xalqını sevməyən qəti ucalmaz,
Nanəcibə çox nifrətim var mənim.

Dost-dost ola, yar da dürüst yar ola,
“Hə” deyəndə məqamında var ola,
Hər biri ürəkdən xəbərdir ola,
Dosta, yara, sədaqətim var mənim.

Məişətdə hər mətləbə bələdəm,
Şərlə aram yoxdur, olsa da dədəm,
Yaxşıya yaxşıyam, yamana bədəm,
Düşməne sərt əlamətin var, mənim.

Bir eldə yer yoxsa elmə, həm dinə,
Orda mərifətdən gözləmə binə,
Həqiqət güzgütək aydıdır mənə,
Elmə, dinə bol hörmətim var, mənim.

Bu həyatın hər üzünü görmüşəm,
Bəzən çiçək, bəzən tikan dərmışəm,
Həyatımı nəcib işə vermişəm,
Dastan dolu söz söhbətim var mənim.

Bəylər deyər, əslim, köküm bəllidir,
Anam Səlyan, atam Şirvan ellidir,
Sinəmdəki sazım süxən dillidir,
Gur məclisim, şən həyatım var mənim.

AŞIQ ƏHMƏD

Əhməd Ədil oğlu Rüstəmov 1920-ci ildə Kürdəmir rayonunun Carlı kəndində anadan olub. İbtidai məktəbdə oxuduğu illərdən saz-sözə maraq göstərən Əhməd üçüncü sinifdə oxuyarkən, şer yazmağa başlayır. Atası uşağının aşıq sənətinə meylini görüb, həmkəndliləri saz çalmağı bacaran Əli kişinin yanında şagird qoyur. Şirvan aşıq mühitinin qayda-qanunlarını dərinləndirən Əhməd Böyük Vətən müharibəsində iştirak edir. 1942-ci ildə yaralanan aşıq arxa cəbhəyə qayıdır və ömrünü aşıq sənətinə bağlayır. Aşıq Əhməd yaradıcı aşıqdır. Onun dörd kitabı işıq üzü görmüşdür. İyirmiye yaxın dastan bağlamışdır. Azərbaycan aşıqlarının III-IV qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. XIX əsrdə Aşıq Ələsgərin yazdığı “Yeddidir” rədifli qıfıl-bəndini tam şəkildə açə bilmək aşıq Əhmədə nəsib olmuşdur.

YAŞADAR

Vaxtsız əcəl gəlsə bir gün,
Məni bu ellər yaşadır.
Hüsnünü vəsf eylədiyim,
Türfə gözəllər, yaşadar.

Yar sevilər, yaxın ağlar,
Titrəşər turağlı bağlar,
Gəzdiyim cüyürlü dağlar,
Ceyranlı çöllər yaşadır.

Ötər keçər, illər, aylar,
Məni səslər, məni haylar,
İlhamım tək coşan çaylar,
Sonalı göllər yaşadar.

Sübh açanda yellər ilə,
Lalə, qərnfıllər ilə,
Vəcdə gəlib, güllər ilə,
Şeyda bülbüllər yaşadar.

Gözəl sevdim gözlərilə,
Məclis qurdum özlərilə.
Əhmədi öz sözlərilə,
Nəğməli dillər yaşadır.

NƏ GÖRÜNMƏZ OLDUN
(Aşiq Şakirə)

Gecə-gündüz qan ağlaram,
Şakir, nə görünməz oldun?
Nə sən lalsan, nə mən karam,
Nə danışmaz, dinməz oldun?

Əziz dostum, dinlə məni,
Könlümə saldın, şivəni,
Kim daş edib, atdı səni,
Bir də geri dönməz oldun?

Əhməd sızlar göydə, yerdə,
Kaş üzünü görəm, bir də,
Bir şam kimi ürəklərdə,
İllər boyu sönməz oldun?

360

YAR SƏN

Yanıram eşqində pərvanələr tək,
Çəkmisən sinəmə bu dağı, yar sən.
Əzizinəm bu da yar,
Kəş doğra, tək, buda, yar.
Səni mən tək sevənə,
Bil ki, azdır bu da, yar.
Məni Məcnundan da betər eyləyib,
Əgər dolandırsan bu dağı, yar, sən.

Sevirəm ruyin də mən yaraşığı,
Hicrində qəhr etmə mən yar aşığı.
Aşiq deyir oda sən,
Saldın məni oda sən.
Ya öldür, ya rəhm elə,
Ay yar, bu mən, o da sən.
Eşqin zəvvarıyam mən yar aşığı,
Mələhət nəxminən budağı yar, sən.

Yanımda saz olsa yar, aram, ey yar,
Yarın hər işinə yararam, ey yar.
Təki mənə yar de sən,
Yarın olum, yar desən
Mənim nazlı Şirinim,
Çal külüngü, yar desən.
Əhmədəm Fərhad tək yararam, ey yar,
Əgər əmr eyləsən, bu dağı yar, sən.

AŞIQ ŞAKİR
(1922-1979)

Hacıyev Şakir Şahverdi oğlu 1922-ci ildə Şamaxı qəzasının Xəlilli kəndində anadan olmuşdur. Atası Şakirin bənzərsiz səsini, aşiq sənətinə həvəsini görüb sevinir. Aşiq sənətinə xüsusi rəğbəti olan Şahverdi kişi oğlu yeddinci sinfi bitirəndən sonra onu, dostu Göyçaylı aşiq Mürsəlin yanına aparır. Aşiq Mürsəl sənətin sirrlərini gənc Şakirə öy-

361

rədir. Böyük Vətən müharibəsi Şakirin arzusunu yarımçıq qoyur. Belə ki, həm ustadı Aşıq Mürsəl, həm də Şakir cəbhəyə yollanır. Aşıq Şakir müharibədən gec qayıdır-1946-cı ildə. Elə həmin ildən də sənətə başlayır. Bənzərsiz səsi ilə el-obanın sevimlisinə çevrilən Aşıq Şakir tez bir zamanda, demək olar ki, bütün Azərbaycanda tanınır, sevilir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilən Aşıq Şakir dövlət tədbirlərində də yaxından iştirak edir. Aşıq Şakir elə bir səsə malik idi ki, nə xırdalıqlarına xırdalıq, nə də zəngülələrinə zəngülə çatardı. O, Azərbaycan muğamlarını da öz dəsti-xətti ilə ifa edərdi.

Şirvan aşığı mühitinin istedadlı sənətkarı Aşıq Şakir Qərb zonası aşığılarının oxuduqları havacatları da çox ustalılıqla ifa edə bilirdi. Aşıq Şakir 1979-cu ildə Kürdəmir şəhərində vəfat etmişdir.

Bu il aşığın anadan olmasının 80 illiyi təntənəli şərəitdə qeyd edildi.¹

OĞLUMA

Atalıq borcumu əta eyləyim,
Qoy el kari görməsin, bala.
Ədəb al, elm oxu, həyat qarında,
Tənəzzül hökmünü sürməsin, bala.

Üzə yaltaq olub, dalda danışma,
Riyakarlıq edib həddini aşma,
Zehnini itirib, ağlını çəşmə,
Dərk et məramını hər kəsin, bala.

Günəşdə bir sifət olmasa, gərək,
Aləmə nur saçıb verərmi, bəzək?
İkiüzlü olub, xalça, xalı tək,
El ayaq altına sərməsin, bala.

Aşıq Şakir deyir, inan ki, heç vaxt,
Ata istəməz ki, pis olsun övlad,
Kamil sənətkar ol, pirkar iş yarat,
Xəcil olub çəkmə cərməsin, bala.

1. S.Qəniyev. Adım Aşıq Şakir mahalım Şirvan, Bakı, 2002.

QAYITMAZ

Sürüb karvanını getdi cavanlıq,
Yüz çağırısan, yönü bəri qayıtmaz.
İllər ötüşdükcə ömür gödəlir,
Ötüb keçən günlər geri qayıtmaz.

Cavanlıq vaxtımda əsib coşardım,
Şirin xəyallarla qucaqlaşardım,
Bir mələk eşqilə nəğmə qoşardım,
O günlərin yüzədə biri qayıtmaz.

Şakir, ömür dağlarına çən düşüb,
Nərgiz uzaqlaşub, lalə gen düşüb,
Görür artıq saçlarıma dən düşüb,
Etibarsız nazlı pəri qayıtmaz.

ŞİRİNDİR

Eşqin sevdasına düşən kəslərə,
Dünyada hər şeydən yarı şirindir.
Bağlar qəhərini çəkən bağbana,
Bağın yetirdiyi barı şirindir.

Kəklük daşlıq sevər, sonalar gölü,
Tavus çəmənliyi, ahular çöli.
Bəxtiyar xalqıma öz doğma eli,
Xalqımızın düz ilqarı şirindir.

Şakir ilham alır, eldən, obadan,
Bu bəxtiyar ağ günləri yarıdan,
Xalqımızın zəhmətilə açılan,
Yurdumuzun növbaharı şirindir.

AŞIQ PƏNAH
(1926-1979)

Aşiq Pənah (Əlipənah) Pənahov 1926-cı ildə Salyanda anadan olmuşdur. Gənc yaşlarından aşiq sənətinə rəğbət bəsləmiş, toylarda aşıqların söylədikləri nağıllara, dastanlara qulaq asmaqdan yorulmazdı... Və odur ki, Pənahda ulu sənətə olan bu istək, məhəbbət onu ömürlük aşiq sənətinə bağlamışdır.

O, 1948-ci ildən aşılıq etməyə başlamış, el-oba məclislərinin istəklisinə çevrilmişdir... O, bütün Azərbaycan, eləcə də Orta Asiya respublikalarında məşhur olmuşdur. Bu sahədə qazandığı uğurlarını isə saymaqla qurtarmaq olmaz. Ustad sənətkar Azərbaycan aşıqlarının III qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. Şirvan aşiq sənətinin istedadlı nümayəndəsi Aşiq Pənah Pənahov 1979-cu ildə vəfat etmişdir.

MƏNƏM

Eşqimizin sorağında,
Xoş xəyala dolan mənəm.
Bu dünyanın sevincini,
Satan sənsən, alan mənəm.

Sən ömürlük səadətsən,
Başdan-başa məlahətsən,
Bir sözümdən küsüb getsən,
Dərd əlindən qalan mənəm.

Pənah qurban tellərinə,
Şirin-şirin dillərinə,
Ürəyimi saz yerinə,
Qaldıran sən, qalan mənəm.

SAZIMI ÇALASIYAM MƏN

Sazıma vurğunam, sən nəfəsimdə,
Sazımı qaldırıb çalasıyam mən.
Çıxsın meydanıma özündən deyən,
Nəğməmlə qalalar alasıyam mən.

Atam fəhlə olub, özümsə aşiq,
Hər sözüm məclisə verib yaraşiq,
Kimlə ki, ürəkdən dostuq, sirdaşiq,
Onunçun ürəkdən yanasıyam mən

Pənaham, istərəm hər ürək gülsün,
Dünya sinəsindən dərd qəmi silsin.
Yerimi öyrənmək istəyən, bilsin,
Bu qoca Muğanın balasıya, mən.

BAXIŞLAR

Dilsiz dindi, sözsüz güldü, danışdı,
Məhəbbətin sorağıdır baxışlar.
Gah könlümə nur çiləyir anbaan,
Gah da yaman can ağrıdır, baxışlar.

İndi bilmişəm mən, nə imiş alagöz olmaz,
Elə baldı ürəyimə düşdü göz,
Hünərin var, duruş gətir, dayan döz,
Sinələrə ob yağdırır baxışlar.

Aşiq Pənah, gileylənmə belə sən,
Giley-güzar iş aşırılmaz biləsən,
Mizrabını toxundurub telə sən,
Söylə, eşqin bulağıdır baxışlar.

UZAQ OL

Hər yetənə ürəyini açma sən,
“Can-can” deyən fitnə-feldən uzaq ol!
Hər xəbisi bir dost bilib, qucma sən,
Xoş qılıqdan, bəd əməldən uzaq ol!

Şirin dillə öz yerini xoş eylər,
Fürsət düşsə səni qara daş eylər,

Söz saxlamaz, hər sirrini faş eylər,
Bəla şeydir, əyri dildən uzaq ol!

Hər afətə “yar-yar” demə amandır,
Cəfası da, səfası da yalandır,
Çətri olmaz, ətri olmaz tikandır,
Yaxın durma, elə “güldən” uzaq ol!

Pənah deyər məhəbbətə könül ver,
Düz ilqara, sədaqətə könül ver,
Cəsarətə, həqiqətə könül ver,
Ağ yalandan, qara yerdən uzaq ol!

AŞIQ XANMUSA

Aşiq Xanmusa Musaxan oğlu Musayev 1928-ci ildə Şamaxı qəzasının Şamlı kəndində tərəkmə ailəsində anadan olmuşdur. Atası Musaxan, əmisi Cənnətali aşiq sənətinə bələd, xalq dastanlarının gözəl biliciləri idilər. Onların qış gecələrində söylədikləri nağıllar balaca Xanmusanın uşaq qəlbinə ovsunlamışdır...

Xanmusa aşiq sənətinin sirlərini isə həmkəndlisi Aşiq Xanbaladan öyrənir. Sonra isə Şirvanın tanınmış sənətkarı Aşiq Abbas Söhbətovun yanında şagirdlik edir.

1950-ci ildən sərbəst aşıqlıq edən Xanmusa tez bir zamanda rayonda məşhurlaşır. Balabaçalan Əli Kərimov, İzzətali Zülfiqarov, Ağasəf Seyidov kimi sənətkarlarla təkə Şirvan məclislərini deyil, Dağıstan, Quba, Muğan, Qarabağ məclislərinin bəzəyi olur. Onun şerlərinin sayı beş yüzə yaxındır. Ustad bir neçə dastanın da müəllifidir. Ötən il aşiq illərlə həsrətində olduğu arzusuna çatır. Ömrünün ixtiyar yaşında ilk şerlər kitabının çap olunması onun çiyindən ağır yükün birini götürür.

“Hacı, ürəyimdə arzularım çoxdur. Bunların içində ikisi-əsərlərinin çap olunması və doğma Şamlı kəndinin yox olması, ən ağır dərdim idi. Çox şükür olsun ki, Allah-təalaya, şerlər kitabım çap olundu. Kaş bu dünyaya əlvida deyənə kimi şamlılar da dönəydilər dədə-baba yurdlarına”.

Arzunuz çin olsun, ustad!

VAR

Yerin, göyün bir sahbi,
Min bir dərdi, azarı var.
Milyon-milyon həkim, olğman,
Sənətkarı, yazarı var.

Bir gün toydu, bir gün yasdı,
Kimi varlı, kimsi acdı,
Hər kəsənin neçə dostu,
Neçə mərdimazarı var.

Ömür keçir hay-harayda,
Gəlib gedir gün də, ay da,
Bu dünyanın özü boyda,
Alqı-satqı bazarı var.

Son ümidim bircə kəsdi,
O da gözə görünməzdi,
Vətən sözü müqəddəsdi,
Orda ana məzarı var.

Hər sözümlü salın yaya,
Ehtiqad qıl bir Xudaya,
Toxunmayın Xanmusaya,
Onda haqqın nəzəri var.

BURDAN ŞAMLİ KEÇDİ... YURDU QALDI...

Gözlərim önündə canlanır daim,
Neçə payız fəslı, neçə qış fəslı.
Aparır çıxarır Şamlı yurduna,
Dolana-dolana məni bu yollar.

Gəzdikə bu yurdu mən qarış-qarış,
Dəymədi gözümlə bir dost, bir tanış,
El köçüb, daş üstə, daş da qalmamış,
Görən nə söyləyir bu daş məzarlar?!

Hanı bu vətənin başbilənləri?
Coşğun igidləri, şux gözəlləri,
Doğmasın itirib nə vaxtdan bəri,
Torpaq da yiyəsiz yetimlik duyar.

Daldım öz-özümə xeyli xəyala,
Tutuldum nə qədər, sorğu-suala,
Hanı Molla Əziz, Aşıq Xanbala,
Biri mömin idi, biri sənətkar.

Kolanı¹, Poladlı², Şamlı bir zaman,
Burda qonşu idi, əziz, mehriban,
Can deyib, bir-birinə eşidərdi, can,
Necə möhkəm idi, dostluq, etibar.

Gördüm Gümüşdudən³ çıxır bir qarı,
Gəlir Daşburundan⁴ Şamlıya sarı,
Onun oxuduğu bayatıları,
Dayanıb dinlədim, qeyri-ixtiyar.

Mən aşığam yurd ağlar,
Dayan dağlar, dur dağlar,
Köçüb yurdun yiyəsi,
Torpaq küsüb, yurd ağlar.

İtirdim dəvəm hanı?
Kırgıdim, həvəm hanıs?
Burda qoyub getdiyim,
Nəticəm, nəvəm hanı?

Mən aşıq girdəsinə,
Ağ bulaq, girdə sinə,
Qoy baxım Şamlı taydan
Kolanı Girdəsinə.

Yabanı dağım mənim,
Daşdandı tağım mənim.

1, 2, 3, 4 - Şamlı kəndinin yaxınlığında kənd və yer adları.

Yurddan yurda köçmüşəm
Gəlməz soracağım mənim.

Mən aşıq o bahanı,
Ucuz sat, o bahanı.
Burda toylu, busatlı,
El hanı, oba hanı?..

Dedim, yaxınlaşım bir qədər barı,
Dinləyim bu kövrək bayatıları,
Gördüm xəyal imiş o qoca qarı,
Gözüm yol çəkirmiş, gözüm intizar.

Yaxşılar çəkərlər elin qeyrətin,
Yamanlar unudar şanın, şöhrətin,
Xanmusa bitməsin sözün, söhbətin,
De gəlsin, nə qədər canında can var!

20.11.1991

ŞİRVAN GÖZƏLİ

Gözəllərin içində,
Hamıdan birincisən,
Ürəklərə nur saçan,
Nadir şəffaf incisən.
Eyləyərsən yolundan,
Hər qocanı, gənci sən,
Qoy səni vəsf eyləyim,
Əyər məndən incisən,
Ollam sərsəm, ya dəli,
Yaşa, Şirvan gözəli.

Arzum budur ağ sinən,
Qoy görməsin dağ sinən.
Yanağından rəng alar,
Al-qırmızı ağ sənin,
Açılibdı sinəndə,
Yeddi cənnət bağ sənin.

Sənin baxışlarından,
Eşqim, ruhim təzəli,
Yaşa Şirvan gözəli,

Baxışından məhəbbət,
Yerişində gözüm var.
Eşq əhliyəm, sinəmdə,
Deyilməmiş sözüm var.
Xanmusayam, ay gözəl,
Məndə dərdə dözüüm var.
Öz çəmənim, öz gülüm,
Öz alovum, gözüm var.
Mənim də yarım vardı,
Bir gözəllər, gözəli,
Yaşa səni, min, yaşa,
Yaşa Şirvan gözəli.

AŞIQ MƏMMƏDAĞA (1933-1977)

Məmmədağa Ağaxan oğlu Babayev 1933-cü ildə Şirvan aşiq mühiti, xanəndəlik sənətinə neçə-neçə istedadlar bəxş etmiş Cəyirli kəndində anadan olmuşdur...

O, Respublika Aşıqlar Birliyinin üzvü olmuşdur. Aşığın şerləri vaxtilə müxtəlif qəzet, toplu və kitablarda çap olunmuşdur. Ustad sənətkar M.Babayev yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda-1977-ci ildə 44 yaşında vəfat etmişdir. Aşıq Məmmədağanın ilk şerlər kitabı ötən il-2002-ci ildə işıq üzü gördü.

MƏN

Mən də cəyirliyə oldum anadan,
Dərsimi almışam-ustad Abbasdan.
Anam Nazxanımdır, atam Ağaxan,
Qədim Qobustanın balasıyam, mən.

Dinləyib Feyzini, Cənnətəlini,
Kürdəmirli Əhməd, Dədə Əlini,

Çağurdım Allahı, böyük Xudamı,
Dedim, gec-tez aşiq olasıyam, mən.

Sinəmdə döyünür eşqi Şirvanın,
Qoynunda bəsləndim mən Şamaxının,
Bəstəkarı oldum, dağın, aranın,
O, sehrli Buğurt qalasıyam, mən.

Oxu Məmmədağa, oxu, çal, oxu,
Qonmasın gözüme dumanlı yuxu,
Hələ qabaqdadır arzusun çoxu,
O, pak arzulara çatasıyam mən.

ELLƏRDƏ-ELLƏRDƏ

Naşı-nadan yarımçıqlar,
Bəzər ellərdə-ellərdə.
Sənətinə vurğun olan,
Süzər ellərdə-ellərdə.

Kamil aşiq işin bilər,
Eldə ad alar, yüksələr,
Çəmənindən tər çiçəklər,
Üzər ellərdə-ellərdə.

Arxamı söykədim dağa,
Can olsun elə sadağa,
Saz-sözüylə Məmmədağa,
Gəzər ellərdə-ellərdə.

AŞIQ ƏLİAĞA

Qasimov Əliəğa Əbil oğlu 1934-cü ildə Şamaxı rayonunun Tağlı kəndində anadan olub. Tava kənd yeddiillik məktəbi bitirəndən sonra Şamaxı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda oxumuşdur. Saza, sözə marağı uşaqlıqdan olmuşdur.

Şamaxıda Aşıq Məzahirlə tanışlıq, mədəniyyət evinə gedib gəl-

məsi, onu həmişəlik bu sənətə bağlayır. Düzdüyü şerləri ilə məlahətli səsi birləşəndə bir aləm olurdu. Aşıq sənətinin sirlərini daha sonralar Aşıq Şamil, Aşıq Abbasdan öyrənmişdi. Ustadların məsləhəti ilə o, 1955-ci ildən el məclislərinə sərbəst ayaq açır. 35 ildən artıq bu ulu sənəti təbliğ edir, yaşadır. Şerləri mətbuatda vaxtaşırı çap olunur.

GƏLSİN

Saz tutub, söz deyən, yaradan, aşıq,
Şairlər məkanı Şirvana gəlsin.
Sazda, sözdə görsün hansımız başıq,
Qorxub çəkinməsin mərdana gəlsin.

Daldada sanmasın özünü mahir,
Sərraf bazarına töksün cəvəahir,
Cavab versin suallara birbəbir,
Əyər hünəri var meydana gəlsin.

Əliağa kimi xəyala dalsın,
Gözəl vətəmindən güc, ilham alsın,
Təmiz adla, düz ilqarla ucalsın,
Qiyət versin, yaxşı-yamana gəlsin.

ŞAKİR

(Aşıq Şakir Hacıyevə ithaf edirəm)

Sənin təkə ustad, sənin tək aşıq,
Doğarmı bir daha hər ana, Şakir.
İlahi vermişdi sənə yaraşığı,
Zinət idin Azərbaycanca, Şakir.

Gəzib dolanardın dağda, aranda,
Xalqı mat qoyardın məclis quranda,
“Zəmbuxarə” ilə xallar vuranda,
Ləzzət verərdin hər insana, Şakir.

Xalq səni axtarıb, gəzərdi el-el,
Sənət aləmində sən idin məşəl,

Gəldi vaxtsız ölüm, amansız əcəl,
Ağır itki verdi Şirvana, Şakir.

Səni ağuşuna alanda məzar,
Sanki susub bülbül, solubdu bahar,
Özün kimi ustad, kamil sənətkar,
Yetirməz bir daha zəmanə, Şakir.

Sən fəxriydin Vətənimin, elimin,
Məclislərdə əzbəriydin dilimin,
Aşıq Əliağanı vaxtsız ölümün,
Sanki saldı çiskin, dumana, Şakir.

AŞIQ ŞƏRBƏT

Aşıq Şərbət Cənnətəli oğlu Fətəyev 1935-ci ildə Şamaxının səfəli guşələrindən birində-Talışnuru kəndində anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarından atasının-ustad sənətkar Cənnətəlinin çaldığı “Şikəstə”lərin ruhu ilə nəfəs almış, böyümüşdü. Saz səsi ilə doğma yaylaq havası onun ürəyində həmişəlik iz sala bilmişdir. Sonralar həmin xatirələrdən şerlər, nəğmələr, saz havaları boylanmışdı.

Şərbət ilk ustad “şilləsinidə” atasından almışdır. Aşıq Şərbətin Respublikamızın hər guşəsində pərəstişkarları vardır. O, aşıqlar qurulmayan nümayəndəsi olmuşdur. Şirvan aşıq mühitinə bələd ustad sənətkarlardandır. Aşıqın ilk şerlər kitabı işıq üzü görmüşdür.

MƏNİM

Cənnətə çevrilib doğma diyarım,
Təbiət olubdur loğmanım mənim.
Sevinc nəğmələri tutub hər yanı,
Qalmayıb zərrəcə hicranım mənim.

Dostum, bu yerləri gəl qoşa gəzək,
Burda çiçək açıb, hər daş, hər kəsək,
Əməklə ömrümə vurulub, bəzək,
Zəhmətsiz olmasın bir anım mənim.

Geniş üzümlüklər bizimdir belə,
Onunla şöhrətim yayılıb, elə,
“Mərəndi”, “Təbrizi”, “Mədrəsə” mizlə,
Tanınıb dünyada Şirvanım mənim.

Eşidib yaxınım-uzacağım gəlir,
Hər eldən-obadan qonağım gəlir,
Qardaş ölkələrdən sorağım gəlir,
Aləmə bəllidir ünvanım mənim.

Mizrabı telə vur, teldən ayrılma,
Çəməndən ayrılma, çöldən ayrılma,
Şərbət, elçin yaşa, eldən ayrılma,
Elsiz nə şöhrətim, nə şanıım mənim!

ŞAMAXIDADIR

Qələm götür, bu torpağı vəsf elə,
Elin bərəkəti Şamaxıdadır.
Üzüm salxımları-şöhrət çələngi,
Şirin var neməti Şamaxıdadır.

Ulu abidələr bu yerdə min-min,
Vərəqlə tarixi, könül, danış, din,
Ulu Xaqaninin, böyük Hadinin,
Şerinin hikməti Şamaxıdadır.

Burdan uzaq düşüb, qüssə, qəm, kədər,
Burda zəhmət sevən vüsala yetər,
Sabir, Seyid, Səhhət kimi gövhər, zər,
Böyük el şöhrəti Şamaxıdadır.

Aşıq Məmmədəğa çaldıqca sazın,
El-oba dinləyib şirin avazın,
Aşıq İbrahimin, Aşıq Abbasın,
Hər sözü, söhbəti Şamaxıdadır.

Vurğunam bu yurda, obaya, elə,
Daim ülfətdəyəm insanlar ilə.
Şərbət, tazənəni asta vur telə,
Sənətin qiyməti Şamaxıdadır.

USTAD (Ustadım Aşıq Şamilə)

Neçə-neçə aşığı dinləmişəm mən,
Yadımdan çıxarmı sözü, ay ustad.
Ulu ozanlardan söhbət salanda,
Necə də dolurdu gözü, aü ustad.

Söz açdın şad gündən, elin yasından,
Dedin Qurbanidən, Xəstə Qasımdan,
Dedin, Kərəm yandı eşq atəşindən,
Elə bir görmüşdün özüm, ay ustad.

Söz-söhbətin qaldı bizə yadigar,
Şagirdlər ustadı necə unudar?!
Bir müddət yurd oldu sənə bu diyar,
İndi də qalıbdır izin, ay ustad!

Sən öz sənətinlə dəryadan dərin,
Sənə məskəniydi ləlin, gövhərin,
Çox uzağa düşdü qəfil səfərin,
Səndən nigarandır sazın, ay ustad.

SÖZ ÖYRƏN

Aşıqlıq eşqinə düşən, a dostum,
Əvvəlcə mərifət, sonra söz öyrən.
Arif məclisinə nadan da gəlir,
Əgər söz atarsa, ona döz, öyrən.

Oxu, qoy sözlərin yersiz olmasın,
İnci kimi heç qiymətdən qalmasın,

Zərrəcə dilində yalan olmasın,
Mümkün eylə, hər vaxt sözü düz öyrən.

Aşıq Yanvar dərs alıbdır ustaddan,
Elə dərs ki, heç vaxt çıxarmaz yaddan,
İstəsən sənətin düşməsin daddan,
Ustadın yanında sən də gəz, öyrən.

AŞIQ ƏLİFAĞA

Aşıq Əlifəğa Əmi oğlu Sayılov 1943-ci ildə Lerik rayonunda anadan olub. Uşaq yaşlarından musiqiyə həvəs göstərən Əlifəğa sonralar sərbəst şəkildə aşıq sənətinə yiyələnmiş "... 1966-cı ildən müstəqil aşıq kimi fəaliyyətə başlamış", el məclislərinin bəzəyi olmuşdur. Respublika Aşıqlar Birliyinin üzvü olan Əlifəğa dəfələrlə televiziya, radioda çıxış etmişdir. O, Şirvan aşıq mühitinin yaradıcı sənətkarlarından. Aşıq Əlifəğa aşıq şerinin müxtəlif şekilləri ilə yanaşı, klassik üslubda da xeyli əsərlər yazmışdır. Aşıq Əlifəğanın şerləri müxtəlif mətbuat səhifələrində işıq üzü görmüşdür. O, hal-hazırda Biləsuvar rayon mədəniyyət şöbəsində çalışır.

MƏNDƏDİR

Şair, gəl seyr elə ana yurdumu,
Bülbülü səsləyən güllər məndədir.
Bərəkəti aşib-daşan, qaynayan,
Göz oxşayan geniş çöllər məndədir.

Dost gəlişi bayram olur, toy olur,
Çörək kəsir, duzun dadı pay olur,
Hər sınaqdan keçir, dostu hay olur,
Açıq qəlblər, mərd könüllər məndədir.

Dədə Qorqud köklədiyi saz mənəm,
Ələsgər oxuyan xoş avaz mənəm,
Ustadlar sözü ilə doludur sinəm,
Bülbül tək nəvalı tellər məndədir.

Var Şakirim, Məmmədəğam, Pənahım,
Aşıq Bəylər, Əlxan nurlu sabahım,
Ağ günlüyəm, yoxdur amanım-ahım,
Cəhcəhi susmayan dillər məndədir.

Aşıq Əlfağıyam, Mil-Muğanlıyam,
Şəmsir öyüdlüyəm, adlı-sanlıyam,
Xalqın mərd oğluyam, istiqanlıyam,
Qonaqpərvər azad ellər məndədir.

AŞIQ RZA (1944-1994)

Aşıq Rza Əli oğlu 1944-ci ildə Şamaxı rayonunun Təklə-Mirzəbaba kəndində anadan olmuşdur.

Uşaqlıqdan aşıq sənətinə bağlanan, Rza orta məktəbi qurtardıqdan sonra ürəyindəki arzularını Aşıq Bəylərə açır. Aşıq Bəylər onu şeyirdliyə qəbul edir... Bir müddət ustad Bəylərdən aşıq sənətinin sirlərini mənimsəyən Aşıq Rza, sonra Aşıq Xanmusadan da bir çox mətləbləri öyrənmişdir. Aşıq Rza otuz ilə yaxın aşıqlıq etmişdir. O, Respublika Aşıqlar qurultayının nümayəndəsi olmuş, xidmətləri neçə-neçə mükafatlara layiq görülmüşdür.

Aşıq Rza həm də Həcc ziyarətində olmuşdur. Gözəl insan, dəyərli sənətkar Aşıq Rza sənətinin püxtələşdiyi çağında əlli yaşında dünyasını dəyişdi. Amma onun sazı susmadı. Hazırda oğlu İslam atasının sənət yolunu bacarıqla davam etdirir.

QOBUSTANDADIR

Ulu babaların qədim tarixi,
Ən gözəl sənəti Qobustandadır.
Zərdüşlər yurdumun sözü-söhbəti,
Yazısı, hikməti Qobustandadır.

Qayalar kitabdır, daşlar varağı,
Dərdə şəfa verir Araz bulağı,

Xınalı kəkliyin səsi, oylağı,
Keçmişin ziynəti, Qobustandadır.

Hər qaya üstündə var min cür naxış,
Alimlər bu yerdə edir axtarış.
Aşıq Rza deyir, əhsən, min alqış,
Zəhmətin qüdrəti Qobustandadır.

ŞAMAXI

Gözəldir baharın, gözəldir qışın,
Gövhərdir torpağın, gövhərdir daşın,
Böl-böl sərvətinlə ucalır başın,
Gülür, çiçəklənir, dövran, Şamaxı.

Neçə alim gəlir Rəsədxanaya,
Baxır kəhkəşanlı ulduza, aya,
Cümə məscidinə, Biğurt qalaya,
Çoxları olubdur heyran, Şamaxı.

Şərin ucalıbdır uca dağ kimi,
Mirzə Ələkbəri, Seyid Əzimi,
Döşündən süd əmib şair Nəsimi,
Yazılıb şəninə dastan, Şamaxı.

Türfə gözəllərin çəməndə gəzər,
Kəhrəba üzümün süfrələr bəzər.
Mən Aşıq Rzayam, hər axşam-səhər,
Olaram qoynunda mehman, Şamaxı.

VAR

Şirindil xoşbəxtlik nişanəsidir,
Acı desəm, kəs dilimi yeri var.
Danışanda ləl tökülsün dilindən,
Boş-boş demə, "bir yoxdu, biri var".

Möhnətmiş ki, çərxin qəza-qədəri,
Hələ pünhandadır dərdi, kədəri,

378

Sabahkı ölüdür, bugünkü diri,
Gedərgidir, nə qədər ki, diri var.

Habil, bəxtin gətirmədi heyif ki,
Sevmək bir dərdimiş, ayrılmaq iki,
Sirlər dünyasıdır Süleyman mülkü,
Sinəmdə dünyanın bitməz sirri var.

AŞIQ MAHMUD

(1947-2002)

Aşıq Mahmud Ələsgər oğlu Niftəliyev 1947-ci ildə keçmiş Mərəzə (indiki Qobustan) rayonunun Şıxzərli kəndində doğulmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ali təhsil almışdır. Uşaqlıqdan gözəl səsi olmuşdur.

...Aşıq Mahmudun bu sənətə ilk bağlılığı mərhum aşıq Şakirin Şıxzərli kəndində keçirdiyi bir məclisi olmuşdur.

Gözəl səsi olan balaca Mahmud "İlk imtahanı" kəndə Aşıq Şakirə vermişdir. öz üzərində ciddi çalışan Mahmud bir müddət Aşıq Şərbət-lə xanəndə kimi yoldaşlıq edir. O, müstəqil işıq kimi el məclislərində 1969-cu ildən iştirak edir. Aşıq Mahmud həm yaradıcı sənətkardır. Onun aşıq şəri üslubunda yazdığı şerləri müxtəlif qəzet və jurnallarda aşıq üzü görmüşdür. Ustad aşığın ilk şerlər kitabı ölümündən sonra çap olunmuşdur.

Aşıq Mahmud 2002-ci ildə vəfat etmişdir.

BİLİNMƏZ

Elə dəyişib ki, insanlar, Allah,
Namərddi, ya mərddi, düzü bilinməz.
Geyilmiş, üzülmüş paltar kimidi,
Astarı bilinməz, üzü bilinməz.

Baxışı qeybdən, yerşi asta,
Bıçağı arxadan tuşlanar dosta,
Çörəyi çıxıbdı dizinin üstə,
Nə verər əlinin duzu bilinməz.

379

Dinər yastı-yastı, danışar ökəc,
Qəlbində xəyanət, fikirləri nec,
Qabağ keçı kimi əyriyə erkəc,
Hara istər çəkər izi bilinməz...

ÖMÜR BİVƏFALIQ ETMƏYƏYDİ KAŞ

Nələr çəkmişəm bu az yaşında,
Zəhmətim heç olub itməyədi kaş.
Öz yolumda bitən qaratıkanlar,
Oğlumun yolunda bitməyəydi kaş.

Hər şöhrətə çatan olmaz hünərli,
Çoxu kəm qeyrətli, azı dəyərlı,
Bir yol şad olmuşam, min yol kədərli,
Bundan belə bəxtim yatmayaydı kaş.

Səcdəgahım oldu ulu dədələr,
Deyindi arxamda hərdən gədələr,
Namərdde qaydadı bad elər,
Kişilər qeyrəti atmayaydı kaş.

Safılıqdır dövləti, varı Mahmudur,
Bəllidir qeyrəti, arı Mahmudun,
Vəfasız olmadı yarı Mahmudun,
Ömür bivəfalıq etməyəydi kaş.

AŞIQ AĞAMURAD

Aşıq Ağamurad 1964-cü ildə Şamaxı rayonunun Mərzəndiyə kəndində anadan olub. Ulu aşıq sənətinin ilk sirlərini görkəmli el şairi Nadir Mərzəngəlidən öyrənmişdir. Aşıq sənətinin təbliğatçısı olan el şairi Nadir, bacısı oğlunun bu sənəti öyrənməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Ağamurad dayısının məsləhəti ilə ustad sənətkar Aşıq Rzanın yanında dörd il şeyirdlik edir. Əvəzsiz səsi olan Ağamurad Şirvanın ulu sənətkarları Aşıq Barat, Aşıq Şərbət, Aşıq Xanış və Aşıq Xanmusadan da müqəddəs sənətə aid çox mətləbləri mənimsəmişdir. da

püxtələşdirir. Aşıq Ağamurad müstəqil aşıq kimi 1989-cu ildən el məclislərinə ayaq açmışdır. Artıq bir neçə illərdir ki, el məclislərinin bəzəyi olan aşıq yüzlərlə pərəstişkarlar qazanmışdır. Onun səsi artıq radio dalğalarından, televiziyadan gəlir. Şerləri müxtəlif toplu və mətbuat orqanlarında dərc olunur.

SƏSİMİ

Çal, aşıq, oxuyum bir el mahnısı,
Qoy çəksin özünə tellər səsimi.
Sənətin bir bala bülbülüyəm mən,
Dinləsin bağçada güllər səsimi.

Sevdiyim havacat “Əraği”, “Şahnaz”,
Muğamda keçirim “Şur” ilə “Hicaz”,
Bir azca bəmdə qal, yetişsin avaz,
Yetirər hər yana yellər səsimi.

Heç də xoşlamıram özümdən deyəm,
Adım Ağamurad, - sınaq üstəyəm.
Gərək sənətimə çox yiyələnən,
Eşitsin əsrlər, illər səsimi.

OLMAZ

Yaltaq işi düşsə sarmaşır sənə,
Özünün mənliyi, vüqarı olmaz,
Hərcayı kəlmənin, mənasız sözün,
Məntiqi, qiyməti, tutarı olmaz.

Vəfasız gözəldən umma məhəbbət,
Nə vaxtsa o, sənə edər xəyanət,
Nadan bilməz, əhdi-peyman, səadət,
Cahilin düz sözü, ilqarı olmaz.

Saxla yaddaşında bir həqiqəti,
Yamanlıq edənin olmaz qüdrəti,

Əgər paxılsansa, at, bu adəti,
Gözəl yaxşılığın inkarı olmaz.

Oyan bəxtim, nə yatırsan mürgülü,
Dərib qoxulama hər bitən gülü,
Həqiqət bağının sən ol bülbülü,
Yalan bağçasının baharı olmaz.

Aşıq, nədir bu mələlin, təşvişi?
Çətin dönə gethagedin, gərdisin.
Aslanlar qəfəsdə tökməsə dişin,
Ceyranlar tülkünün şıkarı olmaz.

AŞIQ XAMİS

Xamis Xaniş oğlu 1976-cı ildə Şamaxı qəzasının Nabur kəndində anadan olmuşdur. Ata-babadan aşıq sənətinin ocağı olan bu ailədə doğulan Xamis lap körpə yaşlarından bağlanır saza-sözə... Atası Aşıq Xanişlə məclislərdə iştirakı onu daha da püxtələşdirir. Bu vaxta qədər Aşıq Xamis müxtəlif festival, yığıncaqlarda çıxış etmiş və mükafatlara layiq görülmüşdür. O, həm də aşıq şeri üslubunda gözəl şeirlər yazır:

TUTMUŞAM

Yeddi arxa gedən yola sadıqəm,
Əzəl başdan, din-imanı tutmuşam.
Bütün kitabların başı-örpəyi,
Ürəyimdə mən "Quran"ı tutmuşam.

Xilaf yoxdur ilqarımda, sözümdə,
Əyirlik görmərsən mənim izimdə,
Dünya aləm cənnət ola gözümdə,
Vətən deyib, Qobustanı tutmuşam.

Ağ kağızda snamışam "qaramı",
Mərd yolumu kəsə bilməz haramı,

Abbas yurdu sənətkarsız qalarmı?
Saz üstündə tazənamı tutmuşam.

Aşıq Xamiş dərsin alan aşıqəm,
Sarı pır nəslindən, özüm də pırəm,
Çox cavan olsam da buna qadirəm,
Xamisəm, bu yol-ərkanı tutmuşam.

MƏNİMDİR

Əbcəd dərsi keçdim, xiridar oldum,
Adəmdən, xatəmə dövrən mənimdir.
Elmidən xəbərdir, dindən xəbərdir,
Neçə-neçə sirri, pünhan mənimdir.

Mayası halaldan, halaldı canım,
Mərdə, dərd bilənə qubandı canım,
Ümidim, pənahım, şöhrətim, şanıım,
Odlar yurdu Azərbaycan, mənimdir.

Xamisəm, yetişib indi ozanam,
Məni xoşbəxt gündə doğubdur anam,
Bilalın, Şakirin diyarındanam,
Aşıqlar, oylağı Şirvan, mənimdir.

EL ŞAİRLƏRİ

MOLLA QASIM ŞİRVANİ

Qasım Şirvani haqqında S.Mümtaz, H.Araslı, Ə.Cəfərzadə, A.Nəbiyev, M.Qasımlı, N.Xəlilov və başqaları tədqiqat aparmış, fikir söyləmişlər. Bir çox alimlər Molla Qasımı böyük türk sufi şairi Yunis İmrənin müasiri, başqa qrup alimlər isə onun XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində yaşadığını söyləyirlər. Fikrimizcə, S.Mümtazın fikri məntiqlidir. Bu vaxta kimi Molla Qasım Şirvaninin bir neçə şeri müxtəlif topla və məcmuələrdə çap olunmuşdur.

GÖRDÜM

Müqabirdən güzar etdim,
Əcayib mərdüman gördüm.
Qaranuq torpaq altında
Yatır cismiylə, can gördüm.

Yoluxdum bir günahkarə,
Günahından üzü qarə,
Mətasindən ziyan verə,
Bəqayət peşiman gördüm.

Sınıx saxsı kimi başlar,
Çürümüş ol qələm qaşlar,
Tökülmüş inci tək dişlər,
Yatır pirü cavan gördüm.

Yumulmuş şol ala gözlər,
Qiyamət yolunu gözlər.
Hanı şirin-şəkər sözlər,
Dəhani biban gördüm.

Çürümüş şol gül əndamı,
Tanımaz sübh ilə şamı,
Alıbdır çöhrəsin hamı,
Yılan gördüm, çayan gördüm.

384

Kimi eys ilə işrətdə,
Kimi zövq ilə söhbətdə,
Kimi rəng ilə möhnətdə,
Yanı hamı yaman gördüm.

Qübur əhli sifətini,
Bəyan etdin, sən ey Qasım,
Oturma yol qırağında,
Dəxi sindur haman gördüm.

BEŞİ NƏ?

Beş yaşından on beş rahə yetişdim,
Beşi atdım, beşi tutdum, beşi nə?
Əxtər oldum, mehrü-mahə yetişdim,
Talib oldum, övliyanın beşi nə?

Bir ər gördüm, öz işində çarəsiz,
Qanlar donar cəsədindən yarasız,
On beş nəsnə göydən endi çarəsiz,
Beşi kisvət, beşi xələt, beşi nə?

On beş pəstə xadimani-sübhani,
Boylədürür, sübutdur bu nişani,
Borclu etdi on beş nəstə, insani
Beşi üsul, beşi fulu, beşi nə?..

Şikəstə Qasımam, həyat içində,
Yeddi ərkan, səkkiz sifət içində,
Müsəlmanlar, beş vəqt səlat içində,
Beşi üsyan, beşi nisyan, beşi nə?

SEVDİYİM

Qədəm basdın didələrim üstünə,
Sən xoş gəldin, səfa gəldin, sevdiyim.
Qurban olum, siyah çeşmin məstinə,
Məgər sən insafa gəldin, sevdiyim.

385

Sabahdan didələrim uymazdı,
Səng rəqiblər qapımızdan doymazdı.
O zalımlar səni mənə qıymazdı,
Sən eylədin vəfa, kəndin, sevdiyim.

Əndəlib tək ayırdılar gülümdən,
Ah çəkərəm ürəyimdən, dilimdən,
Əğyar təpəsindən, mənim əlimdən,
Çəkdi cövrü cəfa, gəldin, sevdiyim.

Yar, qapıda yaslanaram mən yüz il,
Sən təzə qönçəsən, mən şeyda bülbül,
Bu dərd məni öldürəcək, yəqin bil,
Sən dərdimə şəfa gəldin, sevdiyim.

Mən Qasımam, sinəm haqqın kəlamı,
Şükür hələ, yer eşitdi, nalamı,
Camalın şöləsi, basmış aləmi,
Düşmüş Qafdan-Qafa, gəldin sevdiyim.

ÇÜRÜK İSLAM (1795/96-1880/85)

İslam İsmayıl oğlu 1795/96-cı illərdə Şirvanın Kolanı elatında tərəkəm ailəsində dünyaya gəlmişdir. Yoxsul həyat sürmüş, heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Müasiri Kolanı Mustafa ilə dostluq etmiş, onun evində təşkil edilən ədəbi məclisdə iştirak edərək bir sıra aşiq və şairlərlə deyişmişdir. Çox sözbəz, hazırcavab, danışıq olduğu üçün “Çürük” ləqəbi ilə tanınmış.

O, təxminən, 1880-1885-ci illərdə doğma kəndində vəfat etmişdir.

BOŞ QALIB

Yeri bərbad olmuş viran Gümüşdü,
Bayqular banlayır, bağlar boş qalıb.
Açılmır gülləri, dərilmir barı,
Görünmür bağbanı, tağlar boş qalıb.

Bir obaya bəla gəldi nahaqdan,
Bir nişan qalmadı zənən-uşaqdan,
Yağı hücum çəkdi daldan, qabaqdan,
Sol tərəf yox olub, sağlar boş qalıb.

Bu yerlərin çəmənini var, dağı var,
Sinəm üstə gümüşdünün dağı var,
Çürük İslam, Qarayamanda yağı var,
Dağılıb ev-eşik, dağlar boş qalıb.

UDULU MUSA (1802-1875)

Musa Məhərrəm oğlu 1802-ci ildə Salyan rayonu ərazisindəki Bababozum adlı köçəri obasında anadan olmuş, 13 yaşında ikən ailəsi ilə birlikdə Pirsaat çayı vadisindəki Udulu kəndinə köçmüşdür. Təhsilini atasından almışdır. Ömrü boyu əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Udulu Musa dövrünün görkəmli simaları ilə, o cümlədən, Xurşidbanu Natəvanla əlaqə saxlamış və 1871-ci ildə ona bir qoşma məktub da yazmışdır. Musanın çoxlu qəzəl, qoşma, gəraylı və bayatısı vardır. Onlardan 25 ədədini əldə etmişik. Udulu Musa 1875-ci ildə vəaft etmişdir.¹

NEYLƏRƏM

Çıxdım Udulu dağına,
Diqqət kəsildim Şirvana,
Yoxdur dünyada tay ona,
Qeyri mahalı neylərəm?!

Od oğluyam, əvvəl-axır,
Kürreyi-ərz bizə baxır,
Ay-Günəş bu yerdən çıxır,
Özgə hilalı neylərəm?

1. El şairi haqqında professor Ə.Cəfərzadə geniş tədqiqat aparmışdır.

Kim güc olsa kamalından,
Ona bata bilməz şeytan,
Danış mənə haqq isbatdan,
Bekar xəyalı neylərəm.

Molla Musa, oxu "Yasin",
Günah getsin, savab gəlsin,
Gülgəzim hayıma yetsin,
Dövləti, malı neylərəm.

BİLƏYDİM!

Ehtiyacdır insanların bəlası,
Onu təmələndən qıra biləydim.
Beşgünlük dünyada xoş gün gərəkdir,
Təzədən dünyanı qura biləydim.

Bu vur-həşir, bu sıxıntı, bu ələm,
Hara yan eyləyir qibleyi-ələm,
Titrəyir əllərim, süstləşir qələm,
Dərdimi söyləyim hara biləydim.

Zəiflərə palan qoyur zorlular,
Boyuna yüz yalan qoyur zorlular,
Udlu Musa çox qudurur zorlular
Tuş olublar nə azara biləydim?!

DODAĞINDAN

Başına döndüyüm, ay mələkzadə,
Qoy bir öpüm sənə al dodağından.
Vüsal həsrətiylə üzümüşəm canı,
Əmim şəhdü-şəkər, bal dodağından.

Sənə fərağından gəldim fəryada,
Hicranımı çəkdim həddən ziyada,

1. Şer ilk dəfə çap olunur.

Sərkardan gəzdüyüm fani dünyada,
Yoxdu bir qiymətli pay dodağından.

Neçəsi istədi min hiylə qura,
Musa kimi sənə qarşında dura,
Oxşadıb özünü zənci quldura,
Neyləyir o qara xal dodağında.

ŞİLYANLI MƏMMƏD (1830-1916)

Məmməd Abdulla oğlu 1830-cü ildə Şirvan mahalının (indiki Kürdəm rayonu) Şilyan kəndində anadan olmuşdur. O, gənlik illərində Dostu adlı bir qızı sevmiş, uzun əziyyətdən sonra ona qovuşmuşdur. Savadsız olmasına baxmayaraq, gözəl şeirlər qoşmuş, el arasında "Şair Məmməd", "Haqq aşığı" adı ilə tanınmışdır.

Məmməd ömrü boyu əkinçilik və güncülüklə məşğul olmuşdur. O, təxminən, 1916-cı ildə vəfat etmiş və doğma kəndinin yaxınlığındakı "Soltan baba" deyilən yerdə dəfn edilmişdir.

Məmmədin əsərləri toplanıb çap edilməmiş, həyatı öyrənilməmişdir.

QURDUM

Yuxudan duranda səslərəm səni,
Gəlməyəsən görüm zavala, qurdum.
Yarpağı verərəm, bəslərəm səni,
Mal kimi gövşəyib, gəvələ, qurdum.

Əzəldən çıxmışdı mürcəsi sarı,
Üç günə qalmadı, qırıldı yarı.
İndi satmalıyam palaz, paltarı,
Umudum, pənahım, Qəbələ qurdum.

Nə qədər muşqurdum, o çıxdı yelə,
Borclunun yolunda qurmuşdum tələ,
İndicə kürüyüb atmışam çölə,
Başına gün dəysin, çapala, qurdum.

AĞLARAM

Elə sevmiş idim, sevmiş də batdım,
Çırağım əlimdə dəryaya batdım,
Bir huri birçəkli, mələk sıfattım,
Sal olub, ümməna axıb, ağırlaram.

Bir gözəldir, gözəllərin gözüdür,
Səksənidir, doxsanıdır, yüzüdür,
Əyər huri varsa, onun özüdür,
Gedən yollarına baxıb ağırlaram.

Məmməd deyər, zəhər qatdı aşıma,
Rəhm etmədi axan qanlı yaşıma,
Səhər-axşam döyə-döyə başıma,
İldırımlar kimi çaxıb ağırlaram.

OYNASIN

Tərs çəkibdir yarım cuna başına,
Sürmə yaxıb gözlərinə, qaşına,
Nağdı canım verrəm mən şabaşına,
Eşq əhlinin qibləgahı oynasın.

Bir qəflətdə dolu badə içmişəm,
Yaxşını-yamanı elə seçmişəm,
Qərrib eldə bir sevdəyə düşmüşəm,
Elin ən gözəli, şahı oynasın.

Araya çəkilib bir cuna pərdə,
Qaldırıb göz qoymaq yaramaz mərdə,
O qız ki, Məmmədi salıbdı dərdə,
Tanıyırsa bir Allahı, oynasın.

LƏKİLİ ABBASQULU (1852-1936)

Abbasqulu Məmmədağlı oğlu 1852-ci ildə indiki Ucar rayonunun Lək kəndində anadan olmuş və 1936-cı ildə orada da vəfat etmişdir. Savadsız olmuş, əkinçiliklə güzəran keçirmişdir. Abbasqulunun şerləri ictimai bərabərsizlik və ailə-məişət mövzularına həsr edilmişdir. Lakin bunlar vaxtında yazıya köçürülmədiyindən çoxusu itib-batmışdır. Şairin 12 şerini əldə etmişik.

İnsafı atıbdır yüzbaşı Paşa,
Yoxsulu basdırır dəmbəyə, daşa.
Döyüləni satır, qollaya, aşa,
Hələ döyüləndən rüşvət də alır,
Hərdən fitva verib davalar salır.

Nainsafdır, müxənnətin biridir,
Çölün iti, kəndimizin şiridir.
Qart qocadır, amma ağızı diridir,
Kəndi viran qoyur, talayır-qapır,
Əlinə nə düşsə, it kimi qapır.

Alır bizdən atı, malı, qoyunu,
Başımıza açır min bir oyunu.
Günbəgündən yoğunuyur boyunu,
“Namusu, qeyrəti, hörməti atır”,
Kəndi ucuz alıb havayı satır.

Əldə qırmanc bürünübdür obaya,
Qan uddurdu o gün Kərim babaya.
Abbasqulu nə danışsın obaya,
Yüzbaşı obanı talayıb çapır,
Köməksiz kasıbı it kimi qapır.

PADAR AĞABALA
(XIX-1932)

Ağabala Dəmirov XIX əsrin II yarısında Şamaxı rayonunun Padar elatından anadan olmuşdur. Heç bir təhsil almamış, daima heyvandarlıqla məşğul olaraq köçəri həyat keçirmiş, yalnız ömrünün axır illərində oturaq həyat keçirmişdir.

Padar Ağabala əsasən ailə-məişət mövzularında çoxlu qoşma, müxəmməs, bayatı və s. janrlarda şeirlər yazmış, qardaşı şair Qənimətlə deyişmişdir. O, təxminən, 1930-32-ci illərdə vəfat etmişdir. El şairinin 12 şeirini toplamışıq.

GEDİRƏM

Hara getsəm bu dağ mənə daldadı,
Anam ağlar, bacım gözü yoldadı.
Zalım guburnat gör nə xəyaldadı,
İş kəsilib “pisilyana“ gedirəm.

Çox danışdım, baxmadılar sözümə,
Doğru deyən görünmədi gözümə.
Yatab əmrin oxudular üzümə,
İş kəsilib “pisilyana“ gedirəm.

Altımda taxta var, üstümdə həsir,
Qolumu, qıçımı zəncirlər kəsir.
Soldatlar şaplayır, qovur, tələsir,
İş kəsilib “pisilyana“ gedirəm.

Sibirin yolları tamam meşədir,
Evləri ağacdır, yolu “şüşədir“,
Ahu-zar eləmək mənə peşədir,
İş kəsilib “pisilyana“ gedirəm.

Ağabala, əcəb aldın qızı sən,
Yolda qoydun neçə-neçə gözü sən.
Bundan sonra gəl danışma düzü sən,
İş kəsilib “pisilyana“ gedirəm.

ŞAMLI CABBAR
(1850-1916)

El şairi Cabbar 1850-ci ildə Şamlıda yoxsul ailədə anadan olmuşdur. Uşaqılıqdan aşıq sənətinə böyük maraq göstərmişdir. Get-gedə el ədəbiyyatı nümunələrindən eşitdiklərinin hamısını yadında saxlayır. İti hafizəli Cabbar özü də şeirlər düzməyə başlayır. Deyilənlərə görə, istəklisini yoxsul olduqlarına görə ona vermirlər. Bundan sonra kədərli şeirlər yazır.

Tərəkəmə ailəsində böyüyüb, varlıların qoyun-quzularını otarmış, həm də çox hazırcavab imiş...

Deyilənlərə görə, bir dəfə yaylaqdan qayıdanda Şamaxıya Cümə məscidinə namaz qılmağa gəlir. Məscidin qabağında Hacı Məcid Əfəndi ilə rastlaşır. Hacı Məcid Əfəndi onu tanımadığı üçün sorşur:

– A kişi, kimsən, tanımadım səni?

– Mən Şamlı Cabbaram, başına dönüm.

– Çox yaxşı, bala, həmdi-surəni bilirsən ki, məscidə ayaq basırsan? Cabbar fikirləşmədən deyir:

– Əfəndim, qurbanın olum, hansı həmdi-surəni deyirsən?

Əfəndi təəccüb edib deyir:

– Ay Allahın avam bəndəsi, həmdi-surə neçədir?

Cabbar deyir,

– Əfəndim, başına dönüm, avamlığına avamam, amma həmdi-surə bir deyil, üçdür.

– De görək, bala, hansılardır?

Cabbar deyir:

– Əfəndi başına dönüm bir həmdi-surə var ki, onu Peyğəmbər Rəsulullah oxuyar, siz oxuya bilməzsiniz! İkinci həmdi-surə var, siz oxuya bilərsiz, mən yox. Üçüncü də biz avamların oxuduqları.

Cabbarın belə hazırcavablığı əfəndinin xoşuna gəlir və onunla yaxından tanış olur, şeirlərini də bəyənirmiş. Dini şeirlərini çox vaxt məhərrəmlik məclislərində oxuyarmış.

Bir dəfə Cabbarın inəyinin balası gəlmiş. Arvadı deyir, əlindən bir iş gəlmiş, heç olmasa get bu yaxın yerlərə bax, dananı axtar. Cabbar getmək istəmədikdə qonşusu Məcid də təkid edir. Onlar ikisi birlikdə yaxındakı Qazan-qazan dağının ətəyinə qədər gedirlər. Cabbar deyir, qoy bu dağdan dananı xəbər alım, o dananın yerini bilməmiş olmaz.

NECOLDU?

Səndən xəbər alım ay Qazan-quzan,
Səndə gəzən qonur danam necoldu?
Yoxdu mən yazığın dərdini yazan,
Səndə gəzən qonur danam necoldu?

Sərkərdələr bərk bərkidər qalası,
Eşitginən mən yazığın naləsin.
İnək mələr, məndən istər balası,
Səndə gəzən qonur danam necoldu?

Aləm bilir göy üzündə meh idim,
Əl edəndə nalə idim, ah idim.
Yanımdakı qonşu Məcid şahıdım,
Səndə gəzən qonur danam necoldu?

Bir baxan yox Şamlı Cabbar üzünə,
Çox çıxmışam gədiyinə, düzünə,
Düşəmmədim bircə soraq izinə,
Səndə gəzən qonur danam necoldu?

Oradan evə qayıdır. Deyir ki, arvad, dananın yerini bilirəm. Sabah gələcək. Doğrudan da, sübh tezdən dananın səsinə yuxudan oyanırlar...

Bir güzər eylədim, yarın bağına,
Bağçasında xar qucubdu gülləri.
Bizimnən şirin-şirin danışdı,
Yandırdı cismimi tuti dilləri.

Dəli könlüm, nə diyara çaparsan,
Məkkəynən, Mədinəni yaparsan.
Rumda tapmasan, Şamlıda taparsan,
Qədir mövlam bağlamağa, yolları.

Cabbarın dərdini, bu dağlar çəkməz,
Ayrılıq toxumunu heç bəşər əkməz.
Vədəsiz bağçalar gülünü tökməz,
Tərs əsməsə bu fələyin yelləri.

* * *

Bir gözəlin sevdasına düşmüşəm,
Qaşları şux, yanaqları gül kimi
Hər baxanda şövqi düşür cahana
Dili şəkər, dodaqları bal kimi.

Qaşı kimi tarmalanmış yay olmaz,
Könlü kimi daşqın axan çay olmaz
Gözəllikdə heç kəs ona tay olmaz,
Yusif onun camalında xal kimi.

Cabbar deyir, göz yoluna tikmişəm,
Ayrılıq toxumunu çoxdan əkmışəm.
Yollarında çox cəfalar çəkmişəm
Əlif qəddim əyilibdi dal kimi.

HƏZRƏT ƏLİYƏ

Sənə deyim şahı-mərdan nişanın
Yaramışdan Zülfüqarı çal oldu.
Haxdan nəre çəkib girdi meydana
Tamam gavur qorxusundan lal oldu.

Əli aldı Zilfiqarı əlinə
Suvar oldu o Düldülün belinə.
Allahı şadət getdi dilinə,
Əlində Zülfıqar halbahal oldu.

Əli aldı Zülfıqarı dəstinə,
Yoxdu bərabəri gələ məstinə
Qədəm basdı o Xeybər üstünə,
Xeybər qalasında qalmaqal oldu.

Önücən öz qulu Qənbər yeridi,
Hər tərəfi zalım ləşgər bürüdü,
Yüz min kafər yerindəcə çürüdü
Axdı-axdı al qanından sel oldu.

Cabbar geyinibdi yaşıl libası
Pirani saqqalı, əldə əsalı
Ərəsəmdə kimdi ümbət yeyəsi?
Çağırdılar, ya Məhəmməd gəl, oldu?

SİNƏDƏFTƏR QADINLAR

FATMA
(XIX əsr)

Fatmanın Şirvanlı olduğu, XIX əsrdə yaşadığı yeganə qoşmasının cüngdəki bəzi qeydlərindən anlaşılır. Şairə Nəqşbəndi təriqətinə mənsub imiş. Şerlərindən məlum olur ki, o, klassik şərq ədəbiyyatına bələd, ərəb və fars dillərinə aşina, dini və dünyəvi elmlərdən xəbərdar imiş. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında professor Ə.Cəfərzadə tədqiqat aparmışdır.

Qəni mövlam, səndən dilək eylərəm,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.
Ömrüm keçdi, belə günü neynərəm?
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

On beş aydır bəkləmişəm yolları,
Rəvan oldu, axdı çeşmim selləri.
Aman Allah, sən sevindir qulları,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

Mən səni bilirəm mürvətin kani,
Münkir olanların getdi imanı,
İmam nəqşbəndi, təriqət soltanı,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

Məlaikələr yaşıl əba götürsün,
Ənbiyələr müşkül işin bitirsin,
Qadir Allah səni bizə yetirsin,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

İsmayıl payına yüzünü sürtər,
Qüssələr yüz verib günbəgün artar.
Düşməmiş səhraya Məcnundan betər,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

Ağlamaqdan cigər dönübdü qanə,
Tabım yoxdur dözümlü dərdi-hicranə,
Əfəndim gəlməsə, ollam divanə,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

Dağlar başı duman imiş, qar imiş,
Müxlis üzün işi ahu-zar imiş,
Bu məclisdə övliyalar var imiş,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

Ərzimi yazmadım xanə, sultanə,
Bağladım sidqimi qadir sübhanə,
Fatmayam, qanuva gəldim dərmanə,
Mənim əfəndimə bir yol ver gəlsin.

GÜLLÜBƏYİM MİRMAHMUD QIZI
(1825-1897)

Güllübəyim Mir Mahmud qızı 1825-ci ildə Şamaxıda ruhani ailəsində doğulmuş, təhsilini evdə atasından və xüsusi müəllimlərdən almışdır. 17 yaşında ikən Hacı İsmayıl adlı birisinə ərə getmişdir. Güllübəyim 1850-ci ildə öz evində qızlar üçün dünyəvi təhsil verən məktəb açmışdır. Məktəb təxminən, 1862-1863-cü illərə kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Güllübəyim ərəb, fars, türk və ləzgi dillərini mükəmməl bilir. Rus və erməni dillərini başa düşürdü.

Güllübəyim çoxlu qoşma, qəzəl və bayatı yazmışdır. Bunların əksəriyyəti məktəbə, tərbiyəyə, müəllimə, qocalara hörmətə, vətən məhəbbətinə, qadınların hüquqsuzluğuna həsr edilmişdir. Güllübəyim 1897-ci ildə Şamaxıda vəfat etmişdir.

FƏLƏK

Nə günahın sahibiyəm,
Salmısan zindana, fələk?
Axıdırsan göz yaşımı,
Çalxayırsan qana fələk?

Əymisən cavan belimi,
Kəsmisən deyən dilimi,
Uçurmusan bülbülümü,
Bəs gedim hayana, fələk?

Güllübəyim qalıbdı mat,
Qazılar edir inahət,
Köməklik etmir camaat,
Qaldım yana-yana, fələk.

XƏBƏR AL

Hər bir dərddin dərmanın,
Dərdi, qanandan xəbər al,
Məhəbbətin qüdrətini,
Eşqi qanandan xəbər al.

Olma heç bir əməldə bəd,
Dünyada ad qoymaz namərd,
Nabələdə düz yol öyrəd,
Əhdi sanandan xəbər al.

Güllübəyim, mətləbi bil,
Çalış, yerində ağla-gül,
Vecsiz, mənə gərək deyil,
“Dili” anadan xəbər al.

MOLLA PƏRİ (1860-1916)

Molla Pəri Məşədi Nağı qızı 1860-cı ildə Şamaxıda Şamlı məhəl-ləsində anadan olubdur. Atası Məşədi Nağı savadlı bir şəxs olduğu üçün qızına Şamaxıdakı qız məktəbində təhsil verə bilmişdir. Ömür-gün yoldaşı cavan yaşında vəfat etmişdir. İki övladını dolandırmaq üçün o, ata evində qız məktəbi açır.

Molla Pəri həm də sinədəftər bir qadın olmuşdur. O, öz dövründə bir çox sinədəftər qadınlarla deyişmişdir. Köhnə şamaxılıların hafizə-sindən onun doqquzu şerini toplaya bilmişik. O, 1916-cı ildə vəfat etmişdir.

GƏLİBDİR

Tale tərs gələndə can gedir əldən,
Mənim də qismətim belə gəlibdir,
Yük əyəndə deyib, daş qərib düşər,
Xar zilləti müdam gülə gəlibdir.

Öz əhdimə, öz arzuma yetmədim,
Doğma qənim çıxdı, yada getmədim,
Ölümə qəsd etdim, ölüb-itmədim,
Kor bəxtimə ancaq nalə gəlibdir.

Dərddli bilər, sözlərimdə səbəb var,
Çırpınır içimdə ahi-qaralar,
Sızladıqca sinəmdəki yaralar,
Əlimdə mizrabım, telə gəlibdir.

Qəmnən xiynə geyinmişəm əynimə,
Xoş gün daha heç gəlməyir əynimə,
Tale qəsd eylədi cavan ərimə,
Pəriyəm dərddlərim, dilə gəlibdir.

DEDİLƏR

Nənəm deyən nağıllarda,
Söz yerin tapdı dedilər.

Qənaətcil arvadlara
“Pıldırım-cırt”dı dedilər.

“Ağa gətirər, navala,
Xanım basar çuvala“,
Nəfsə bənd atmayanlara,
“Holdurum-hopdu“, -dedilər.

Bulaq başı yığvaxana,
Güc gələn var, boğazına,
Ara vuran, söz qatana,
“Şıldırım-şındı“, -dedilər.

Pəri sirri verməz yada,
Qadir Allah yetsin dada!
Tənbəl yatağan arvada,
“Güldurum-gupdu“, -dedilər

Molla Pəri:

Minəbəyim, söylə sənə nə olub?
Rəngin-ruhun nə saralıb, nə solub?
Yoxsa eşq əlindən peymanan dolub?
Saxlayaram sirr sözünü demərəm.

Minəbəyim:

Sənə fəda olum, ay Molla Pəri,
Mənim bu halımı bir yana demə.
Qohum oğlu bir od salıb canıma,
And verirəm səni “Qurana“, demə.

Molla Pəri:

Səni sevən ürək gülər, şad olar,
Hər bir qəmdən qaçar, sər azad olar,
Çağıraram xudanı bir imdad olar,
Belə üzümə çox özünü, demərəm.

Minəbəyim:

Zalım atam məni satır yadlara,
Göz görəsi atır yanar odlara,

Mənsur kimi çəkiliyəm mən dara,
Heç düşməz işlərim səhməna demə.

Molla Pəri:

Sənə qurban olsun bu Molla Pəri,
Çəkmə bu qubarı, at dərdi-səri,
Billəm yaman olur eşqin əsəri,
Soldurubdu gül üzünü, demərəm,

Minəbəyim:

Qara daş olaydım kaş doğulanda,
Doğulub taleyi nakam olanda,
Minəbəyim köçdən geri qalanda,
Nakam baxtım yetməz vüsala, demə.

PƏRİNAZ (1860/62-1968)

Pərinaz Azay qızı Səfəraliyeva təxminən, 1860-62-ci illərdə Şamaxı rayonunun Bağırılı kəndində köçəri ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası Azay da Dovğaçı oğlu təxəllüsü ilə şerlər yazmışdır.

Pərinaz xalqımıza xas olan xalçaçılıq sənətini də gözəl bilmiş, toxuduğu xala və xalça məmulatının üstündə incə naxışlar vurması ilə də tanınmışdır. El arasında öz gözəl təbi, bayatıları və sənətkarlığı ilə tanınmış olan bu qadın, qocalanda ağbirçək el anası kimi də sevilmiş, hörmət görmüşdür.

1902-ci ildə Şamaxı zəlzəlesi baş verərkən, qohumu inqilabçı Əliheydər Qarayevin atası Ağakərim Qarayevgildə qonaq imiş. Bu zaman zəlzələnin törətdiyi dəhşətləri öz gözləriylə görmüş və bu münasibətlə bir sıra ağı-bayatılar qoşmuşdur. Nəslində olan ziyalıların dediyinə görə, Pərinaz qara tanımamış, savadsız olmuş, şer və bayatıların “sinədən“-bədahətən söyləmişdir.

Pərinaz uzun ömür sürmüş, təxminən, 106 yaşında ikən 1968-ci ildə doğma kəndində vəfat etmişdir. Qəbri Bağırılı məzarlığında atası şair Dovğaçı oğlu Azayın qəbrinin yanındadır.

GƏLİN

Taleyim yazılıb qara,
Dərd başımdan aşdı, gəlin.
Yeriş etdi qəm ləşgəri,
Olan əqlim çaşdı, gəlin.

Tuş gəlmişəm bir bivecə,
Nə gündüz qanır, nə gecə,
Gör əlimdən çıxdı necə,
Cavan yaşılbaşdı, gəlin.

Kim dözər belə azara,
Ürəyimə dəyib yara,
Bəxtimə düşüb avara,
Buz ürəyi daşdı, gəlin.

Axtarram Molla Pərini,
Deyən də yoxdu yerini,
Minəbəyim çək dərdini,
Gözüm də qan-yaşdı, gəlin.

YARIMIN-YARIMIN

Yar mənim, öz cəfakeşim,
Mən də yarımın-yarımın.
Bir duruşun dəyişməyəm,
Kəndə yarımın-yarımın.

Məhəbbətdir doğru yolum,
Boyuna sarılsın qolum,
İstərəm həmdənim olum,
Gündə yarımın, yarımın.

Öz əlimdən şərbət içə,
Qayğımı araya, seçə,
Deyirəm ki, ömrü keçə,
Güldə, yarımın-yarımın.

A Pərinaz, de yeri var,
Mehribandı o, gözəl yar.
Nə qısqanar, nə meyli var,
Fəndə, yarımın-yarımın.

BAYATILAR

Sürü biyana gəlsin,
Yesin, biyana gəlsin.
Deyin o vəfasıza,
Dönsün bu yana gəlsin.

Yulğunu, ay yulğunu,
Yığıb getdim yulğunu.
Varmı bir mənim kimi,
Çoxlu dərdlər yorğunu.

Çəkməsi çığ-çığ eylər,
Evimizi pəlçiq eylər.
Zəhləm gedər o yardan,
Hər gecə acıq eyləyər.

Eyvənəm həsir mənim,
Ürəyim əsir mənim.
Toyumu tez eyləyin,
Yarım tələsir mənim.

Palazda narıncı var,
Abı var, narıncı var,
Hardasan, ey nainsaf,
Dalınca zarıncı var.

Quzunu alan olmaz,
Ağıla salan olmaz.
Deyirlər yarım gəlir,
Bu boyda yalan olmaz.

Şəhərə yol eylədim,
Kağızı bol eylədim.
Yuxusuz gecələrlə
Göz yaşım bol eylədim.

Şəhər yolu köndələn,
Qolum gəlmir döndərəm,
Yazı-pozu bilmirəm,
Məktub yazıb göndərəm.

Mən aşiq taxta yeri,
Dolan göz Taxta yeri.
Gəl ikimiz bir yataq,
Qovurur şaxta yeri.

NİSƏ MÜRSƏLİ QIZI (1870-1945)

Nisə Mürsəli qızı Şirvan qəzasının Ağdərə kəndində anadan olmuş, orada vəfat etmişdir. Deyilənlərə görə, o, orta boylu, girdə sifətli, qırmızı çöhrəli, ala gözlü, qara çatmaqaşlı, gülərüzlü bir qadın imiş. Ömrü boyu köçəri həyat keçirmiş, xalı-xalça toxumaqla məşğul olmuşdur. Nisə savadsız olsa da, çoxlu şer, nağıl və rəvayət bilirmiş. Özü düzəltdiyi qavalın məlahətli səsi, düzgünləri ilə kəndin çox məclislərini yola verərmiş.

Nisə yüzlərlə şer, saysız-hesabsız bayatı, düzgü qoşmuşdur. Bunlar yazıya köçürülmədiyindən itib-batmışdır. Bəzi nümunələr yaşlı adamların yadında qalmışdır.

O, el içində cəsarətli, hörmətli bir ağbirçək olmuş, kənddə baş verən bir sıra narazılıqları sahmına salmış, kūsənləri barışdırmışdır. Onun 1918-1919-cu illərdə baş vermiş obalararası dava-dalaş münasibətilə dediyi “Barışıq olsun” rədifli qoşması dediklərimizə parlaq sübutdur.

BARIŞIQ OLSUN

Qanlı göldə dava etdi obalar,
A mərdlər, tələsin barışıq olsun.
Belə vaxtda dayanmazdı babalar,
A mərdlər, tələsin, barışıq olsun.

404

Qaldı ayaq altında ana-bacımız,
Köməklik etmədi bizə hacımız.
Kəsilib dünyada, hər əlacımız,
A mərdlər, tələsin, barışıq olsun.

Talan oldu, əldən getdi malımız,
Günü-gündən yaman oldu halımız,
Cəhd edin, kəsilsin qılı-qalımız,
A mərdlər, tələsin, barışıq olsun.

KEFİMƏ DƏYİR

Hərə nə istədi, onu eləyir,
Dünya çalxandıqca, el əldən gedir.
Yabılar meydanda köhlənlik edir,
Dillərin yalançı kefimə dəyir.

Hər qayğı, ehtiyac başları alıb,
Haqqı nahaq tutub tövləyə salıb,
Şir tək pəhləvanlar kənarda qalıb,
Təriflənir tula kefimə dəyir.

Nisə, sən mərd ilə namərdi ara,
İnsanla dost olmaz hər qəlbi qara,
Hal əhli yerində yetişər kara,
Naxələf olanı, kefimə dəyir.

BAYATILAR

Ağdərə düzü qurban,
Kəsərlər quzu qurban,
Mərdin bir dırnağına
Namərdin yüzü qurban.

Zülfünü gündə dara,
Çölə çıx, gündə dara.
Çoxarvadlı kişini,
Çəkəydim gündə dara.

405

GƏL BƏRİ

Bakının yolları tamam badımcan,
Qolumda bilərikzik, boynumda mərcan.
Gedirsən kağız yaz, olum xətirçəm,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Bakının bağları tamamı əncir,
Qaşlarım kamandır, züflərim zəncir.
Qayıt öldür məni, görüm kim incir?
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Bakının yolunda dərdim, badamı,
Çıxıb getdin, eşitmədin sədamı,
Sənə qurban olsun kəndin adamı,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Bakının yolları tamamı püstə,
Dərdini çəkməkdən olmuşam xəstə,
Gözüm yolda qalıb, qulağım səsdə,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

Vayıd deyər şerləri, qəzəli,
Payız olcaq bağlar tökər xəzəli,
Mənim yarım Şamaxının gözəli,
Sən dəli, mən dəli, qayıt gəl bəri.

QAŞDI

Haftamabildən bir qız düşdü dümqara qaşdı,
Əynində kimxa tuman üstü naxışdı.
Barmağında qızıl üzük firuzə qaşdı,
Haftamabil, haftamabil anqırdı qaşdı.

Haftamabildə oğlan gördüm, oğlanlar xanı,
Tamam əyan-əşrəf idi, onun dörd yanı,
Sənə qurban-sadağadı qızların canı,
Haftamabil,haftamabil hara yol aşdı?
Haftamabil, haftamabil anqırdı qaşdı.

Haftamabildə bir can gördüm ellər gözəli,
Ağzı qaymaq, dodağı bal, sözü məzəli,
Ona minən qocanın da ömrü təzəli,
Haftamabil, haftamabil yolunu çaşdı,
Haftamabil, haftamabil anqırdı qaşdı.

MOLLA TUBUNİSƏ (XIX əsrin II yarısı - 1918)

Molla Tubunisə Molla Talıb qızı XIX əsrin II yarısında Şamaxıda anadan olmuşdu. O, 1918-ci ilin martında erməni qırğını zamanı, orada da həlak olmuşdur. O, ilk təhsilini evdə, atasından, sonra isə molla Çimnazdan almışdır. Şəxsi mütəilə yolu ilə ədəbiyyata və tarixə bələd olmuş, şerq ədəbiyyatını öyrənmişdir.

Molla Tubunisə 16 yaşında ikən Səlim adlı bir kasıb oğlana ərə verilmişdir. 22-23 yaşında ərə itkin düşdüyü üçün ailəni (5 uşağı olmuşdur) özü dolandırmağa məcbur olmuş, ona görə də mollalıq etməyə başlamışdır.

Gözəl səsə, rəvan təbə malik olan Molla Tubunisə hər yas məclisinə müvafiq mərsiyə, müsibətnamə, ağı, bayatı yazmış və bunlar el arasında geniş yayılmışdır.

GƏTİR GƏL

Qasid, gedər olsan qürbət ellərə,
Qəzyəli yarımından xəbər gətir, gəl.
Bu naləmi izhar elə dağlara,
Tapar olsan, əhvalımı yetir, gəl.

Dəginən yasadadır, sona bülübülün,
Yaqub timsallıdır halı müşkülün,
Gəlin otağında, solubdur gülün,
Qubarlı dərdimi azalt, bitir, gəl.

Çatdır ki, beş balan yaman gündədir.
Ağır müsibətim hələ öndədir,

Bəlkə dada-çatdı qüdrəti-qadir,
Qəddim “dal“a dönüb, günüm ötür, gəl.

Gəl, apar naməmi bədbəxt itkinə,
Getdi, Tubunisəni qoydu pis günə,
Haray versin, mənim təkisi miskinə,
Qoy yazım halımı beşcə sətir, gəl.

BAYATILAR

Mən aşiq bir də, bir də,
Kim olar mən səbirdə,
İkimiz bir öləydik.
Yataydıq bir qəbirdə.

Qırmacın ucu yaşıl,
Gün dəycək parıldaşır,
Sən öldün, mən də öldüm,
Qəbir mənə, yaraşır.

Bulaq səndə daşam mən,
İslanmışam, yaşam mən,
Dərd məni öldürmədi,
Nə pis üzli daşam mən?!

Şirvanın astanı var,
Yamacı, yastanı var,
Ona dəli deməyin,
Dərddən bir dastanı var.

Məleykələr cüt gedir,
Cüt yollanır, cüt gedir,
Məni fələk qarğıyib
Nə yapıram küt gedir.

Tubu, ərənlər gəldi,
Zülfün hörənlər gəldi,

Bizi bu təzə dərddən,
Köhnə kəsənlər gəldi.

Eyvah sarılan bulud,
Rəngi qaralan bulud,
Dolanırsan yağmağa,
Yağma, aralan bulud.

İPƏKNİSƏ MƏŞƏDİ MEHBALI QIZI (XIX əsrin son rübü - 1941)

İpəknisə XIX əsrin 70-ci illərində Şamaxı qəzasının Bayat kəndində anadan olub. Doğmalarının dediyinə görə, gözəl təbi var imiş. Şerləri yazıya alınmadığı üçün itib-batmışdır. O, 1941-ci ildə vəfat etmişdir.

QIZLARI

Hansı toy, mağara vardım,
Şad gördüm sözlü qızları.
Allah yerə müjdə verib,
Bu xoş avazlı qızları.

Hər birisi bir növrəstə,
Ağız badam, dodaq püstə.
Ay dərdli, gəl “dərman“ istə,
Şirvanın nazlı qızları.

Gözəlliyi verib xaliq,
Çit tuman, ətiaz arxalıq,
Məxmər zərdən yaxalıq,
Saçı qotazlı qızları.

Hər biri ceyrana bənzər,
Atmacası ellər gəzər,
İpəknisə tərif eylər,
Söhbəti “duzlu“ qızları.

BU GƏLİN

Qaynana, insafın olsun,
Əsir deyil ki, bu gəlin.
Çılı-çılpaq gəzdirirsən,
Yesir deyil ki, bu gəlin.

Qanacaq, xoş əhvalı,
Boy-buxunlu xub kamallı,
Üzündə bənövşə xalı,
Kəsir deyil ki, bu gəlin.

İpəknisə çəkir qubar,
Bir az gözlə, gəl eylə ar,
Neçə çolpa balası var,
Qısır deyil ki, bu gəlin.

NAYIB ŞİRVANİ (1880-1905)

Nayib Niyaz qızı Səmədzadə təxminən, 1880-cı ildə Şamaxı şəhərində ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarında ata-anasını itirmişdir. Tiflisdə dilməncliyə edən dayısı Səməd bəyin himayəsində qalır. İlk təhsilini evdə xüsusi müəllimlərdən alan Nayib 16 yaşında ikən fars və rus dillərini mükəmməl öyrənir, bir sıra elmlərə yiyələnir, nəhayət, imtahan verib müəllimlik hüququ alır.

1902-ci ilin əvvəlində qız məktəbi açmaq üçün Şamaxıya gəlir. Bu zaman dəhşətli zəlzələ şəhəri viran edir. O da qaçqınlara qoşulub əvvəlcə Vladiqafqaz, oradan isə Həştərxana gəlir. Burada Nayib qızlara məxsus məktəbə rus dili müəllimi təyin edilir. 1904-cü ildə onu Hacı Muxtar adlı qoca bir kişiylə əvəzlənir. Həmin vaxtdan da, məktəbdən ayrılır. Günün əzab-əziyyətlə keçən Nayib 1905-ci ilin sonlarında zəhər içib özünü öldürür.

Nayib Şirvani Azərbaycan və fars dillərində qəzəllər, ana dilində qoşma və bayatılar yazmışdır. Bu əsərlər azad məhəbbət, pak sevgi və vətən həsrəti mövzularına həsr edilmişdir.

Nayibin əsərləri indiyə kimi toplanıb nəşr edilməmişdir.

Nayib haqqında yeganə məlumat Azərbaycan Əlyazmaları İnstitutunda M.S.Ordubadinin arxivində (16 (636) şifrlı) mühafizə olunur.

YAXŞIDIR

Ay ağalar, qulaq asın dərdimə,
Hər sözün, erkəyi, sağı yaxşıdır,
Həştərxan dönsə də İrəm bağına,
Şamaxının toz-torpağı yaxşıdır.

Bir nainsaf soldurubdu gülümü,
Yandırınban çölə töküb külümü,
Gecə-gündüz gözləyirəm ölümü,
Belə dostdan kafər yağı yaxşıdır.

“Dinmə” deyib bağlayıbdır dilimi,
Sındırıbdır qələm tutan əlimi,
Dal eyləyib əlif olan belimi,
Belə gündən yesəm ağı, yaxşıdır.

Nayib bu sözləri deyər acıdan,
Bir kəsim yox gələ, qardaş-bacıdan,
Vədə xilaf, bımürvət Hacıdan,
Mütrüb Əli, ləvənd Tağı yaxşıdır.

DÖNÜBDÜR

Nə müddətdir həsrətini çəkməkdən,
Əlif qəddim bil ki, yayə dönübdür.
İntizarın, məşəqqətin ucundan,
Göz yaşlarım axar çaya dönübdür.

Qayıbdan almışam fərmanı-eşqi,
Gizli saxlamışam peymanı-eşqi,
Necə qılım sənə dərmanı eşqi,
Yoxsa Müslim kəmiyə dönübdü?

Bilirəm ki, Səməndər tək yanırısan,
Yar yolunda din-imanı danırısan,
Nayib səni, sən Nayıbı tanırısan,
Güllü bağçam solub zayə dönübdür.

NƏDİ?

Gündə min cür oyun açır başıma,
İnsafsız fələyin qaydası nədi?
Birinə dərd verir, birinə dərman,
Görən bu qurğunun əsası nədi?

İşıqlı günümü eləyib gecə,
Zalım ağrılara mən dözüüm necə?
İtirib ağlımı dönmüşəm gicə,
Taleyin mənimlə qisası nədi?

Nayib deyər, dərdli ürəyim çatda,
Bir çöpəm dəryada hey batabatda,
Belə olsa, yaşamaram həyatda,
Belə yaşamağın mənası nədi?

MOLLA XANIM (1880-1918)

Molla Xanım Məşədi Tağı qızı 1880-ci ildə Şamaxının İmamlı məhəlləsində anadan olub. Atasından savad alıb. 1918-ci ildə ermənilərin törətdiyi faciənin qurbanı olub.

KİŞİLƏR

Düşəcəyəm, qapbacaya,
Sırrınızı aç-aça,
Çatdıracam, pırə, haca,
Sözləri yalan kişilər,
Adı müsəlman kişilər.

Qəlyan çəkək, çaxır vurağ,
Deyə, uşaqla nə lağlağ,
Eylərsiz dərstdən uzağ.
Hər vədə piyan kişilər,
Adı müsəlman kişilər.

Nəfsi iti, haram qarın,
Aşib, həyasın abırın,
Kəsir qonşunun davarın,
Eləyir al-qan kişilər,
Adı müsəlman, kişilər.

Evdə oxuyub “Qurani”
Çöldə qatmayın, aranı
Nə qınamayın şeytanı,
Özləri şeytan kişilər,
Adı müsəlman kişilər.

Gündə “bənd” olub birinə,
Zülm etməyin, evdəkinə,
Sonda düşüb yaman günə,
Yola qayıdan kişilər,
Adı müsəlman kişilər?

Bilmirəm nə olursan ol,
Moltanı ol, ya xortdan ol,
Allaha güvən, insan ol,
Hərzəvi-hədyan kişilər,
Adı müsəlman kişilər.

Molla Xanım Tağı qızı,
Düz yola çağırar sizi,
Olsaz, olmasaz da razı,
Belədir olan kişilər.
Adı müsəlman kişilər.

MİNƏBƏYİM (XIX-1907)

Minəbəyim (Mina) Nəcəf qızı XIX əsrdə Şamaxıda baqqal ailəsində anadan olmuş, bir müddət Molla Pərinin ev məktəbində oxumuşdur. Əmisi oğlunu sevsə də, atası onu tacir Hacı Baxışa əvə vermişdir. Hacı Baxışın birinci arvadı Zərnişan Minəbəyim günlərlə ac saxlanmış, döyüb-söymüş və məcbur etmişdir ki, atası evinə qayıtsın.

Minəbəyim ata evində az müddət qaldıqdan sonra atası onu ikinci kərə Həbib adlı yaşlı bir Sofiya əvə verir. Burada Minəbəyimin günü lap qara olur; daima ibadətlə məşğul olan əri onun bişirdiyini yemir, onun yuduğu qab-qaşığı suya yenidən çəkir və s. Belə müsibətə dözməyən Minəbəyim 1907-ci ilin yazında özünü Pirsaat çayına atıb öldürür.

Minəbəyimin çoxlu qoşma, qəzəl və bayatısı olsa da, onlardan yalnız 18 nümunəni Şamaxının yaşlı sakinlərinin şəxsi dəftərlərindən toplaya bildik.

SARI

Nə durmusan uca yerdə,
En gəl, en gəl, bizə sarı.
Gəlində etibar olmaz,
Meylin sal qıza sarı.

Qızıl gülü dəstə dərsən,
Dəribən dostuna versən,
İstəsən, məni görəsən,
Bəzən yeri bizə sarı.

Minəbəyim boyu bəstə,
Dərdindən olubdu xəstə,
Yerin salsan sinəm üstə,
Ömrün olar təzə barı.

DÜŞMÜŞƏM

Başına döndüyüm, ay əmi oğlu,
Çərxi dönmüş yar əlinə düşmüşəm.
Deyim dərdlərimi say, əmi oğlu,
Bir bülbüləm xar əlinə düşmüşəm.

Bir qönçəyəm əl uzadıb dərməyir,
Pərdəni götürüb üzüm görməyir,
Mənim ilə əli-ələ verməyir,
Çox sovuqdur qar əlinə düşmüşəm.

Pak bilməyir mənim abi-dəstim,
Çəkməyir döşünə xoş nəfəsimi,
Dua edir, eşitməyir səsimi,
Qulaqları kar əlinə düşmüşəm.

Bilmirəm sofudur, yoxsa molladı,
Bir iyliyib mən tək gülü tulladı,
Bunu mənə hansı tale yolladı?
Çərxim dönüb, mar əlinə düşmüşəm.

ƏMİOĞLU

Sən məni yandırıb hicran oduna,
Elədin avarə, ay əmi oğlu,
Sənin həsrətindən geymişəm qara,
Olub əlif qəddim yay, əmi oğlu.

Bülbüləm, çəkirəm ahilə-əfqan,
Qalmayıb əlimdə malü-mülkü can,
Sailəm dilərəm səndən bir ehsan,
Ver qəlbini mənə pay, əmi oğlu.

Sənin həsrətinlə ağarır bu saç,
İnsaf et, bu gecə gəl, qapını aç,
Götür məni burdan, başqa yerə qaç,
Deyiləmmi sənə tay, əmi oğlu?

GETDİ

İstəsən biləsən, necədir günüm?
Hər sözü, söhbətim səninlə getdi.
Qalxır asimanə naləvü-ünüm,
Düşüncəm, niyyətim səninlə getdi.

Axır göz yaşlarım sabaha qədər,
Üzüm məni miskin qüssəvü kədəri
Demək, belə imiş qəzavü qədər,
Taxtım, səltənətim səninlə getdi.

İşıqlı günlərim olubdu qara,
Bir kimsə etməyir dərdimə çara,
Sanki pərvanəyəm, yanırım, nara.
Baxtım, səadətim səninlə getdi.

Üzür Minəbəyim dərd ilə canı,
Bircə Allahdır onun gümanı,
Qəlbim qəbul etmir heç bir insanı,
Sevgi, məhəbbət səninlə getdi.

AĞCA GÜLAĞA QIZI (1890-1971)

Ağca 1890-cı ildə Şirvan mahalının Dağ-Kolanı elatının Qaraoğlanlı tayfasında anadan olmuşdur. Gənc yaşlarından gözəl səsi ilə seçildiyi kimi bədahətən söz düzməyi ilə də rəfiqələri arasında fərqlənmişdi.

Obada qoşduğu şirin, duzlu, bəmərə şəbədələri hamı əzbərdən bilirdi. İxtiyar yaşlarında elin yas məclislərində mərsiyə oxuyardı. Ağca Gülağa qızı 1971-ci ildə vəfat etmişdir. Qəbri Qobustan rayonunun Girdədəki Dağ-Kolanı qəbristanlığındadır.

KÜDRÜDƏ

Neçə elin yurd daşı var,
Anam Küdrüdə, Küdrüdə.
Ormanları var-dövlətdi,
İnan Küdrüdə, Küdrüdə.

Baş çıxarmaz ondan naşı,
Bir tarixdi ocaq daşı,
Bizim elin can sirdaşı,
Aran Küdrüdə, Küdrüdə.

418

Acı yovşan, tər qarağan,
Havasıdır dərdə dərman,
Ağca deyər; ara loğman,
Hər an Küdrüdə, Küdrüdə.

GƏLİR

Söz demək hamının qisməti deyil,
Allah vergisidir, pünhandan gəlir,
Ayə tək vəhy ilə sirayət edir,
Çəsmə ayağıdır, “Quran“ dan gəlir.

Tək-tək insanlarda olar o, peyda,
Ondan elmi bəşər qazanar fayda,
Gölməçə deyil ki, günəş quruda,
Mayası dəryadan, ümmandan gəlir.

Övladı mərifət keçər anadan,
Qulluq bağbanıdır, qida mayadan,
Gəzdiyimiz yeri, göyü, yaradan,
O qüdrət sahibi, Allahdan gəlir.

Xuda pay veribdi ilhamı bizə,
Sözün köhlənilə çıxaraq düzə,
Ancaq əyriyə bəd, haladır düzə,
Təb coşub ürəkdə, bu candan gəlir.

DEYİLLƏR

Yaranan yaranıb, yaratmaq üçün,
Məqsədsizə eldə nadan deyillər,
Əhdinə, sözünə sadıq olmasan,
İtib-batar, ilqar iman, deyillər.

Ot kökü üstündə bitər, belə ki,
Hərənin özünə məxsus var, kökü,
Qurdun, qurd soyu var, tülkünün tülkü,
Erkək, dişi şirə Aslan deyillər.

419

Süxəndən bübüləm, güzarım bahar,
Sinəm sözlə təlatümdə çırpışar,
Deməyə yerim yox, sızır arzular,
Hal-əhlinə kəcdir zaman deyillər.

Vətən dərdi çəkən, ona qul olar,
Adam varlı olar, ya yoxsul olar,
Vətənsizin halı çox müşkül olar,
Qərrib güzarına, yaman deyillər.

Ağcayam, Kolanı, elim, məkanım,
El olub hər zaman, arxam, həyanım,
Onun torpağına, fədadır canım,
Suyunu canıma dərman deyillər.

ŞAMAXILI SƏNƏM (1892-1969)

Sənəm Qulam qızı 1892-ci ildə Şamaxıda anadan olmuşdur. Atasını erkən itirən Sənəm, anası Şirinqızın himayəsində yaşamışdır. Onun yaxşı səsi olmuşdur. Qonşuları nayçalı Pəridən nay çalmağı öyrənir. Əvvəl Şamaxıda varlıların qız toyunda Pəri ilə, sonra isə özü sərbəst iştirak edir. Şamaxıda böyük ad-san sahibi olur. Sənət xalq şeri üslubunda əsərlər yazır və onların çoxusuna mahını bəstələyir. 1930-1950-ci illər ərzində o, Bakı toylarında daha çox iştirak edir.

Sənəm 1969-cı ildə vəfat etmişdir.

KİMİ

Pərvanə tək məclisləri dolandım,
Gündüz günəş kimi, gecə ay kimi.
Bəzən dalğalanıb, kükrəyib daşdım,
Dağlardan güc alan gürşad sel kimi.

Gün keçir, ay dönür, illər ötüşür,
Şəvə kimi qara saça dən düşür,
Cavanlıq uzanır, can əldən düşür.
“Əlif“ qəddim, “dala“ dönür yay kimi.

Sənəməm toylarda meydan sularam,
Ömür gedər zirvələrdən enərəm,
Söz-sovumu elə peşkəş edərəm,
Ürəkdən süzülüb gələn ney kimi.

HƏDƏRDİR-HƏDƏR

Beş günlük həyatda keflər çəksən də,
Duydum qəmlər üçün yaranıb bəşər.
Əvvəli gəlhagəl, toy-düynlüdür,
Son məramı ağlar, hədərdir, hədər.

Üzü qara torpaq, canlar hərisi,
Elə əjdahadır yoxdur əvəzi,
Tutanda seçməyir, yaxşını pisi,
Orada birdir şah ilə qulu dəyər.

Dolaşdım Şirvanı, Mili, Muğanı,
Tərənnüm elədim eli, obanı!
Olarını soruşub bilənim hanı,
Sənəm, fani dünya qəddini əyər.

NABURLU BADAM (XIX əsrin sonu-1950)

Badam Müslüm qızı XIX əsrin sonlarında indiki Qobustan rayonunun Nəbur kəndində anadan olmuşdur. Onun babası Ağcabəy, atası Müslüm və qardaşı Xıdır çox şux təbiətli, zarafatçı adam olmuş, şeri-sənəti yüksək qiymətləndirmiş, ara-sıra özləri də şer qoşmuşlar.

Badam təxminən, 17-18 yaşlarında ikən Şorsulu obasında yaşayan Əhməd adlı bir kəndliyə ərə verilmiş və ondan Babasən adlı bir oğlu olmuşdur. Deyilənlərə görə, naburlu Badam uca boylu, yaraşlıq, kişi kimi mərd bir qadın imiş, heç kimdən qorxub çəkinməz, sözü üzə şax deyərmiş.

Naburlu Badam 1928-35-ci illər arasında Şirvanı müqtədir sənət-

1. Vaxtilə Şamaxıda qarmona nay deyilmişdi.

karlarından Aşiq Mirzə Bilal, Məlhəmli Aşiq Şakir və Tağlabiyanlı Aşiq Şamil ilə toy məclislərində deyişmiş, onların söylədiyi qıfılbəndləri məharətlə açmışdır. Mərhum Aşiq Şamil deyirdi ki, mən belə hazırcavab qadın görməmişdi. Hansı qıfılbəndi deyirdi, o saat açırdı. Özünün söz deməyi də var idi.

40-cı ilin əvvəllərində Badamgil Qobustandakı köçəri obalarına qayıtdılar. Badam 1950-ci ilin əvvəllərində təxminən, 70 yaşında ikən vəfat edir. Qəbri Qobustan qəsəbəsinin yaxınlığındakı Xıdırılı adlı yerdədir.

Onun haqqında ilk tədqiqat aparan, şerlərini toplayan Ə.Cəfərzadə olmuşdur.

Naburlu Badamın şerləri çox olmuşdur, lakin bunlar vaxtında yazıya köçürülmədiyi üçün itib-batmışdır. Badamı şəxsən tanıyan qocalardan topladığımız əsərlərdən görünür ki, Badam daha çox tənqidi şerlər qoşmuş, zülm və haqsızlığı, yalançı ruhaniləri, namərdləri, əyri yol tutanları ifşa etmişdir. ("Molla", "Əfəldi", "Mənə nə", "Qazı", "Siçanlar" və s. şerləri belə əsərlərdəndir.)

MOLLA

Yetişdi vəqti-mövlud,
Dur gir arayə, molla.
Övladi-peyğəmbəri,
Çağır haraya, molla.

Səslə obanı, kəndi,
Payla təbərrik qəndi,
Topla neçə həpəndi,
Başla duayə, molla.

De şəkəri sözündən,
Qan yaş axıt gözündən,
Toqquşdur öz-özündən.
Baxma çarəyə, molla.

VAR

Sözün safı hər sözün cövhəridir.
Doğru danışmağa iqtidarım var,
Yaradanım vergi veribdi, mənə,
Bu cəhətdən sevinc iftixarım var.

Yerlim Ələsgər bəy köçüb-gedəni,
Taleh qıydı mənə qərib vətəni,
"Damlamacayla" yer etdi məni.
Dağlardan daim intizarım var.

Şükür yazı yazan yazıb qisməti,
Düşünən beynim var, qərarım qəti,
Çox da eləməyəm mən şikayəti.
Qolumun qüvvəti balalarım var.

Bayat tayfasıyam, özüm Naburdan,
Erkən yetim qaldım ata-anadan,
Sazın-sözün təşnəsiyəm binadan,
Umanlara sığmaz arzu-kamım var.

SİÇANLAR

Qışı quraq keçdi, yazı yalan su,
Otu kötüyündən biçdi siçanlar,
Dövlətli arxayın kefini çəkir.
Kasıbın qanını içdi siçanlar.

Çöldəki kol-kosu dibdən qopardı,
Elə bil at üstə gələn çapardı,
Aranı-budadı tamam apardı,
Oğrunu, qulduru keçdi siçanlar.

Palazı, paltarı yedi kökündən,
Badamın var yoxun çəkdi yükündən,
Qəfil hucum etdi, yerin təkindən,
Güclünü, gücsüzü seçdi siçanlar.

OLMADI

Üzdüm qəvvas kimi söz dəryasında,
İqbalım arzumla heç tən olmadı,
Min-min könül tikdim abad eyelədim,
Könül sarayımı tikən olmadı.

Mənə qismət oldu belə bir dövrən,
Nə insaf yox, nə ədalət, nə divan,
Haqqı gördüm getdi nahaqqa qurban,
Durub hesabını çəkən olmadı.

Pulu namus bildi ağzın ağlar,
Peysəri piylilər, qarın yoğunlar.
Din imandan gop eyləyən mollalar,
Özlərində iman nədən olmadı?

Yordu eli çavuşların cır səsi,
Beşaçılandı kənxudanın silləsi,
Necə yandı kasıb-kusub dədəsi,
Ərşə çıxdı, ayırd edən olmadı.

Qərrib sayılısam da doğma elimdə,
Aydındı aləmin sirri gözümdə,
El dərđini gizli çəkdim sinəmdə,
Badam, heyif, aşkar bilən olmadı.

PADAR MATOŞ

Matoş şair Qənimətin qızıdır. XX əsrin ilk illərində Şamaxı qəzasının Padar elatında köçəri ailəsində anadan olmuş, təxminən, 40-45 yaşlarında isə ailəsi ilə birlikdə Ağsu rayonunun Pirhəsənli kəndinə köçmüşdür. Savadsız olmasına baxmayaraq, rəvan təbi vardır. Qoşma, gəraylı və bayatılar qoşmuşdur. Onun şeirləri vaxtında yazıya alınmadığı üçün itib-batmışdır.

AXTARIR

Gədiklərdə qalıb gözüm,
Şeyda bülbülün axtarır.
Viran olub könlüm evi,
Öz “bəmin”, “zilin” axtarır.

Köçüb düşdük biz qürbətə,
Düşdük çətinə, zillətə,
Qərrib dözüb hər möhnətə,
Həsrətlə elin axtarır.

Halaldır könlümün varı,
İtirmişəm gözəl yarı,
Ərşə çıxıb arzuları,
Öz şirindilin axtarır.

Matoş eldə naşı deyil,
Dinməz ocaq daşı deyil,
Viranə bayquşu deyil,
Bülbüldür gülün axtarır.

AĞLAR

Sənə yalvarıram səba yelləri,
Yetir cananıma, növrağım ağlar.
Sarılib xəzandır, gülüm, çiçəyim,
Ər əli dəyməyən, o bağım ağlar.

Qərrib eldə yoldur qohum-qardaşım,
Əzəldən irəğa atıldı daşım,
Nələr çəkməyibdir bələli başım,
Artıb gün-gündən fərağım ağlar.

Soraqladım yarı gəlib-gedəndən,
Vəhə çəkilibdir çıxıb vətəndən,
Bədənim qıc olub dərđi-zədəndən,
Dilim nalə çəkər, dodağım ağlar.

Matoş deyər, dözəmmirəm hicrana,
Yazaram dərdimi neçə divana,
Soraq sallam həm İrana, Turana,
Yar deyib, eyvanım, otağım ağlar.

LAHICLI LEYLİCAN
(XIX əsr sonu - XX əsr)

Onun haqqında ilk məlumatı görkəmli yazıçı M.Süleymanovun “Azərbaycan diyarı Lahıc” kitabında oxuyuruq: “...Göyçək, bəstəboy, nazlı- qəməzəli idi... zalım qızı elə çalır ki, qarmon az qalır əl-ayaq açıb oynasın. Mahnı qoşardı. Çala-çala oynayar, oxuyardı.... Maral gözlərini elə qaldırıb salardı ki, nəinki kişilərin arvadların da tamahı düşərdi... Az vaxtda üç ərə getdi”.¹

İsmayilli rayonunda yaşayan Aşıq Yanvardan Leylicanın şerlərindən nümunələr əldə etmişik. Deyilənə görə, Leylican XX əsrin 30-cu illərində vəfat etmişdir.

GƏL, GÖR

Gözüm yolda, könlüm səsdə,
Gəl gör, a zalım balası.
Ev dustağıyam qəfəsdə,
Gəl, gör, a zalım balası.

İstəyimə vermir anam,
Az qala alışıb yanam,
Ərəbzəngi kimi yaram,
Gəl, gör, a zalım balası.

Eşidən varm bu səsi,
Dəysə mənə yar nəfəsi.
Sındıraram daşqəfəsi,
Gəl, gör, a zalım balası.

1. M.Süleymanov, Azərbaycan diyarı-Lahıc, Bakı, 1994, səh. 209-210.

Soruş qəmli Leylicanı,
Lahıcdır yurdu, məkanı,
Mənim kimi dilgir hanı,
Gəl, gör, a zalım balası.

ŞÜŞƏXANIM ŞƏRBƏTALİ QIZI
(1912-1986)

Zahidova Şüşəxanım 1912-ci ildə Şamaxı qəzasının Nabur kəndində anadan olmuşdur. Anadan yetim qalan Şüşəxanım kiçik yaşlarından həyatın bütün çətinliklərini dadmışdır. Onların nəslə gözəl səsləri ilə ad-san qazanmışlar.

Qardaşı Cabbar gözəl səsi ilə məclislərin bəzəyi olmuşdur. Cabbar 1937-ci ildə sürgün edilmişdir. Əfsus ki, Şüşəxanımın bütün şerləri yazıya alınmışdır. Şüşəxanım 1986-cı ildə Nabur kəndində vəfat etib.

BAYATILAR

Əynimdə oddan quxa,
Qoymaram tüstü çıxa.
Əylən, a karvan qıran,
Bəlkə yar gəlib çıxa.

Gedib o gözəl dağlar,
Qalıb viranə bağlar,
Ağlama, dəli könlüm,
Düşmən gülər, dost ağlar.

Bülbülüm lal olubdur,
Gülüm abdal olubdur,
Qürbətdən gələn məktub,
Ürəkdə xal olubdur.

Bülbül gül deyib ağlar,
Ürəyin yeyib ağlar,
Ölüb bağban yiyəsi,
Bağ yiyə deyib, ağlar.

Nə bağbanam, bağım var,
Nə əlvan otağım var
İtgin qardaş ucundan,
Otuz yeddi dağım var.¹

KÖRPƏLƏR

Sizsiniz ömrümün barı, bəzəyi,
Ən şirin söhbətim, sözüm körpələr.
Cümlə varım, ürəyimin özəyi,
İlhamım çeşməsi, gözüm körpələr.

Sizdən ilham alıb yaşayıram, mən,
Yoxsa xoş günlərim, gedər əlimdən,
Siz oynayın, gülün, ömür sürün şən,
Mən də cəfanıza dözümlər, körpələr.

Xoşbəxt gələcəyim, əvəzim mənəm,
Sizinlə fəxr edir, elim, Vətənim,
Şüəxanım, onlara dastan deyim,
Yaşasın gəncliyim, özüm körpələr.

DEYİLSƏNMİ?

Cümlə bəşər şahid sənə,
Yaman dünya deyilsənmi?
Yüz-yüz şahı, ya gədanı,
Alan dünya deyilsənmi?

Yaradıb insan övladı,
Qaldırıb şöhrətin, adın,
Sonra qırıb qol, qanadın,
Yalan dünya deyilsənmi?

Ağlar-gülər, iki üzlü,
Gah doğru, gah cəhəl sözlü,

1. Qardaşı 1937-ci ilin qurbanlarından olub.

Qızıl dişli, gəlin gözlü,
İlan dünya deyilsənmi?

Qeyrətsizlər kama yetər,
Qeyrətlilər qəmə yetər,
Aqibətdə həzdən betər,
“Filan” dünya deyilsənmi?

İnsan alan, insan satan,
“Yoxdan” verən, “vardan” alan,
Hər kim olsa yola salan,
Qalan dünya deyilsənmi?

Yaltaqların uzun dili,
Dolanıb aldadır eli,
Hakim kəsib fitnə-feli,
Talan dünya deyilsənmi?

YAXŞIXANIM QOCAKIŞI QIZI

Əhlimanova Yaxşıxanım 1926-cı ildə Şamaxı qəzasının Şıxlar kəndində anadan olmuşdur. İti hafizə və yaddaşı vardır. Aşıq dastanlarını əzbər bilirdi. Televizorun “Yurd” verilişində dəfələrlə iştirak edib. Bədahətən düzdüyü şerlər dillər əzbəri olmuşdur.

BAYATILAR

Quzuçuyam quzu məndə,
Quzunu tökdüm kəndə.
Ərəb oğlu, tat qızı,
Yaylığın qaldı məndə.

Çoban, qoyun kimindi?
Sana, gor neçə mindi,
Ortadakı boz evdə,
Nişanlı qız kimindi?

Qoyuna desən gedərəm,
Quzu desən güdərəm.
Ayı bitmiş çobanam,
Haqqımı ver gedərəm.

Mən aşıq qara qaldı,
Ağ getdi, qara qaldı,
Dağlar lalə boyandı,
Yamanlıq qara qaldı.

Mən aşıq dolu bağlar,
Meyvəli, dolu bağlar,
Keçən günü yad etdim,
Gözlərim dolub ağlar.

Əzizim meşələrdə,
Şeh qalar şüşələrdə,
Sən yatdın yuxu aldın,
Mən qaldım küçələrdə.

Səninləyəm, a gedən,
Bir bəri bax gədigdən,
Sənəmə bir ox vurdun,
Yengi çıxmış yegədən.

Bulaqda daş olaydım,
Su dəyib yaş olaydım,
Qərblərə bacıyam,
Təkə qardaş olaydım.

Saxlanıb gedən ellər,
Savalan dibi göllər.
Yenə yadıma düşdü,
Uzun boy, incə bellər.

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

Düzgünlər, mövsüm-mərasim nəğmələri, inanclar, bayatı, ağılar, atalar sözləri və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şamaxı filialı tələbələrinin folklor təcrübəsi zamanı əldə etdikləri materiallardan; Aşıq Barat (1916) Şamaxı, Davud Orucov (1922) Qobustan rayonu, Nərimankənd kəndi, Aşıq Əhməd (1922), Kürdəmir şəhəri, Musa Tağı oğlu (1930) Ağsu şəhəri, Tağı Məmmədli Aslan oğlu (1927) Hacıqabul şəhəri Şəfi Ağababa oğlu (1932) Əli-Bayramlı şəhəri, Hacıqəhrəmanlı kəndi, Vahid Zaman (1936) Ağdaş rayonu, Kükəl Kəndir, Aşıq Xanmusa (1928), Qaradağ rayonu, Düvanın qəsəbəsi, Anaməhəmməd Hacıyev (1952) Kürdəmir şəhəri, Qardaşxan Uhud oğlu (1914) Şamaxı rayonu, Göylər kəndi, Kazımov Kazım Sabir oğlu (1918). Göyçay şəhəri, Kərimov Xasay Mahmud oğlu (1902). Ucar rayonu, Bərgüşad kəndi. Osmanova Əhməd qızı (1920). Göyçay rayonu, Ləkiçilpaq kəndi; Cəfərzadə Əzizə Məmməd qızı (1921-s) Bakı. Cəfərzadə Əhməd Məmmədoğlu (1924-2000), Hacıqabul, Udu-lu kəndi, Səmədov Səməd Ziyəddin oğlu (1925), Zərdab rayonu, Bıçaqçı kəndi, Aşıq Şərbət Fətəyev (1939-s) Şamaxı rayonu, Talışnuru kəndi; Aşıq Xanış Zahidov (1932-s) Qobustan rayonu Naburkənd, Aşıq Yanvar Bədəlov (1942-s) İsmayılı rayonu, Tanlabiyan kəndi, Hüseynov Həsərət Müxtar oğlu (1922) Kürdəmir şəhəri, Fətəyev - Eynulla oğlu (xanəndə, 1932), Aşıq Əliəğa Əbil oğlu (1927) Hacıqabul rayonu, Tağılı kəndi Babayev Oqtay Məhəmməd oğlu (1935-s) Kürdəmir şəhəri, Talıbov Talib Əlisəftər oğlu (1915) İsmayılı rayonu, Lahıc kəndi, Ballı Haxalı qızı (1918-s) Hacıqabul rayonu, Muğan qəsəbəsi. İzzətali Zülfüqarov (balabançı, 1923). Qafdağ rayonu, Qobustan qəsəbəsi, Ata Cavad Mir Səftər oğlu (1922) Hacıqabul rayonu, Qubalı kəndi, Aşıq Abdulla (1936-s). Quba, Girah kəndi, Aşıq Mahmud Ələsgər oğlu Eynulla oğlu Cəbrayılov (1937).

Söyləyicilər: Ağababayeva Aişə Aşıq Həsənbala qızı (1898). Quba, Cimi kəndi; Aşıq Pirməmməd Yusif oğlu (1903-1996) Kürdəmir; Aşıq Ağalar Aşıq Bilal oğlu (1913-1989) Kürdəmir; Aşıq Barat Əhməd oğlu (1916), Şamaxı şəhəri; Ağayev Səməd Fərman oğlu Şamaxı; Ağabadi Mir Səfər oğlu (1922-s) Şamaxı, Bağırılı kəndi; Eyyubov Şeyx Bayram Şeyx Alixan oğlu (1922), Hacıqabul, Qubalı kəndi; Molla Ələkbər Molla Hacıəğa oğlu (1928) Hacıqabul, Qubalı kəndi; Mir Yusif Mir Nəsir oğlu (1940-s) Hacıqabul; Musayev Rəcəb Piri oğlu

(1930-s) İsmayılı, Talıstan kəndi. Rəcə Abdulla Hüseyin oğlu (1925) Qobustan, Çalov kəndi; Mikayılov Sübi Rəşid qızı (1925) Şamaxı, Ovçulu kəndi. İsmayılov Qardaşxan Uhud oğlu (1910-1999) Şamaxı, Göylər kəndi; Qurbanov Qurbanəli Niftalı oğlu (1918-) Şamaxı, Zarat kəndi; İsmayılov Ağagül Əsrəf oğlu (1928) Göyçay şəhəri, Osmanova Salya Əhməd qızı (1925) Göyçay, Ləkiçılpaq kəndi; Şahbazov Balaxan Şaban oğlu (1925) Şamaxı, Qaravəlli kəndi, Əhməd Məmməd oğlu Cəfərzadə (1924) Hacıqabul, Udulu kəndi, Aşıq Xanmusa Musayev (1928) Qaradağ, Qobustan qəsəbəsi; Səmədov Səməd Ziyəddin oğlu (1926) Zərdab, Bıçaqlı kəndi, Abdulmanova Səidə Gəncəli qızı (1929), Xaçmaz şəhəri, Aşıq Şamil Piriye (1909) İsmayılı, Tağlabıyan kəndi; İbrahimpaşa Ağayev (balabançı) (1929) Əli Bayramlı, Kürqırxlı Kərəm Qulu oğlu (1950) Zərdab, Otmanova kəndi; , Məmmədov Rəşid Əhəd oğlu (1929) Kürdəmir şəhəri; Yaşar Qarayev (1952) Ağsu, Bino kəndi.

ƏFSANƏ, RƏVAYƏT VƏ NAĞİLLAR.

“Örnəklər əsasən, toplayıcının 1980-2000-ci illərdə bölgəyə şəxsi səfərləri zamanı, eləcə də N.Tusi adına ADPU-nun Şamaxı filialı tələbələri 1994-1999-cu illərdə folklor təcrübəsi zamanı toplanmışdır”. Söyləyicilər: Aşıq Barat Əhmədov (1916) Şamaxı şəhəri, Aşıq Pirməmməd Yusif oğlu (1903) Kürdəmir şəhəri, Osmanov Günəş Əlosman oğlu (1905) İsmayılı Qıçatan kəndi, Mürsəlov Mürsəl Məmməd oğlu (1922) Ağsu, Qəşəd kəndi; Aşıq Əhməd Ədil oğlu (1922) Kürdəmir şəhəri, Məmmədov Ağalar Mayıl oğlu (1924) Quba, Cimi kəndi, Novruzov Mustafa Bayram oğlu (1898-) Əli-Bayramlı; Qəniyeva MİNə Mehdi qızı (1900) Qobustan, Poladlı kəndi; Əhməd Məmməd oğlu Cəfərzadə (1924) Hacıqabul Urulu kəndi, Yusifov Yusif Şirahı oğlu (1928) Qobustan, Cəm-Cəmli kəndi; Şahmuradov Paşa Nuru oğlu (1934) Ağdaş; Kükəl kəndi; Kərimov Rəhman Baba oğlu (1918) Ucar, Bərgüşad kəndi, Mehdiyeva Gülsüm Məhəmməd qızı (1942) Ucar, Bərgüşad kəndi; Mikayılov Şəfi Aşıq Bilal oğlu (1922) Kürdəmir şəhəri, Məmmədova Səadət Murad qızı (1923) İsmayılı şəhəri; Aşıq Yanvar Bərlov (1942) İsmayılı Tircan kəndi, Aşıq Xanmusa Musayev (1928) Qaradağ, Qobustan qəsəbəsi, Aşıq Xaniş Zani-dan (1932) Qobustan, Nabur kəndi;

Osmanova Salya Əhməd qızı (1922) Göyçay, Ləkiçılpaq kəndi, Səmədov Musa Rzaqulu oğlu (1924) Quba, Rustov kəndi; Rəhim Al-

xas Xəlfə oğlu (1937) Quba, Xınalıq kəndi; Aşıq Şərbət Fətiyev (1937) Şamaxı, Talışnuru kəndi; Kürqırxlı Kərəm Qulu oğlu (1950-s) Zərdab, Otmanoba kəndi, Zəliyeva Mayaxanım Əli qızı (1936) Göyçay şəhəri; Aşıq Mahmud Ələsgər oğlu (1944), Qobustan, Şıxzərli kəndi.

Mənbələr: 1) Azərbaycan xalq əfsanələri (top. S.Paşayev) Bakı, 1985. 2) Ə.Cəfərzadə. S.Qəniyev “Şamaxı” Bakı, 1992. 3) S.Qəniyev, M.Mikayılov “Dağdan ağır elim var”, Bakı, 1996; “Şirvan aşıq antologiyası” (Ə.Cəfərzadə, S.Qəniyev), Bakı, 1996. “Qırıncı dağın sirri (top. tər. dən .R. Xəlilov. O.Əliyev). B. 1989”

ŞİRVAN FOLKLORUNDA İŞLƏNMİŞ VƏ İŞLƏNƏN LƏQƏBLƏR.

Toplayıcının bölgəyə elmi səfərləri və N.Tusi adına ADPU-nun filolgiya fakültəsinin tələbələri folklor təcrübəsi zamanı toplanmışdır.

Söyləyicilər: Ağayev Əlimirzə Gülmirzə oğlu (1914), Şamaxı, Dağ Çaylı kəndi; Ağayev Rəhim Ağacan oğlu (1928) Şamaxı, Həmyəli kəndi; İsmayılov Hüseyin Tağı oğlu (1930) Göyçay şəhəri; Aşıq Saday (Solaxay) (1934), İsmayılı Mücü kəndi, Aşıq Bəybaba (1932) Hacıqabul, Paşalı kəndi; Aşıq Əzizxan (1930) Ağsu şəhəri; Aşıq Ağababa (1933) Neftçala şəhəri; Rəcəbov Abdulla Hüseyin oğlu (1925) Qobustan, Çolov kəndi; Əliyev Anar Mahmud oğlu (1932) Kürdəmir şəhəri; Baxşıyeva Firəngiz Ağə qızı (1928) Ağsu şəhəri; Ağabala Məşədi Umbay oğlu (1925) Şamaxı şəhəri; Musayev Ramazan Alı oğlu (1930) Qobustan, Təkləkənd; Abbasov Misir Abbas oğlu (1940) Ucar, Bərgüşad kəndi; İsmayılov Mikayıllı Saməddin oğlu (1948) Ucar, Bərgüşad kəndi; Aşıq Ramiz Qulamalı oğlu (1948) Ağsu, I Aran kəndi; Şahmuradov Paşa Nuru oğlu (1920) Ağdaş şəhəri; Rəşidov Surxay Nəzər oğlu (1922) Ağsu, Qəşəd kəndi; Hacı Seyid Ağasən Mir Hüseyin oğlu (1921) Əli-Bayramlı şəhəri; Məmmədov Dünyamalı Kərim oğlu (1954) Ağdaş, Pirkəsə kəndi; Aşıq Niyazi (1939) Ağsu şəhəri, Aşıq Həbil (1945) Ağsu, Padar kəndi; Aşıq Əhliman (1951) Ucar, Bərgüşah kəndi; Aşıq Ağamurad (1961) Şamaxı, Mərzəndiyyə kəndi; Aşıq Elman (1966) İsmayılı, Talıstan kəndi; Dadaşova Ağabacı Əsgəralı qızı (1922) Qobustan, Poladlı kəndi; İsmayılova Safura Mirağa qızı (1929) Qobustan, Sündü kəndi; Səfərova Camal Həmid qızı, (1938) İsmayılı şəhəri; Seyidova Səlimnaz Şıxalı qızı (1933) İsmayılı, Hacıhatəmli kəndi; Qasimov Beykəs

Fərman oğlu (1930) Göyçay, Alxasova kəndi; Fərzəliyev Vahid Hüm-mət oğlu (1934) Ağdaş, Kükəl kəndi; Arzumanova Sonaxanım Tahir qızı, (1930) Göyçay şəhəri;

SİNƏDƏFTƏR QADINLAR

1. Toplayıcı Şirvan bölgəsinə elmi səfərləri zamanı yaşlı insanların və onların doğmalarının yaddaşından qələmə almışdır; Məhmədemir Məhəmməd oğlu (1890) Şamaxı, Göylər kəndi; Aşıq Barat Əhməd oğlu (1916), Abdullayeva Fatma Nuru qızı (1918) Qobustan, Sündü kəndi; Ağayev Əlmirzə Gülmirzə oğlu (1914) Şamaxı, Dağ Çaylı kəndi, Aşıq Pirməmməd Yusif oğlu (1903) Kürdəmir şəhəri, Ağayeva Lumu Ağabala qızı (1927) Bakı şəhəri, Ağayev Səməd Fərman oğlu (1922). Şamaxı, Bağırılı kəndi; Cəfərzadə Əhməd Məmməd oğlu (1924), Hacıqabul, Udlu, Qasimov Beykəs Fərman oğlu (1930), Göyçay, şəhəri, Kərimov Rəhman Baba oğlu (1928). Ucar, Bərgüşad kəndi, Aşıq Bəylər Qədirov (1914) Salyan, Çuxanlı kəndi; Aşıq Əhməd Rüstəmov (1922) Kürdəmir şəhəri; Səmədov Səməd Ziyəddin oğlu (1926), Zərdab, Bıçaqçı kəndi, Aşıq Əlifəğa Əmi oğlu, (1942). Biləsuvar, Ağalığkənd kəndi, Aşıq Xaniş Zahidov (1932), Qobustan rayonu Nabur kəndi; Aşıq Xanmusa Musayev (1928) Qaradağ, Qobustan qəsəbəsi, Osmanov Camulla Osman oğlu (1930) İsmayilli şəhəri, Hacıyev Qəzənfər Müzəffər oğlu (1928) Hacıqabul, Muğan qəsəbəsi; Hacıyeva Aşa Qarakişi qızı (1922) Kürdəmir şəhəri; Məmmədov Ağalar Mayıl oğlu (1924) Quba, Cimi kəndi.

Mənbələr: a) Azərbaycanın şair və aşıq qadınları (toplayanı və tərtib edən. Ə.Cəfərzadə), b) Şirvanın qadın şairləri (toplayanı və tərtib edən. Ə.Cəfərzadə S.Qəniyev) Bakı, 1997. Şirvanın 350 şairi (toplayanı və tərtib edən. Ə.Cəfərzadə, S.Qəniyev) Bakı, 1999. M.Süleymanov. Azərbaycan diyarı Lahıc. Bakı, 1994. Azərbaycan xalq əfsanələri (top. tərt. edən. S.Paşayev) Bakı, 1994.

AŞIQLAR VƏ EL ŞAİRLƏRİ

Örnəklər əsasən, 1978-2001-ci illərdə S.Qəniyevin bölgələrə şəxsi səfəri eləcə də N.Tusi adına ADU-nun Şamaxı filialı filologiya tələbələrinin folklor ekspedisiyası zamanı əldə edilmişdir. Söyləyicilər: Ağabalayeva Aişə Aşıq Həsənbala qızı (1898) Quba rayonu, Cimi kəndi. Aşıq Ağalar Aşıq Bilal oğlu. (1913) Kürdəmir şəhəri; Abdul-

layeva Fatma Nuru qızı (1918) Qobustan rayonu, Sündü kəndi; Məhəmmədəmir Məhəmməd oğlu (1890) Şamaxı rayonu, Göylər kəndi; Qəmli Bilal – İsmayilli, Sulut kəndi; Ağacən Xələt oğlu, Şamaxı Zarat kəndi; Nuriyev Bilal Rza oğlu (1896) Şamaxı rayonu, Göylər kəndi; Aşıq Şamil Pirişev (1909) İsmayilli rayonu, Tağlabiyan kəndi; Aşıq Pirməmməd Yusif oğlu (1903) Kürdəmir şəhəri; Babayev Alıxan Xələf oğlu (1906) Kürdəmir rayonu, Ceyranlı kəndi; Aşıq Bəylər Qədirov (1914) Salyan rayonu, Çuxanlı kəndi; Aşıq Barat Əhməd oğlu (1916) Şamaxı şəhəri, Aşıq Əhməd Rüstəmov (1922) Kürdəmir şəhəri, Aşıq Xanmusa Musayev (1928) Qaradağ rayonu, Qobustan qəsəbəsi; Vəzirov Tağı Məmməd oğlu (1920) Şamaxı şəhəri; Mikayılov Şəfi Aşıq Bilal oğlu (1922) Kürdəmir şəhəri; Əliyev Əlifalı; Aşıq Xaniş (1934) Qobustan–Nabur kəndi; Aşıq Mehmed (1946-2000) Qobustan, Şixzərli kəndi. Əsgəralı oğlu (1927), Şamaxı, Dağ-Kolanı kəndi.

Həsərət Hüseynov (1923-1999) Kürdəmir şəhəri; Orucov Davud Həmzə oğlu (1924), Qobustan, Nərimankənd kəndi; Allahverdiyev Abasxan Gülağa oğlu (1934), Şamaxı şəhəri; Əmrahov Gülalı Adil oğlu (1930), Şamaxı şəhəri; Aşıq Məhəmməd Şirvanlı (1952) Ağsu şəhəri; Musayeva Sona Miri qızı (1940) Göyçay şəhəri.

Mənbələri Azərbaycan aşıqları və el şairləri (I, II cildlər), Bakı 1983; Aşıqlar və el şairləri (top. və tərtib edən S.H.Qəniyev) Bakı, 1994; Şirvan aşıqları (top. və tərtib edən S.H.Qəniyev) 1997, Şirvanın 350 şairi (top.və tərt. Ə. Cəfərzadə və s. S.Qəniyev) Bakı, 1999; Şirvan folklor antologiyası. (top. və tərt. S.Qəniyev, M. Cavadov) Bakı, 1999; Hər budaqdan bir yarpaq (tərtib edən Ə.Cəfərzadə) Bakı, 1983. T.Bünyadov “Zirvə qala”, (Bakı, 1998); Azərbaycanın zalq mahnı və təsnifləri (top. və tərt. edən – Namazəliyev) Bakı - 1984; “Yeni Şirvan qəzeti” (Şamaxı); “Birlik” qəzeti (Ağsu); (Kürdəmir); “Yeni həyat” (Göyçay); “Qəbələ” qəzeti (Salyan).

DASTANLAR

“Şirvanlı Qəhrəman şah”, “Koroğlunun Şirvan səfəri”, “Adıgözəl və Aslan şah”, “Küçə Rza”-Aşıq Şamil (1909), Aşıq Pirməmməd (1903), Aşıq Ağalar (1913), Aşıq bəylər (1914), Aşıq Barat (1916),

Aşıq Əhməd (1922), Aşıq Baba (1926), Aşıq Şahpələng (1926), Aşıq Mirzə (1926-1992), Aşıq Xanmusa (1928), Aşıq Xanış (1932), Aşıq Kamil (1929), Aşıq Şərbət (1939), Aşıq Yanvar (1942), Aşıq Mahmud (1947-2002) və başqaları. Repertuarından 1980-2000-ci illərdə yazıya alınmışdır və mərhum Aşıq Qurbanxan Qaraş oğlu (1905-1925), Aşıq Abbas Söhbətov (1908-1966), Aşıq Soltanmurad Tərənbəy oğlu (1920-1960), Aşıq Məmmədəğa (1936-1977), Aşıq Şakir Hacıyev (1929-1979), Aşıq Pənah Pənahov (1922-1979) Əhməd Cəfərzadə, (1928-2000) və başqalarının şəxsi arxivindən istifadə edilmişdir.

MƏNBƏLƏR

1. SMOMPK məcmuəsi, 1881-1929, №1-46.
2. O.A.Deminski. Nekotorie svedeniə Kabristanskomğ poliüey-skomi uçastiki Şemakinskoqo uezda Bakinskoy quberniə. Tiflis, 1901.
3. "Dastanlar". (Toplayan: Ə.Tahirov. Bakı, 1939).
4. "Hər budaqdan bir yarpaq", (toplayanı və tərtib edəni Ə.Cəfərzadə). Bakı, 1983.
5. A.P.Fituni. İstoriə posledney stoliü Şirvana. İzvestiə Azerb. arxeoloqiçeskoqo komiteta, Bakı, 1926, II vıp. str.75-143.
6. "Niva" (jur.). Bakı, 1902, №14.
7. Azərbaycan xalq mahnı və təsnifləri (Toplayanı və tərtib edəni. Namazəliyev), Bakı, 1984.
8. Teymur Bünyadov "Zirvə-qala", Bakı, 1988.
9. Aşıqlar və el şairləri (Toplayanı və tərtib edəni, S.Qəniyev), Bakı, 1992.
10. Şirvan folklor antologiyası, (top. və tərtib edəni S.Qəniyev). Bakı, 1995.
11. Şirvan qadın şairləri. (Toplayanı və tərtib edəni Ə.Cəfərzadə, S.Qəniyev), Bakı, 1987.
12. Şirvan aşıqları (toplayanı və tərtib edəni S.Qəniyev), 1996.
13. Şirvanın 350 şairi (toplayanı və tərtib edəni Ə.Cəfərzadə, S.Qəniyev), Bakı, 1999.
14. Manaf Süleymanov. "Azərbaycan diyarı Lahıc", Bakı, 1994.
15. Qırxıncı otağın sirri (toplayan və tərtib edən O. Əliyev), Bakı, 1989.
16. Azərbaycanın aşıq və şair qadınları. (Tərtib edəni, Ə.Cəfərzadə), Bakı, 1989.
17. Şirvan aşıqlarının şəxsi arxivləri.
18. "Yeni Şirvan" qəzeti (Şamaxı); "Birlik" qəzeti (Ağsu), "Cavanşir" yurdu (İsmayıllı), "Kürdəmir" qəzeti (Kürdəmir), "Yeni Həyat" qəzeti (Göyçay) "Qələbə" qəzeti (Salyan).
19. Aşıq, şair, xanəndə və Şirvan zialılarının bizə göndərdikləri məktublar.
20. N.Tusi adına ADPI Şamaxı filialı filologiya tələbələrini 1994-2000-ci ildə folklor təcrübəsi zamanı topladıqları folklor nümunələri.

MÜNDƏRİCAT

AFA	3
Şirvan folkloru (Hüseyn İsmayılov, Seyfəddin Qəniyev)	5
I. İNAMLAR, SINAMALAR	35
II. MÖVSÜM-MƏRASİM NƏĞMƏLƏRİ	39
Sayaçı sözləri	43
III. ANDLAR, ALQIŞLAR, YALVARIŞLAR, HƏDƏ-QORXULAR.	
Andlar, alqışlar	48
Yalvarışlar	54
Hədə-qorxular	55
IV. ƏFSANƏLƏR VƏ RƏVAYƏTLƏR	
Nuh Peyğəmbərlə bağlı əfsanə	56
Şamaxı	56
Diri Baba	57
Dolan kəfkirim, dolan!	60
Tikə ovsanaya düşür	61
Ay-Gün əfsanəsi	62
Şirvan-Muğan əfsanəsi	62
Şah dağı	63
Xıdır-Zinda	64
Sağalmazsan, inşallah	64
Dəli dağ	65
Məhəbbətin gücü	65
Maral gölü	66
Yengə yanan	67
Hüseyn daşı	68
Yaxşı qonşu qardaşdan irəlidir	69
İldırım qayası	70
Atlar	71
Qarı körpüsü	72
Axundlar	73
Qanlı daş	74
Qız bulağı	75
Mələk bulağı	76
Qızlar quşu	76

Qanlı göl	77
Hacıbaba bulağı	77
Qara göl	78
Keçmədin dərəsi	79
Novruzgülü	80
Qırx otaq	80
Fit dağı	81
Gəlin qayası	85
Gavur yaran	85
Məryəm noxudu	86
Şıx oğlu Şah İsmayıl	86
Bütün insanlar qardaşdır	90
Dost dostun gözündə yaşayır	91
Həqiqi məhəbbət	91
Çanağlı bağa	92
Namussuz oğuldansa	92
Sumqayıt	93
Cəngi meşəsi	94
Qızbatan	95
Surxay qalası	95
Mican kəndi	96
Pir Abdulkərim	96
Yazıya pozu yoxdur	97
Ensin gözüne qara su	97
Seyid Əzim haqqında	98
Həbib haqqında	98
M.Sabir haqqında	99
El şairi Püstə Şikar qızı	99
Düşməni olan yatmaz	100
Daş dəvə	102
Qanlı daş	102
Həzrət Baba	104
Çobançatdadan dağı	104
Mərd deməz gördüyünü	105
Adsız qəhrəman	105
Yeddi məzar	106
Nağaraxana	107
Dəyirmançı bulağı	108
Deşikli daş	108
Dost	109

Diri Baba	109
Yazılı daş	110
Tərən yuvası	111
İlan sədaqəti-İlan xəyanəti	114
İlanlı dağ	119
Mahmarzabatan əfsanəsi	120
Sofu Əziz Baba	121
Seyid Qəddal	122
Çoban daşı	122
Lahuc	123
Şair Allahi və Mustafa xan	123
İsgəndərin Şirvana gəlməsi	125
İsgəndər Zülqəmeyn və Şirvan şahı	125
Ara Qılınc təpəsi	126
Allahu-Əkbər dağı	127
Mis qazan	127
Qız daşı	128
Molla yeri	129
Şəhid qəbri	130
Pir Hüseyin	131
İki ana	132
Qanlı qala	132
Cavanşir	133
Həsən xan bağı	134
Haqqında əfsanə, rəvayət və xalq yozumları əldə etdiyimiz Şirvan toponimləri	136
V. NAĞILLAR	
Qadın sədaqəti və ya Qara sövdəgar	141
Mürsəlin nağılı	145
Balıqçının nağılı	148
Doğruçul oğlan	151
Allah yazanı pozmaq olmaz	153
Ceyran	155
Tacir oğlu-Səmərqəndin nağılı	159
Ağıllı zurnaçı və padşah	160
VI. DASTANLAR	
Koroğlunun Şirvan səfəri	162
“Küçə Rza”	173
Şirvanlı Qəhrəman Şah	196

Adıgözəl və Aslan Şah	209	
VII. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR		
Atalar sözləri	262	
Məsəllər	266	
VIII. LƏTİFƏLƏR		269
IX. TAPMACALAR		281
X. XALQ MAHNILARI		288
XI. BAYATILAR		297
Bayatı-qıfıləndlər	305	
XII. UŞAQ FOLKLORU		
Oxşamalar	306	
Yanıltmaclar	307	
Düzgünlər	308	
Çaşdırmalar	319	
Oyunlar	320	
Şirvan regionunda işlənmiş və işlənən ləqəblər	322	
XIII. TÜRKƏÇARƏLƏR		327
XIV. AŞIQLAR		
Aşıq Dostu Şirvani	331	
Aşıq Saleh	333	
Aşıq Babaş	335	
Aşıq İbrahim	337	
Qara Hacı Yusif oğlu	338	
Aşıq Şixmirhüseyn	340	
Aşıq Daşdəmir	342	
Aşıq Zəkəriyyə	343	
Aşıq Mürsəl	345	
Aşıq Hümbət	347	
Aşıq Şamil	348	
Aşıq Abbas	350	
Aşıq Şərbət	354	
Aşıq Ağalar	355	
Aşıq Böylər	357	
Aşıq Əhməd	359	
Aşıq Şakir	361	

Aşıq Pənah	364
Aşıq Xammusa	366
Aşıq Məmmədağa	370
Aşıq Əliağa	371
Aşıq Şərbət	373
Aşıq Əlifağa	376
Aşıq Rza	377
Aşıq Mahmud	379
Aşıq Ağamurad	380
Aşıq Xamis	382
EL ŞAİRLƏRİ	
Molla Qasım Şirvani	384
Çürük İslam	386
Udulu Musa	387
Şilyanlı Məmməd	389
Ləkili Abbasqulu	391
Padar Ağabala	392
Şamlı Cabbar	393
SİNƏDƏFTƏR QADINLAR	
Fatma	396
Güllübəyim Mirmahmud qızı	397
Molla Pəri	399
Pərinaz	401
Nisə Mürsəl qızı	404
Naburlu Salatın	406
Vayd qızı	407
MollaTubunisə	409
İpəknisə Məşədi Mehbali qızı	411
Nayib Şirvani	412
Molla Xanım	414
Minəbəyim	416
Ağca Gülağa qızı	418
Şamaxılı Sənəm	420
Naburla Badam	421
Padar Matoş	424
Lahırlı Leylican	426
Şüşəxanım Şərbətali qızı	427
Yaxşıxanım Qocakişi qızı	429
Söyləncilər haqqında məlumat	431
Mənbələr	437

Azərbaycan folkloru antologiyası,
XI kitab, (Şirvan folkloru),
Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2005.

Nəşriyyatın direktoru:
Elşən Hətəmzadə

Kompüterdə yığdılar:
Ruhəngiz Əfəndiyeva
Aygün Balayeva
Samirə Abdullayeva

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
fiz. - riy. e.n. Baxşəli Süleymanov

Kağız formatı: 60/84 32/1
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 444 səh.
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış və "Səda" nəşriyyatında hazır
diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.